

ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

ԱՆՑԵԱԼԻ ՅՈՒՇԵՐՈՎ

ԿՂԱՊՐԻՆՔ

(Պատմուածքներ)

ԹՐՈՒՆԹՕ
2011

Լուսանկար՝ Գալուստ Պապեանի 2010

ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

Այս հատորին մեկենասութիւնը սիրով
ստանձնեցին աղջիկս՝ Անի Յոթոյեան-ժողի,
ամուսինը՝ Մայքըլ ժողի եւ թոռներս՝
Քրիստափորը եւ Ստեփան-Արմէնը
Յազար շնորհակալութիւն իրենց ազգային եւ
ծնողասէր ոգիին:

ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

Պատմուածքներու սոյն հատորը կը նուիրեմ Սասունի
Տալտրիկի շրջանի Սպաղանք գիւղը ծնած, հայ
յեղափոխական եւ ֆետայիական շարժման հերոսներ
Մակարի, Գալէի եւ Ակէի ազգական եւ զինակից հօրս՝
Ղազար (Խարզօ) Յոթոյեանին՝ սիրով եւ որդիական
ոգեշունչ զգացումներով:

ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

Շ Ն Ո Ր Հ Ա Կ Ա Լ Ի Ք

- Իմ խորին եւ սրտագին շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ Հայաստանեայց Առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ նուիրեալ ծառայ, Թորոնթոյի Սուրբ Աստուածածին Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ արժանաւոր Հոգեւոր Հովիւ՝ Գերապատիւ Տէր Մեղրիկ Ծ. Վրդ. Բարիքեանին, «Անցեալի Յուշերով Կ'ապրինք» հատորին բոլոր պատմուածքները եկեղեցւոյ «Շողակաթ» ամսաթերթին չորս տարիներու թիւերուն մէջ հրատարակած եւ վերոյիշեալ հատորին յառաջաբանը գրած ըլլալու ազնուութիւնը եւ բարիկամեցողութիւնը ունեցած ըլլալուն համար:
- Գիրքիս կողքի տպաւորիչ գծագրութեան հեղինակ, իմ սրտամօտ եւ թանկագին ընկերոջս՝ արուեստագէտ Յակոբ ճանապազեանին:
- Գիրքիս գրաշարունը եւ էջադրումները կատարող ազնուաբարոյ հայուհի Տիկին Սալբի Կարապետեանին:
- Գրական աշխատանքներս միշտ քաջալերող եւ գնահատող սիրելի կնոջս՝ Շաքէին եւ զաւկիս՝ Անդրանիկին:
- Սոյն գիրքիս տպագրութիւնը ընկերային եւ բարեկամական մօտեցումով կատարող «Փոստնէթ» (POST NET) հաստատութեան տնօրէն՝ ընկեր Զօհրապ Սարգիսեանին:
- Եւ բոլոր անոնց, որոնք գնահատանքով արտայայտուեցան կարդալով հրատարակուած պատմուածքները, քաջալերեցին մեզ, որպէսզի բոլոր պատմուածքները մէկ հատորով հրատարակենք:

ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԿՈՂՄԷ

Թորոնթոյի Ս. Աստուածածին Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ «Շողակաթ» ամսաթերթին մէջ շուրջ չորս տարիներու ընթացքին հրատարակուած սոյն պատմուածքները, բազմաթիւ ընթերցողներու կողմէ գնահատուելով եւ քաջալերուելով, մեզի առիթ ընծայեցին, որպէսզի բոլոր պատմուածքները առանձին հատորով մը հրատարակենք:

Կեանքի որոշ տարիքէ մը ետք, երբ կը կորսնցնենք երիտասարդական մեր կարողութիւնները, ականայ կը հաշտուինք մեր նոր կացութեան եւ մեզ նոր կեանքին կապող մեր զգացումները մեզ կը տանին մեր անցեալի եռանդուն կեանքին եւ ապրումներուն, որոնք մեզի կը պարզեւեն սփոփիչ երանութիւն: Այդ իմաստով, մեզի «ի՞նչպէս ես» եղած հարցումին ականայ կը պատասխանենք հռչակաւոր երաժշտագէտ-խմբավար Բարսեղ Կանաչեանին պէս (Հալէպ, 1948-ին, հոգետան բակին մէջ, Սասունցի Յակոբի փռան մօտ նստած ցած աթոռի մը վրայ, երբ արդէն իր աչքերը տկարացած էին եւ խոշորացոյցով կը կարդար երաժշտական նօթաները), որ պատասխանեց «Տղաս, ինչպէ՞ս ըլլամ, անցեալի յուշերով կ'ապրիմ»:

Գիրքիս մաս կազմող կարգ մը պատմուածքները կը ներկայացնեն հայոց պատմութենէն, Մերձաւոր Արեւելքի, Եւրոպայի եւ Ամերիկայի զանազան քաղաքներու մէջ հաստատուած հայ բեկորներու կեանքէն, որոնք ապրած են այդ երկիրներուն մէջ: Այդպիսիներ, կարդալով այդ պատմուածքները, կ'երեւակայեն իրենց երիտասարդ տարիներուն անցուցած օրերը եւ իրաւունք կ'ունենան Բարսեղ Կանաչեանի պէս ըսելու.- «Անցեալի Յուշերով կ'ապրիմք»:

Ամէն պարագայի, բազմաթիւ պատմուածքներ մեզի կը փոխանցեն բարոյական, կրօնական եւ ազգային զգացումներ եւ դաստիարակչական օրինակներ, որոնց ընթերցումը մեծապէս կ'օժանդակէ հայ նոր սերունդներու զաւակներուն հայեցի եւ տոհմային նկարագրի կազմութեան եւ հայրենասիրական եւ ազգասիրական ոգիի ընկալման, պայքարելու համար այլասիրական ուժացման թշնամիներուն եւ փոթորիկներուն դէմ:

ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Երկար տարիներու արգասիքը հանդիսացող գրութիւններու հատոր մըն է այս հատորը եւ հեղինակութիւնը կը վայելէ մէկու մը, որ պարզունակ, բայց տեսիլք ունեցող եւ այդ տեսիլքը հոգեշնչող միւթեղէն էակներու վերածող հերոս մըն է.-

ԳՐԻԳՈՐ ՅՈԹՈՅԵԱՆ

Ութսուն եւ առաւել տարիներու բեղմնաւոր եւ երախտարժան հոգիով զարդարուած այս հայորդին կարելի չէ դրուատել պարզապէս իր գրական ստեղծագործութիւններուն ընդմէջէն, որովհետեւ առանց **ՄԱՐԴԸ** ճանչնալու կարելի պիտի չըլլայ թափանցել խորքը բարոյական այն ճշմարտութիւններուն, որոնք քրիստոնէայ հաւատացեալի ապրելակերպին պատկերացումը կը բերեն մեզի:

Առանց ճանչնալու **ՄԱՐԴԸ**, կարելի պիտի չըլլայ համտեսել երկաւր ճանապարհորդութեան մը ճամբեզրին գտնուող քաղցրահամ ծառերու պտուղը. կարելի պիտի չըլլայ վայելել զանոնք, որովհետեւ Գրիգոր Յոթոյեան կոչուած այս մարդը, երեւակայական ստեղծագործութիւններով չէ որ կը հարստացնէ մեր գրականութիւնը, այլ՝ ճշմարիտ եւ ապրուած կենդանի օրինակներով: Անոր համար ալ պէտք է ճանչնալ այս մարդը, որպէսզի կարելի ըլլայ ճանչնալ իր հերոսներուն հոգեկան ներկայութիւնը՝ գրական իր այս հատորին մէջ:

Այս առիթով կ'ուզեմ ընթերցողին յիշեցնել քանի մը ճշմարտութիւններ, որպէսզի նախ կարելի ըլլայ ճանչնալ 80-ամեայ երկար ճանապարհորդութեան բարի այս ճանապարհորդը եւ ապա հետեւիլ իր ոտնահետքերուն, որովհետեւ ամէն մէկ քայլափոխի ետին Գրիգոր Յոթոյեան կը ձգէ քաղցր, յուզիչ, երբեմն հոգեզուարթ, երբեմն հոգեխռով տիպարներ, որոնք կու գան մեր կեանքէն, մեր առօրեայ տագնապներով հրաբխացած, մեր առօրեայ հոգերով ծանրաբեռնուած, յաղթանակներով՝ հպարտութիւն առթող, եւ պարտութիւններով՝ դաստիարակութեան վերածուող:

1. Գրիգոր Յոթոյեան իր գրականութիւնը մշակած է առանց գրագէտ ըլլալու յաւակնութեամբ: Կեանքի փորձառութիւնը, իր ազգին հանդէպ ունեցած նուիրուածութիւնը, բարոյական արժէքներու հետամուտ ըլլալու իր արտօրանքը, իր առջեւ բացած են ճանապարհ մը, որուն գրեթէ աւարտին երբ մարդ նայի անցեալէն եկող եւ ցարդ իր կատարած ճանապարհորդութեան, կը տեսնէ, որ այդ ճանապարհորդութիւնը եղած է ի շարս եկեղեցական եւ ազգային գործունէութեան, նաեւ գրական գործունէութեան ժամանակաշրջան մը:

Գեղագիտական, լեզուաբանական, արուեստագիտական ճախրող լեզու մը չունի այս պարզ գրողը, կարծէք ինք այդ բոլորով ալ հետաքրքրուած չէ, էականը իրեն համար յայտնել է ու արտայայտել այն հոգեվիճակը, զորս ինք կ'ապրի եւ կը սիրէ հաղորդակից դարձնել բոլոր անոնց, որոնք զգալու եւ զգացուելու սիրտ ու հոգի ունին:

Պարզ է իր լեզուն եւ ճիգ չի թափեր, որպէսզի բառ գտնէ ու նախադասութիւն կազմէ: Անոր համար ալ իր հերոսները կարծէք իրենց պարզունակութեամբ, բայց բացարձակ յարգելիութեամբ մեզի կը ներկայանան:

Հալէպի մէջ ծնած, հալէպական ասանդապահութեամբ սնուած, հոգեւոր հարուստ ներաշխարհով պարուրուած եւ ազգային արժանապատուութեան վառ գիտակցութեամբ ապրող գրիչ մըն է Գրիգոր Յոթոյեանը: Բառին ամբողջական հասկացողութեամբ մեծ պարզութիւն մըն է Պարոն Յոթոյեան, եւ այդ պարզութեան համար իր գրութիւնները սիրելի են բոլորին կողմէ, բայց մանաւանդ անոնց կողմէ, որոնք իրենց կեանքին մէջ ցաւ տեսած են, զրկանք, նախատինք, հալածանք, ընտանեկան սրբութեան պակաս, եւ ով որ Յոթոյեանի գործերուն մէջ փորձէ փնտռել գեղարուեստական գրականութիւն, կը նշանակէ որ զրկած կ'ըլլայ Յոթոյեանին արժէքը իր բուն արժէքէն:

Յոթոյեանը «տէարտով» գրող անձ է, որովհետեւ ցաւած է իր հերոսներուն հետ, լացած է իր հերոսներուն հետ, աշխատած է իր հերոսներուն հետ, պայքարած է իր հերոսներուն հետ, պարտուած է իր հերոսներուն հետ, յաղթանակած է իր հերոսներուն հետ, խնդացած է իր հերոսներուն հետ, տագնապած է իր հերոսներուն հետ, եւ որքան ալ որ հեռացած է իր ծննդավայրէն, իր հերոսներու աշխարհէն, ո՛չ ժամանակները, ո՛չ նիւթականը լաւ պայմաններ արգելք չեն հանդիսացած, որպէսզի իր հերոսները մեռնին իր մէջ:

2. Գրիգոր Յոթոյեան գրողը, ուղղամիտ, ապագայատեսիլ եւ մանաւանդ անշահախնդիր Հայ է: Որպէս Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան հաւատարիմ զաւակ, պատանեկան հասակէն սկսեալ, ազգային գաղափարախօսութեամբ ճախրող եւ ազգային ինքնութեան պահպանութեան համար ջահակիր եղած է ոչ միայն խօսքով, այլ՝ գործով:

Երկա՛ր տարիներ, ոչ միայն իր անուանական մասնակցութեամբ, այլ՝ գործօն մասնակցութեամբ անուղղակիօրէն եղած է պատմութիւն հիւսող եւ պատմութիւնը կենդանի վկայութեան վերածող անձ մը:

Եթէ նկատի ունենաք միայն իր թղթակից ըլլալու հանգամանքը, պէտք է գիտնաք, թէ Թորոնթոյի հայոց պատմութեան վերջին շուրջ 35 տարիներու պատմութեան հեղինակը ինքն է, եւ գաղութի մը հասարակական, մշակութային, եկեղեցական կեանքի պատմութեան գրարուճը այնքան սիրով կատարած է, Այբուբենի զինուորագրեալ այս մարդը, որ ապագային պատմագետներ երախտագիտութեամբ եւ գերագոյն աստիճանի յարգելիութեամբ շնորհակալ պիտի ըլլան 80-ամեայ ալեւոր այս ծերունիին:

Որպէս ազգային, կուսակցական եւ մշակութային առաքելութեանց հաւատացող մարդ, երբ իր հետ խօսիք, ինք չէ որ ձեզի կը պատասխանէ, այլ՝ իր կեանքին զլխաւոր հերոսները: Հալէպի «Արեւելք» տպարանէն մինչեւ Պոսթօնի «Հայրենիք»ի եւ Մոնթրէալի «Հորիզոն», Անդրանիկ Ծառուկեանէն մինչեւ Համաստեղ, Կարապետեան մինչեւ Թէօլէօլեան, Ջարեհ Կաթողիկոսէն մինչեւ Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Արամ Հայկազէն մինչեւ Ռոպերթ Հատտէճեան: Եւ տակաւին, անօրինակ կերպով հպարտ սասունցի այս մարդը կարծէք իր հողին վրայ կ'ապրի: Սասունն է, որ իր մէջէն կը խօսի ու հալէպցիութեամբ հպարտացող այս բարի մարդը կը խօսի անշա-

հախնդիր, հանդարտութեամբ, խոհուն խորհողութեամբ եւ հպարտ հայրենասիրութեամբ:

Իրեն համար հայրենասիրութիւնը հող, քար, ջուր, Արարատ, Արաքս եւ Սարդարապատ չէ, իրեն համար հայրենասիրութիւնը անցեալէն եկող եւ ապագային նայող, անցեալը, ներկան եւ ապագան իրար զօդող հոգեկան այնպիսի զգացում մըն է, որ երբեք չի կործանիր, ու հայրենի հողին կու տայ յաւիտենականութեան սխրանք, Արարատին կու տայ ճախրող խոյանք ու Սարդարապատին կու տայ սուրբ արիւնով նուիրագործուած հերոսներու արքայարանի վայելք: Այս է Հայաստանը պարտադրաբար Գանատա հաստատուած, բայց մահու աստիճան եւ հայրենիքը կեանքէն աւելի սիրող Հայ Յոթոյեանին համար:

2. Գրիգոր Հոթոյեանը քրիստոնէայ եւ հաւատացեալ քրիստոնէայ գրող մըն է: Իր կեանքի վերջին շրջանին, երբ առիթ ընծայուեցաւ իրեն Թորոնթոյի Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ **ՇՈՂԱԿԱԹ** ամսագրին մէջ յօդուածներ ստորագրելու, «Սասուն Գաւառում» չծնող այս մարդը, Հալէպի մէջ աղքատութեամբ մեծցած, բայց պատիւով ընտանեկան սրբութիւնը պահպանած այս գրողը, սկսաւ գրել հոգեթով այնպիսի պատմուածքներ, որոնք խորքին մէջ բարոյական ճշմարտութիւններու փնտռուէքն է, որ կը կատարեն:

Աղօթքի զօրութեան հաւատացող սիրտ ունի երկա՛ր տարիներու Կիրակնօրեայ Վարժարաններու ուսուցիչ եւ տեսուչ եղած այս մարդը: Իր գրութիւններուն ընդմէջէն կ'ուզէ, որ մարդիկ ուրախ ապրին, կ'ուզէ որ մարդիկ բարիք գործեն, երախտագիտութեամբ դրսեւորեն իրենք զիրենք, միւռոնաբոյր եւ օրինակելի կեանք մը ունենան, պատուախնդիր, քաջ, քրտնաշահ եւ ընտանեկան սրբութեան հետամուտ ըլլան:

Գրիգոր Հոթոյեանը Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ որպէս հաւատարիմ զաւակ, գերազանց նուիրածութեամբ ծառայած է Հայ Եկեղեցւոյ՝ տարբեր բնագաւառներու մէջ եւ ցարդ, իր եկեղեցասիրութիւնը, քրիստոնէական հաւատքի վկայութիւնը միայն յարգանք կը պարտադրեն, կոկիկ, կարճահասակ, ժպտուն, պարզունակ այս պարզ եւ հանդարտաբարոյ մարդուն նկատմամբ:

* * *

Այսօր, երբ այս հատորով ձեր առջեւ կը բացուի վեցերորդ հատորը Գրիգոր Հոթոյեանի հեղինակութեամբ,

Գիտցէ՛ք, որ այս բարի մարդը իր կեանքի բոլոր օրերուն իր սիրտը դրած է ափին մէջ ու նուիրած ազգին, հայրենիքին եւ սուրբ հաւատքին:

Գիտցէ՛ք, որ 1927-ին ծնած եւ հալէպցիական հայկականութեամբ մեծցած այս մարդուն կեանքը եղած է միայն նուիրում:

Գիտցէ՛ք, որ Գանատա գաղթած հայորդիին կեանքին նպատակը եղած է բարոյական ճշմարտութիւններու փնտռուէքն եւ անոր կիրարկումը:

Գիտցէ՛ք, որ այս մարդուն ճանապարհը եղած է վարդալից, բայց միշտ փուշերով պարուրուած: Դո՛ւք ալ պիտի ցաւիք իր ցաւին հետ, դո՛ւք ալ պիտի հպարտանաք իր հերոսներու հաշւոյն, եւ պիտի կարենաք ըմպել ու համտեսել այն բաժակին համը, որուն մէջ լեցուած է ոչ միայն զինի, այլ՝ դառն ու լեղի:

Այս առիթով ես կը մաղթեմ, որ Գրիգոր Յոթոյեանի այս նոր հատորը՝ «Անցեալի Յուշերով Կ'ապրինք», ըլլայ ոչ միայն հաճոյք, այլ՝ տազնապ իւրաքանչիւր ընթերցողի համար եւ կ'ուզեմ մաղթել, որ մեր սիրելի Պարոն Յոթոյեանի սերը, խնդութիւնը, խաղաղութիւնը, երկայնամտութիւնը, քաղցրութիւնը, բարութիւնը, հաւատարմութիւնը, հեզութիւնը, ժուժկալութիւնը, արդարութիւնը եւ ճշմարտութիւնը ըլլայ յաւիտեան, որպէսզի իր հայրենիքին, հայութեան, հաւատքին երախտապարտ այս ազնուահոգին ըլլայ երախտարժան:

Վարձքդ կատար սիրելի Պարոն Յոթոյեան, թող Աստուծոյ շնորհքը, սերը եւ սրբարար զօրութիւնը հետդ ըլլայ, այսօր եւ միշտ, մինչեւ կեանքիդ վախճանը:

Եւ բարի ընթերցման պահեր ձեզի՛ գրասեր հայորդիներ

Աղօթարար՝
ՄԵՂՐԻԿ Ծ. ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԲԱՐԻՔԵԱՆ
Հովիւ Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ
Եւ Հոգեւոր Տեսուչ Հարաւային Օնթարիոյի

ՏՕՆ ՇՈՂԱԿԱԹԻ

14 Օգոստոս, 2010

Թորոնթօ

Թորոնթոյի Ս. Աստուածածին Եկեղեցին

ԱՂՕԹՔԻՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մասնոյ Տալուորիկ Գաւառի Սպաղանք գիւղը, որ կը հաշուէր 26 ընտանիք, որոնք քաջ եւ կրօնասէր գիւղացիներ էին, փարած իրենց ազգային աւանդութիւններուն եւ կրօնական սրբութիւններուն: Ունէին պատմական եկեղեցի մը, որ կը կոչուէր «Մարուքէի Ս. Ճգնաւոր» եկեղեցի: Կը պատմուի, թէ այս եկեղեցին հրաշագործ զօրութիւն ունէր եւ բազմաթիւ հիւանդներ բուժուած էին հաւատարմով Մարուքէ Ճգնաւորի զօրութեան:

Սպաղանք գիւղը նշանաւոր էր թուրք եւ քիւրտ աւազակախումբերու Մասունի գիւղերուն վրայ կատարած յարձակումներուն դէմ դնող եւ որպէս Ֆետայի Մասնոյ Լեւոներուն վրայ ապաստանելով, ազատ եւ պատուով ապրելու համար կռուող Մակարի, Գալէի եւ Ակէի նման քաջազուն Ֆետայիներով, որոնք իրենց արիւնը թափեցին հայ ժողովուրդի ազատ եւ անկախ ապրելու ճանապարհին:

Սպաղանք գիւղի բնակիչներէն Հայրօ Տէր Սարգիսեան ընտանիքը, կը սերէր Տէր Սարգիսի սերունդէն, որ իր ժամանակին հռչակաւոր քահանայ մը եղած է: Հայրօ, իր քահանայ մեծ հօրմէն ժառանգած էր կրօնասիրութիւն եւ այդ պատճառ եղած է, որ ան իր միակ մանչ զաւակը՝ Պօղոսը, հայեցի դաստիարակութեամբ կրթելէ ետք, ուղարկած էր Մշոյ Ս. Կարապետ Վանքը, որպէսզի ան եկեղեցական մը դառնայ եւ յաջորդէ արդէն իսկ ծերացած գիւղի քահանային:

Պօղոս, Ս. Կարապետ Վանքը ուսանելով բաւական յառաջդիմած էր եկեղեցական եւ կրօնական գիտութեան մէջ: Ամառնային արձակուրդներուն գիւղ գալով, գիւղի եկեղեցին կը ծառայէր որպէս դպիր եւ իր գեղեցիկ ձայնով շարականներ երգելով հոգեպարար շունչով կը յուզէր բարեպաշտ ժողովուրդը:

Պօղոս, ինչպէս որ վանքին մէջ սովորութիւն ըրած էր, կերակուրէն առաջ եւ վերջ կ'աղօթէր եւ մանաւանդ գիշերը, պառկելէ առաջ, ծունկի գալով իր հաւատացեալ ծնողքին հետ կ'աղօթէր:

Այդ օրերուն, հայ Ֆետայիներուն կողմէ տխուր լուրեր կը հասնէին Մասուն: Հայկական բոլոր գաւառներուն հայերը, Օսմանեան պետութեան հրահանգով սկսած էին աքսորուիլ:

Ծագած էր համաշխարհային առաջին պատերազմը եւ թուրքիան օգտուելով պատերազմի մթնոլորտէն, որոշած էր միանգամ-

ընդմիջտ ազատուիլ հայկական հարցէն, հայ բնակչութիւնը աքսորելով եւ աքսորի ճամբաներուն վրայ վայրագօրէն սպաննելով:

Առաջին հերթին ձերբակալուած եւ աքսորուած էին հայ մտաւորականութիւնը: Ապա, հայ երիտասարդութիւնը զինուորագրելով, ամայի ձորերու մէջ գնդակահարած էին, անպաշտպան ձգելով տարագրուող հայ կիները, ծերունիներն ու մանուկները:

1915ին, Սպաղանք գիւղի երիտասարդներն ու պատանիներն ալ չկրցան ազատիլ թրքական պարտադիր զինուորութենէն, հակառակ Սասնոյ ժողովուրդին մղած ինքնապաշտպանական կռիւներուն, թրքական կանոնաւոր բանակներուն եւ քրտական ակազակախումբերուն դէմ:

Հաւաքուած զինուորացուներուն մէջ էր նաեւ Սպաղանքցի Պօղոս: Շատերուն ծնողները վշտով եւ արցունքներով կը բաժնուէին իրենց սիրասուն զաւակներէն: Բաժանման ընթացքին Պօղոսի մայրը, արտասուլաթոր աչքերով փաթթուեցաւ իր զակին ըսելով.

«Աստուած, Յիսուս Քրիստոս, Քեզի կը յանձնեմ իմմիակ որդիս: Պաշտպանէ զինք ամէն տեսակ թշնամիներէն: Փրկէ իր կեանքը: Վտանգի մը պարագային, թող թշնամիին աչքերը վարագուրուին եւ անկարող ըլլան տեսնելու եւ վնասելու որդեակիս»:

Իսկ Պօղոսին թելադրեց, որ միշտ աղօթքով եւ յոյսով ապրի: Երբեք չմոռնայ իր հաւատքն ու եկեղեցին, միշտ յիշելով, որ ինք հայ քրիստոնեայ է, եւ վտանգի մը պարագային, հաւատքով արտասանէ Ս. Կարապետ Վանքին մէջ իր ուսանողութեան ընթացքին սորված, Ներսէս Շնորհալիի «Հաւատով Խոստովանիմ» Աղօթքը:

Մառայութեան կանչուած հայ զինուորացուներուն խումբը, ճամբու ընթացքին կը ստուարանար մերձակայ գիւղերէն հաւաքուած հայ զինուորացուներով: Քայլելով երկու օրուան ճանապարհէ մը ետք, խումբը տեղաւորեցին խոր կիրճի մը մէջ, ուրկէ միայն կապոյտ երկինքը կ'երեւէր: Իսկ կիրճի բարձունքներուն վրայ դիրք բռնած էին թրքական զինուորները, անհամբեր կեցած իրենց զինդացիներուն ետեւ, պատրաստ կրակելու:

Պօղոս եւ հայ զինուորացուները հասկցան իրենց սպառնացող վտանգին ահաւորութիւնը: Ազատումի ոչ մէկ յոյս, որովհետեւ անկարելի էր այդ անդնդախոր ձորէն առանց նշմարուելու փախուստ տալ:

Թուրք սպային կողմէ արձակուած հրամանին վրայ, բազմաթիւ հրացաններ եւ գնդացիներ որոտացին հայ խելակորոյս երիտասարդներուն վրայ, որոնց թիւը հինգ հարիւրը կ'անցնէր:

Կէս ժամ վերջ, մեռելային լուսթիւն մը իջած էր մահասփիւռ ձորին մէջ: Միայն, քանի մը ծանր վիրաւորներու հոգեվարքի հեծիւնները կը լսուէին, որոնք շտաով դադրեցան, երբ քանի մը զինուորներ սուիւններով վերջ տուին անոնց կեանքին:

Ի՞նչ եղաւ Պօղոս:

Հրացանաձգութեան ընթացքին, իր կողմը եկած փամփուշտները չէին դպած Պօղոսին, որ դժոխային միջոցներու սարսափահար ինկած էր մեռելներուն մօտ: Երբ հրացանաձգութիւնները դադրեցան, Պօղոս աչքերը բացաւ: Քննեց ինքզինք: Ի՞նչ տեսնէ...: 500-է աւելի սասունցի երիտասարդներ, արիւնլուայ, բաց աչքերով կը դիտէին երկինքը, ուրկէ իրենց անմեղ հոգիները կը սլանային դէպի վեր...: Այդ միջոցին լսեց հեռուէն եկող պոռչտութիւններ: Ուզեց փախչիլ կամ պահուրտիլ, բայց ո՞ր...: Զինուորներէն մէկը տեսած էր զինք: Խուժք մը զինուորներ իջան ձոր, փնտռեցին ողջ մնացած պատանին, տակն ու վրայ ըրին մեռելներուն դիակները, սակայն չկրցան գտնել զայն:

Պօղոս, տեսնելով, որ զինուորները իրեն կը մօտենան, նշմարած էր ձորին մէջ գտնուող խոշոր ծառի մը բունին մէջ բացուած խոռոչը եւ պահուրտած հոն: Այդ վայրկեաններուն, Պօղոս ծունկի եկած, մօրը յիշելով, ամբողջ սրտով կ'արտասանէր «Հաւատով Խոստովանիմ»-ի 24 համարները:

Զինուորները ծառին առջեւէն բազմաթիւ անգամներ անցան, պոռացին, կանչեցին, սակայն, ապարդիւն: Այն զինուորը, որ զինք տեսած էր, զարմացած կ'ըսէր.

- Քիչ առաջ հոս տեսայ, պատանի մըն էր, ո՞րը գնաց, ինչպէ՞ս աներեւութացաւ:

Իսկ ընկերները կը մեղադրէին զինք, ըսելով, որ իր տեսածը անպայման երեւակայութիւն է:

Երբ թուրք զինուորները Պօղոսին գտնուած ծառի խոռոչին առջեւ կեցած էին, Պօղոս հասած էր «Հաւատով Խոստովանիմ»-ի 15-րդ համարին: «Պահապան ամենայնի՝ Քրիստոս, աջ քո հովանի լիցի ի վերայ իմ ի տուէ եւ ի գիշերի, ի նստիլ ի տան, ի գնալ ի ճանապարհ, ի ննջել եւ ի յառնել՝ զի մի երբեք սասանեցայց, եւ ողորմեա՛ք քո արարածոց եւ ինձ՝ բազմամեղիս»:

Վերջապէս զինուորները յուսահատած մեկնեցան: Այդ ձորին մէջ, ամէն օր այդպիսի ջարդ կը կատարուի եղեր եւ յաջորդ օր, նոր խումբի մը ժամանումէն առաջ, սպաննուածները կը թաղեն ե-

ղեր հսկայ փոսի մը մէջ, որպէսզի նորեկները չտեսնեն եւ դիակները չհոտին:

Սարսափելի վայրկեաններ ապրած, մահը տեսած, սակայն, Սստուածային հրաշքով ազատած Պօղոս, մինչեւ գիշերուան ուշ ժամերը իր թաքստոցին մէջ մնալէ ետք, գաղտագողի հեռացաւ այդ անիծեալ վայրէն: Բաւական քալելէ ետք, հեռուէն ցոլացող լոյսին հետեւելով, հասաւ գիւղ մը, որուն բնակչութիւնը կը բաղկանար քիւրտերէ: Մինչեւ առաւօտ փողոցները թափառելէ ետք, համարձակութիւն ունեցաւ տունի մը դուռը թակելու, որովհետեւ յոգնութենէ եւ անօթութենէ կը տառապէր:

Տան տէրը, քրտական տոհմիկ հիւրընկալութեամբ ընդունեց անկոչ հիւրը եւ երբ տեղեկացաւ անոր ազգութեան եւ կրած չարչարանքներուն, առաջարկեց մնալ իրենց տունը եւ դաշտային եւ կենդանական աշխատանք կատարելով ապահովէ իր ապրուստը:

Պօղոս 15 տարի ծառայեց քիւրտ ընտանիքին՝ ի գին փոր մը հացի: Գիւղացիները զինք որպէս քիւրտ կը ճանչնային, որովհետեւ փոխած էին անոր անունը, տալով քրտական Արէֆ անունը:

Պօղոս 15 տարի հայերէն չխօսեցաւ, սակայն Ս. Կարապետ վանքին մէջ սորված աղօթքները ամէն օր կ'արտասանէր: Նախիրը արածելու ընթացքին երանութեամբ կը յիշէր իրենց գիւղը, իր ծնողքն ու ազգականները, որոնց ճակատագիրը անյայտ էր իրեն համար: Գիւղացիները իրեն հաւատացուցած էին, որ հայ ժողովուրդը ամբողջութեամբ ջարդուած է, եւ հայ գոյութիւն չունի այլեւս աշխարհի վրայ:

Պօղոսի պաշտանեալը, որ շատ կը սիրէ Պօղոսին, գոհ էր անոր հաւատարմութենէն եւ աշխատանքէն, կը փափաքէր իր աղջիկը կնութեան տալ Պօղոսին: Սակայն Պօղոս, զանազան պատճառաբանութեամբ, տարուէ տարի յետաձգել կու տար իսլամական այդ ամուսնութիւնը:

1941-ի գարնան, Պօղոսի պաշտպանեալ քիւրտ աղան, կ'որոշէ մեկնիլ Մէքքէ Մէտինէ, որպէսզի հաճի դառնայ: Կ'առաջարկէ Պօղոսին իրեն ընկերանալ, սակայն մէկ պայմանով: Վերադարձին անպայման ամուսնանար իր աղջկան հետ:

Պօղոս, երկար մտածելէ ետք, իրեն եղած առաջարկը կ'ընդունի, մտածելով, որ մինչեւ իսլամական սուրբ տեղերուն իրենց այցելութիւնը, թերեւս ճշգրիտ տեղեկութիւններ կրնայ առնել իր ազգին եւ հարազատներուն մասին:

Ճամբորդական պատրաստութիւնները վերջանալէն ետք, ուխտաւորներու կարաւանը ճամբայ կ'ելլէ դէպի Արաբիա: Երկար եւ ձանձրացուցիչ ճամբորդութենէ մը ետք կը հասնին Սուրիոյ Հալէպ քաղաքը: Պանդոկի կարգադրութիւններէ ետք, Պօղոս կը շրջագայի Հալէպի պատմական բերդին մօտ գտնուող շուկաները: Օրը Ուրբաթ ըլլալով, Ուրբաթ օրուան տօնավաճառին ներկայ կ'ըլլայ եւ հետաքրքրութեամբ կը դիտէ ծախուող զանազան առարկաները եւ ուտելիքները: Յանկարծ, ահանջալուր կը դառնայ հայերէն խօսակցութեան: Կը մօտենայ հայերէն խօսողներուն, որոնք ամերիկեան գործածուած հագուստներ կը ծախէին: Հայերէն բառեր եւ խօսակցութիւններ լսելով, իր աչքին կը պատկերանայ իր անցեալը, իր մանկութիւնը եւ կը սկսի մանուկի նման լալ:

Հայ վաճառականները տեսնելով քրտական հագուստով երիտասարդի մը արցունքոտ աչքերը, կը մօտենան անոր եւ իրեն հարց կու տան.

- Դուն հա՞յ ես:

Պօղոս կը խոստովանի իր ազգութիւնը, պատմելով եղեռնի տարիներուն եւ անկէ յետոյ իր կեանքին մանրամասնութիւնները:

Ամերիկեան գործածուած ժագէթներ եւ վերարկուներ ծախող վաճառականներէն մէկը սասունցի ըլլալով, տէր կը կանգնի Արէֆ-Պօղոսին, զայն փախցնելով քիւրտ աղային ծառայութենէն:

Յետագային, Պօղոս սասունցի վաճառականին գործակիցը կը դառնայ եւ ամուսնանալով հայ աղջկայ մը հետ, կը կազմէ հայկական տոհմիկ բոյն մը, ունենալով զաւակներ, որոնց երբեմն կը պատմէր իր կեանքը եւ կ'աւելցնէր.

- Սիրեցէք ձեր ազգը, Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին եւ աղօթեցէք ամէն օր, որովհետեւ, ես իմ կեանքս կը պարտիմ մօրս կողմէ ինծի յանձնարարուած եւ Ս. Կարապետի Վանքին մէջ սորված աղօթքներուն:

ՀԱՅ ՀԱՅՐԵՐՈՒՆ

Ժամանակին թագաւորներ ծպտուած հագուստներով կը շրջէին իրենց ժողովուրդին մէջ, հասկնալու համար անոնց կենցաղը եւ անոնց կարծիքը թագաւորին հանդէպ:

Թագաւոր մը, իր նախարարին (վէզիր) հետ քաղաքի փողոցները շրջած ատեն կը հանդիպի վարժարանի մը, որուն աշակերտները գրօսանքի ելած էին: Աշակերտներէն ոմանք ընկերներով կը խաղային, ուրիշներ պուռչտուքներով իրարու ետեւ կը վազէին՝ մոռցած իրենց դպրոցական պարտականութիւնները:

Թագաւորը, կը նշմարէ աշակերտ մը, որ մէկ կողմ քաշուած, վերացած գրօսանքի ժխորէն, դասագիրք մը ձեռքին, կը պատրաստուէր յաջորդ դասին:

Թագաւորը հետաքրքրութեամբ կը մօտենայ դաս սորվող աշակերտին եւ կ'ըսէ.

- Տղաս, ինչո՞ւ դուն ալ միւս աշակերտներուն նման չես խաղար եւ հոս նստած առանձին դաս կը սորվիս:

Տղան կը պատասխանէ.

- Սիրելի Հայրիկ, ինչո՞ւ ժամանակս պարապ անցընեմ, հայրս հազիւ մեր ընտանիքին օրապահիկը կը շահի, պարզ գործաւոր մըն է, եւ կ'ուզէ որ ես ուսում առնելով, աւելի դրամ շահիմ: Գիտե՞ս, թէ ան ինչ դժուարութեամբ կը վճարէ իմ դպրոցական թոշակս եւ ծախսերը, եւ եթէ ես ալ ընկերներուս նման անհոգութեամբ խաղամ, կարելորութիւն չտալով դասերուս, ապերախտ պիտի գտնուիմ հօրս հանդէպ:

Տղուն այս խելացի խօսքերուն, թագաւորը կը սքանչանայ եւ առ ի գնահատանք ոսկի մը կը նուիրէ անոր: Տղան չուզեր առնել ըսելով.

- Եթէ այս ոսկին հօրս տամ, պիտի կարծէ թէ գողցած եմ, որովհետեւ այս օրերուն մարդ ոեւէ մէկուն ոսկի նուէր չի տար:

- Տղա՛ս կ'ըսէ թագաւորը. քանի այդպէս է, թագաւորը տուաւ ըսէ:

Տղան երբ կը հասկնայ, որ իր հետ խօսողը քաղաքի թագաւորն է, աւելի սրամտութեամբ կ'ըսէ.

- Թագաւորին նուէրը մէկ ոսկի չըլլար:

Թագաւորը հասկնալով իր սխալը, մէկի տեղ հարիւր ոսկի կու տայ տղուն ու կը մեկնի:

Դպրոցէն տուն վերադառնալով, երեկոյեան, տղան հարիւր ոսկին յանձնելով իր հօրը, կը պատմէ պատահարը:

Թագաւորը իր նախարարին հետ պալատ գալով, նախարարին հետ կը խորհրդակցի եւ կու գայ հետեւեալ եզրակացութեան.

- Եթէ որդին այսչափ խելացի է, ուրեմն, ասոր հայրը աւելի խելացի եւ ուշիմ կրնայ ըլլալ: Եւ ես որպէս թագաւոր, նման խելացի անձերու պէտք ունիմ եւ կրնամ զայն շահագործել, պետական պաշտօն մը տալով անոր:

Թագաւորը, ոստիկան մը ղրկելով պալատ բերել կու տայ տղուն հայրը: Հայրը, պալատ գալով, պալատական սովորութիւններու անտեղեակ անձ, համարձակօրէն դուռը կը բանայ եւ անքաղաքավար ու կոշտ ձեւով կը բարեւէ:

Թագաւորը այս կոշտութենէն եւ անքաղաքավարութենէն զայրացած, կը հրամայէ, որ անոր պատժեն կախաղան բարձրացնելով:

Տղուն ընկերներէն աշակերտ մը, որ դպրոցէն տուն ղրկուած էր դպրոցական թոշակ բերելու համար, ճամբան կը տեսնէ տղուն հօրը, որ ոստիկանի մը հետ կ'երթար: Շուտով կը վազէ դպրոց եւ իր տեսածը կ'իմացնէ իր ընկերոջ:

Տղան սարսափած այս լուրէն, կը ձգէ դպրոցը, կը հասնի տուն եւ թագաւորին տուած ոսկիները առնելով կը վազէ պալատ: Ներս կը մտնէ ու ոսկիները թագաւորին առջեւ նետելով կը գոչէ.՝

- Յարգելի թագաւոր, ես հայրս հարիւր ոսկիի չեմ ծախեր:

Թագաւորը կ'ըսէ.

- Տղաս, ես այս ոսկիները քեզի տուի, գնահատելով քու ծնողասիրութիւնդ եւ ուսումնատենչութիւնդ:

- Այո՛, ինծի նուիրեցիք, կ'ըսէ տղան, սակայն անոր փոխարէն հայրս կ'առնէք: Չեմ ուզեր ձեր տուած ոսկիները, որոնց գինը հօրս կեանքը պիտի ըլլայ: Շատ շնորհակալ եմ ձեզմէ: Հայրս ինծի վերադարձուցէք, խնդրեմ: Իր բոլոր տգեղութիւններով եւ անքաղաքավարութիւններով անիկա իմ հայրս է, որուն միակ նպատակը եղած է չարաչար աշխատելով իր ընտանիքին ապրուստը ապահովել եւ իր զաւակներուն լաւագոյն կրթութիւնը տալ:

Այս խելացի խօսքերու վրայ, թագաւորը անգամ մը եւս կը հիանայ տղուն ծնողասիրութեան վրայ: Անմիջապէս հրաման կ'արձակէ, որպէսզի տղուն հայրը ազատ կացուցուի իր տուած մահապատիժէն:

Ոստիկանը երբ թագաւորին հրամանը կը հասցնէ դահիճներուն, անոնք կախաղանի չուանը տղուն հօրը վզէն անցընելու վրայ էին: Տղան վազելով հասած էր քաղաքի կեդրոնը կազմուած կախաղանին եւ լացակումած քայլերով կը փաթթուի ազատ արձակուած հօրը վզին եւ կ'ուխտէ միշտ սիրել ու յարգել իր հայրը եւ երախտապարտ մնալ անոր կատարած զոհողութիւններուն, իր ընտանիքին երջանկութեան համար:

Թագաւորը, հրամանով մը, պատանի տղան կը դրկուի զինուորական վարժարանը, ուր զինուորական բարձր կրթութիւն ստանալով, ապագային կը դառնայ զինուորական հրամանատար, ազնուօրէն ծառայելով իր հայրենիքին եւ միշտ բարձր պահելով իր ծնողքին անունը:

Սեւանի Ս. Կարապետ եւ Առաքելոց Եկեղեցիները (9րդ դար)

ՅԱՐԳԵՆՔ ՄԵՐ ՏԱՐԵՅ ՀԱՅՐԵՐԸ

Դարեր առաջ, եւրոպական երկրի մը թագաւորը, նկատելով, որ իր երկրին մէջ ծերունիներուն թիւը զգալիօրէն բազմացած է եւ անոնք բեռ են իրենց զաւակներուն եւ պետութեան, հրաման կ'արձակէ եւ յատուկ մունետիկներով ժողովուրդին կը տեղեկացնէ, որ իր հպատակներէն անոնք, որոնք 60 տարիքը բոլորած են, որպէս ճրիակերներ պէտք է մահանան, այդ օրերուն գտնուող մահաբեր զանազան միջոցներով:

Այս անմարդկային հրամանը անսովոր դժգոհութեամբ կը դիմաւորուի ժողովուրդին մեծ մասին կողմէ, որոնք որդիական սէրէն մղուած չէին կրնար բաժնուիլ իրենց կեանք պարգեւող, մանկութենէն ի վեր անձնուիրութեամբ եւ զոհաբերութեամբ զիրենք մեծցուցած, ուսում ջամբաց ծնողներէն:

Կը փորձեն ապստամբիլ, եւ, զանազան ձեւերով իրենց դժգոհութիւնը հասցնել թագաւորին, սակայն, վախը եւ անմիաբանութիւնը կը ձախողեցնեն իրենց ծրագիրները, եւ, ստիպուած կը գործադրեն անխիղճ թագաւորին հրամանը:

Փամանակ մը վերջ, թագաւորը իր խորհրդականներով զիշերատես կը շրջի քաղաքի բնակչութեան շրջանները: Մպտուած հագուստներով կ'այցելեն կարգ մը տուներ եւ ահանատես կ'ըլլան հոն տիրող սուգին եւ տխրութեան եւ թագաւորին հանդէպ արձակուած անպատշաճ եւ անվայել արտայայտութիւններու, իսկ կարգ մը տուներու մէջ կեանքը կը շարունակուէր նախկին գնացքով, նոյն իսկ կը հանդիպի տօնախմբութիւններու եւ ուրախութիւններու:

Պետութեան կողմէ բաժնուած թոյներու տեսակները հնձած էին քաղաքի տարեցներու կեանքերը, տխրութիւն կամ ուրախութիւն պատճառելով ժողովուրդի զանազան հատուածներուն մէջ: Հազարաւոր տարեցներ երկրային կեանքէն հեռացած էին անիծելով անխիղճ թագաւորը, որ ո՛չ Աստուծոյ կը վախնար եւ ո՛չ ալ մարդոց մէջ կ'ամչնար, իր հրամանին դէմ դնողները՝ եկեղեցականները եւ յանդուգն երիտասարդները ծանր պատիժներու ենթարկելով:

Տարիները կ'անցնին երիտասարդներով բնակուած երկրի կեանքին մէջ: Երկրի անտեսութիւնը տարուէր տարի կը տկարանայ եւ անանկութիւնը երկրի դուռներուն կը հասնի: Ի՞նչ ընել այս ճգնաժամային կացութենէն դուրս գալու համար: Խորհրդակցութեան կը հրաւիրէ իր նախարարները եւ անոնց հետ երկար խորհրդակ-

ցուլթենէն ետք կ'որոշեն պատերազմ յայտարարել դրացի երկրին դէմ, յափշտակելու եւ թալանելու անոր հարստութիւնը:

Թագաւորը կը ձեռնարկէ զինուորահաւաքի եւ զինուորական մարզումներու, որպէսզի հարուածային արագութեամբ գրաւեն դրացի երկիրը եւ յաջողցնէ իր ծրագիրները:

Երկար պատրաստութենէն ետք, անակնկալ յարձակումը կը սկսի դրացի երկրին վրայ եւ արագութեամբ կը գրաւէ թշնամի երկրի հողամասին մէկ երրորդը: Թէեւ թշնամի բանակները զօրաւոր դիմադրութիւն ցոյց կու տան, սակայն, ստիպուած կը նահանջեն եւ նահանջելով կրակ կու տան եւ կ'ամայացնեն գիւղերն ու քաղաքները:

Ազահ եւ միահեծան իշխանութիւն ունեցող թագաւորը կը հրճուի իր բանակներուն յաղթարշաւ արշաւանքին ի տես, սակայն, խորապէս կը տխրի, երբ իրեն կը տեղեկացնեն, որ զինուորներուն կերակուր պատրաստելու համար պահեստի փայտերը գործածուած են եւ փայտ չգտնելով զինուորները անօթի են եւ անօթի չեն կրնար կռուիլ:

Թագաւորը կը սարսափի մտաբերելով չարաչար պարտութիւնը եւ ստեղծուելիք խայտառակութիւնը, իրեն սպառնալով իր գահին կորուստը: Կը հրաւիրէ իր խորհրդականներն ու զօրավարները եւ անոնց հետ խորհրդակցելով կացութենէն յաղթական դուրս գալու միջոցներ կը խնդրէ:

Ամառուան անտանելի տաքը, անօթութիւնը եւ ծարաւը բանա՛կին մէջ յուսահատութիւն եւ երկչոտութիւն կը ստեղծէ:

Ի՞նչ ընել:

Բանակի զօրավարներէն մէկը, որ օրին թագաւորին հրամանը չէր գործադրած, եւ, որպէս քաջ ծնողասէր երիտասարդ պահած էր իր հայրը իր տան գաղտնի մէկ սենեակին մէջ, յատուկ խնամք եւ հոգածութիւն ցոյց տալով անոր: Եւ երբ պատերազմը կը սկսի, զինուորական որդին, իր հայրը տունը առանձին չի ձգեր եւ սնտուկի մը մէջ պահած իր հետ կը տանի ռազմաճակատ, միշտ օգտուելով անոր զինուորականի փորձառութենէն:

Երիտասարդ զօրավարը, զինուորական վրան կը վերադառնայ տրտում-տխուր, եւ իր հօր կը յայտնէ ստեղծուած կացութիւնը, որ զիրենք կրնար պարտութեան տանիլ:

Հայրը մանրամասն կը տեղեկանայ գրաւուած երկրի կիլիմա՛յական վիճակին եւ թշնամի բանակներուն կողմէ քաղաքներու եւ գիւղերու հրկիզումին, եւ այդ պատճառով վառելքի չգոյութեան:

Հայրը երկար մտածելէ ետք բանակի զօրավար իր որդիին կը հարցնէ.

- Տղաս, ձեր բանակը անշուշտ վրաններու տակ պատսպարուած է, կրնա՞ս ինծի յայտնել, թէ բանակը քանի՞ վրան ունի եւ ամէն մէկ վրան քանի՞ փայտէ ձողով կազմուած է:

Զօրավար որդին կը պատասխանէ.

- Հայրիկ, մեր բանակը պատսպարուած է հազար վրաններու տակ եւ ամէն մէկ վրան ունի եօթը ձող:

- Այդ պարագային, կ'ըսէ հայրը, ամէն մէկ վրանէն մէկ ձող իննայելով կ'ունենաք հազար ձող եւ հազար ձողը ձեզի մինչեւ պատերազմի վերջաւորութիւն կերակուր կ'եփէ:

Զօրավար որդին, հօրը թելադրութեան հետեւելով, ամէն մէկ վրանէն մէկ ձող վերցնելով կերակուր եփելու կը սկսին: Զինուորները կը կազդուրուին եւ նոր յարձակումով կը գրաւեն ամբողջ երկիրը:

Թագաւորը լսելով այս յաղթանակի մասին եւ զօրավարին կողմէ գործադրուած միջոցառումին, իր մօտ կը կանչէ զօրավարը եւ կը խնդրէ անկէ, որպէսզի իրեն յայտնէ կատարուած հրաշքին գաղտնիքը:

Զօրավարը ներողութիւն խնդրելով թագաւորէն կը յայտնէ, թէ ինք օրին չգործադրելով իր հրամանը, եւ, հօրը մեղքանալով պահած էր զայն:

- Պատերազմի դաշտին վրայ ստեղծուած կացութիւնը երբ իրեն յայտնեցի, ինծի տուաւ այս լուծումը, որ մեզի յաղթութեան տարաւ:

Թագաւորը յուզումով եւ գղջումով կը լսէ զօրավարին պատմութիւնը եւ կը հրամայէ, որ իր պետութեան սահմաններուն մէջ տարեցները յարգուին եւ ժողովուրդը գուրգուրանքով վարուի անոնց հետ եւ պէտք եղած ատեն օգտուին անոնց փորձառութենէն եւ իմաստութիւններէն:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ

Մկրտիչ եւ Սարգիս ընկերներ էին: Կ'ապրէին Պոլսոյ Բերա թաղամասի իրենց տախտակաշէն տուներուն մէջ: Աղքատ եւ բազմամանդամ ընտանիքի զաւակներ, որոնց հայրերը չարաչար աշխատանքով, հազիւ իրենց ընտանիքներուն ապրուստը կրնային հոգալ:

Անոնք տարեկիցներ էին, ծնած մեծ դէպքին՝ 1896 թուականին եւ կը յաճախէին իրենց թաղի Թարգմանչաց Վարժարանը եւ հինգերորդ կարգի աշակերտներ էին:

Մկրտիչ աշխատասէր էր: Միշտ դասարանի առաջնութիւնը կը շահէր: Աշխատասիրութեան հետ նաեւ, իր վարք ու բարքով, եղակի էր ամբողջ դպրոցին մէջ: Տնօրէնէն սկսեալ, բոլոր ուսուցիչները կը սիրէին զինք եւ որպէս հնազանդ, խոնարհ եւ ընկերասէր աշակերտ, օրինակ կը հանդիսանար դպրոցի բոլոր աշակերտութեան:

Դպրոցէն վերադարձին՝ ընդհանրապէս իր դասընկերոջ Սարգիսին հետ, մինչեւ յաջորդ օրուան դասերն ու պարտականութիւնները չվերջացուցած, տունէն դուրս չէր ելլեր: Եւ երբ ազատ ըլլար, կամ կ'այցելէր հիւանդ ընկերոջ մը եւ կամ բարեգործութիւն մը կ'ընէր: Իր ձգտումն էր օգտակար ըլլալ իր ընտանիքին եւ շրջապատին: Մայրը միշտ գոհունակութեամբ կը գովէր զայն եւ կ'աւելցնէր.

- Աստուած պահէ Մկրտիչ զաւակս, մենք շատ գոհ ենք իրմէ եւ կը հաւատանք, որ ան ապագային անպայմանօրէն նշանաւոր անձնաւորութիւն մը պիտի ըլլայ:

Մկրտիչ նաեւ եկեղեցասէր էր եւ որպէս դպիր կը ծառայէր թաղի եկեղեցիին: Իր հետեւողականութեան եւ ջանասիրութեան համար եկեղեցւոյ դպրապետը յաճախ գնահատական նամակներ կը դրկէր անոր ծնողքին:

Իսկ Սարգիս, Մկրտիչին դասընկերը, ընդհակառակն, դասարանի ամէնէն ծոյլ եւ անհոգ աշակերտներէն էր եւ գրեթէ ամէն օր կը պատժուէր իր ուսուցիչներէն: Յաճախ դպրոցէն կը բացակայէր եւ կարգ մը չարագործ ընկերներու հետ կ'երթար ծովեզերք լողալու կամ պարտէզներէն պտուղ գողնալու:

Սարգիսին ծնողքը լսելով անոր կատարած չարութիւնները եւ անկարգութիւնները, ծնողական խրատներով կը ջանային զայն հեռու պահել իր չար ընկերներէն եւ որպէս պարկեշտ աշակերտ հետեւի դպրոցական դասերուն, սակայն ապարդիւն: Ներողութիւն կը

խնդրէր, կը խոստանար կանոնաւորաբար դպրոց յաճախել, սակայն երկու օր ետք կրկին կը դառնար իր նախկին կեանքին:

Սարգիս այնքան անկարգ էր դասարանին մէջ, որ շատ անգամ, դասարանի դասաւանդութիւնները կը խանգարէր, զանազան միմոսութիւններ կ'ընէր: Եւ երբ ուսուցիչը պատժէր զինք, իսկ կը պահէր եւ յարմար առիթներով, պահուելով կը քարկոծէր զինք պատժող ուսուցիչին: Ուսուցչական կազմը եւ տնօրէնը զգուած էին իրմէ եւ յաճախ ուսուցչական ժողովներու ընթացքին, իր պարագան խնդրոյ առարկայ կը դառնար: Բազմաթիւ անգամներ դիտողութիւն եղաւ ծնողքին, Սարգիսին անկարգութեան եւ ծուլութեան համար, ազդարարելով, որ եթէ ան իր ընթացքը չփոխէ, պիտի չկրնան դպրոց ընդունիլ զայն:

Մկրտիչ, տեսնելով իր դասընկերոջ յոռի բնաւորութիւններն ու ընթացքը, յաճախ կը խրատէր: Վերջին անգամ, երբ դպրոցէն արձակուած տուն կը վերադառնային, Մկրտիչ ըսաւ.

- Սարգիս, ինչպէս կը տեսնես, ծնողքդ աղքատ է:

Անոնց յոյսը դուն ես: Հայրդ մինչեւ իրիկուն արիւնքրտինք թափելով կ'աշխատի ապահովել ընտանիքին ապրուստը: Գիտե՞ս - թէ ինչ ձեւով կը հոգայ քու դպրոցական ծախսերդ: Բազմաթիւ գրկանքներու արդիւնք է այդ: Անոնց միակ մտահոգութիւնը քեզի բարի եւ պարկեշտ մարդ մը դարձած տեսնել, օգտակար դառնալու համար ծնողքիդ, ազգիդ եւ եկեղեցիին: Ահա հինգերորդ դասարան ես, սակայն նիշերդ ցոյց կու տան, որ պիտի կրկնես դասարանդ: Առաջ այսպէս չէիր. ըսէ՛, ո՞վ կը խաբէ քեզ, ո՞ր սատանան: Հրաժարիր վատ ունակութիւններէդ եւ հետեւիր ինծի եթէ դասերուդ մէջ դժուարութիւն ունիս, ե՛ս կ'օգնեմ քեզի: Եկո՛ւր, ես եկեղեցին դպիր եմ, քեզ ալ արձանագրել տամ: Միասին դպրոց կ'երթանք, միասին եկեղեցի: Ծառայենք մեր եկեղեցիին, որ մեզ, հայ ազգը, դարերէ ի վեր փրկած է այլասերումէ: Մեր պատմութեան ամէնէն ճգնաժամային վայրկեաններուն, անոր յուսացած ենք եւ Ան մեզ հասցուցած է «իր նաւահանգիստն բարութեան»: Մեզի ժամանակակից բազմաթիւ ազգեր ի սպառ կորսուած են եւ անցած պատմութեան, իսկ մենք, շնորհիւ մեր լեզուին եւ մեր կրօնին կ'ապրինք որպէս ազգ եւ պիտի ապրինք յաւիտեան, քանի կանգուն կը մնայ հայ եկեղեցին եւ հայ դպրոցը: Մանաւանդ կարգա՛ Աստուածաշունչ Մատեանը եւ պիտի տեսնես թէ ի՛նչ թանկագին գանձեր կան հոն: Աշխատի՛ր ըմբռնել Յիսուսի պատգամները, որ մեռաւ մեր փրկութեան համար, եւ դուն հոն պիտի գտնես ճշմարիտ եւ լուսաւոր ու-

դին, որ քեզ պիտի առաջնորդէ պարկեշտ, բարի եւ օրինապահ հայ քրիստոնեայ մը դառնալու, պատիւ բերելով ազգիդ, հայրենիքիդ, եկեղեցիիդ եւ ընտանիքիդ: Ես անձնապէս, հոգեկան այն վերացում մը եւ գոհունակութիւնը գորս կը զգամ եկեղեցւոյ մէջ պատարագի ընթացքին, ուրիշ ոեւէ տեղ չեմ գտներ, մանաւանդ երբ կ'ունկընդրեմ մեր հոգեգմայլ շարականները, որոնք թանկագին գոհարներ են միջազգային գրականութեան մէջ, թէ՛ յօրինուածքով եւ թէ՛ երաժշտութեամբ: Անոնք յղացուած են մեր սրբազան հայրապետներուն եւ եկեղեցականներուն կողմէ, ինչպէս՝ Ներսէս Շնորհալի, Գրիգոր Նարեկացի եւ այլոց, որոնք մինչեւ հիմա հիացում կը պատճառեն օտար գրագէտներուն եւ երաժիշտներուն: Իսկ դուն հայու զաւակ ըլլալով, չե՞ս խանդավառուիր եւ հպարտանար այս գոհարներով: հետեւի՛ր խորհուրդներուս քանի ուշ չէ, հակառակ պարագային, օր մը անպայման պիտի չզղջաս:

Այս բոլորը մտիկ ընելէ ետք, Սարգիս ջղայնացած գոռաց.

- Հոս նայէ՛, Մկրտի՛չ, ի՞նչ գլուխս գայլի աւետարան կը կարդաս: Այդ խրատներն ու զգացումները քեզի պահէ եւ աշխատիր հետեւիլ անոնց, թերեւս կը հարստանաս: Ես չեմ ուզեր այլեւս քու ընկերութիւնդ: Քու ճամբադ ուրիշ է, իմս՝ ուրիշ:

- Սարգի՛ս ըսաւ Մկրտիչ մի՛ յամառիր տեսակէտներուդ վրայ, կրկին կը կրկնեմ, օր մը պիտի զղջաս եւ պիտի յիշես իմ խօսքերս:

Եւ երկու դասընկերներ վերջնականօրէն բաժնուեցան իրարմէ:

Շատ չանցած, Սարգիսը վռնտեցին դպրոցէն: Ծնողքին եւ ուրիշներու միջնորդութիւնները ի դերեւ ելան փոխելու դպրոցի տնօրէնին որոշումը: Եւ ծնողքը յուսահատ, որոշեցին զինք արհեստի դրկել, ըսելով, որ թերեւս լաւ արհեստաւոր մը կ'ըլլայ: Առաջին արհեստը ոսկերչութիւն էր: Սակայն, հագիւ շաբաթ մը անցած, դուրս դրուեցաւ: Ոսկիէ օդ մը գողցած էր...:

Այսպէս, տասնեակ մը արհեստներու հետեւելէ ետք, ամէն տեղէ, վռնտուեցաւ, զանազան յանցանքներու հետեւանքով: Ա՛լ գործի չգնաց:

Հայրը, յուսահատած եւ զգուած, զինք դուրս դրաւ տունէն: Իրեն տրուած բոլոր խրատները ո՛չ մէկ ազդեցութիւն գործած էին: Խեղճ մարդը կու լար եւ կ'անիծէր իր շար բախտին, այսպիսի անառակ զաւակ մը ունեցած ըլլալուն համար: Սրտանց կը նախանձէր տեսնելով դպրոցի Մկրտիչին խելացութիւնն ու ուշիմութիւնը:

Սարգիս տունէն վռնտուելէ ետք, գնաց եւ միացաւ յայտնի աւագակախումբի մը, որոնց բնակավայրը կը գտնուէր լեռներու ան-

տառներուն մէջ: Անոնք ցերեկները կը քնանային եւ գիշերները կը ձեռնարկէին աւազակութիւններ եւ գողութիւններ: Կը կողոպտէին ճամբորդները, տուները, խանութները:

Գալով Մկրտիչին, ան Թարգմանչաց Վարժարանը աւարտեց բացառիկ նիշերով: Վկայականներու բաշխման հանդէսին, դպրոցի տնօրէնը, մասնաւոր յիշատակութիւն ըրաւ անոր մասին, գովելով անոր աշխատասիրութիւնն ու պարկեշտութիւնը:

Մկրտիչ կ'ուզէր իր ուսումը շարունակել, հետեւելու համար համալսարանական դասընթացքներու: Սակայն ծնողքը ի վիճակի չէին հոգալու անոր դպրոցական ծախսերը: Դպրոցի տնօրէնը, ամէն տեղ դիմեց, վերջապէս կրցաւ հոգատար մը գտնել, որ տեղեկանալէ ետք Մկրտիչի ուսման մակարդակին եւ բարի վարք ու բարքին, յանձն առաւ հոգալ անոր դպրոցական ծախսերը, մինչեւ համալսարանի աւարտը:

Այս լուրը, Մկրտիչին եւ անոր ծնողքին անհուն ուրախութեան եւ երանութեան պահեր պարգեւեց: Երախտապարտութեան զգացումը անոր սրտին մէջ այնքան ալեկոծուեցաւ, որ զնաց եւ մասնաւոր շնորհակալութիւն յայտնեց դպրոցի տնօրէնին եւ հոգատարին:

Մկրտիչ համալսարանը աւարտեց բարձր նիշերով եւ յատուկ գնահատանքով, ստանալով փաստաբանի վկայականը:

Ան, քանի մը տարի փաստաբանական ընկերութեան մը մէջ աշխատելէ ետք, բացաւ իր անձնական գրասենեակը եւ մեծ յաջողութիւն գտաւ իր ասպարէզին մէջ, շահելով բաւականին դժուարին դատեր եւ այդ ձեւով նշանաւոր փաստաբան մը դարձաւ Պոլսոյ մէջ:

Մկրտիչի փաստաբանական հռչակը դատական իշխանութիւններուն կողմէ նկատի առնուելով, ոճրադատատեանի դատաւոր դարձաւ:

Իսկ Սարգիս, որ աւազակախումբին միանալով, տարիներու ընթացքին դարձած էր անոնց ղեկավարը եւ հարստացած: Ոստիկանութիւնը ամէն միջոցի կը դիմէր ձերբակալելու համար այս անօրէնները, որոնք միշտ կը փոխէին իրենց բնակավայրերը: Եւ ոստիկաններու բոլոր արշաւանքները դրական արդիւնքի մը չէր հասներ:

Աւազակախումբը կը բաղկանար ամէն ազգի աւազակներէ: Պոլսոյ թերթերը անոնց կատարած գողութիւններուն եւ ոճիրներուն յաճախ կ'անդրադառնային, միշտ յիշատակելով Սարգիսին անունը,

արատաւորելով հայութեան անունը: Հայրը շատոնց մեռած էր անառակ զաւակին ցաւէն, իսկ մայրը՝ հարուստներուն տուները կը ծառայէր, որպէսզի կարողանար իր միւս զաւակները ապրեցնել:

Ես, կ'ըսէր Սարգիս. - հարուստ եմ եւ ուզածս կրնամ ընել, նոյնիսկ ոստիկանութիւնը կը սարսափի իմ անունէս:

Ան իրաւունք ունէր այդպէս խօսելու, որովհետեւ յանդուգն ու վայրենի էր: Խիղճը մեռած էր եւ իր կատարած ոճիրներուն եւ անազակութիւններուն համար չէր զղջար երբեք:

Սակայն օր մը, երբ անազակախումբը քարայրին մէջ հանգիստ կ'ընէր, նշմարուեցաւ փայտագործի մը կողմէ, որ շուտով ոստիկանութեան իմաց տուաւ, որոնք, զինուած ամէն տեսակ զէնքերով, պաշարեցին թաքստոցը, ձերբակալելով անազակախումբի բոլոր անդամները եւ մանաւանդ անոնց պետը՝ Սարգիսը:

Անազակախումբին ձերբակալութիւնը մեծ հրճուանք պատճառեց Պոլսոյ բնակչութեան: Յաջորդ օրուան թերթերը մանրամասնօրէն նկարագրած էին եղելութիւնը եւ դրած Սարգիսին նկարը՝ շղթայուած ձեռքերով: Ժողովուրդը միշտ վախի եւ դողի մէջ ապրած ըլլալով, ապահովութիւն զգացին այս ձերբակալութեամբ: Ամէն մարդ կը սպասէր դատավարութեան օրուան:

Դատավարութիւնը տեղի ունեցաւ Պոլսոյ ոճրագատ ատեանին մէջ: Դատարանը լեցուած էր ամէն ազգէ հանդիսականներով: Եկած էր նաեւ Սարգիսին մայրը: Երբ դատական կազմը ներս մտաւ, Սարգիս, որ բանտարկուած էր երկաթեայ ցողերով վանդակի մը մէջ, տեսաւ դատաւորը, եւ ճանչցաւ...: Ան իր դասընկեր Մկրտիչն էր: Յետոյ անոր տուած խրատները յիշելով, աչքերը արցունքոտեցան: Դատարանը կախաղանով մահուան դատապարտեց Սարգիսը: Մայրը, դատավճիռը լսելով, տեղույն վրայ յանկարծամահ եղաւ:

Երեք օր ետք, գործադրուեցաւ դատարանի վճիռը: Սարգիս կեցած չուանին տակ տեսաւ Մկրտիչին, որ կեցած էր կառավարական պաշտօնատարներուն հետ:

Որպէս օրէնք մահապատիժի գործադրութեան, Սարգիսին անիթ տրուեցաւ իր վերջին խօսքը ըսելու: Սարգիս լացակուծած ձայնով ըսաւ, խօսքը ուղղելով իր մանկութեան ընկերոջ.-

Սիրելի դասընկերս Մկրտիչ, հիմա, այս պահուս կ'ըմբռնեմ քու խրատներուդ իմաստը եւ արժէքը, եւ կը զղջամ...: Ներողութիւն կը խնդրեմ քեզմէ, որ ժամանակին քեզ վիրաւորեցի անկրթօրէն: Ներկայիս ես օրինակ եմ ամէն անոնց, որոնք չեն սիրեր իրենց ծնողքը, ազգը, հայրենիքը, եկեղեցին, դպրոցը, եւ չեն հետեւիր ի-

րենց ծնողներուն, ուսուցիչներուն եւ ընկերներուն խրատներուն:
Ես հարստանալու անպարկեշտ ձեւին հետեւեցայ եւ հիմա կը քաւեմ
մեղքերս: Ներեցէք ինձի: Մնա՛ք բարով:

Քանի մը վայրկեան վերջ, առաւօտեան հովին դէմ կ'օրօրուէր
Սարգիսին անշունչ մարմինը, վիզի չուանով օղակուած:

Անդին, բազմութեան մէջէն դանդաղօրէն հեռանալով, Մկրտիչ
դառնօրէն կու լար...:

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՍԷՐ

Պրն. Ճէք Ադամեան շատ կծծի եւ ապագայնացած հայ մըն էր: Կ'ապրէր Միացեալ Նահանգներու Տիթրոյթ քաղաքին մէջ: Ունէր մեծ գործարան մը եւ հարիւրաւոր գործաւորներ: Մէկ խօսքով, Պրն. Ճէք մեծահարուստ մըն էր, բայց իր ազգին որեւէ օգտակարութիւն չունէր: Իր կեանքին միակ իտէպլը հարստանալն էր, որուն նուիրած էր ինքզինքը: Կ'աշխատէր, գիշերը ցերեկին կը խառնէր, շատ մը ապօրինի միջոցներու կը դիմէր, որպէսզի իր անարդար շահէն զատ, նաեւ, իր գործաւորներուն իրաւունքները իւրացնէր:

Օր մը, նստած իր գործատան գրասենեակին մէջ, իր գործաւորներէն մէկուն գնած «Հայրենիք» օրաթերթը կը կարդար, հանդիպեցաւ նուիրատուութեան մը: Պրն. Հայկ Երէցեան անունով հայ մը, Տիթրոյթէն, ահագին գումարներ կը նուիրէր հայ բարեգործական զանազան միութիւններու: Հոն կը յայտարարուէր նաեւ, թէ երկրորդական վարժարաններ յաջողութեամբ աւարտած երեք սաներ կ'ուզէր, անոնց համալսարանական կրթութիւն տալու համար, որոնց դպրոցական ծախսերը ինք պիտի հոգար: Պրն. Ճէք զարմացած, կրկին անգամ կարդաց, զայրացաւ, ցաւեցաւ: Ինք կը ճանչնար Պրն. Հայկ Երէցեանը, որուն հետ քանի մը անգամ, գործի բերումով, հանդիպումներ ունեցած էր: Կրկին անգամ կարդաց եւ ավստոսանքով գոչեց:

- Ապո՛ւշ, անխելք...

Հետեւեալ քանի մը օրերու ընթացքին, իրեն համար մղձաւանջ մը դարձած էր այդ մեծագումար նուիրատուութիւնը: Կը ցաւէր Պրն. Հայկ Երէցեանին, որ այդքան մեծ գումարներ յումպէտս կը վատնէր եւ տակաւին պատրաստ էր աւելիին: Պրն. Երէցեան ելեքտրական սարքաւորումները պատրաստելու գործարան մը ունէր Տիթրոյթի մէջ: Պէտք էր միջոց մը գտնէր, խօսելու հետը եւ խրատելու, որպէսզի հրաժարէր այդ գաղափարէն:

Հեռաձայնով ժամադրուելէ վերջ, յաջորդ օր ներկայացաւ Պրն. Հայ Երէցեանին: Քաղաքավարական արարողութիւնները վերջացրնելէ ետք, Պրն. Ճէք Ադամեան երկար նախաբանէ մը վերջ, սկսաւ խօսիլ իր գալու շարժառիթին մասին: Ան անգլերէն կը խօսէր, սա-

կայն Պրն. Հայկ հայերէն կը պատասխանէր, դիտողութիւն ընելով, որ քանի որ երկուքն ալ հայերէն գիտէին, եւ մանաւանդ որ հայ են, պարտաւոր են հայերէն խօսիլ:

Պրն. Ճէք իբր թէ որպէս բարեկամ երկարօրէն խօսեցաւ դրամ շահելու եւ զայն պահելու մասին, եւ, ծանրացաւ մասնաւորաբար Պրն. Հայկի կատարած նուիրատուութիւններուն եւ սաներու խնդրին, եւ, զայրացած ըսաւ.

- Միրելի բարեկամս, ես քեզի աւելի ճարպիկ մէկը կը կարծէին, ինչո՞ւ դրամդ կը վատնես այսպիսի պարապ նպատակներու: Ինծի կը դիմեն, սակայն ես մէկ սենթ իսկ չեմ տար: Ինծի ինչ ուրիշը: Քեզի ինչ սան պահել, կամ ասոր անոր դրամ նուիրել: Ամէն մարդ գլխուն ճարին թող նայի: Ազգ ինչ, եկեղեցի ինչ, դպրոց ինչ: Կարեւորը դրամն է, բարեկամս: Եթէ դրամ ունիս, քեզ կը յարգեն, եթէ չունիս՝ անարժէք մարդ ես: Եղբայր, դուն քու մասիդ խորհիր, ընտանիքի տէր ես, մեղք է զաւակներուդ:

Պրն. Հայկ, փոխանակ հակաճառելու, երկարօրէն վիճաբանելու ազգի, եկեղեցիի եւ մշակոյթի իմաստին եւ կարեւորութեան մասին, հետեւեալը պատմեց.

- Մեր ամէնուս ծանօթ տարագրութեան օրերն էին: Մենք կը բնակէինք Սեւ Մովի եզերքը, Սամսոն քաղաքին մէջ: Հայրս մեծահարուստ էր, սիրուած՝ բոլոր հայրենակիցներէն: Ես այն ատեն հազիւ 6-7 տարեկան էի եւ դպրոց կ'երթայի: Քաղաքի հայ ժողովուրդին հետ տարագրուեցանք: Նախ զինուորագրեցին հայրս եւ տարին: Տարագրուեցանք, ձգելով թէ՛ տուն, թէ՛ տեղ, թէ՛ հարստութիւն եւ խառնուեցանք տարագիր բազմութիւններուն: Յետագային լսեցինք, որ հայրս գնդակահարած են: Մնացինք մայրս, ես եւ փոքր քոյրս: Ճամբան քոյրս մեռաւ անօթութենէն: Ամէն տեսակի չարչարանքներով եւ վայրագութիւններով վերջապէս հասանք Հալէպ: Զիս որբանոց դրին, իսկ մայրս սպասուհի դարձաւ հարուստ հայ ընտանիքի մը բնակարանին մէջ: Օրերը կ'անցնէին: Եկաւ 1918 թուականը, զինադադար եղած էր: Մայրս բաւական դրամ կը շահէր: Հանեց զիս որբանոցէն, որովհետեւ որբանոցը Պէյրութ պիտի փոխադրուէր: Սենեակը մը վարձեցինք եւ տեղաւորուեցանք: Մայրս, խեղճ կին, որուն ձեռքին տակ սպասուհիներ կային մեր հայրենիքին մէջ, հիմա սպասուհի դարձած, կ'աշխատէր առանց տրանջալու, միշտ ջանալով զիս երջանիկ ձգել: Կը շարունակէի ուսումս տեղւոյն հայ նախակրթարանին մէջ: Հաշտուած էինք մեր ճակատագրին եւ կացութեան հետ եւ կ'ապրէին միօրինակ: Ես եր-

բեմն կ'երթայի մօրս աշխատած տունը եւ տանուտէրը, պէտք է խոստովանիլ, որ շատ ազնիւ եւ պարկեշտ հայ մըն էր: Տարիները կը սահէին: Ես դասարանիս ամենայառաջագէմ աշակերտն էի: Կ'աշխատէի, միշտ նկատի ունենալով որ մայրս ի՛նչ տառապանքով կը հոգար իմ դպրոցական ծախսերս:

Եւ օր մը, կատարուեցաւ անխուսափելին...: Մայրս ծանրօրէն հիւանդացաւ եւ քանի մը շաբաթէն մեռաւ...: Հազիւ 13-14 տարեկան տղայ մըն էի: Ի՞նչ կրնայի ընել առանձին: Ի՞նչպէս պիտի կարենայի ուսումս շարունակել եւ, մանաւանդ ապրիլ:

Հոն ուր մայրս կ'աշխատէր, ունէին մանչ մը Յակոբ անունով, ո՞րուն հետ միեւնոյն դասարանն էի եւ միշտ կ'օգնէի իրեն՝ դասերը պատրաստելու համար: Տարիներու ընթացքին դարձած էինք մտերիմ ընկերներ: Ան ամէն օր իրենց տունէն կերակուր կը բերէր ինձի:

Երկար կը նստէր եւ կը խօսէինք մեր անցեալի եւ ապագայի մասին: Ան շատ կը տանջուէր ինձի համար: Յակոբ ամէն օր հօրը խօսելով իմ մասին, համոզած էր զայն, որպէսզի զիս իր պաշտպանութեան տակ առնէր: Բարի մարդը, սիրով ընդունած էր իր զակին առաջարկը, զնահատելով միեւնոյն ատեն Յակոբին ընկերական անկեղծ սէրը:

Պաշտելի հոգատարս, ինձի միշտ կը կրկնէր «Տղաս, մեր թշնամիները ուզեցին բնաջնջել մեզ, սակայն չյաջողեցան իրենց դժոխային նպատակը իրագործել: Հայուն ապրելու կամքին այսքան զօրաւոր ըլլալը չէին գիտեր: Ես կը թելադրեմ քեզի որ սիրես ազգդ, եկեղեցիդ հայ մշակոյթը: Որովհետեւ անոնք են, որ մեզ մինչեւ այսօր հայ պահած են եւ ես վստահ եմ եթէ շարունակենք սիրել, պիտի պահեն նաեւ ապագային: Երբ մեծնաս, դիրք ունենաս, մի մոռնար, որ ազգիդ մէջ կան քու ներկայ վիճակիդ մէջ գտնուող հայ որբեր, որոնք կարօտն ունին պաշտպաններու: Եւ, մանաւանդ, կը թելադրեմ քեզի, որ մայրենի լեզուդ երբեք չմոռնաս»:

Այո, ես տարիներ վերջ աւարտեցի երկրորդական ուսումս եւ եկայ Ամերիկա՝ համալսարանական կրթութիւն ստանալու համար: Իմ բարերարիս օգնութեամբ ստացայ ելեքտրական ճարտարագէտի վկայականս, եւ, տարիներու ընթացքին, իմ տքնաջան աշխատանքովս ունեցայ իմ սեփական գործարանս եւ ներկայի նախանձեւի դիրքս:

Պրն. Ճէք Ադամեան, որ տասնեակ տարիներով հայ շրջանակներէ հեռու ապրելով, օր մը օրանց այսքան մանրամասնութիւններ

չէր լսած հայ ժողովուրդին ու անոր տանջանքներուն շուրջ, շատ յուզուեցաւ եւ պատասխանեց:

- Սիրելի Հայկ, դուն շատ բարի եւ ազնիւ հայ մըն ես, կը գնահատեմ քու ընթացքդ եւ ներողութիւն կը խնդրեմ քեզ այսպանած ըլլալու համար, եւ կը խոստանամ քեզմէ օրինակուելով օգնել իմ ազգիս բոլոր կարօտեալներուն եւ հաստատութիւններուն:

Ս. Էջմիածին Մայր Եկեղեցին (4րդ դար)

ԳՈՂ ԻՍԱՎԱԿԻՆ ՎԱԽՃԱՆԸ

- Դրամապանակս, դրամակապանակս, դրամապանակս գողցան,- կը պոռար մարդ մը, կեցած Եգիպտոսի մայրաքաղաք Գահի-րէի կեդրոնական փողոցին մայթին վրայ:

Ի՞նչ էր պատահած:

Երկու ճարպիկ մանուկներ, տեսնելով հարուստ երեւոյթով մարդ մը, որ կ'անցնէր փողոցէն, իրարու հետ կռուիլ ձեւացուցած էին, իսկ անցորդը եկած էր բաժնելու կռուողները, յորդորելով որ չկռուին եւ փորձած էր հաշտեցնել զանոնք: Սակայն, հագիւ կռուող մանուկները հեռացած էին, պարոնը ձեռքը գրպանը մտցնելով տեսած էր, որ դրամապանակը չկար: Ան հասկցած էր ամբողջ եղելութիւնը:

Պարոնին բացազանչութիւնները եւ օգնութեան աղաղակները միայն կարգ մը անցորդներու ուշադրութիւնը գրաւած էր: Անոնք մօտեցան կողոպտուող պարոնին եւ եղելութիւնը իմանալով, մխիթարական շարք մը խօսքերէ ետք, թելադրեցին տեղեկացնել ոստիկանութեան:

Իսահակ եւ ընկերը առանց ետեւ նայելու, աներեւութացան քաղաքի ժխորէն եւ կարելի արագութեամբ հասան իրենց թաքստոցը, ուր իրեն պէս բազմաթիւ լաճեր կը զբաղէին գողութեամբ: Իսահակ միակ հայն էր, որ ինկած էր արաբական կազմակերպուած որջին մէջ, ղեկավարութեամբ աւագակապետ Հասանին, շուրջ 50 տարեկան անխիղճ մարդ մը, որ անտէր մանուկները գողութիւն ընելու վարժեցնելով եւ անոնց բերած աւարներով եւ դրամով հարըստութիւն կը դիզէր, իսկ մանուկներուն փոքր դրամներ տալով տուն կը դրկէր:

Իսահակ, դրամապանակը պինդ բռնած, ներկայացաւ աւագակապետ Հասանին, որ իսահակին ձեռքէն դրամապանակը խլեց եւ քանի մը գնահատական խօսքեր արտասանելով բացաւ դրամապանակը եւ քննեց պարունակութիւնը: Կարգ մը վաւերաթուղթերու կողքին ուրախութեամբ համրեց հարիւր եգիպտական Կինէ (եգիպտական դրամ): Իսահակին եւ ընկերոջ 5-ական Կինէ տուաւ, շնորհակալութիւն յայտնելով անոնց հաստեմբեր աշխատանքին համար:

Իսահակ առաւ 5 Կինէն եւ խնդրեց, որ պետը 5 Կինէ եւս տայ, քանի որ մայրը ծանր հիւանդ է եւ դեղ գնելու դրամ չունի: Իսահ-

հակին խնդրանքն ու պաղատանքը պետին գուժը չկրցան շարժել, ընդհակառակն, երբ Իսահակ աւելի պնդեց, Չղայնութեամբ եւ հայհոյելով ապտակեց եւ դուրս վռնտեց զինք:

Իսահակ լալով-ողբալով հասաւ տուն: Մայրը մահուան քրտինքներուն մէջ կը լողար: Իր միակ որդիին ձայնը լսելով աչքերը բացաւ, գրկեց զայն եւ ըսաւ.

- Տղա՛ս, ես կը մեռնիմ, սակայն, որպէս մայրական վերջին խօսք եւ պատգամ կը խնդրեմ քեզմէ, որ քրիստոնէավայել կեանք մը ապրիս: Գիտցիր եւ յիշէ միշտ, որ մենք հայ ենք եւ քրիստոնեայ: Կ'ուզեմ, որ հօրդ արժանի գաւազնը դառնաս, որ մարդիկ հպարտանան քեզմով ու քու պարկեշտ կեանքով, իսկ ես մահուանէ վերջ, հանդերձեալ կեանքիս մէջ լսեմ քու մաքուր եւ պատուաբեր համբաւը եւ հրճուիմ: Հակառակ պարագային, իմ ոսկորներս պիտի մսին գերեզմանիս մէջ եւ պիտի անիծեն քեզ:

Անբախտ մայրը, վերջին անգամ նայեցաւ իր զաւկին եւ աչքերը գոցեց յաւիտեան:

Շատ խեղճ թաղում մը ունեցաւ Տիկին Լուսին: Քահանայ մը եւ քանի մը դրացիներ ներկայ եղան թաղմանական արարողութիւններուն եւ յուղարկաւորութեան: Իսահակ լացաւ, շատ լացաւ: Խելորոյս ինկաւ մօրը հողակոյտին վրայ, պինդ գրկեց հողը կրծքին եւ նուաղեցաւ:

Ան լաւ կը յիշէր հանգուցեալ հայրը, երբ ինք տակաւին եօթ տարեկան էր: Որքա՛ն կը սիրէր զինք: Երբ գործէն յոգնասպառ տուն կու գար, լուացուելէ վերջ զինք գիրկը կ'առնէր եւ բերած անուշեղէններէն կու տար, պայման դնելով որ հայերէն արտասանութիւն մը ըսէ կամ ալ ազգային երգ մը: Սակայն, օրին մէկը, ինք նաչարժի արկածի զոհ գնաց երիտասարդ տարիքին, անօգնական ձգելով իր մայրը, ապրեցնելու համար իր միակ զաւակը:

Իսահակ եւ մայրը կրցան տարի մը ապրիլ մահացած հօրը խնայած դրամով եւ երկաթագործի խանութի գործիքները ծախելով: Նիւթական միջոցները սպառելէ ետք, Տիկին Լուսին ստիպուեցաւ սպասուհի դառնալ քաղաքի պանդոկներէն մէկուն մէջ, ուր չափազանց կը յոգնէր շատ չնչին աշխատավարձով, որ իրենց ապրուստին չէր բաւեր: Այդ բոլորէն վերջ, կարգ մը անկիրթ մարդիկ զինք կը հետապնդէին աղտոտ նպատակներով:

Որբացած Իսահակ տարին հազիւ բոլորեց եւ ստիպուած վերջնականապէս դադրեցաւ դպրոց յաճախելէ եւ սափրիչի մը մօտ աշկերտ դարձաւ: Սակայն արաբ սափրիչը շատ քիչ կը վճարէր: Քա-

նի մը ամիս աշխատեցաւ, յուսալով յաւելում կրնայ ստանալ, սակայն անօգուտ:

Իսահակ, օրին մէկը, երբ խանութը մաքրութիւն կ'ընէր, մագ կտորող մեքենան գետին ինկաւ եւ կոտրեցաւ: Երբ վարպետը խանութ եկաւ, Իսահակ խոստովանեցաւ եղած արկածը: Վարպետը փոխանակ ներելու, ջղայնացաւ եւ «ինչո՞ւ ուշադրութիւն չըրիր» ըսելով լաւ մը ծեծեց զինք եւ խանութէն դուրս դրաւ:

Հիմա ի՞նչ պիտի ընէր Իսահակ: Շրջեցաւ քաղաքի լայն պողոտաները եւ քայլամորթ քաղաքէն դուրս ելաւ: Այսպէս մտածկոտ կը քայլէր, քանի մը պզտիկներ վագելով անցան քովէն: Ինք ալ հետաքրքրութենէ մղուած, հետեւեցաւ անոնց եւ մտաւ գողերու թաքստոցը, որ պատմական հնութեան մը աւերակներուն մէջ էր: Զարմաքնով նկատեց, որ 25 պզտիկներ կային հոն եւ ահարկու մարդ մը:

Մարդը զինք տեսաւ, կանչեց: Հարցուփորձեց, թէ ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ եկած էր իրենց կեդրոնը: Իսահակ պատմեց իր կեանքի պատմութիւնը:

- Լա՛ւ, ըսաւ մարդը:

- Առ այս հինգ կիսէն եւ վաղը հոս եկուր, քեզի յարմար գործ ունինք: Մի՛ վախնար, շուտով շատ լաւ կ'ապրիս:

Երբ Իսահակ յաջորդ օր ներկայացաւ պետին, ան իրեն սորվեցուց գողութեան բոլոր նրբութիւնները եւ քանի մը տղոց հետ «գործ»ի ղրկեց:

Իսահակ, օրերու ընթացքին կատարելագործեց իր «արհեստ»ը առանց մօր բան մը ըսելու եւ սկսաւ գողութեան նախաձեռնակ ըլլալ: Քանի մը անգամ ոստիկանութեան կողմէ պիտի բռնուէր, սակայն հազիւ կրցաւ իր օձիքը ազատել:

Արդէն իսկ հինգ տարիներ անցած էին վարպետ Հասանին հաշուոյն իր աշխատանքը, սակայն, անխիղճ Հասան զինք կը կեղեքէր: Հազիւ ապրուստ մը կրնար ապահովել իր այս «աշխատանք»ով: Երկար մտածելէ վերջ, սկսաւ հետաքրքրուիլ աւելի շահաւէտ «գործ»ի մը մասին: Վերջապէս, իր մէկ ընկերոջ միջոցաւ ծանօթացաւ մարդու մը, որ թմրեցուցիչի գործով կը զբաղէր: Մարդը, Եգիպտոսի թմրեցուցիչ հայթայթող իմբաւցուցութեան մը պետն էր: Համաձայնեցաւ մարդուն հետ, թմրեցուցիչի ասպարէզին մէջ մտնելու՝ լաւ վճարումով եւ շահաբաժինով:

Իսահակ, զինուած, քանի մը ընկերներով, Նեղոսի վրայ նաւերով եւ ինքնաշարժերով թմրեցուցիչներու տեսակներ կը մտցնէին Գահիրէ եւ յատուկ մարդոց միջոցաւ կը ծախուէր շուկայի վրայ:

Իսահակ հարստացած էր: Թէեւ երբեմն, առանձնութեան պահերուն կամ հօրը եւ մօրը գերեզմաններուն այցելութեան ընթացքին կը վերլիշէր մօրը վերջին խօսքերը: Պատուաւոր կեանք մը ապրելու, եւ որպէս հայ քրիստոնեայ հայ ազգին, իր հարազատներուն պատիւ բերելու մասին, սակայն, կ'ըսէր, ինչպէ՞ս ապրիլ ազքատի կեանքով, խաղալիկ դարձած հարուստներու քմահաճոյքին, որոնք կը կողոպտեն ինծի պէսերուն եւ կը հարստանան: Ազգութիւնը եւ քրիստոնեայ կեանքը ինծի պէսերուն անօթի պահելու կը ծառայեն: Ազքատին երեսը ո՞վ կը նայի: Եւ, գրեթէ բոլոր հարուստները իրենց հարստութիւնը դիզած են անպարկէշտ ճանապարհներով, ես ալ անոնցմէ մէկն եմ եւ յարգուած թէ՛ հայերէն եւ թէ՛ արաբներէն: Եթէ մօրս ըսած ճանապարհով ընթանայի, չքաւորութեան եւ անօթութեան ճիրաններուն մէջ պիտի տուայտէի եւ թերեւս շատո՛նց միացած էի հօրս եւ մօրս՝ անդի աշխարհի մէջ:

Իսահակ այս մտածումներով ինքզինք կը սփոփէր եւ կը համոզէր, եւ օրերը կ'անցնէին նորանոր հարստութիւն դիզելով, սակայն, իր չար բախտէն, իր վերջին արշաւին ոստիկանութիւնը տեղեակ եղած է իր խումբի մէկ անդամին կողմէ, որ գաղտնի ոստիկան ըլլալով մատնած է ծրագրուած թմրեցուցիչներու մուտքը Գահիրէ:

Ոստիկանութիւնը կը պաշարէ մաքսանենգները: Երկուստեք հրացանաձգութիւն տեղի կ'ունենայ: Փախուստի ճամբայ չկայ: Յուսահատ, Իսահակ եւ ընկերները կը յանձնուին ոստիկանութեան եւ մեծ քանակութեամբ թմրեցուցիչները կը բռնագրաւուին, որոնք Եգիպտոսի բազմաթիւ մարդոց եւ ընտանիքներու կեանքին եւ կենցաղին քանդուելու պատճառ կը դառնային:

Դատ դատավարութիւն կատարուեցաւ: Խումբի բոլոր անդամները բանտարկութեան դատապարտուեցան, իսկ Իսահակ, որպէս խումբի պատասխանատուներէն մէկը, **15** տարուան չարաչար աշխատանքով՝ տաժանակիր բանտարկութեան դատապարտուեցաւ:

Թէեւ իր հարստութեան մեծ մասը պահած էր ապահով վայրերու մէջ, սակայն, այդ գումարները չէին կրնան զինք փրկել, հակառակ կաշառակերութեան համար եղած փորձերուն:

Յուսահատութիւն եկած էր վրան: Արդեօ՞ք իր երիտասարդութիւնը բանտին մէջ անցընելու դատապարտուած պիտի ըլլայ, մանաւանդ տաժանակիր աշխատանքով, ամբողջ **15** տարի:

Այսպէս, բանտային անողոք եւ սարսափելի մթնոլորտի մէջ, շրջափակուած տեսակաւոր աւազակներով եւ անբարոյական մարդոցմով: Ձղջացած էր իր կեանքի ընթացքէն: Երանի, կ'ըսէր մօրս խօսքը մտիկ ընէի եւ ապրէի պարկեշտ կեանք մը, գոհանալով արդար քրտինքով շահած գումարով, խղճի հանդարտութեամբ եւ կեանքի ապահովութեամբ:

Բայց 15 տարի ինչպէ՞ս անցընել...:

Օր մը ծանօթացաւ բանտարկեալի մը, որ չորս անգամ փորձած էր փախուստ տալ բանտէն, սակայն, բանտէն դուրս չելած բռնուած էր եւ իր բանտարկութիւնը վերածուած էր ցմահ բանտարկութեան: Անոր հետ համաձայնեցաւ փախչիլ: Օրերով ծրագիր մշակեցին եւ յարմար օր մը գործադրեցին: Դժուարանցելի տեղերէ անցան, հասան բանտի տանիքը, պահակը չտեսաւ գիրենք: Սակայն, երբ դուրսի ելեկտրագոծ պատէն դուրս ելլել կը փորձէին, նշմարուեցան պահակներէ, որոնք ահագանգ հնչեցուցին: Ձինուորները սկսան հետապնդել փախչողները, հրամայելով, որ կենան եւ յանձնուին: Սակայն, իսահակ եւ ընկերը չէին կենար եւ կ'ողգէին ամէն գնով ազատիլ պաշարումէ եւ բանտէն դուրս ելլել: Ձինուորները յուսահատած, եւ, ստիպուած, գէնքի դիմեցին եւ արձակուած փամփուշտներէն երկուքն ալ ինքան անշնչացած:

Իսահակին մօրը անէծքը կատարուած էր...:

ԲԱՐԻՔ ԳՈՐԾԵԼ ԱՄԷՆ ՕՐ

Սեզրակ Մեսրոպեան շատ ուշիմ եւ խելացի աշակերտ մ'ըն էր: Կը յաճախէր Սուրբիոյ Հալէպ քաղաքի ամբողջութեամբ հայու- թեամբ բնակուած Նոր Գիւղի Ազգային Սահակեան Երկսեռ Վար- ժարանը, եւ, որպէս աշխատասէր աշակերտ սիրուած էր վարժարա- նի տնօրէնութենէն եւ ուսուցչական կազմէն: Ընկերները, երբ դա- սերու պատրաստութեան ատեն դժուարութեան կը հանդիպէին, կը դիմէին իրեն: Ան սիրալիցօտար կ'օգնէր անոնց, արժանանալով իր ընկերներուն գնահատանքին:

Սեզրակ, մանկութենէն, որպէս դպիր, կը ծառայէր Նոր Գիւղի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղե- ցիին, մոմ բռնելով եւ մասնակցելով դպրաց դասի երգեցողու- թիւններուն: Երբեք չէր բացակայեր ամէն Երկուշաբթի երեկո- յեան տեղի ունեցող դպրաց դասի փորձերէն, ուր դպրապետը, ի- րենց կը սորվեցնէր եկեղեցւոյ շարականներու երգեցողութիւննե- րը:

Ան, ամէն Կիրակի, կէսօրէ ետք ժամը 2:00-ին կը յաճախէր Հա- յաստանեայց Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ Դպրոցներու Նոր Գիւղի բաժինը, որ տեղի կ'ունենար Սահակեան Վարժարանին մէջ, ուր հայ մանուկներուն կը դասաւանդուէր ազգային եւ կրօնաբարոյական դաստիարակութիւն:

Կիրակնօրեայ դպրոց եւ Հայաստանեայց եկեղեցի յաճախելով, Սեզրակ որոշ գաղափար մը ունեցած էր մեր եկեղեցական պատ- մութենէն, միեւնոյն ատեն, սորված հայ եկեղեցւոյ հոգեզմայլ շա- րականները, աղօթքներն ու սաղմոսները: «Հաւատով Խոստովա- նիմ» աղօթքի 24 համարները անգիր արտասանելու կիրակնօրեայ դպրոցի կազմակերպած մրցումին մասնացելով, արժանացած էր առաջին մրցանակին: Հոն ալ սիրուած էր ուսուցչական կազմէն: Ան յատուկ գնահատանքի եւ նուէրի արժանացած էր նաեւ, ամէն Կիրակի կանոնաւորաբար կիրակնօրեայ դպրոց յաճախելու եւ հե- տը Սուրբ Գիրք բերելու համար: Մէկ խօսքով, ան օրինակելի աշա- կերտ մ'ըն էր, իր կենցաղով եւ վարք ու բարքով:

Սեզրակենք կը բնակէին Նոր Գիւղի «Պոսթան Փաշա» թաղամա- սին մէջ, ծառերով շրջապատուած բակով տունի մը մէջ:

Օր մը, դպրոցէն տուն վերադարձին, Սեզրակ, առօրեայ դասերն ու պարտականութիւնները պատրաստեց եւ ինքզինք բաւական յոգ-

նած զգալով, երկնցաւ դէպի բակ նայող պատուհանին մօտ գտնուող մահճակալին վրայ, դիտելով ծառերը, որոնք գարնանային զգեստներ հագած, բնութիւնը կը գեղեցկացնէին:

Սեդրան անակնկալի եկաւ, տեսնելով մայր ծիծեռնակներու երթեւեկը, որոնք, ծառին վրայ գտնուող բոյնին մէջ գտնուող նորածին ձագուկներուն ուտելիք կը բերէին ուրախ ճռուողովներ պատճառելով անօթի ձագուկներուն:

Հետաքրքրական այս տեսարանը խոր տպաւորութիւն թողոյց Սեդրակին վրայ, մանաւանդ ծնողք ծիծեռնակներուն իրենց ձագերուն հանդէպ ունեցած պարտականութեան գիտակցութիւնը Աստուածային շնորհք մը նկատելով, կը սքանչանար եւ բնական կը գտնէր իր տեսածները:

Հիանալի այս տեսարանը սակայն, երկար չտեւեց: Ծնողք ծիծեռնակները սկսան անբնական ձայներ հանել: Անոնք զգացած էին եկող աղէտը, որ չուշացաւ: Մաստիկ հով մը փչեց, որուն հետեւանքով ծառին ճիւղերը սկսան երերալ: Սեդրակ ուշադիր կը դիտէր, մտահոգուելով ծառին բոյնին ապահովութեամբ, որովհետեւ բոյնը հաստատուած էր երկու ճիւղերու վրայ, որ սկսած էր օրօրուիլ: Նորածին ձագուկները սարսափած օգնութիւն կը հայցէին իրենց ծնողներէն: Բայց անօգուտ: Երբ հովը դադրեցաւ, ծնողք ծիծեռնակները, գալով, տխրութեամբ ստուգեցին, որ իրենց բոյնը թեքած էր եւ ձագուկները վար իյնալու եւ կատուններուն կեր դառնալու վտանգին ենթակայ էին:

Սեդրակ սրտցաւօրէն կը դիտէր տեղի ունեցած ողբերգութիւնը եւ ծիծեռնակներուն պատահելիք վերահաս վտանգը, որոչեց օգտակար դառնալ հէգ ձագուկներուն: Կիրականօրեայ վարժարանին մէջ սորված պատգամը՝ «բարիք գործել ամէն օր» մտաբերելով, որոչեց օգտակար դառնալ վտանգուած ծիծեռնակներուն: Անմիջապէս, բարակ ճիւղերով բոյնի նմանող շրջանակ մը շինեց, տակը տերեւներով ծածկեց եւ մագլցելով ծառին վրայ, նոր բոյնը տեղաւորեց աւելի ապահով տեղ մը եւ ձագուկները փոխադրեց անոր մէջ: Սեդրակ երբ այս աշխատանքները կը կատարէր, ծնողք ծիծեռնակները երեւցան եւ կարծելով, որ իրենց ձագերուն վտանգ կը սպառնայ, կայծակի արագութեամբ սկսան յարձակումներ կատարել Սեդրակին վրայ փրկելու համար իրենց ձագուկներուն կեանքը:

Սեդրակ, բարի գործ մը կատարած ըլլալու գոհունակութեամբ իջաւ ծառէն եւ շարունակեց դիտել ծառը եւ իր տեղաւորած բոյնը,

որուն վրայ ծնողք ծիծեռնակները տեւաբար կ'երթեւեկէին: Այս շարունակուեցաւ մինչեւ գիշեր:

Սեդրակ առաւօտեան երբ արթնցաւ, իր առաջին ակնարկը ուղղեց ծառին եւ իր հաստատած բոյնին, որ ամայացած էր բնակիչներէն: Ան լաւ կը յիշէր, որ մինչեւ ուշ գիշեր, մինչեւ իր քնանալը, ծնողք ծիծեռնակները ահ ու դողի մէջ կը ճրուռողէին: Անոնք այլեւս վստահութիւն չունենալով նորոգուած բոյնին վրայ, ուրիշ ծառի մը վրայ նոր բոյն շինած էին եւ իրենց ձագերը հոն փոխադրած:

Յաջորդ օրը, պետական տօն ըլլալով, հայկական դպրոցներն ալ փակ էին: Մէկ օր առաջ կայացած համաձայնութեամբ եւ ծրագրով, Սեդրակ գտաւ իր դասընկերները, եւ, ինչպէս որոշած էին, արկածախնդրական արշաւանք մը կազմակերպեցին «Պոսթան Փաշա»-ի պարտէզները եւ դիտել Քուէյք գետի յորդառատ ջուրերը, տեղացած անձրեւներու հետեւանքով կազմուած հեղեղներու ջուրերով:

Գարուն էր: Սեդրակ կը սիրէր այդ եղանակը, որովհետեւ բնութիւնը իր չնաչխարիկ գեղեցկութիւնները հրապարակ կը հանէր: Չորս ընկերներ հետաքրքրութեամբ պտըտեցան պարտէզներուն մէջ: Դիտեցին նախնական ջրհորը, որ կը դարձնէին երկու կովեր, իսկ ելած ջուրը կը լեցուէր հսկայ աւազանը, եւ անկից յատուկ խողովակներով կը ջրուէր պարտէզի զանազան ցանքերը: Ուշադրութեամբ դիտեցին կարգ մը բանջարեղէններու աճը, որոնց մասին կարդացած էին գիտութեան գիրքին մէջ: Պարտէզներէն դուրս գալով, յոգնասպառ հասան Քուէյք գետին վրայ գոյութիւն ունեցող կիսաքանդ ջաղացքին մօտ:

Չորս ընկերներ գարմանքով կը դիտէին Քուէքի պղտոր ջուրերուն արագընթաց հոսքը, երբ ընկերներէն Զօհրայ, գլխապտոյտ ունենալով ինկաւ գետին մէջ: Դժբախտաբար, գետի այդ մասը բաւական խորունկ էր եւ Զօհրայ կը գտնուէր խեղդուելու վտանգին տակ:

Սեդրակ եւ ընկերները սարսափահար կը պոռային եւ օգնութիւն կ'աղերսէին: Սակայն, պարտէզի այդ մասին մէջ մարդմարդասանք չկար: Ընկերներէն Գէորդ չկրցաւ համբերել եւ նետուեցաւ գետին մէջ, որպէսզի իր մտերիմ ընկերը ազատէ ստոյգ մահէ: Գէորդ բաւական լողալ գիտէր: Մօտեցաւ Զօհրային, որպէսզի գայն գետափ տանի: Այդ պահուն, Զօհրայ Գէորդին վզին փաթթուեցաւ, իր ծանրութեամբ արգելք հանդիսանալով Գէորդի ազատ լողալուն: Զօհրայ եւ Գէորդ, երկուքն ալ խեղդուելու վտանգին

տակ կը պայքարէին ջուրին երեսը մնալ, սակայն, անօգուտ: Ջուրի հոսանքը սկսած էր տանիլ զիրենք հոսանքն ու վար:

Սեդրակ, իր ընկերներուն սպառնացող վտանգը տեսնելով, շրջաւորմի մատնուած էր: Ի՞նչ ընել: Ինչպէ՞ս ազատել իր երկու մտերիմ ընկերները: Յիշեց ամէն օր եւ միշտ բարիք գործելու Աստուածաշնչական պատգամը եւ մանաւանդ Յիսուսի պատգամը՝ «Մի՛րէ ընկերդ անձիդ պէս», եւ առանց տնտնալու եւ ժամանակ կորսնցնելու, հաւաքեց իր ցրուած ուժերը եւ դէմքին խաչ հանելով նետուեցաւ ջուրը: Մանկութենէն սորված լողալը մեծապէս օգտակար եղաւ իրեն: Հասաւ ընկերներուն, անցաւ անոնց ձախ կողմը եւ ոտքի զօրաւոր հարուածներով զանոնք դէպի ափ քշեց:

Սեդրակի ընկերներէն Յակոբ, որ սարսափահար հետեւած էր իր ընկերներուն սպառնացող մահուան մաքառումներուն, Սեդրակի օգնութեան հասաւ եւ դժուարութեամբ զանոնք դուրս հանցին գետէն: Երկու ընկերներ գործի լծուեցան խեղդուելէ ազատուած իրենց ընկերները ուշքի բերելու համար: Նախ գլխիվար բռնեցին, որպէսզի իրենց կլած ջուրը դուրս գար: Ապա, կարգ մը մարզանքներով, Գէորդ եւ Զօհրապ արթնցան:

Վտանգը անցած էր: Չորս ընկերներ, բաւական հանգստանալէ եւ կազդուրուելէ ետք, կէսօրուան մօտ տուն վերադարձան:

Սեդրակ, որ մանկութենէ ճշմարտախօս էր, թրջուած հագուստները փոխելէ եւ լողանք առնելէ ետք, մօրը մանրամասնօրէն պատմեց բակի ծիծեռնակներու բոյնի պատահարը եւ իր եւ ընկերներուն արկածախնդրական շրջագայութիւնը մօտակայ պարտէզները եւ Քուէյք գետի ափերը, ծանրանալով Զօհրապին գետի իյնալուն հետեւանքով Գէորդին ջուրը նետուելու եւ երկուքին խեղդուելէ ազատելու իր յանդուգն արարքին մասին, փառք տալով Աստուծոյ, որ կրցաւ ազատել իր ընկերները ստոյգ մահուանէ, ապա, երդուեցաւ առանց ծնողքին հրամանին այդպիսի տեղեր չերթալ:

Մայրը յուզումով լսեց Սեդրակին խոստովանութիւնը եւ ըսաւ.

- Տղաս, ծիծեռնակներուն երէկուան գործած բարիքդ, այսօր, քու եւ ընկերներուդ կեանքը փրկեց: Աշխատիր միշտ բարիք ընել, եւ ինչպէս առածը կ'ըսէ՝ «Բարիք ըրէ, ծովը թափէ, օր մը դիմացդ կ'ելլէ»:

ԵՐԱԽՏԱԳԷՏ ՀԱՅՐ

Հալէպ, 9 Մայիս 1945, ամէնուրէք դարնանային բազմերանդ եւ հրաշագեղ գեղեցիկութիւն: Համաշխարհային երկրորդ պատերազմը վերջ գտած է, անպարտելի կարծուած գերմանական եւ ճաբոնական բանակներու պարտութեամբ:

Պատերազմի մղձաւանջը եւ սարսափները ցմրուր քամած երկիրները, աշխարհի չորս ծագերուն կը տօնախմբէին պատերազմի աւարտը եւ դաշնակից երկիրներու յաղթանակը:

Այդ օր, հայ ժողովուրդը, Հայաստանի եւ Սփիւռքի մէջ, իր հարիւր հազարաւոր երիտասարդ որդիներու պատերազմի մասնակցութեամբ, իր արդար բաժինը ունեցած էր պատերազմի յաղթական աւարտին, ամէնուրէք, կը տօնախմբէր յաղթութեան օրը:

Բարեգէպ զուգադիպութեամբ, յաղթանակի օրը կը զուգադիպէր Համբարձման տօնին եւ Հալէպի Նոր Գիւղի թաղամասի հայութիւնը, ինչպէս ամէն տարի, Համբարձումը կը տօնէր «Պոսթան Փաշա» կոչուող պարտէզին պտղատու ծառերու շուքին տակ:

Հալէպ ծնած ու հայաբոյր շրջանակներու մէջ մեծցած, հայեցի դաստիարակութիւն ստացած Արմէն, այդ օրերուն կը ծառայէր Ֆրանսական բանակին: Արդէն երկու տարի անցած էր իր զինուորագրութենէն եւ այդ շրջանին հետեւելով բանակի թնդանօթաձային բաժնի զանազան դասընթացներուն, ստացած էր ենթասպայի աստիճան եւ պատասխանատու ամերիկեան 75 մմ. թնդանօթի անձնակազմին:

Արմէն ուրախ է այդ օր: Պատերազմը վերջացած էր եւ այդ ուրախութիւնը իր ծնողքին եւ բարեկամներուն հետ բաժնելու համար զինուորական «ճիւլ»ով, որուն վրայ կը ծածանէր Ֆրանսական դրօշը, հասաւ Համբարձման տօնախմբութեան վայրը: Գտաւ իր ընանիքը, բարեկամները եւ ընկերները ու մանաւանդ Մարին, որուն կը համակրէր: Ամբողջ օրը անցաւ հաճելի եւ հայաշունչ մթնոլորտի մէջ:

Ներկաները, պարտէզի զանազան բաժիններուն մէջ, նուագով, պարերով եւ երգելով կը զուարճանային, իսկ կարգ մը չարաճճի փոքրիկներ, ծիրանի ծառերուն վնաս կը պատճառէին:

Համբարձման տօնին, աւանդութիւն դարձած էր վիճակ սարքելը: 40 տուներէ եւ դաշտերէ հաւաքուած ծաղիկները, ջուրով լեցուն կաթսայի մէջ գիշեր մը պահելով, ամէն անձի համար բանաս-

տեղծական քառեակ մը արտասանելով, ենթակային համար կաթսայէն դուրս կը հանէին ձգուած առարկան, որ անձի մը կը պատկանէր:

Շատեր ուրախացան իրենց բախտին կարգացուած կամ ըսուած քառեակի բովանդակութենէն, որ ընդհանրապէս սիրային բովանդակութիւն կ'ունենար: Սակայն, Արմէնին համակրած աղջկան՝ Մարիին նուիրուած քառեակը շատ հաճելի չթուեցաւ իրեն: Կրկին կարդալ տուաւ.

Բաղիս դուռը բաց ա,
Ոտներս շաղով թաց ա,
Եարիցս հեռացել եմ,
Աչքերս լիքը լաց ա:

Արմէն, այդ օր, իր հայրենակիցներուն եւ ընտանիքին հետ վաճառէր Համբարձման տօնը եւ երեկոյեան մեկնեցաւ իր զօրակայանը, Հալէպի Արդուպ թաղամասին մօտ գտնուող թրքական զօրանոցը:

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի դադրեցման առթիւ ստեղծուած ուրախութիւնը շուտով խանգարուեցաւ, Սուրիոյ վրայ Ֆրանսական հոգատարութեան դէմ սկսած սուրիական յեղափոխութեամբ:

Մայիսի կէսերուն, Արմէն, երբ քաղաքացիական զգեստով քաղաքը կը շրջագայէր, ականատես եղաւ քաղաքային պատերազմական վիճակին: Սուրիացի յեղափոխականներ կրակ կը բանային Ֆրանսական հաստատութիւններու եւ զինուորներու վրայ:

Չանազան ազգութիւններու պատկանող եւ Ֆրանսական բանակին ծառայող զինուորներ, որոնք Արմէնին պէս արձակուրդով քաղաք իջած էին, սակայն զինուորական զգեստով, իրենց կեանքը փրկելու համար ապաստան կը փնտռէին, հասնելու համար իրենց զօրանոցները:

Արմէն, քաղաքի փողոցներէն հետիոտն անցնելով, տրամութեամբ ականատես կ'ըլլար Ֆրանսական բանակին ծառայող Ֆրանսացի, Սենեկալցի, Մարոքցի, Ալճերիացի եւ այլ ազգութիւններու պատկանող սպաննուած զինուորներու, որոնց դիակները արիւնլուալ ձգուած էին փողոցներու վրայ:

Սպասելու եւ տնտնալու ժամանակը չէր: Արմէն անմիջապէս աճապարանքով հասաւ տուն, որ կը գտնուէր Արդուպ թաղամասին մէջ եւ զինուորական տարազը հագուելով, ուշադրութեամբ, արագ

քայլերով շունչը առաւ զինուորական իր զօրամասը՝ թրքական զօրանոց:

Ֆրանսական ուժերը ինքնապաշտպանութեան դիմելով, փորձեցին ճգմել սկսուած անկախութեան շարժումը, սակայն, չյաջողեցան: Ֆրանսական բանակի թնդանօթաձգային զօրագունդը, որ կը բաղկանար 8 թնդանօթներէ, 4-ական թնդանօթներէ բաղկացած 4-րդ եւ 11-րդ գունդերէ, որոնք կը գտնուէին թրքական զօրանոցին մէջ, որ քաղաքին շատ մօտ ըլլալով ենթակայ էր սուրիացիներու յարձակումներուն:

Ֆրանսական բանակի հրամանատարութիւնը, բանակի ապահովութեան եւ այլ ծրագրով, յարմար տեսաւ թնդանօթները փոխադրել Կարմիր զօրանոց, որ կը գտնուէր քաղաքի ծայրամասի բարձունքներուն վրայ: Եւ, որպէսզի ճգմուի սկսած ըմբոստութիւնը, թնդանօթաձիգներու հրամանատարութիւնը հրաման ստացաւ 8 թնդանօթներով ուժակոծել թրքական զօրանոցէն մինչեւ նոր քաղաքապետարան գտնուող տարածութիւնը, ուր կը բնակէին ընդհանրապէս մահմետական բնակչութիւնը:

Ութը թնդանօթները գետեղուեցան գլխաւոր բարձունքին վրայ եւ քրմանտան (հրամանատար) Միշալէ հրամայեց թնդանօթները ուժակոծումի պատրաստ վիճակով պահել, սպասելով կրակելու հրահանգին:

Ութը թնդանօթներու եօթին հրամանատարները գործադրեցին ընդհանուր հրամանատարին հրահանգը: Ութերորդ թնդանօթի անձնակազմը լուռ կը մնար՝ հրամանատարին հրահանգը անտեսելով: Այդ թնդանօթին պատասխանատուն ենթասպայ Արմէն Յարութիւնեանն էր:

Բարձրագոյն հրամանատարութեան հրահանգին չենթարկուող ենթասպայ Արմէնին ընթացքը հասնելով ընդհանուր հրամանատարին, Արմէն կոչուեցաւ հրամանատարին մօտ, բացատրութիւն տալու իր աններելի կեցուածքին համար:

Արմէն, իր արարքը արդարացնելու համար նախ հրամանատարին ներողամտութիւնը խնդրեց եւ ըսաւ.

- Մոն քրմանտան, ես ծնած եւ մեծցած եմ Հալէպ քաղաքին մէջ: Այս երկիրը, իմ ծննդավայրս, իմ երկրորդ հայրենիքս է եւ ես իմ ծննդավայրս, տունս չեմ կրնար ուժակոծել: Չեմ կրնար սպաննել արաբ ազնիւ ժողովուրդը, որ 1915-ին, թուրքիոյ կողմէ հայ ժողովուրդին գործադրուած ցեղասպանութենէն հրաշքով ազատած հայ խլեակներուն, հայ որբերուն ապաստան տուին, տէր կանգնեցան եւ

որպէս սուրիացի, եղբայրական զգացումներով ապրեցան հայ ժողովուրդին հետ, թոյլ տալով որ ունենան իրենց եկեղեցիները, վարժարանները եւ ազգային այլազան հաստատութիւնները: Ես ինչպէ՞ս ապերախտ կրնամ գտնուիլ այսպիսի ազնուական եւ մարդասիրական զգացումներ ունեցող ազգի մը, որ այսօր, կը մարտնչի իր երկրի անկախութեան եւ ազատութեան համար:

Ֆրանսական բանակի հրամանատարութեան կողմէ կատարուող հարցաքննութիւնները երկար տեւեցին, մինչ այդ, անգլիական բանակները հրասայլերով շրջապատեցին Ֆրանսական բանակի հրետանիները եւ թոյլ չտուին, որ ռմբակոծումներ տեղի ունենան: Որովհետեւ, համաշխարհային պատերազմի սկզբնաւորութեան, Ֆրանսական եւ սուրիական իշխանութիւնները համաձայնած էին պատերազմի յաղթական աւարտին, ամբողջական անկախութիւն պիտի չնորհուի Սուրիոյ եւ այդ համաձայնութիւնը երաշխաւորուած էր անգլիական կառավարութեան կողմէ:

Եւ, քանի որ, պատերազմի աւարտին Ֆրանսական իշխանութիւնները իրենց խոստումը չէին յարգած եւ պատճառ դարձած արիւնայեղութեան, անգլիական բանակը պարտաւորուած միջամտեց, առաջին առնելով նորանոր արիւնայեղութիւններու:

Ֆրանսական բանակի Սուրիայէն մեկնումէն ետք, ենթասպայ Արմէնին յանդուգն կեցուածքը մեծապէս գնահատուեցաւ սուրիական կառավարութեան եւ Ազգային Առաջնորդարանին կողմէ, եւ յատկապէս այդ օրերու Բերիոյ Թեմի Առաջնորդ Չարեհ Եպիսկոպոսի (յետագային Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս) կողմէ:

Հայէպի Առաջնորդ Չարեհ Եպիսկոպոս, Ֆրանսական բանակի հայ զինուորներուն այցելելով, յորդորեց եւ խնդրեց հայ զինուորներէն, որ լքեն Ֆրանսական բանակը եւ ծառայեն սուրիական բանակին:

Ենթասպայ Արմէն Յարութիւնեան, Չարեհ Սրբազանի խորհուրդով միացաւ սուրիական բանակին: 1948-ին, այդ օրերուն, սուրիական բանակին ծառայելով թնդանօթձգային սպայ զօրավար Արամ Գարամանուկեանի հետ, մասնակցեցաւ Իսրայէլի դէմ մղուող պատերազմին, եւ, երկուքն ալ արժանացան սուրիական ամէնաբարձր շքանշանին՝ «Արժանեաց» շքանշանին «Սթիթղաղ էլ Սուրի» եւ այլ պատերազմական շքանշաններու:

ՄԻՒՌՆԱԲՈՅՐ ԵՒ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ԿԵԱՆՔ ՄՐ

Գուրգէն Մակարեան այն հայերէն է, որ մինչեւ մըրուր քամած են որբութեան տառապանքները եւ հայ ըլլալու ճակատագրին բոլոր արհաւիրքներն ու դառնութիւնները:

Ծնած էր Արեւմտեան Հայաստանի պատմական Կիւրին քաղաքին մէջ, 24 Դեկտեմբեր, 1913-ին, զաւակը Տիգրան եւ Շուշանիկ Մակարեաններուն: Հայրը շրջանաւարտ եղած է Սեբաստիոյ Արամ Վարժարանէն, իսկ Գուրգէն մանկապարտէզ գացած է Գոնիա: Սակայն իր դպրոցական կեանքը կ'ընդմիջուի թուրք կառավարութեան կողմէ սկսուած հայ ժողովուրդի ցեղասպանութեան արարքով, որուն հետեւանքով, Արեւմտեան Հայաստանի հայ բնակչութիւնը աքսորուեցաւ իրենց պապենական տուներէն եւ կալուածներէն եւ աքսորի ճամբաներուն վրայ վայրագութեան ջարդուեցաւ թուրք, քիւրտ եւ չէչէն մարդասպաններուն կողմէ:

Գուրգէն, Գոնիա ուսանող եղած շրջանին, փողոցը խաղցած ատեն կը տեսնէ թուրք մունետիկ մը, որ կը կարդայ պետութեան որոշումը, ուր կ'ըսուէր, թէ Գոնիայի հայերը հինգ օրէն պատրաստ պէտք է ըլլան հեռանալու քաղաքէն, երթալու համար աւելի ապահով վայրեր:

Գուրգէնի մեծ մայրը, որ թուրք սպայի մը կնոջ կը խնամէր, երբ ան հիւանդանար, իր ընտանիքին հետ, սպայի տան նկուղին մէջ շուրջ ամիս մը կը պատսպարուին: Երբ Գուրգէն, հրաշքով կը ճողոպրի աքսորէն, մեծ մօր եւ երկու քոյրերուն հետ կ'անցնի Մերսին եւ այնտեղ 1922-ին՝ Յունաստան, Գորֆուի մէկ գաղթայականը:

1923-ին ան մաս կը կազմէ այն առաջին 50 հայ որբերուն, որոնք ընտրուած են հազարաւորներու մէջէն ու բերուած Թորոնթոյի Արեւմուտքը ծուարած փոքր աւանը՝ Ճորձթաուն (Georgetown), ուր իրենց համար յատուկ ազարակ մը գնուած է: Քանի մը տարի մարզուելէ ետք, անոնք ղրկուած են շրջակայ ազարակները՝ որպէս օգնական ձեռքեր:

Ազարակը պատկանած է Գանատայի Հայկական Օգնութեան Ընկերակցութեան, որ զանազան պատճառներով շատ չանցած ցրուած

են բոլոր որբերը եւ կալուածն ալ յանձնած Գանատայի Եունայթըս Չըրչին:

Ագարակներու մէջ աշխատելով հանդերձ, Գուրգէն կրցած է ուսանիլ մինչեւ Ցրդ դասարան:

Մայրը՝ Շուշանիկ, մահացած է Կրէտէի (Յունաստան) մէջ, եւ, քանի մը տարի ետք ալ՝ Մելինէ քոյրը, ծննդաբերութենէ մը ետք:

Գուրգէն, 1929-ին, յաջողած է Գանատա բերել միւս քոյրը՝ Արաքսին, իսկ 1939-ին՝ մեծ մայրը: Քոյրը հարս կ'երթայ Պոսթըն: Ինք ալ պահ մը առանց գիտնալու ապօրինի կերպով Պոսթըն կը մնայ, ուր կօշկակարի խանութ մը բացած էր, մատնուելով, ստիպուած, վերադարձած է Թորոնթօ 1937-ին եւ ամուսնացած գանատացի Մարճի կոչուող աղջկայ մը հետ:

Գուրգէն Թորոնթօ գալով մտած է հագուստ մաքրող հաստատութեան մը մէջ եւ 40 տարի աշխատած է: Վերջին 18 տարին՝ 52 հոգիի վրայ վերակացուի պաշտօն վարելով:

Ան Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան շարքերը մտած է 1933-ին, Զօրավար Նժդէհի Յեղակրօն շարժումին անդամակցելով: 1937-ին, Թորոնթօ հաստատուելով կը սկսի կուսակցական գործունէութեան՝ 12 ընկերներու գործակցութեամբ: Հայ Դատի աշխատանք տարած եւ հայ ժողովուրդը եւ Դաշնակցութիւնը ներկայացուցած է Թորոնթոյի մէջ տասնեակ տարիներ: Եւ այս աշխատանքը տարած է այն ատեն, երբ Թորոնթօ հազիւ բուռ մը հայութիւն կը հաշուէր եւ Դաշնակցական կազմի անդամները մատի վրայ կը համրուէին: Այն ժամանակ «Հայ Դատ» տարազը տակաւին չէր ստեղծուած կամ չունէր իր այսօրուան ծրագրուած, կազմակերպուած քաղաքական աշխատանքի իմաստը:

1956-ին Կոմիտէի ատենապետ կ'ընտրուի: Իր անձնական հմայքը եւ ծանօթութիւնները ի գործ դնելով, ընկերներու համագործակցութեամբ \$34,000 տոլարի գնելով եւ \$30,000 տոլար ծախսելով, կարելի կ'ըլլայ 18 Տիւփոն փողոցի Հայ Կեդրոնը գնել:

Այնուհետեւ, Պրն. Մակարեան, իր անձնական ծանօթութիւններով, ազատական երեսփոխան Տիկին Քէմպըլին եւ Գանատայի Վարչապետ Պրն. Տիֆընպէյքըրի եւ այլ բարձրաստիճան անձնաւորութիւններու հետ մեծապէս օգտակար եղած է Գանատայի հայ ժողովուրդին:

Իր կեանքի վերջին տարիներուն, թէեւ կը բնակէր Թորոնթոյէն շուրջ 160 քմ. հեռու Քամպէլֆորտ գիւղաքաղաքը, սակայն, յաճախ Թորոնթօ կու գար ներկայ ըլլալու համար կազմակերպուած

այլազան ձեռնարկներու, եւ, եթէ բանաւոր պատճառով մը չկարե-
նար գալ, իր յաջորդ այցելութեան իր սրտագին նուիրատուութիւ-
նը կ'ընէր հայ եկեղեցիին, դպրոցին եւ միութիւններուն:

Ան հագուստներ մաքրող-արդուկող հաստատութենէն հանգըս-
տեան կոչուելէ ետք, քանի մը տարի ստանձնեց Հայ Կեդրոնի տնօ-
րէնութեան պաշտօնը՝ գոհացնելով բոլոր միութիւններու եւ կազ-
մակերպութիւններու պահանջները:

Այդ օրերուն, Թորոնթոյի մէջ կազմակերպուող բազմամշակու-
թային ազգութիւններու եւ կազմակերպութիւններու կողմէ «Կա-
րաւան» ձեռնարկի տարեկան տօնախմբութիւններուն, Հայ Կեդրո-
նի «Երեւան» անունով տաղաւարին քաղաքապետի պաշտօն վարած
է տարիներով, հազնելով քաղաքապետական տպաւորիչ հագուստը:

Պրն. Գուրգէն Մակարեան, նկատելով, որ ինք ամուսնական
կեանքի ընթացքին հայր ըլլալու բախտին չէր արժանացած,
Հ.Յ.Դաշնակցութեան «Թէհլիրեան» Կոմիտէի հետ խորհրդակցա-
բար որոշած էր իր բնակած տունը կտակել Հայ Կեդրոնին եւ հայ
դպրոցին, դպրոցի բոլոր աշակերտները նկատելով իր զաւակները:

Թորոնթոյի գաղութին մէջ լսուած ըլլալով Գուրգէնի կատա-
րած կտակին մասին, 1985 Յունուարին, «Հորիզոն Շաբաթա-
թերթ»ի թղթակիցը հարցազրոյց մը ունեցած է անոր հետ, որպէս-
զի իր ողջութեան խօսուի իր կտակին մասին: Ան այս կտակը կա-
տարած է օրինակ հանդիսանալու համար, որպէսզի ուրիշներ մտա-
ծեն պատրաստել իրենց կտակները, որպէսզի հայու տքնաջան աշ-
խատնքով եւ քրտինքով շահուած վաստակը չմնայ անժառանգ եւ
անանուն, այլ երթայ ծառայելու սեփական ժողովուրդին ծով կա-
րիքներուն:

Հարցում.- Պրն Մակարեան, լսեցինք կտակիդ մասին եւ շատ
ուրախացանք: Կ'ուզենք գիտնալ, թէ ի՞նչ բանէ մղուած կտակդ հի-
մակուրնէ պատրաստեցիր, հակառակ առողջական լաւ վիճակիդ:

Պատասխան.- Կտակիս հարցը սրտիս մէջ եղած է տարիներէ ի
վեր: Մեր կազմակերպութեան կեդրոնէն եկած շրջաբերականնե-
րուն մէջ միշտ յիշեցում կ'ըլլար ըսելով, որ «ձեր կտակները այժ-
մէն պատրաստեցէք եւ յատկացուցէք ազգային կազմակերպու-
թիւններուն»: Նաեւ, երբ «Հայրենիք» օրաթերթը կը կարդայի, որ
չատերուն կտակներուն արձագանգը կ'ըլլար, կը մտածէի իմ կտա-
կիս մասին. կը մտածէի, թէ քանի ես զաւակ չունիմ, աւելի լաւ է
ունեցածս ազգիս մնայ, քան թէ կառավարութեան:

Հարցում.- Կտակդ պատրաստելու որոշումը ե՞րբ առիր:

Պատասխան .- Երկու տարի առաջ, որոշեցի կտակս պատրաստել եւ ամբողջ ունեցածս կտակել իմ սիրելի հաստատութիւններուն, մանաւանդ, երբ հայկական վարժարանը հիմնուեցաւ եւ իր բարերար դերքը փաստեց գաղութիս մէջ, որոշումիս գործադրումը զգալիօրէն արագացուց:

Ինչպէս գիտէք, ես 18 ամիս վարեցի Հայ Կեդրոնի տնօրէնութիւնը, այն շրջանին դպրոցը իր առանձին շէնքը չունէր. Հայ Կեդրոնի ժողովասարահները կը գործածուէին իբրեւ դասարան: Յաճախ կը դիտէի եւ կը յուզուէի նայելով դպրոցի աշակերտութեան: Կը զգայի, կը կարծէի, որ առանց հայ դպրոցի, անոնք «որբ» պիտի մեծնան, զրկուած հայեցի դաստիարակութենէն, ապագային ձուլուելու համար տեղական կեանքի ձուլարանին մէջ:

Մեր ապագան, հայութեան ապագան, մեր մատղաջ սերունդներն են: Եթէ հայեցի դաստիարակութիւն տրուի, վստահ եղէ՛ք, որ անոնք կեանքով եւ հոգիով հայ պիտի մնան եւ ծառայեն Հայ Դատին:

Այսօր, երբ ես այցելեցի Հ.Օ.Մ.-ի Գոլոլեան Նախակրթարանը եւ Պապայեան Մանկապարտէզը եւ լսեցի մանուկներուն այնքան գեղեցիկ հայերէն երգեցողութիւնը, հիացումս եւ զարմանքս չկրցայ գսպել: Փաստեցի Հայ Դպրոցին կենսարար դերը եւ հայաշունչ առաքելութիւնը:

Հարցում.- Ի՞նչ կարգադրութիւն ըրած ես կտակիդ կիրարկումին առնչութեամբ:

Պատասխան.- Ինչպէս գիտէք, ես ամբողջ կեանքիս ընթացքին փորձած եմ ծառայել ազգիս՝ կուսակցութեան միջոցաւ: Իմ սիրելի կազմակերպութիւններս եղած են Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին, Հայ Դպրոցը եւ Հայ Կեդրոնը՝ իր միութիւններով եւ կազմակերպութիւններով:

Կտակիս յարմարագոյն կատարկումը մատակարարներու ձգած եմ, որպէսզի, ուր որ անմիջական եւ կենսական պէտք զգացուի՝ հոն գործածուի:

Ես մեծ հաւատք եւ վստահութիւն ունիմ իրենց վրայ, քաջ գիտնալով, որ անոնք դպրոցին աւելի կարեւորութիւն պիտի ընծայեն:

Հարցում.- Պրն. Գուրգէն, կը կարծե՞ս, որ քու օրինակդ վարակիչ պիտի դառնայ եւ ուրիշներ ալ, իրենց կտակներուն մէջ պիտի յիշեն մեր ազգային հաստատութիւնները եւ մանաւանդ հայ դպրոցը:

Պատասխան.- Կը կարծեմ, թէ միայն «որբ տղաք»ը չեն, որ պէտք է մտածեն իրենց կտակին մասին, ամէն մարդ կրնայ գրել իր կտակը եւ մտածել իր ազգին մասին՝ քանի կեանք ունի, ողջ է: Այնպէս պէտք է ընենք, որ առաջնահերթութիւնը երթայ հայ դպրոցին, որովհետեւ, հայ մնալու ամէնէն կարեւոր ազդակը հայ դպրոցն է:

Հարցում.- Պրն. Մակարեան, ինչպէս գիտես, այս տարուան ընթացքին, Թորոնթոյի մէջ կազմուեցաւ Հ.Օ.Մ.-ի Գոլոլեան Նախարարների եւ Պապայեան Մանկապարտէզի հիմնադրամի մարմինը. նպատակն է կէս միլիոն տոլարի անձեռնմխելի գումար մը գոյացնել, որուն հասոյթը տարուէ տարի պիտի գործածուի վարժարանի ելեմուտքը հաւասարակշռելու: Այս մարմնի գործերէն մէկը պիտի ըլլայ կտակներ հաւաքել՝ հիմնադրամին գոյացումին համար: Կը կարծե՞ս, թէ հիմնադրամին համար ուրիշ կտակարարներ պիտի կարենանք գտնել:

Պատասխան.- Վստահ եմ, որ կարելի պիտի ըլլայ նոր կտակարաններ գտնել՝ եթէ շիտակ ձեւով շարժիք:

Միայն «Ճորճթառուի Տղաք»ը չեն, որ կրնան հայ դպրոցով հետաքրքրուիլ, Թորոնթոյի, ինչպէս նաեւ Համիլթընի, Սէնթ Գաթրինցի, Պրանթֆըրտի եւ այլ քաղաքներու մէջ կան բազմաթիւ հայ ընտանիքներ, որոնք կրնան մեծ օգտակարութիւն ունենալ եւ որոնք դժբախտաբար չեն մտածած իրենց կտակները գրելու մասին: Մեզմէ ո՞վ կրնայ երաշխաւորել իր կեանքը, ո՞վ գիտէ վստահօրէն, թէ վաղը առաւօտեան պիտի արթննայ: Պէտք է ամէն ընտանիք, հիմակուրէն խորհի եւ պատրաստէ իր կտակը, որպէսզի հայ դպրոցը եւ այլ հաստատութիւնները նիւթապէս զօրանալով, կարենան իրենցն առաքելութիւնը լիովին յաջողցնել:

Պէտք է բոլորս տալ գիտնանք, տալ սորվինք, քիչ կամ շատ, տարբերութիւն չընենք: Դրամը անուշ է, սակայն դրամին անուշութիւնը կրնայ դառնանալ՝ եթէ հոգիով չտաս:

Պէտք է տանք եւ ժամանակին տանք, որովհետեւ, մարդ արարածը հետը բան մը չի կրնար տանիլ:

Կ'ուզէի, որ այս մասին լաւ մտածեն բոլոր հայ ունեւորները, քանի ուշ չէ: Եկած է այդ մասին մտածելու ժամանակը, քանի ազգը ծով կարիք ունի:

Վերջին զղջումը անօգուտ է:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան եւ Հայ Դատի անխոնջ սպասարկուն՝ Գուրգէն Մակարեան, իր մահկանացուն կնքեց Ուր-

բաթ, 25 Սեպտեմբեր 2003-ին, Քամպելֆորտի իր բնակարանին մէջ:

Անոր տան կարգը տեղի ունեցաւ Երկուշաբթի, 29 Սեպտեմբեր, երեկոյեան ժամը 7-9, Թորոնթոյի Ս. Աստուածածին Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ մէջ, նախագահուած թեմաբ Գանատայի Ազգային Առաջնորդութեան Կաթողիկոսական Փոխանորդ Գերաշնորհ Տէր Խաթակ Սրբ. Արք. Յակոբեանի եւ մասնակցութեամբ Կիպրահայ Թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ Գերաշնորհ Տէր Վարուժան Սրբ. Արք. Հերկելեանի, Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ Հոգեւոր Հովիւ Հոգեշնորհ Տէր Մեղրիկ Ծ. Վրդ. Բարիքեանի եւ Քէմպլիքի Ս. Նշան Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ Հոգեւոր Հովիւ Արժանապատիւ Տէր Կոմիտաս Քհնյ. Փանոսեանի:

Եկեղեցական արարողութիւններու ընթացքին անգլերէն լեզուով խօսք առաւ Բաֆֆի Սարգիսեան եւ հայերէնով՝ Յակոբ Ճանպարհեան, որոնք թուեցին հանգուցեալին կեանքին կարեւոր հանգըրուանները եւ ազգային գործունէութիւնները:

Պրն. Մակարեանի ազգային թաղման կարգը տեղի ունեցաւ Երեքշաբթի, 30 Սեպտեմբեր 2003, կէսօրէ առաջ ժամը 11-ին, որուն մասնակցեցան նաեւ Ս. Երրորդութեան Հայց. Առաքելական Եկեղեցւոյ Հոգեւոր Հովիւ Արժանապատիւ Տէր Զարեհ Քհնյ, Զարգարեան եւ Հայ Կաթողիկէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ Հոգեւոր Հովիւ Գերյարգելի Հայր Եղիա Ծ. Վրդ. Գիրէջեան: Դագաղը ծածկուած էր Հ.Յ. Դաշնակցութեան դրօշով:

Թաղման կարգի ընթացքին խօսք առաւ Կաթողիկոսական Փոխանորդ Գերաշնորհ Տէր Խաթակ Սրբ. Արք. Յակոբեան: Թաղման դամբանական խօսուեցաւ Հ.Յ. Դաշնակցութեան «Սողոմոն Թէհլիրեան» Կոմիտէի հերթապահ՝ Վարուժան Պասթաճեան:

Այսպէսով վերջ կը գտնէր ճորճթառուի որբերէն վերջին Մոհրկաներէն Գուրգէն (Գըրք) Մակարեանի տառապալից կեանքը, հայոց մեծ եղեռնի սարսափները տեսած եւ ապրած, որբութեան անհաշուելի զրկանքներով մեծցած, սակայն, միշտ ազգին ցաւերը իր ցաւերէն առաջնահերթ նկատած միւռոնաբոյր եւ օրինակելի հայու մը կեանք լեղի եւ անուշ հանգըրուաններով:

ՊԱՏՈՒԱԽՆԴԻՐ ԵՒ ՔԱՋ ՍԱՍՈՒՆՅԻՆ

Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն, հայ քրիստոնեաներ, օգնութի՛ւն..., սրտածմլիկ աղերսանքով եւ լացով կը պոռար երիտասարդ եւ գեղեցկադէմ հայ աղջիկ մը, որուն թուրք ոստիկան մը առեւանգելով, հեծցուցած էր ձիաքարչ կառք մը եւ կը տանէր, կառքին մէջ հանդիպելով հայ աղջկան ընդդիմութեան եւ ինքնապաշտպանութեան, որ իր բոլոր կարողութիւնները ի գործ կը դնէր, խոյս տալու համար թուրք գազանի ճիրաններէն:

Դէպքը կը պատահէր Կիլիկիոյ քաղաքներէն Քիլիսի մէջ, 1920-ի Յունիս ամսուան 24-ին: Կիլիկիան ազատագրած հայ լէգէոնականներու եւ Ֆրանսական բանակներու տիրապետութեան շրջանին եւ քէմալական ոստիկանութեան, որ Ֆրանսական բարձր հրամանատարութեան կողմէ յատուկ արտօնութեամբ, հսկելու համար ներքին ապահովութեան:

Թուրք կառապանը կարելի արագութեամբ կառքը կը քէմալ Քիլիսի գլխաւոր պողոտայէն, առանց ազդուելու հայ աղջկան լաց ու կոծերէն, ենթարկուելով թուրք ոստիկանին հրամանին եւ իրեն տալիք բացառիկ նուէրին:

Կառքը կ'անցնէր հայ եւ թուրք անցորդներու անտարբեր նայուածքներուն առջեւէն: Թուրք անցորդը ուրախ էր, որ թուրք ոստիկան մը հայ աղջկայ մը տէր կ'ըլլար, իսկ հայը՝ անգոր զգացումներով կը ցաւէր, անիծելով հայու դժբախտ ճակատագիրը, իր պապենական հողին վրայ իր կեանքը եւ պատիւը չկարենալ պաշտպանելու համար:

Այդ միջոցին, յանդուգն ու պատուախնդիր հայ մը, վազելով կառքին ետեւէն, կը հասնի կառքին եւ թուրք ոստիկանին հարուած մը տալով կը տապալէ գայն եւ հայ աղջկան կը պատուիրէ, որ արագութեամբ հեռանայ եւ ազատուի թուրք ճիւղին ձեռքէն:

Կառքին մէջ մենամարտը կը շարունակուի: Մինչ այդ Ֆրանսական բանակի ոստիկանական ջոկատ մը կը հասնի եւ հայ աղջիկը ազատող հայը կը տանի Ֆրանսական ոստիկանատուն:

Ոստիկանատան մէջ, Ֆրանսացի սպան, հայ թարգմանի միջոցաւ կը կազմէ յատուկ տեղեկագիր պատահած ազգամիջեան դէպքին մասին, անշուշտ արդարացնելով հայ երիտասարդին արարքը,

դատապարտելով թուրքին հակամարդկային եւ վայրենի վերաբերմունքը՝ բռնութեամբ տիրանալու հայ աղջկայ մը, ան ալ կարգապահութեան եւ օրինակութեան պաշտպանութեան կոչուած թուրք օստիկանի մը կողմէ: Ֆրանսացի սպան, գնահատելով հայ երիտասարդին քաջութիւնը, իր կազմած տեղեկագրին որպէս յաւելուած կը հետաքրքրուի անոր ինքնութեամբ:

Երիտասարդ հայը, իր անուն-մականունը տալէ ետք կ'ըսէ.

- Ես ծնած եմ Սասնոյ Տալուրիկ շրջանի Սպաղանք գիւղին մէջ 1892-ին: Մեր գիւղը եղած է թուրք կառավարութեան անարդարութիւններու դէմ կռուող եւ ըմբոստ ֆետայիներու կեդրոն մը, պաշտպանելու համար հայ ժողովուրդի պատիւը եւ ազատ ապրելու աստուածային իրաւունքը: Իմ ազգականներս՝ հայդուկներ՝ Մակար, Գալէ, Ակէ, եւ այլ հերոսներ, Սասնոյ անառիկ լեռներուն վրայ ապրելով, յաճախակի կռիւներ ունեցան թուրք եւ քիւրտ թշնամիներուն դէմ եւ երկու անգամ Սասնոյ ժողովուրդը ապստամբեցաւ Օսմանեան թուրք բռնակալութեան դէմ՝ յանուն ազատութեան եւ քրիստոնեայ սկզբունքներու պատշպանութեան: Մեր պատմութիւնը հազարաւոր տարիներէ ի վեր արձանագրած է հայու կրօնը, ինչքն ու պատիւը պաշտպանելու համար կատարուած կռիւները:

1915-էն սկսած հայ ժողովուրդի ցեղասպանութենէն մէկ տարի առաջ, 1914-ի գարնան, հայրենի տունս եւ ընտանիքս ձգելով, հազար նեղութիւններէ անցնելով հասայ Կիլիկիա եւ ծանօթացայ Քիլիսի մէջ տունուտեղ եղած Սասունցի հայրենակիցներուս, որոնք ջաղացպանութեամբ կը զբաղէին: Իրենց մօտ գործ գտայ եւ խաղաղ կեանք մը ապրեցայ մինչեւ համաշխարհային պատերազմին սկիզբը եւ թուրքիոյ մասնակցութիւնը պատերազմին՝ Գերմանիոյ կողքին:

Եւ գործադրուեցաւ թուրքիոյ երիտասարդ թուրքերու կողմէ ծրագրուած հայ ժողովուրդի ցեղասպանութիւնը: Արեւմտեան Հայաստանը պարպուեցաւ եւ հայ ժողովուրդը աքսորուեցաւ դէպի անձանօթ երկիրներ, ճամբու ընթացքին ջարդուելով եւ անսուղ, անօթի-ծարաւ մեռնելով, որոնց խլեակները հասան Տէր Զօր, Մասքանէ եւ Սուրիական անապատները...:

Այդ շրջանին, շունի հոտառութիւն ունեցող թուրք օստիկաններ, որպէս զինուորութենէն փախստական բազմաթիւ անգամներ ձերբակալեցին զիս, սակայն, ամէն անգամ, քաջութեամբ եւ հնարամտութեամբ, փախուստ տուի եւ ապրեցայ Սասունցի ջաղացպաններու մօտ, որոնք աքսորէ ազատ կացուցուած էին:

Միշտ միջոցները կը գտնէի վերադառնալ Քիլիս՝ ջաղացպան հայրենակիցներուս մօտ աշխատելու:

Ամուրի եւ առանձին էի, հայրենակիցներս յանձնարարեցին եւ ստիպեցին, որ անպայման ամուսնանամ եւ տունտեղ ըլլամ: 1917-ի սկիզբները, թրքական բանակները արդէն իսկ սկսած էին իրենց նահանջը արաբական երկիրներէն, մանաւանդ Արարայի ճակատամարտին հայ կամաւոր լէգէոնականներու ճնշումին տակ, ամուսնացայ Կիլիկիոյ Պեհեանի գիւղաքաղաքէն տարագրուած, 18 տարեկանին այրի մնացած, ամուսնոյն թուրքերու կողմէ զինուորագրուած եւ սպաննուած Մարիամ անունով կնկայ մը հետ: Այժմ, ունիմ իմ սեփական տունս եւ հայր եմ հիանալի աղջկայ մը, որուն անունը դրինք Սիրանոյշ:

Ֆրանսացի սպան, զարմանալի հետաքրքրութեամբ եւ համբերութեամբ մտիկ ընելէ ետք ազատ արձակեց պատուախնդիր եւ ազգասէր սասունցին, որ իր շնորհակալութիւնը յայտնեց Ֆրանսացի սպային, մաղթելով, որ Ֆրանսա Կիլիկիոյ հոգատարութիւնը ստանձնէ եւ օգնէ Կիլիկիոյ հայկական պետութեան վերակազմութեան:

Սասունցի երիտասարդը ոստիկանատունէն հազիւ դուրս ելած, թուրք ոստիկանը, որ իրեն կը սպասէր, մօտենալով ըսաւ, թէ թուրք ոստիկանապետը զինք կ'ուզէր տեսնել:

Ոստիկանատունը կը գտնուէր նոյն շէնքին երկրորդ յարկին վրայ: Սասունցին, միամտաբար հետեւեցաւ թուրք ոստիկանին եւ աստիճաններէն ելլելով, ներկայացաւ թուրք ոստիկանապետին:

Կատղած դէմքով թուրք ոստիկանապետը, աչքերը խոշոր բանալով հարցուց սասունցի երիտասարդին.

- Դուն ո՞վ ես, որ ձեռք կը բարձրացնես թուրք ոստիկանին եւ անոր ձեռքէն կը խլես իր սիրած աղջիկը: Ֆրանսացիներո՞ւն կը վստահիս: Բայց գիտես, որ անոնց ներկայութիւնը այս հողերուն վրայ առժամեայ է եւ թուրք բանակը, շուտով Աթաթիւրքի ղեկավարութեամբ կրկին պիտի ազատագրէ այս հողերը Արեւմտեան պետութիւններու դաշնակից բանակներէն եւ դուք, ողորմելի հայեր, վերջնականապէս պիտի աքսորուիք նաեւ Կիլիկեան այս հողամասերէն: Դուք այս հողամասերուն վրայ ապրելու իրաւունք չունիք:

Չայրացկոտ այս խօսքերը արտասանելէ ետք, թուրք սպան ոտքի կ'ելլէ եւ զօրաւոր ապտակ մը կ'իջեցնէ յանդուգն սասունցիի երեսին: Ապա, դառնալով թուրք ոստիկանին կ'ըսէ.

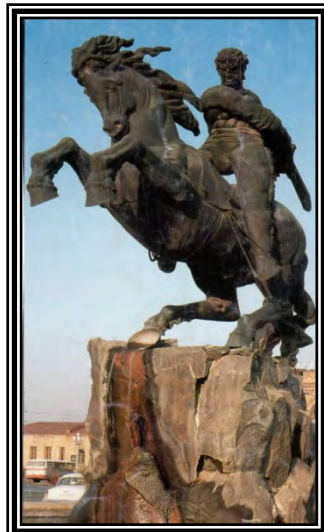
- Ամօթ քեզի պէս թուրքին, որ երբ քու ձեռքէդ աղջիկ կը խլէր
այս կեաւուրը, չկրցար հինգ մաթալիք արժող փամփուշտով մը
զինք սպաննել, ոչնչացնել, ինչպէս որ մաքրուեցան իր բոլոր հայ-
րենակիցները թրքական հողերէն:

Դառնալով սասունցիին կ'ըսէ:

- Գնա՛, աղօթէ Փրանսացիներուն, որոնց ներկայութիւնը պատ-
ճառ դարձաւ, որ այս վայրկեանին քեզ շան սատակ չընեմ: Շուտ
հեռացիր, եւ, քեզ անգամ մըն ալ չտեսնեմ: Եթէ այս երկրէն հեռա-
նաս, կեանքդ փրկած կ'ըլլաս:

Այս դէպքէն շատ չանցած, Փրանսացիներ, անամօթաբար, իրենց
շահերէն մղուած, գաղտագողի հեռացան Կիլիկիայէն եւ հոգատա-
րութեան իրաւունք ստացան Սուրիոյ եւ Լիբանանի վրայ:

Փրանսացիներու Կիլիկիոյ պարպումէն ետք, Կիլիկիոյ հայու-
թիւնը կրկին անգամ պանդխտութեան ցուպը ձեռք առաւ: Սա-
սունցի ջաղացպան հերոսը, ստիպուած, ինքն ալ, իր ընտանիքին
հետ հեռացաւ Քիլիսէն, եւ շրջան մը սուրիական Ազէզ աւանին մէջ
ապրելէ ետք հաստատուեցաւ Հալէպ, նորէն տուն չինեց, զաւակներ
ունեցաւ, եւ որպէս հայրենասէր, պատուախնդիր եւ քաջ սասունցի,
այս դէպքը պատմեց իր զաւակներուն, որպէսզի անոնք ոգեւորուին
Սասնոյ ազատատենչ Փետայիներու մղած պայքարներէն եւ քաջա-
գործութիւններէն եւ ապրին իրենց ազգային եւ ցեղային հպար-
տութեամբ՝ որպէս հայրենասէր, ազգասէր եւ կրօնասէր հայ քրիս-
տոնեաներ:

ՓՐԿԱՐԱՐ ԽԱՉԸ

Տիկ. Սալուա Թահան կը բնակէր Հալէպ (Սուրիա) Ազիզիէ Թա-
ղամասի հրաշալի եւ ընդարձակ տան մէջ, շրջապատուած յատուկ
խոհարարով եւ սպասուհիով, սակայն, ինքզինք միշտ մինակ եւ
տխուր կը զգար, ինքնաշարժի արկածի մը հետեւանքով, կորսնցու-
ցած ըլլալով ամուսինը եւ մանչ զաւակը:

Թահան ընտանիքը դար մը առած եկած էր Սասունէն եւ հաս-
տատուած պատմական Հալէպ քաղաքը, ուր արդէն իսկ գոյութիւն
ունէր հայկական գաղութ մը:

Պարոն Թոֆիկ Թահան, շնորհիւ իր առեւտրական ձեռներէցու-
թեան, շօշափելի հարստութեան տիրացած էր: Բարեսէր եւ կրօնա-
սէր ընտանիք մը լլալով, մեծ գումարներ նուիրած էին ազգային
հաստատութիւններուն եւ Ս. Քառասնից Մանկանց Եկեղեցւոյ բա-
րեզարդութեան:

Տեղացի արաբները՝ քրիստոնեայ եւ իսլամ, հայոց Մեծ Եղենէն
առաջ Հալէպ հաստատուած հայերը կը կոչէին «էրմէն դատիմ», այ-
սինք, «հին հայեր», որոնցմէ շատեր, որոնք 1915-էն շատ առաջ ե-
կած էին, ընդհանրապէս արաբ-քրիստոնէական անուն կը կրէին եւ
դարձած էին արաբախօս:

Տիկին Սալուա, «էրմէն դատիմ» ըլլալով հանդերձ, բաւական
լաւ հայերէն կը խօսէր, հայախօս բարեկամուհիներուն հետ յարա-
բերելով եւ միշտ, Ս. Քառասնից Մանկանց Եկեղեցւոյ պատարագ-
ներուն ներկայ գտնուելով:

Մահացած ամուսնոյն ձգած հարստութիւնը եւ ճոխութիւնը ի-
րեն ուրախութիւն չէր բերած: Ան միշտ կ'ողբար իր սիրելիներուն
կորուստը եւ իր մխիթարութիւնը կը փնտռէր գտնել Աստուածա-
շունչի ընթերցումով եւ եկեղեցի յաճախելով, գրեթէ ամէն օր,
ներկայ գտնուելով երեկոներու ժամերգութիւններուն եւ տօնական
ու կիրակի օրերու պատարագներուն:

Շաբաթ երեկոյ մը, ժամերգութեան ավարտին, Տիկին Սալուա,
շարունակեց մնալ եկեղեցւոյ խորհրդաւոր մթնոլորտին մէջ, ար-
ցունքով աչքերով եւ լռելեայն աղօթքով ուժ եւ կարողութիւն հայ-
ցեց Աստուծմէ, դիմանալու համար իր ընտանիքին դժբախտու-
թեան հետեւանքներուն:

Թէեւ Ս. Քառասնից Մանկանց Եկեղեցւոյ բոլոր սրբանկարները
քանիցս դիտած էր, սակայն, կրկին, հաւատացեալի մօտեցումով

սկսաւ դիտել սրբանկարները, եւ, երկար մնաց նկարչական արուեստի գոհարներէն դժոխքի տեսարանին առջեւ, ուր մեղաւորները կը տառապէին դժոխքի կրակներէն:

Դժոխքի տեսարանէն տարուած, ականջին հասաւ լացի ձայն մը: Քալեց ձայնին ուղղութեամբ եւ տեսաւ շուրջ տասը տարեկան աղջընակ մը, որ ծունկի եկած Մարիամ Աստուածածնի նկարին առջեւ, սրտայոյզ լացով կ'աղօթէր:

Տիկին Սալուա, կը մօտենայ աղջնակին, եւ, յուզումով կը հարցընէ անոր լացին պատճառը եւ անոր ով ըլլալը:

- Անունս Սօսի Նշանեան է, եւ, Մկրտիչ Աւագ Քհնյ. Մուրատեանի թելադրանքով եկած եմ աղօթելու, որպէսզի Աստուած կարգադրութիւն մը ընէ, ապրուստս հոգալու համար, որովհետեւ հայրս եւ մայրս մեռած են եւ այն տունը, որ կը բնակէինք, ստիպուած եմ ձգելու, անկարող ըլլալով անոր վարձքը վճարելու: Տէր Մկրտիչը, որ մեր տան երէցն էր, տեղեակ է իմ կացութենէս եւ խոստացաւ զիս Սուրիահայ Օգնութեան Խաչի պատասպարանը դնելու համար կարգադրութիւններ ընել: Եկած եմ աղօթելու, որպէսզի պատասպարան ընդունուիմ եւ կարենամ ուսումս շարունակել:

Տիկին Սալուա խորապէս զգացուած ըսաւ.

- Նայէ՛ աղուորս, Տէր Հայրը իրաւունք ունի: Աստուած կը լսէ որբ մանուկներուն աղօթքը եւ անպայման օգնութիւն կը հասցնէ: Ես վաղը կը հանդիպիմ Տէր Մկրտիչին եւ կը խօսիմ քու ապագայիդ մասին: Վաղը առաւօտ դուն ալ եկեղեցի եկուր, որպէսզի կարգադրութիւն մը ընենք:

Տէր Մկրտիչ, որ Սասունցիներուն երէցն էր եւ ծանօթ Թահան ընտանիքին, սիրով եւ ազնուութեամբ ընդունեց Տիկին Սալուան, ու բացատրեց, թէ աղջնակը շնորհքով եւ պատուաւոր ընտանիքի զաւակ է եւ այժմ ամբողջովին լքուած ու անտէր:

- Ուրեմն, ըսաւ Տիկին Սալուա, քանի որ այս աղջնակը ազգականներ, բարեկամներ եւ ապրելու միջոցներ չունի, կ'որդեգրեմ զինքը եւ հետս կ'ապրի այսուհետեւ: Զինքը դպրոց կը ղրկեմ, պէտք է սորվի ամէն ինչ, որ աղջիկ մը սորվելու է ապագային լաւ տանտիկին մը եւ լաւ մայր մը կարենալ ըլլալու կամ հացը դիւրաւ ճարելու համար:

Բարեսիրտ Տիկին Սալուա, որբ աղջնակը հետը տարաւ ու յարգեց իր խոստումը: Աղջնակը սկսաւ յաճախել Ազգային Հայկական Վարժարանի աղջկանց բաժինը եւ որպէս երրորդ դասարանի

աշակերտ, միշտ, դասարանի լաւագոյն աշարկերտներու շարքին կ'ըլլար:

Նախակրթարանը աւարտելէ ետք, Սօսի իր ուսումը շարունակեց Հալէպի Քառէն Եփփէ Ճեմարանին մէջ:

Տարիներ կ'անցնին, Սօսին կ'աւարտէ ճեմարանը: Սակայն, իր չար բախտէն, բարերարուհին կը հիւանդանայ եւ անկողին կ'իյնայ: Սօսին գոհաբերութեամբ եւ նուիրումով կը խնամէ տիկինը մինչեւ անոր վերջին շունչը:

Տիկին Սալուա, մեռնելէ առաջ Սօսին իր մօտ կը կանչէ եւ կ'ըսէ.

- Միրելի՛ աղջիկս, քեզ որդեգրելէս ի վեր տասը տարիներ անցած են: Դուն հաւատարիմ եւ պարկեշտ աղջիկ մը եղար եւ շատուրախ եմ, որ շուտով պիտի ամուսնանաս երիտասարդ հայորդիի մը հետ՝ Հրաչին հետ, որ ազնիւ եւ աշխատասէր արհեստաւոր մըն է, եւ, ինքնաշարժներ նորոգող իր վարպետին վկայութեամբ նաեւ լաւ արհեստաւոր մըն է:

Երբ Տիկին Սալուա մեռաւ, ձեռքին մէջ բռնած էր խաչ մը, զոր իր կենդանութեան միշտ սնարին վրայ կը կախէր եւ շատ կը սիրէր: Թաղումը աւարտելէ ետք, բոլոր ժառանգորդները հաւաքուեցան եւ փաստաբանի ներկայութեան բացին կտակը: Տիկինը իր որբուկին կը թողուր **15,000** սուրիական ոսկի եւ անկէ զատ կտակին մէջ կը կարդացուէր.

«Սօսին հարազատ աղջկայ մը չափ սիրելի է ինծի, հետեւաբար, կ'ուզեմ, որ այդ գումարէն զատ, իրաւասութիւն ունենայ թանկարժէք առարկաներէս իրեն հաճոյ թուող որեւէ մէկը ընտրէ եւ պահէ որպէս յիշատակ»:

Ժառանգորդները այս կտակը լսելով շատ կը նեղուին, արդէն **15,000** սուրիական ոսկի գումարը շատ մեծ բան կ'երեւէր, հիմա կը վախնային, որ որբուհին առիթէն օգտուելով, շատ թանկարժէք գոհարեղէն մը կ'առնէ: Բայց, մինչ խոհարարուհին եւ միւս ծառաները խորհուրդ կու տային մարգարիտեայ վզնոցը առնել, Սօսին պատասխանեց.

- Ո՛չ, անոնք չեմ ուզեր: Արդէն տիկինը պէտք եղածէն աւելի կտակած է ինծի: Չեմ ուզեր ժառանգորդները իրաւագրկել: Բարերարուհիիս սիրած ամենափոքր առարկան իբր յիշատակ աւելի անգին է ինծի համար, քան՝ ուրիշ որեւէ թանկարժէք առարկայ: Տեսէ՛ք, շարունակեց ան, այդ պղինձէ խաչը ամէն բանէ աւելի կը սիրեմ, քանի որ տիկինը մեռած ատեն զայն ձեռքին մէջ բռնած էր եւ միշտ կը կախէր իր սնարին պատին:

Ժառանգորդները ուրախացան այս ընտրութենէն, եւ վախնալով, որ թերեւս աղջիկը իր ընտրութենէն հրաժարի, թուղթ մը բերին ու վրան գրեցին.

«Բարերաուհիէս որպէս յիշատակ ըլլալով ընտրած եմ խաչ մը, այդ կը պատկանի ինծի, հետեւաբար երբե՛ք ուրիշ բանի պահանջ պիտի չներկայացնեմ»:

Այս համաձայնութիւնը ստորագրել տուին Սօսիին:

Շատ չանցած Սօսին ամուսնացաւ մեքենիստ Հրաչին հետ: Լաւ կ'ապրէին, մինչեւ որ օր մը, ամուսինը գործին մէջ ծանրօրէն վիրաւորուեցաւ: Երկար ատեն հիւանդութիւն քաշելէ ետք, երբ ոտքի ելաւ, արդէն իսկ աջ թեւը անգործածելի դարձած էր եւ չէր կրնար իր արհեստը շարունակել: Երկարատեւ հիւանդութեան հետեւանքով, Սօսին ստիպուեցաւ իրենց խնայողութիւնները սպառել եւ կը մտածէին իրենց օրապահիկին համար միջոցներ որոնել:

Օր մը, այլեւս յուսահատած, Սօսիին ամուսինը՝ Հրաչը ըսաւ.

- Կը տեսնես, հաւատարիմ կ'ինս, թէ այլեւս պիտի չկարենամ արհեստս շարունակել, բայց կրնամ թեթեւ գործով մը զբաղիլ: Նոր գիւղին մէջ նպարավաճառի խանութ մը բանանք, եթէ հանգուցեալ տիկնոջ կտակով քեզի թողուած դրամը ձեռք անցնենք:

Այս առաջարկը հաւանական թուեցաւ Սօսիին: Բայց փաստաբանը յայտնեց, որ տիկինը իր կտակին մէջ շեշտած էր, թէ դրամը պիտի վճարուէր երբ Սօսին քսանհինգ տարեկան ըլլար:

Այս լսելով, տէր եւ տիկին շատ նեղուեցան: Հրաչ երկար մտածելէ վերջ ըսաւ.

- Մինչ այդ սովամահ ըլլալու չենք, թերեւս մեզի հարկ եղած գումարը կրնանք փոխ առնել եւ յաջորդ տարի, երբ 25 տարեկան դառնաս, դրամդ կ'առնես եւ մեր պարտքը կը գոցենք:

Սօսի գաղափարը նպատակայարմար գտնելով, տոկոսով պարտքի դրամ տուող մը գտան եւ անկէ առին իրենց պէտք եղած գումարը:

Արդէն ամէն ինչ լաւ կ'ընթանար, երբ լսուեցաւ, թէ նոտարը, անսպասելիօրէն աներեւութացած էր, իրենց վստահուած բոլոր գումարները հետ տանելով: Շատ չանցած պարզուեցաւ, որ թշուառականը խաբեբայ մը լլալով շատերուն դրամը շորթած է:

Փաստաբանին անյայտանալու լուրը երբ փոխ դրամ տուող Երեմեանին հասաւ, անմիջապէս Սօսիենց խանութը շունչը առաւ եւ սպառնաց, ըսելով.

- Եթէ փոխ առնուած գումարը անմիջապէս չվճարէք, իբր հատուցում, ձեր տունն ու խանութը բռնի աճուրդով պիտի ծախեմ եւ դրամս ազատեմ:

Երբ դրամատէր Երեմեան մեկնեցաւ, այր ու կին անճրկած մնացին:

- Միրելի կինս, ի՞նչ պիտի ընենք հիմա, գոչեց Հրաչ: փոխ առած դրամնիս չենք կրնար այդքան շուտով վերադարձնել, իսկ դրամատէրս սպասելու տրամադիր չէ: Մենք երեք փոքրիկներով այս տունէն դուրս ելլելու հարց կը ծագի: Բոլորս ալ անսուղ պիտի մնանք, քանի որ ուրիշ գործ չեմ կրնար աշխատիլ: Պէտք եղածին չափ զօրաւոր չեմ ու մէկ ձեռքով գերթէ բանի մը չեմ ծառայեր: Կ'երեւի Աստուած մեզ աչքաթող ըրած է:

- Միրելի ամուսինս, ըսաւ Սօսի, այդպէս մի՛ ըսեր, Ան իր զաւակները երբեք չմոռնար, ինչպէս մենք չենք մոռնար մեր զաւակները: Աղօթենք Իրեն, թերեւս մեզի ելք մը կը գտնէ:

Սօսին քաշուեցաւ իր սենեակը եւ իր բարերարուհիին խաչը ձեռքը առնելով աղօթեց եւ ըսաւ.

- Ա՛խ, բարեսէր տիկինս, սիրտդ որքան պիտի ճմլուէր երբ տեսնէիր, թէ այս օրերուն ողորմելի դժբախտ մ'ըն եմ:

Երեկոյեան, իրենց այցելութեան եկաւ Հրաչին մանկութեան ընկերներէն Պետրոսը, լսած ըլլալով իր ընկերոջ ցաւալի վիճակի մէջ գտնուիլը:

Պետրոս, իր ընկերոջ օգտակար ըլլալու կարողութիւն չունէր, միմիայն մխիթարական խօսքերով կ'ուզէր անոր յոյս ներշնչել: Հարցուց Սօսիին, որ որեւէ ոսկեղէն կամ գոհարեղէն չունի՞: Սօսին պատասխանեց.

- Ոսկեղէն ապարանջաս եւ մատանիս ծախեցինք եւ ծախսեցինք, ուրիշ ոսկեղէն չունինք: Բարերարուհիէս մնացած պղնձէ խաչ մը ունինք, որ որոշ գումար կը չբերեր, այլեւս չենք գիտեր, թէ ինչպէ՞ս պիտի ապրինք:

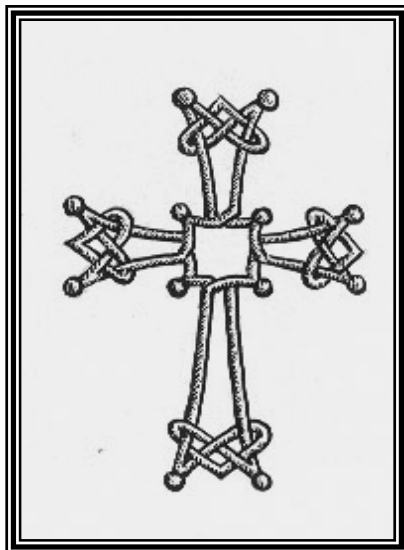
Պետրոս կ'ուզէ տեսնել խաչը, որ Սօսի իր սնարին վրայ կախած էր, ինչպէս իր բարերարուհին ողջութեան կը կախէր իր սնարին վրայ: Պետրոս, որ արհեստով ոսկերիչ էր, խաչը ձեռքը առնելով կը քննէ եւ ուրախութեամբ կը բացագանչէ.

- Աչքերնիդ լոյս, այս խաչը դուք պղինձ կը կարծէք, սակայն, բարեբախտաբար, խաչը զուտ ոսկի է: Այս ծախելով, մեծ գումարի մը կրնաք տիրանալ:

Մօսի, յաջորդ օր, Պրն. Պետրոսին ընկերակցութեամբ ծախեց ոսկիէ խաչը ու իր բոլոր պարփերը վճարելու չափ դրամ ձեռք անցուց: Գործերնին տարուէ տարի բարգաւաճեցաւ եւ ընտանիքը այլեւս կարօտութիւն չտեսաւ:

Մօսի, իր ամբողջ կեանքին ընթացքին, իր տղոց եւ թոռներուն, պատմեց պղինձէ խաչի պատմութիւնը եւ ակելցուց.

- Եթէ մարդ իր պարտականութիւնը կատարէ միայն եւ վստահի Աստուծոյ, ոչ մէկ բանէ կը վախնայ, թէեւ երբեմն ամէն ինչ մոլթ ու չարագուշակ կը թուի, սակայն, Ան, ամէն ինչ կը փոխակերպէ բարիքի:

ՔՐՏՆԱՇԱԿ ՆՈՒՒՐԸ

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի երկրորդ տարին՝ 1940 թվականը, դժուարին տարի մըն էր Հալեպի հայուլթեան համար: Ազգայնամուլ Գերմանիան, Հիթլերի ղեկավարութեամբ եւ ծրագրորով, արդէն իսկ գրաւած էր Լեհաստանը, Չեխոսլովաքիան, Աւրստրիան եւ Պելճիքայի վրայով հասած Ֆրանսա:

Ֆրանսայի պարտութեամբ, ստեղծուած էր Վիչիի կառավարութիւնը, որ կը գործակցէր Գերմանիոյ հետ: Սակայն Զօրավար Տրեպոլ, Անգլիա ապաստանելով, կազմած էր Ազատ Ֆրանսայի Բանակը, իր զօրամասերը հաստատելով Ֆրանսայի տիրապետութեան տակ գտնուող երկիրներուն մէջ:

Սուրիա եւ Լիբանան, որոնք Ֆրանսական գաղթավայրեր էին, 1940-ին կը գտնուէին Վիչիի ֆրանսական իշխանութեան ենթակայ: Զօրավար Տրեպոլ, Սուրիոյ եւ Լիբանանի Վիչիի ենթակայ իշխանութիւններուն վերջնագիր տուաւ, որպէսզի յանձնուին Ազատ Ֆրանսայի իշխանութեան: Տեղի ունեցան օդային եւ ցամաքային կռիւներ՝ Ֆրանսական բանակներուն միջեւ, որոնք վերջացան Տրեպոլականերու յաղթանակով:

Սուրիոյ մէջ այդ տարիներուն կը տիրէր անգործութիւն եւ տնտեսական անձուկ վիճակ: Սուրիոյ հացահատիկը եւ այլ արտադրութիւնները ինքնաշարժերով եւ երկաթուղիով կը փոխադրուէին պատերազմող դաշնակից բանակները կերակրելու համար, իսկ ժողովուրդը, հաց ճարելու դժուարութիւն կ'ունենար: Հաց ապահովելու համար, կէս գիշերին փողերն առջեւ կարգի կեցող ժողովուրդը, կ'աղաչէր փռապանին, իր ընտանիքին բաւար հաց ապահովելու համար:

Կեանքի այս պայմաններուն մէջ, կէս կուշտ, կէս անօթի, դպրոց կ'երթար Գէորգ Գրիգորեան: Ազգային Սահակեան Վարժարանի վեցերորդ դասարանի աշակերտ ըլլալով, ամէն ճիգ ի գործ կը դնէր, որպէսզի կարենար յաջողութեամբ աւարտել տարեշրջանը, արժանանալու համար շրջանաւարտի վկայականին:

Գէորգ թէեւ չար էր, սակայն վարժարանի տնօրէն Պրն. Կարապետ Իւլիւպէյեան, դաստիարակ՝ Պրն. Նափոլէոն Հազրոյեան, դաստիարակներ՝ Եղուարդ Տասնապետեան, Պարգեւ Միսիրեան, Սարգիս Չուլճեան եւ ուրիշներ, զինք շատ կը սիրէին, որովհետեւ ան միշտ կ'օգնէր դպրոցի տնտեսուհի, սասունցի Խմլօ Մայրիկին, մա-

նաւանդ ձմրան օրերուն, դասարանները տաքցնելու համար կրակաբանները պատրաստելու, վառելու եւ դասարանները տեղափոխելու գործին: Իսկ միւս ուսուցիչները իրեն կը վստահէին անձնական կարգ մը առաքելութիւններ:

Գէորգ, հակառակ աղքատ ընտանիքի մը զաւակը ըլլալուն, եւ, տետրակ, մատիտ, գրիչ, դասագիրքեր գնելու անկարող ըլլալուն, կ'օգտուէր իր ընկերներուն ունեցածներէն եւ դասարանի լաւագոյն աշակերտներու կարգին մէջ կը գտնուէր: Հայրը դժուարութեամբ դպրոցական երեք զաւակներուն թոշակները կը վճարէր եւ ուշացրնելու պարագային, դպրոցէն տուն կը ղրկուէր, որպէսզի դպրոցական թոշակը վճարուի:

Սակայն, 1940-ին, Գէորգի չար բախտէն, հայրը բանտէն փախած հայու մը օգնած ըլլալու յանցանքով բանտարկուած ըլլալով, ընտանիքին միակ սնունդը, Գամիչլիէն բերուած պարկ մը ձաւարն էր: Մայրը ձաւարը կը խաշէր եւ առանց իւղի կ'ուտէին եւ երբեմն ալ Միս Եփփէի կողմէ կառուցուած որբանոցին կերակուրներէն կ'օգտուէին:

Կեանքի այս պայմաններուն տառապանքով կը դիմադրէին Գրիգորեան ընտանիքի անդամները, յուսալով, որ իրենց հայրը շուտով բանտէն կ'արձակուի եւ իրենց տնտեսական վիճակը կը բարելաւուի:

Այդ օրերուն, վարժարանի տնօրէնութեան ջանքով կը կազմուի Սահակեան Վարժարանի Շրջանաւարտից Միութիւնը, ի մի հաւաքելով 1929-ին հիմնուած վարժարանի շրջանաւարտները, զանոնք կապելով վարժարանին:

Շրջանաւարտից Միութեան նորընտիր վարչութեան անդրանիկ ձեռնարկներէն մէկը կ'ըլլայ գրադարանի մը շինութիւնը, որպէսզի հոն հաւաքուած գրքերէն օգտուին շրջանաւարտները եւ աշակերտները: Վարժարանին մէջ աշակերտ ունեցող ընտանիքներուն տնօրէնութիւնը նամակներով տեղեակ կը պահէ Շրջանաւարտից Միութեան որոշումը եւ կը խնդրէ նիւթապէս օգնել ծրագրի յաջողութեան:

Նամակներու առաքումէն քանի մը օր ետք, բազմաթիւ ծնողներ, գնահատելով ծրագրուած գաղափարը, իրեն կարողութեան սահմաններով, իրենց նուիրատուութիւնները կը ղրկեն տնօրէնութեան:

Գաղափարը քաջալերութիւն եւ օգնելու պատրաստակամութիւն ստեղծած էր ծնողներու մէջ, որոնք իրենց նուիրատուութիւններէն

զատ, իրենց ազգականներուն եւ բարեկամներուն կը թելադրէին, որպէսզի օգտակար հանդիսանան ծրագրի յաջողութեան, որ պիտի ծառայէր իրենց զաւակներուն մտաւոր զարգացումին եւ ազգասիրական ոգիի զարգացումին:

Գէորգ ամէն օր ականատես կ'ըլլար իր դասընկերներուն բերած նուիրատուութիւններուն: Տնօրէնը յաճախ կը յիշեցնէր յապաղած աշակերտներուն, որպէսզի շուտով բերեն իրենց նուիրատուութիւնները, որպէսզի ամալերջի հանդէսէն առաջ գրադարանը շինուած եւ գիրքերով ճոխացած ըլլայ:

Գէորգ կը տառապէր, չէր ուզեր պատիկ մնալ իր դասընկերներուն առջեւ, որոնք պահանջուածէն աւելի գումարներ կը նուիրէին գրադարանի շինութեան: Ի՞նչ ընէր, ուրկէ՞ հայթայթէր տրուելիք գումարը: Տնօրէնը, ամէն առաւօտ, առաւօտեան աղօթքէն ետք, հրապարակաւ կը յայտարարէր նուիրատուներուն անունները:

Գէորգ երկար ատեն անքուն մնաց եւ զանազան ծրագիրներ մշակեց, իր ճակտի քրտինքով շահուած գումար մը նուիրելու գրադարանի շինութեան:

Իր սրտակից դասընկերներէն Յակոբ, իրեն մօտեցաւ եւ ուզեց գիտնալ, թէ գրադարանի շինութեան համար բացուած հանգանակութեան մասնակցելու համար որեւէ կարգադրութիւն ըրած է: Գէորգ, անակնկալի եկած այս հարցումէն, չկրցաւ որեւէ պատասխան տալ եւ երեսը ծածկելով հեռացաւ, որպէսզի ընկերը չտեսնէ իր արցունքով աչքերը:

Յակոբ, որ շատ կը սիրէր իր ընկերը, տեսնելով անոր յուզումը, խոստացաւ, որ ինք իր հօրը պիտի խօսի, որպէսզի օգնէ Գէորգին, զինք ազատելով ստեղծուած խայտառակ վիճակէն, որ կը սպառնար իր արժանապատուութեան:

Գէորգ, լսելով իր ընկերոջ առաջարկը, բացարձակապէս մերժեց նման գաղափար մը: «Ես,՝ ըսաւ Գէորգ,՝ հակառակ հօրս բանտարկըրած ըլլալուն, եւ ընտանեօք նիւթական մեր ծանր վիճակին, չեմ կրնար ընդունիլ ուրիշի կողմէ ինծի տրուած գումար մը, որպէս իմ տալու գրադարանի շինութեան: Ես պիտի փորձեմ իմ քրտինքով շահուած գումարով մասնակցիլ այս հանգանակութեան, որպէսզի ամէն անգամ, սրտայոյզ գոհունակութիւն ունենամ, իմ արդար քրտինքովս շահուած գումարը դեր մը ունեցած է գրադարանի շինութեան»:

Գէորգ, քանի մը գիշերներ անքուն տառապելէ ետք, առաւ իր վերջնական որոշումը:

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի եւ Սուրիոյ վրայ կատարուած Տը Կոլիստներու օդային յարձակումներուն պատճառով, Հալէպի Նոր Գիւղ թաղամասին մէջ, բազմաթիւ ընտանիքներ, գետնափոր պատսպարաններ կը շինէին:

Գետնափոր պատսպարան շինելու աշխատանքին ձեռնարկած էր նաեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ եւ Ազգային Սահակեան Վարժարանի հանդիպակաց թաղին անկիւնի տան բնակիչ Արժ. Տէր Նշան Ա. Քհնյ. Մարգարեան եւ իր զաւակը՝ Մարգար Մարգարեան, իրենց ընտանիքը պաշտպանելու համար օդային յարձակումներէն:

Գէորգ նոյն շրջանի բնակիչ ըլլալով, ամէն օր կը տեսնէր, որ գործաւորներ, կառքերով փորուած դիւրաբեկ ճեմակ քարերը կը փոխադրէին Մարգարեաններու տունէն քսան մեթր հեռաւորութեան գտնուող փոսին մէջ: Մտածեց, եկաւ այն եզրակացութեան, որ ինքն ալ կրնար այդ գործը ընել: Դիմեց Մարգարեաններուն: Անոնք սիրով ընդունեցին Գէորգին առաջարկը:

Գէորգ, ամէն օր, դպրոցէն արձակուելէն ետք, օրական չորս կառք քարեր կը փոխադրէր եւ կը շահէր մէկ սուրիական ոսկի: Ամէն մէկ կառքը՝ **25** սուրիական դահեկան:

Երկու շաբաթ շարաշար աշխատելով, կրցաւ **12** սուրիական ոսկի շահիլ: Ուրախ էր: Միայն մայրը տեղեակ էր Գէորգին աշխատանքէն եւ աշխատանքի ընթացքին երթեւեկող մարդիկ, որոնք մեղքնալով կ'անցնէին, **14** տարեկան մանչի մը յարմար չգտնելով անոր կատարած աշխատանքը, անշուշտ անտեղեակ ըլլալով այն պատճառին, որուն համար այս քաջ եւ արժանապատուութիւն ունեցող տղան շարաշար կ'աշխատէր:

Գէորգ երկու շաբաթ ետք, բաւարար գումար շահելէ ետք, Մարգարեաններուն յայտնեց, որ այլեւս պիտի չկարենայ աշխատիլ, յայտնելով, որ վարժարանի գրադարանին իր նուիրատուութիւնը ապահոված է արդէն:

Տէր Հայրը եւ Պրն. Մարգար լսելով Գէորգին ընտանիքին պատմութիւնը եւ Գէորգին պատուաբեր նպատակը, մեծապէս գնահատեցին զինք եւ անոր շահած **12** սուրիական ոսկիին հետ երեք ոսկի ալ յաւելում տուին, որովհետեւ իր աշխատանքը բծախնդրութեամբ եւ կանոնաւորութեամբ կատարած էր:

Գէորգ, յաջորդ Երկուշաբթի առաւօտ, **15** սուրիական ոսկին եւ զայն շահած ըլլալը բացատրող երկտող մը յանձնեց ուսուցիչին: Երբ ուսուցիչը բացաւ պահարանը եւ կարդաց բացատրողական

գրութիւնը, բարձրաձայն կարդաց զայն ամբողջ աշակերտութեան առջեւ:

Աշակերտները, մանաւանդ իր դասընկերները, որոնք ցաւակցելով կը նայէին Գէորգին, խանդավառ բացազանչութիւններով եւ գնահատական խօսքերով արտայայտուեցան, իմանալով իրենց ընկերոջ պատուաբեր քայլը, որուն արձագանգը հասաւ մինչեւ դպրոցի հոգաբարձութեան անդամներուն:

Տարեվերջին, գրադարանի նուիրատուներուն անունները յատուկ ցուցափեղկի մը մէջ արձանագրուեցաւ, որուն առաջին անունը աշակերտ Գէորգ Գրիգորեանի անունն էր, որ իր նուիրատուութիւնը գոյացուցած էր իր աշխատանքի քրտինքով:

Գէորգ 1941-ին շրջանաւարտ եղաւ Ազգային Սահակեան Վարժարանէն բարձր նիշերով եւ յատուկ գնահատանքով: Յաջորդ տարին, Շրջանաւարտներու Միութեան անդամները զինք վարչական ընտրեցին:

Ան, վարչութեան ատենապետի պաշտօնը ստանձնելով, միութեան կողմէ կացմակերպուած ձեռնարկներով, նիւթապէս եւ բարոյապէս օգտակար հանդիսացաւ վարժարանի յառաջդիմութեան եւ բարգաւաճման, ինչպէս նաեւ շինուած գրադարանը նորանոր գիրքերով օժտելու աշխատանքին՝ իր անձնական ճիգերով եւ շարունակական հետապնդումներով:

ԿԱՐՆԵՑԻ

ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԸ ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ

Կարին կամ էրզրում քաղաքն ու գաւառը կը գտնուին Պատմական Հայաստանի Մեծ Հայքի Բարձր Հայք նահանգին մէջ, ծովէն 2070 մեթր բարձրութիւն ունեցող լեռնադաշտի մը վրայ, Եփրատ եւ Երասխ գետերու ափունքներուն մօտ, նշանաւոր իր միջնաբերդով, հայոց Ս. Աստուածածին Եկեղեցիով, Մանասարեան Վարժարանով, ինչպէս նաեւ Ս. Թարգմանչաց, Հռիփսիմեան աղջկանց, Մսրեան, Տէր Ազարեան, Գաւաֆեան երկսեռ եւ ուրիշ բազմաթիւ վարժարաններով եւ եկեղեցիներով:

1829-ի եւ 1878-ի ռուս-թրքական պատերազմներու հետեւանքով, Բարձր Հայք նահանգի 400 հազարէ աւելի բնակչութենէն շուրջ 90 հազար հայեր ռուսական բանակներու նահանջին հետ կը գաղթեն Կովկաս եւ կը հաստատուին Ախալցխա, Ախալքալաք, Ալեքսանդրապոլ եւ ապա Կարս քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ: Ապա, այս գաղթականներու մէկ մասը, հայրենիքի կարօտէն տարուած, վերադարձած է էրզրում եւ վերաշինած իր քանդուած բոյնը: Գաղթողներու ճնշիչ մեծամասնութիւնը մնացած է Կովկաս, պահելով իրենց տոհմիկ սովորութիւններն ու աւանդութիւնները:

1910-1914, Կարինը դարձած էր հայ մտաւորական եւ յեղափոխական դէմքերու ժամադրավայր: Սիմոն Զաւարեան, Ռոստոմ, Աւետիս Ահարոնեան, Գ. Խաթակ, Նիկոլ Աղբալեան, Արշակ Զամալեան, Յովհաննէս Քաջազունի, Աւետիք Իսահակեան, Ռուբէն Տէր Մինասեան, Սիմոն Վրացեան, Շաւարշ Միսաքեան, Ռուբէն Զարդարեան, Է. Ակնունի, Նիկոլ Դուման, Մուրատ, Սեպուհ, Կայծակ Առաքել եւ այլ բազմաթիւ մտաւորական եւ մարտական դէմքեր, որոնցմէ ամէն մէկը ողջ դաստիարակութիւններ էին երիտասարդութեան եւ նորահաս սերունդին:

Կարնոյ մէջ գոյութիւն ունէր «Յառաջ» տպարանը, ուրկէ լոյս կը տեսնէր «Յառաջ» պաշտօնաթերթը՝ Եղիշէ Թոփճեանի խմբագրութեամբ: Աւելի վերջ, թերթի խմբագրութիւնը կը ստանձնեն Սիմոն Վրացեան եւ Շաւարշ Միսաքեան:

Երիտասարդութեան պաշտօնաթերթ «Յառաջ»ը կը հրապարակէ Կարնոյ ազգային կեանք ու կառավարութեան տնտեսական եւ քաղաքական գործունէութիւնը լուսաբանող յօդուածներ: Յետագա-

յին, «Յառաջ» թերթին կը յաջորդէ «Երկիր» ապա՝ «Արեւելք» երկօրեանները:

Կարնոյ մէջ գոյութիւն ունեցած է նաեւ գրական թերթեր, որոնցմէ կարելի է յիշել «Սիրտ»ը, որ 32 էջերէ բաղկացած խմորատիպ հրատարակութիւն մը:

Կարնոյ մէջ յիշատակութեան արժանի բազմաթիւ վանքեր գոյութիւն ունեցած են, որոնցմէ կ'արժէ թուել Սուրբ Լուսաւորչեայ Վանքը, Կարմիր եւ Կարմրու Ս. Աստուածածին Վանքը եւ Խաչավանքը:

Քաղաքի յիշատակութեան արժանի կոթողներէն անհրաժեշտ է յիշել հոյակերտ վարժարանները, որոնցմէ ծանօթ է Արծնեան Մայր Վարժարանը, որ հայ մշակոյթի ու լուսաւորութեան մեծագոյն կեդրոններէն մէկը համարուած է: Հիմնադիրը եղած է Կարապետ Արք. Բագրատունին՝ 1811-ին:

Կարնոյ կրթական օճախներէն նշանաւոր է Սանասարեան Վարժարանը, որ հիմնուած է 1881-ին, ուր դաստիարակուած են հարիւրաւոր ուսանողներ, որուն տնօրէնութիւնը վարած է Ռոստոմ Զօրեան:

Կարին քաղաքին բնական եւ առանձնայատուկ առաւելութիւններէն էին բազմաթիւ աղբիւրներ, որոնք ամէն փողոցի մէջ եւ իրարմէ ոչ շատ հեռու, եւ կամ տուներու մէջ մշտապէս կը հոսէին, խմելու առատ ջուր եւ մաքրութեան լայն միջոցներ տալով Կարնոյ ժողովուրդին: Այս ձեւի 600-ի մօտ աղբիւրներ կը հաշուէր Կարինը:

Հայաստան եւ պատմական այս քաղաքին մէջ, հակառակ թրքական հայատեաց քաղաքականութեան, հայերը միշտ կրցած են տնտեսական, ազգային, մշակութային եւ կրօնական աշխոյժ կեանք մը վարել, դեկավարութեամբ ազգային փորձառու եւ վաստակաւոր մտաւորականութեան:

Թոքաճեան ընտանիքը կ'ապրէր երկյարկանի ընդարձակ տունի մը մէջ, որ շինուած էր Կարինի ցուրտ կլիմային դիմադրող կառուցուածքով, որովհետեւ, գրեթէ վեց ամիս տեղացող ձիւնը կը փակէր ճամբաները՝ դուրս ելլելը անկարելի դարձնելով: Ժողովուրդը, ուտելիք վեց ամսուան պաշարը ամառուընէ կը սկսէր ապահովել:

Պրն. Յակոբ Թոքաճեան արհեստով դերձակ էր եւ իր ուղղամըտութեամբ կրցած էր դժուարահաճ յաճախորդներուն գոհացում տալ: Տիկինը՝ Սանամ Թոքաճեան, ծնեալ Իքիթիսանեան, որ ապա-

գային փոխուած է Քաջագունիի, ազգականն էր Հայաստանի 1918-ի հանրապետութեան վարչապետներէն Յովհաննէս Քաջագունիի, որոնք 1878-ի ռուս-թրքական պատերազմի պատճառով Կարինէն գաղթած եւ հաստատուած են Գիւմրի կամ Ալեքսանդրապոլ քաղաքը:

Պրն. Թոքաճեան, կանուխ մահացած իր առաջին կնոջմէն ունեցած էր աղջիկ զաւակ մը Նուարդ անունով, իսկ երկրորդ կնոջմէն՝ երկու մանչ եւ չորս աղջիկ: Ինը հոգինոց ընտանիք մը, բարօր կեանք մը կ'ապրէին, շնորհիւ Պրն. Յակոբի աշխատասիրութեան, որ դերձակի իր անձնական խանութը ունէր քաղաքի շուկային մէջ եւ հինգ գործաւոր կ'աշխատցնէր:

Ինչպէս Կարնոյ բոլոր ընտանիքները, Թոքաճեան ընտանիքն ալ կ'ապրէր նահապետական կեանք մը, կառչած հայ ազգային, մշակութային եւ եկեղեցական ավանդութիւններուն եւ սովորութիւններուն: Տան մէջ բոլորը իրարու հանդէպ սէր եւ համակրանք կը տածէին: Ընտանիքին բոլոր հարցերը կը լուծէր հայրը կամ մեծ հայրը՝ եթէ ողջ էր: Բոլորը կը հնազանդէին անոնց կարգադրութիւններուն: Ճաշի կը նստէին այրերը առանձին: Կիները կը սպասարկէին սեղանին:

Ամէն Կիրակի եւ տօնական օրերուն բոլորը եկեղեցի կ'երթային: Տղաքը դպրութիւն կ'ընէին եւ երբեք չէին բացակայեր: Ընտանեկան սրբութիւն, իրարհասկացողութիւն, սէր, միաբանութիւն եւ յարգանք մեծերու հանդէպ: Եւ այսպէս, մինչեւ 1915, աղէտալի թուականը:

Կառավարական մունետիկներ փողոցներու մէջ ժողովուրդին յայտարարեցին Թուրքիոյ պատերազմի մուտքը եւ երիտասարդութենէն պահանջեցին ներկայանալ զինուորական կեդրոններ:

Պրն. Թոքաճեան, ստիպուած, ներկայացաւ զինուորական կեդրոն եւ զինուորագուեցաւ: Սակայն, մէկ ամիս անց, ծառայութեան փոխարէն օրէնք դարձած որոշ գումար մը վճարելով՝ ազատ կացուցուեցաւ եւ լծուեցաւ զինուորական հագուստներ կարելու աշխատանքին:

1915-ի Ապրիլին սկսաւ Կարնոյ հայութեան գաղթականութիւնը: Իսկ 1915-ի Մայիսին՝ Կարնոյ դաշտի հայ գիւղացիներու զանգուածային բռնազաղթը:

Դաշտի բնակչութիւնը կը կոտորուի Կարին-Երզնկա ճանապարհներուն վրայ, իսկ Կարնոյ հայութիւնը՝ Կամախի եւ Մալաթիոյ լեռներուն վրայ:

Թոքաճեան ընտանիքը երեք կառք վարձելով, ճամբու ընթացքին պիտանի առարկաներով, սրտակէզ յուզումով եւ արցունքոտ աչքերով ճանապարհ կ'իյնան դէպի անծանօթ ուղղութեամբ: Կարինէն Բաբերդ ճամբորդութիւնը երկու օր կը տեւէ: Գիշերը վրաններու տակ անցընելէ ետք, ճամբան կը շարունակուի դէպի Ակն, Արաբկիր, Երզնկա, Կամախ, ամէն տեղ մէկ-երկու օր մնալով, ուր գաղթականները կ'ենթարկուին տեղացի քիւրտերու բարբարոսութիւններուն եւ կողոպուտին: Մինչեւ Կամախ հասնող կարաւաններու այր մարդիկը արդէն իսկ հաւաքուած եւ ջարդուած էին թուրք զաբթիաներու կողմէ՝ համաձայն պետական հրահանգի: Կարնեցիներու կարաւանին մօտեցած էին նաեւ սեբաստիացիներու կարաւանը:

Քամախի կամուրջին մօտ, աքսորեալ կարաւաններէն զատուած չուրջ 250 երիտասարդներ գազանաբար կը սպաննուին:

Կարաւանը, զաբթիաներու հսկողութեամբ ճամբայ կ'ելլէ դէպի Մալաթիա, ուր երկու օր մնալէ ետք, իրենց ցաւալի կեանքը չարչարանքով եւ տառապանքով քաշքշող ժողովուրդը կը հասնի Մալաթիա, ուր ժողովուրդին մնացորդացը, կիզիչ արեւի տակ, անօթի-ծարաւ, քալելով կը հասնի Սամսոն: Հոն, Թոքաճեաններ 30 օր կը մնան, ուր հաւաքուած էին ողջ մնացած խումբ մը հայեր:

Թոքաճեանները շարունակելով իրենց երթը, կը հասնին Ատրեաման, ուր քիւրտերու քովէն ազատուած Պրն. Յակոբ իր արհեստը կ'իրարկելով ընտանիքին ապրուստը կը հոգայ: Սակայն, տեղացի թուրքերը լաւ աչքով չեն դիտեր հայերու ներկայութիւնը իրենց մէջ:

Ատրեամանի Գայմագամը, չորս ընտանիքները իր մօտ կանչելով կ'ըսէ.

- Գիտենք որ հայ էք, սակայն, եթէ կ'ուզէք ապրիլ եւ ապահով հաց մը ուտել, պէտք է իսլամանաք, որպէսզի իսլամները ձեզի հանդէպ թշնամութիւն չսերմանեն:

Ատրեաման հասած չորս ընտանիքներ, ընտանեկան ժողով կը գումարեն եւ կ'որոշեն առ երես իսլամանալ, որպէսզի ժամանակ չահին եւ իրենց կեանքը ազատեն թուրք եւ քիւրտ ոճրագործերու ձեռքէն:

Ատրեամանի Գայմագամին իրենց որոշումը փոխանցելէ ետք, թուրք շէյխ մը գալով բոլորին իսլամական անուններ կը դնէ: Այսպէս,, Պրն. Յակոբը կը դառնայ Ապտիւլազիզ, Տիկին Մարիճան՝ Էմինէ, Նուարդը՝ Ֆիտան, Չուարթը՝ Ֆերուզ, Նազելին՝ Ճամիլէ, Լե-

ւոնը՝ Շաւքէթ, Արամը՝ Շիւքրի, Գոհարիկը՝ Սայիտէ, իսկ Քնարը մինչ այդ կը մեռնի թիֆոյիտ հիւանդութեան բռնուելով:

Պրն. Յակոբը, Արամը եւ Լեւոնը պարտադրաբար կը թլփատուին եւ թրքական դպրոց կը յաճախեն:

Թոքաճեանները չորս տարի իսլամացած Ատրեաման կը մնան, ուր Պրն. Յակոբ թրքական ֆէսին վրայ Սարըխ փաթթած դերձակութիւն կ'ընէ, յատուկ խանութ բանալով:

Առ երես իսլամացած Թոքաճեան ընտանիքը, անշուշտ տան մէջ հայերէն կը խօսէին եւ հոն բնակող ժիրայր Մսրլեանի մայրը, որ քահանայի աղջիկ էր, գաղտնի կը հաւաքէր Թոքաճեանները եւ «Տէր Ողորմեա» կ'երգէին: Տօնական օրերը կը յիշատակէին, Համբարձման վիճակ կը բանային, եւ քրիստոնէական պահքերու կը հետեւէին: Սակայն արտաքուստ, իսլամական տօնական օրերը եւ ժամերը պահող ցոյց կու տային:

Չորս տարի Ատրեաման մնալէ ետք, Պրն. Թոքաճեան լսելով, որ անգլիացիներ Ուրֆա հասած են, կ'որոշէ ընտանեօք Ուրֆա մեկնիլ:

Ուրֆա հասնելով, Պրն Յակոբ Թոքաճեան, գլխուն ֆէսը եւ փաթթոցը հայհոյելով աղբաման կը նետէ եւ իր ընտանիքին հետ պաշտօնապէս կը վերադառնայ հայութեան եւ քրիստոնէութեան:

Կիլիկիա հասած հայ կամաւորները, որպէս Ֆրանսական բանակի ծառայող զինուորներ, թրքական քաղաքներու եւ գիւղերու մէջ ապրող եւ բռնութեամբ իսլամացած հայ մանուկները կ'ազատագրէին:

Թոքաճեանները, մահուան սարսափներէն եւ ճիրաններէն ազատելով եւ Ուրֆա հասնելով բախտը ունեցան: Կարինէն մինչեւ Ուրֆա, տառապալից ճամբորդութեան ընթացքին ականատես եղան հարիւր հազարաւոր հայերու ջարդին եւ անօթի-ծարաւ մնալով եւ հիւանդանալով՝ անոնց մահուան:

Թոքաճեան ընտանիքը, 1920-էն մինչեւ 1923, Ուրֆա մնալէ ետք, Ֆրանսական բանակներու նահանջին հետ Ուրֆայէն հեռացաւ եւ երկու օր ճարապլուս՝ սուրիական գիւղաքաղաքը մնալէ ետք, ճամբայ ինկան դէպի Հալէպ: Ճամբան, ինչ որ խնայած էին Ուրֆայի իրենց կեցութեան ընթացքին, քիւրտերու կողմէ կողոպտուեցան:

Հալէպ հասնելով, Արամը դպրոց արձանագրուեցաւ, Լեւոնը հօրմէն վարժուած դերձակութիւն ըրաւ, իսկ աղջիկները՝ տան մէջ Այնթապի գործ ձեռագործներ աշխատելով իրենց ապրուստը ապահովեցին:

Թոքաճեան ընտանիքի անդամները, ժամանակի ընթացքին ամուսնանալով տուն-տեղ կազմեցին, զաւակներու տէր եղան, որոնք որպէս ազգասէր եւ եկեղեցասէր ընտանիքներ ապրեցան, ամուր պահելով հայկական աւանդութիւնները եւ տոհմիկ սովորութիւնները, իրենց սրտին մէջ պահելով հայութենէն պարպուած էրզրումի սրտածմլիկ կարօտը:

Ներկայիս, Թոքաճեան ընտանիքի անդամները ցրուած են Սուրիոյ, Լիբանանի, Գանատայի եւ Ֆրանսայի զանազան քաղաքներուն մէջ, հպարտ որպէս հայ եւ էրզրումցի ընտանիքներ:

Թուրք պետութեան կողմէ ծրագրուած եւ 1915-ին գործադրուած Հայոց Մեծ Եղեռնին զոհ գացին 1.5 միլիոնէ աւելի հայեր եւ հայ ժողովուրդէն ամայացաւ հազարաւոր տարիներով հայկական հայրենիքի քաղաքներն ու գիւղերը: Կորսնցուցինք Արեւմտեան Հայաստանն ու Կիլիկիան, սակայն, այսօր գոյութիւն ունի Ազատ եւ Անկախ Հայաստանը:

Թալաթ եւ Էնվէր փաշաները ուզեցին հայ ժողովուրդը ոչընչացնել, սակայն, չյաջողեցան: Շատեր մեռան, շատեր սպաննուեցան, սակայն գտնուեցան կարնեցի Թոքաճեաններու, Եղիայեաններու, Եղոյեաններու նման ընտանիքներ, որոնք աքսորի ճամբաներուն վրայ, իրենց կեանքը փրկելու համար առ երես իսլամացան, միշտ պահելով իրենց քրիստոնէական հաւատքն ու ազգային աւանդութիւնները եւ երբ առիթը ներկայացաւ, վերադարձան իրենց հայրական հաւատքին եւ մայրական լեզուին, պահանջատէր դառնալով տէր դառնալու իրենց հողային եւ ազգային իրաւունքներուն՝ ստիպելով թուրք կառավարութիւնները, որպէսզի ճանչնան հայոց ցեղասպանութիւնը եւ հատուցանեն գործուած ոճիրները:

Թոքաճեան ընտանիքներու շառաւիղները կը հաւատան, որ պիտի վերադառնան Կարին-էրզրում եւ տէր պիտի դառնան իրենց կալուածներուն եւ տուններուն:

ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ԳՈՒՐԳԷՆԸ

Ամբողջութեամբ հայերէ բնակուած, Վան քաղաքի Այգեստան շրջանին մէջ կ'ապրէր Իշխանեան ընտանիքը, որ կը բաղկանար վեց անդամներէ: Իշխանեան ընտանիքը շրջանի համբաւաւոր ընտանիքներէն մէկն էր որպէս հարուստ, հայրենասէր եւ կրօնասէր:

Կարապետ եւ Սիրանոյշ Իշխանեան, ունէին երեք մանչ եւ մէկ աղջիկ: Յովհաննէս՝ 25 տարեկան, Մարտիրոս՝ 22, Գուրգէն՝ 19 եւ Սաթենիկ՝ 16 տարեկան: Տղաքը իրենց ուսումը ստացած էին քաղաքի Արամեան երկրորդական վարժարանէն եւ շրջանաւարտ ըլլալէ ետք, ձեռք առած էին իրենց հօր վաճառատան գործերը:

Պրն. Կարապետ Իշխանեան, որպէս եկեղեցասէր հայ, անդամ էր իրենց թաղի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ թաղականութեան եւ անձնուէր ծառայութեամբ, նիւթապէս եւ բարոյապէս սատար կը հանդիսանար եկեղեցւոյ պայծառութեան: Իսկ իր կրտսեր մանչը՝ Գուրգէն, որպէս սարկաւազ կը ծառայէր եկեղեցիին:

Պրն. Իշխանեան, եկեղեցւոյ եւ հայ դպրոցին հանդէպ իր ունեցած պարտականութիւններէն դուրս, որպէս հայրենասէր, իր մասնակցութիւնը կը բերէր հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութեան եւ թուրք կառավարութեան հայութեան հանդէպ վարած քաղաքականութիւնը եւ խժգժութիւնները կողմէն փաստելու, որ հայ ժողովուրդի կեանքն ու գոյութիւնը վտանգուած է ամբողջ թուրքիոյ մէջ եւ առանց ինքնապաշտպանութեան միջոցներու, կարելի չէ տեւապէս ապրիլ վայրենի թուրք եւ քիւրտ ժողովուրդներու հետ, որոնք ազատօրէն կ'սպառնալէին հայոց գիւղերուն վրայ, կողոպտելով գիւղացիներուն ունեցուածքները, անպատիժ սպաննելով դիմադրողներուն:

Այս վայրագութիւններուն վերջ տալու եւ յանցաւորները պատժելու համար, Վանի մէջ կազմուած էին յեղափոխական եւ հայդուկային խմբակներ, որոնք սարսափ տարածած էին թուրք պետութեան պաշտօնատարներուն եւ թուրք եւ քիւրտ զանգուածներուն մէջ, որոնք սկսած էին զգուշանալ իրենց ծրագիրներուն գործադրութեան համար սխալ քայլերու դիմելու, սակայն, այս անգամ խաբեբայութեամբ, ստախօսութեամբ եւ կեղծաւորութեամբ ծուղակը ձգելու հայ ղեկավարները, որոնք կը կազմակերպէին հայ ժողովուրդի ինքնապաշտպանութիւնը:

Վանայ հայութեան բաւական հանգստաւէտ կեանքը խանգարուեցաւ համաշխարհային առաջին պատերազմի յայտարարութիւնով եւ Թուրքոյ այդ պատերազմին մասնակցութեամբ, որուն հետեւանքով, Վանի մէջ, Թուրքերու եւ հայերու յարաբերութիւնները ձգտուած վիճակ մը ունեցան: Թուրք գաղտնի սպասարկութիւնը, կեդրոնէն ստացած հրահանգներուն ենթարկուելով, կը ձգտէին ձերբակալել հայ յեղափոխականները եւ գրաւել անոնց զինապահեստը:

Այդ օրերուն, պատահեցաւ զինապահեստներու տեղը մատնող Դաւոյի սպաննութիւնը, դաշնակցական պատանի Թէրլէմէզեանի կողմէ՝ շուկային մէջ, երբ մատնիչը քանի մը Թուրք ոստիկաններու ընկերակցութեամբ կ'անցնէր շուկայէն: Այդ դէպքին վրայ, Թուրք վայրագ խուժանը յարձակում գործեց հայերու պատկանող խանութներուն վրայ:

Իշխանեան եղբայրները աճապարեցին խանութը գոցել եւ տուն հասնիլ: Ճամբան, մահաբեր գնդակ մը եկաւ զգետնելու հայրը: Տղաքը, արտասուալից աչքերով իրենց հայրը հասցուցին տուն: Պրն. Իշխանեան, ժամ մը մահուան դէմ պայքարելէ ետք, իր հոգին աւանդեց իր զաւակներուն ըսելով.

- Շարունակեցէ՛ք գործս:

Երբ Պրն. Իշխանեանի դագաղը կը յանձնուէր ցուրտ հողին, երեք եղբայրներ ուխտեցին քալել իրենց հօր ուղիէն, իրենց կեանքը նուիրելով հայրենիքի եւ հայութեան պաշտպանութեան սուրբ գործին:

Այդ դէպքին օրը, 15 հայեր սպաննուեցան անծանօթ գնդակներէ: Հայ սրտերը սգաւոր էին: Կը գուշակէին իրենց սպառնացող վտանգը եւ բացարձակ գաղտնապահութեամբ ինքնապաշտպանութեան համար գէնք եւ ռազմամթերք կ'ամբարէին:

Պատերազմի յայտարարութեամբ, Թուրքիա գերմանացիներու կողքին մասնակցեցաւ պատերազմին, եւ, 1915-ին, համաշխարհային պատերազմի թոհուբոհէն օգտուելով, Թուրք կառավարութիւնը սկսաւ գործադրել իր վաղուց ծրագրած ծրագիրը՝ աքսորել, տարագրել եւ ջարդել Թրքահայաստանի ամբողջ հայ ժողովուրդը:

Արեւմտեան Հայաստանի քաղաքներէն եւ գիւղերէն հարիւր հազարաւոր հայեր տեղահանուեցան իրենց բնակարաններէն, անմարդկային միջոցներով, անօթի-ծարաւ քալելով, քաղաքէ՝քաղաք փոխադրուելով, Թուրք եւ քիւրտ հրոսակներու յարձակումներուն ենթարկուելով շարունակեցին իրենց երթը դէպի Սուրիական ա-

նապատները, դաժանորէն սպաննութեան ենթարկուելով աքսորի ճամբաներուն վրայ:

Հայ երիտասարդներէ պարպուած բազմաթիւ քաղաքներու մէջ, տեղի ունեցան ինքնապաշտպանութեան կռիւներ, սակայն, թուրք բանակներու եւ բանտէն արձակուած աւազակներու կազմակերպուած յարձակումներուն չդիմանալով, անոնք ալ ստիպուած աքսորուեցան անձանօթ ուղղութեամբ:

Աքսորուելու հերթը եկած էր Վանայ հայութեան: Թուրք կուսակալը, մոնէտրիկներու միջոցաւ եւ պաշտօնական աղբիւրներով, կը հրահանգէր հեռանալու Վան քաղաքէն եւ շրջաններէն:

Սակայն, Վանայ հայութիւնը, իր ղեկավարներուն հրահանգներուն համաձայն, պատրաստ էր մղելու ինքնապաշտպանութեան կռիւներ եւ մնալ իր հայրենի տուններուն մէջ:

Կառավարութիւնը ուզեց բռնի միջոցներ գործադրել, սակայն հանդիպեցաւ հայ զինեալներու զօրաւոր դիմադրութեան եւ ինքնապաշտպանութեան: Կռիւներու ընթացքին, ուրիշներու կարգին, Իշխանեան եղբայրներէն երկուքը՝ Յովհաննէս եւ Մարտիրոս ինկան հերոսաբար, իմացեալ մահով պաշտպանելով իրենց հայրենիքը:

Պատնէչի վրայ կը մնար Գուրգէն Իշխանեան, որ մեծ հուշակ ունեցաւ հայ եւ թուրք կռուող շրջանակներու մէջ, որպէս խիզախ կռուող եւ անչեղ նշանառու: Որպէս խմբապետ, միշտ օրինակ կը հանդիսանար իր խումբին, քաջաբար յարձակում գործելով թշնամի խրամներուն վրայ:

Հայերը ամէնուրեք յաղթական էին: Արդէն իսկ կազմուած էր հայկական կառավարութիւն: Հասած էին հայկական կամաւորական գունդերը եւ ուսական կանոնաւոր բանակը: Թուրք բանակը ջարդուած՝ փախուստ տուած էր:

Ռուսական եւ հայկական զօրքերու ներկայութեամբ, Վանի հայութիւնը երկու տարի խաղաղութեամբ ապրեցաւ: Այդ շրջանին, Գուրգէն, վերաբացաւ շուկայի իրենց խանութը եւ գործերը լաւ կ'ընթանային: Ան, միեւնոյն ատեն, կը շարունակէր զբաղիլ քաղաքի ինքնապաշտպանութեան կազմակերպութեամբ, պատրաստ ըլլալու համար որեւէ անակնկալ յարձակում իր սաղմին մէջ խեղդելու:

Սակայն, ի մեծ դժբախտութիւն հայ ժողովուրդին, 1917-ի վերջերը, ուսական զօրքերը Մոսկուայէն եկած հրահանգին ենթարկուելով, հեռացան Վանէն: Իսկ հայկական կամաւորական գունդե-

րը, չկարենալով դիմադրել թշնամի գերազանց ուժերու յարձակումներուն, ստիպուեցան նահանջել, Վանայ հայ ժողովուրդին հետ: Ժողովուրդին մէկ մասը կռուելով քիւրտ աշիրէթներուն դէմ, ապաստանեցաւ Պարսկաստան եւ Իրաք, իսկ խոշոր զանգուածը, հայ զօրքերու պաշտպանութեամբ ուղղուեցաւ դէպի Արեւելեան Հայաստան:

Գուրգէն կրկին հագած էր զինուորական զգեստները: Անոր գլխաւոր մտահոգութիւնը իր հայրենակիցներուն ապահով վայրեր հասցնելն էր, այդ նպատակով, իր զինակիցներուն կը թելադրէր երբեք չլքել յոգնած եւ տառապած ժողովուրդը:

Այսպէս, ամիսներով, ձմեռուան ձիւնին եւ ցուրտին, թիզ առ թիզ պաշտպանելով հայրենի հողը եւ գաղթական ժողովուրդը, հայ զօրքերը կը նահանջէին:

Գուրգէն իր ժողովուրդին հետ, մայրը եւ քոյրն ալ ապահով հասցուց Երեւան եւ իր զինուորականի հանգամանքով, կրցաւ բնակարան մը ճարել անոնց համար:

Սակայն, ռազմաճակատ վերադառնալէ առաջ, ան ուզեց իր մանկութեան երազին գոհացում տալ եւ այցելեց Սուրբ Էջմիածին Վանքը:

Գուրգէն, իր դպրոցական շրջանէն կարդացած էր Էջմիածնի մասին, տեսած էր այդ հնադարեան տաճարին պատկերը եւ ուխտած, որ երբ մեծնայ, անպայման այցելութեան երթայ Ս. Էջմիածին:

Սուրբ Էջմիածին վանք Գուրգէնի այցելութիւնը կը պատահէր շատ աղեխարչ եւ տխուր պայմաններու ներքեւ, ուր հաւաքուած էին Արեւմտեան Հայաստանէն աքսորուած հազարաւոր ժողովուրդ, որոնք կ'ապրէին սրտաճմլիկ միջավայրի մը մէջ:

Երբ հասաւ Էջմիածին, արցունքը քարացաւ Գուրգէնի աչքերուն մէջ: Սիրտը կը բզբտուէր անծանօթ ուժերէ: Ինչո՞ւ այս ժողովուրդը, այս հնադարեան մշակոյթով քրիստոնեայ ժողովուրդը կը մեռնէր:

Մտաւ մայր տաճար, ծունկի եկաւ մայր խորանին առջեւ, աղօթեց եւ միեւնոյն ատեն վերանորոգեց իր ուխտը, ըսելով.

- Տէր Աստուած, հայրս եւ եղբայներս մեռան այս ժողովուրդի պատշպանութեան համար: Ես ալ պիտի մեռնիմ նոյն նպատակին համար կատարելէ ետք իմ հայրենասիրական եւ ազգասիրական պարտականութիւններս: Ոյժ տուր ինձի, որ այս ճակատամարտերուն աւելի լաւ կռուիմ, որովհետեւ թշնամին մ'օտեցած է քու Որ-

դիւր՝ Յիսուս Քրիստոսի իջեւանած տաճարին, հայ ժողովուրդի հաւատքի կեդրոնին եւ կը սպառնայ քանդել զայն, ինչպէս որ քանդեց Արեւմտեան Հայաստանի տաճարները: Այս ճակատամարտը էջմիածնայ ճակատամարտն է, հայ մնալու եւ ապրելու ճակատամարտը:

Ելաւ դուրս եւ մեկնեցաւ Երեւան: Մեկնեցաւ ռազմաճակատ: Ճգնաժամային մարտեր կը մղուէին բոլոր ռազմաճակատներուն վրայ: Մեր դարաւոր թշնամին, ամբողջ թրքահայութիւնը աքսորելէ եւ ջարդելէ ետք, կ'ուզէր Արեւելեան Հայաստանի հայութեան հաշիւն ալ մաքրել եւ հիմնայատակ կործանել մեր հաւատքին բերդը՝ Սուրբ Էջմիածինը:

Հայ ժողովուրդը, մեծով, պզտիկով, ամբողջութեամբ գինուոր դարձած, իրենց կարողութեան սահմաններուն մէջ, կ'ուզէր օգտակար դառնալ հայրենիքի պաշտպանութեան, որովհետեւ ամէն հայ կը գիտակցէր իրենց սպառնացող վտանգի ահաւորութեան: Բոլորը որոշած էին էջմիածնայ պատերուն առջեւ մեռնիլ եւ չթողուլ, որ թշնամին իր պիղծ ոտքերը կոխէ անոր սրբազան հողին:

Բաշ Ապարանի, Ղարաքիլիսայի եւ Սարղարապատի ճակատամարտները որոշեցին հայ ժողովուրդի ապագան: Այդ կռիւներուն, Գուրգէն, իր Վանեցի մարտիկներուն հետ անձնուիրաբար կը կրուէր Ղարաքիլիսայի ճակատին վրայ: Ան իր հերոսական մարտընչումներով արժանացած էր բազմաթիւ շքանշաններու եւ հարիւրապետի աստիճանին:

Եւ օր մը, կռիւի ահաւոր մէկ վայրկեանին, թշնամի դաւաճան ռումբ մը իր քով պայթելով, ծանրօրէն վիրաւորեց Գուրգէնը: Զինք փոխադրեցին հիւանդանոց, ուր իր քոյրը՝ Սաթենիկ, որպէս գթութեան քոյր կ'աշխատէր: Բժշկական կազմի բոլոր ճիգերը հերոսին կեանքը փրկելու՝ ի դերեւ ելան: Մահուընէ քանի մը ժամ առաջ, Գուրգէնի մայրը կանչուեցաւ հիւանդանոց, որ տեսնելով իր որդւոյն ծանր վիճակը դառնօրէն լացաւ, յիշելով իր ամուսինը եւ երկու մանչերը...

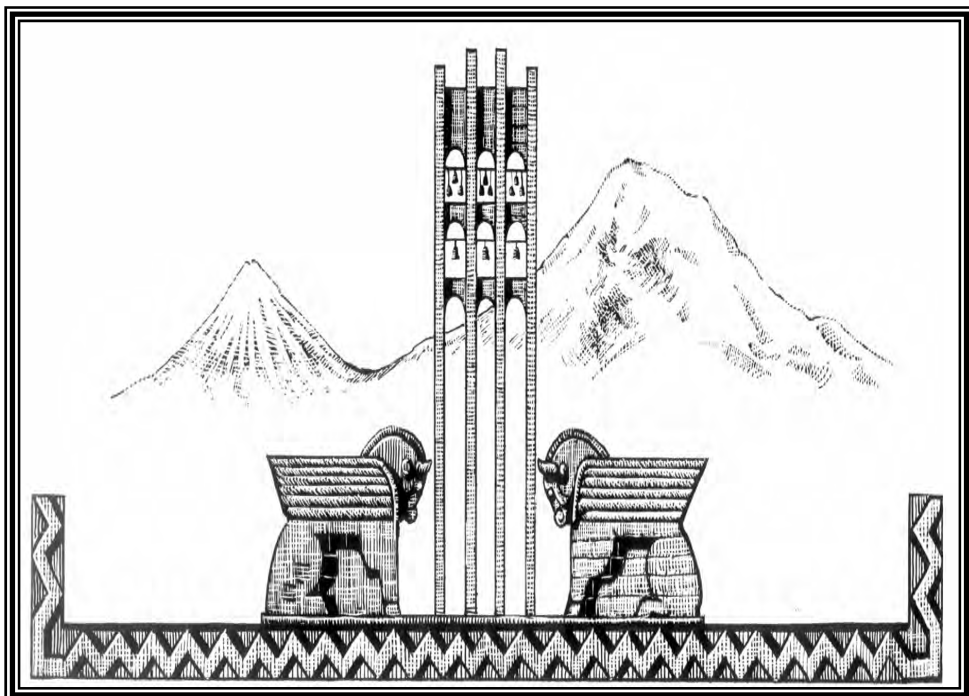
Գուրգէնի վերջին խօսքերը ուղղուած իր մօր, եղան.-

«Սիրելի մայր, կը տեսնեմ որ կու լաս: Սակայն, ես հանգիստ կը մեռնիմ, որովհետեւ ես տեսայ իմ ժողովուրդիս վերընձիւղումը: Ես կատարեցի իմ պարտականութիւնս իմ հայրենիքիս, իմ ազգիս եւ իմ հաւատքիս հանդէպ: Ես քալեցի հօրս գծած ուղիէն: Կ'ուզեմ, որ դուն երբեք չտխրիս եւ չլաս, այլ, հպարտ կանգնիս եւ քալես մեր անկախ հայրենիքի հողին վրայ, որովհետեւ դուն այն մայրն

ես, որ սնուցիր եւ դաստիարակեցիր երեք մանչ զաւակներ եւ ամուսինովդ միասին զոհեցիր մեր հայրենիքի անկախութեան բազինին: Եթէ քեզի պէս մայրեր գոյութիւն չունենային, մեզի պէս մարտիկներ եւս գոյութիւն պիտի չունենային: Մնա՛ք բարով...»:

Ապա, Գուրգէն, իր ստացած վէրքերուն ահաւոր ցաւերէն շրթները դողացին եւ փակուեցան հերոսի աչքերը՝ առ յաւէտ...:

Փառաւոր յուղարկաւորութեան մը արժանացաւ հերոս Գուրգէն: Զինուորական մեծ պատիւներով դադաղը առաջնորդուեցաւ գերեզմանատուն, ուր դամբանականներ խօսեցան բարձրաստիճան զինուորականներ եւ պետական պաշտօնատարներ, որոնք գովեցին անոր հայրենասիրական եւ կրօնական զգացումներուն վեհութիւնն ու մարտական օրինակելի քաջագործութիւնները:

ԱՆՀԱՒԱՏ ԱՒԱԶԱԿԸ՝ ՔԱՄԱՂԻՒՆ ՀԱՒԱՏԱՑ ՅԻՍՈՒՄԻ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ

Երբ Յիսուս Գալիլիայի Տիբերական ծովուն դիմացի կողմը անցավ, աշակերտները նշմարեցին, որ անոր ետեւէն ժողովուրդի մեծ բազմութիւն մը կ'երթար, որովհետեւ կը տեսնէին այն նշանները, զորս ան կը կատարէր հիւանդներուն վրայ: Յիսուս լեռ ելաւ եւ այնտեղ նստաւ իր աշակերտներուն հետ:

Յիսուս իր աչքերը վեր բարձրացուց եւ տեսաւ, որ ժողովուրդի մեծ բազմութիւն մը հետեւած է իրեն: Փիլիպոսին ըսաւ.

- Ուրկէ՞ հաց պիտի գնենք, որ հաւաքուած ժողովուրդը ուտէ:
Փիլիպոս պատասխանեց.

- Երկու հարիւր դահեկանի հաց չի բաւեր ասոնց, նոյնիսկ եթէ իւրաքանչիւրը փոքրիկ կտոր մը առնէ.

Իր աշակերտներէն մէկը՝ Անդրէաս, Սիմոն Վէմի եղբայրը, ըսաւ.

- Այստեղ պատանի մը կայ, որ հինգ դարիի հաց ունի եւ երկու ձուկ: Բայց այդքանը ի՞նչ է այսչափ մարդոց համար:

Յիսուս ըսաւ...

- Նստեցուցէ՛ք այդ մարդերը:

Մարդիկ նստան, թիւով շուրջ հինգ հազար հոգի:

Եւ Յիսուս հացը առաւ ու գոհութիւն յայտնեց եւ բաշխեց նստողներուն: Նոյնպէս եւ ձուկերը: Եւ երբ կշտացան, ըսաւ աշակերտներուն.

- Ժողովեցէ՛ք այդ աւելցածները, որպէսզի բան չթափի:

Ժողովեցին եւ լեցուցին տասներկու սակառներու մէջ, որ աւելցած էր ուտողներէն: Իսկ մարդիկ երբ տեսան եղած հրաշքը, ըսին.

- Ասիկա է ճշմարիտ մարգարէն, որ աշխարհ պիտի գար:

Ներկայ ժողովուրդին մէջ կար Քամաղիէլ անունով հրեայ աւագակ մը, շուրջ 35 տարեկան, որ իր աւագակութեամբ եւ գողութիւններով հռչակաւոր դարձած էր ամբողջ Պաղեստինի մէջ: Ասիկա, հրամցուած հացով եւ ձուկով կշտանալէ ետք, մտածեց տեւաբար հետեւիլ Յիսուսին, որպէսզի միշտ օգտուի ճրիաբար հրամցուած ուտելիքներէն:

Քամաղիէլ Յիսուսի հետեւեցաւ ամէնուրէ՛ք՝ Գալիլիա, Դեկապո-
լիս, Երուսաղէմ, Հրէաստան եւ Յորդանանի անդիւի կողմերը, մտիկ
ընելով անոր քարոզութիւնները: Ան Յիսուսի քարոզները չէր հա-
նէր եւ կը զայրանար:

Յիսուս տեսնելով իրեն հետեւող ժողովուրդը, լեռ բարձրացաւ
եւ հոն խօսեցաւ հետեւեալ քարոզը.

«Երանի՛ հոգիով աղքատներուն, վասնզի երկինքի արքայութիւ-
նը անոնց է:

Երանի՛ սգաւորներուն, վասնզի անոնք պիտի մխիթարուին:

Երանի՛ հեզերուն, վասնզի անոնք պիտի ժառանգեն երկիրը:

Երանի՛ անոնց, որ անօթի եւ ծարաւ են արդարութեան, վասնզի
անոնք պիտի կշտանան:

Երանի՛ ողորմածներուն, վասնզի անոնք ողորմութիւն պիտի
գտնեն:

Երանի՛ անոնց, որ սրտով մաքուր են, վասնզի անոնք Աստուծոյ
որդիներ պիտի կոչուին:

Երանի՛ անոնց, որ հալածուած են արդարութեան համար, վա-
սնզի երկինքի թագաւորութիւնը անոնց է:

Երանի՛ է ձեզի, երբ կը նախատեն ձեզ ու կը հալածեն եւ սուս
տեղը ամէն կերպ գէշ խօսքեր կը խօսին ձեր վրայ ինծի համար:

Յնծացէ՛ք եւ ուրախ եղէ՛ք, վասնզի ձեր վարձքը շատ է երկին-
քը»:

Քամաղիէլ, ուշադրութեամբ մտիկ ընելէ վերջ Յիսուսի խօսած
երանիներու շարքը, բան մը չհասկցաւ, աւելի ճիշդ իր կեանքին օգ-
տակարութիւն մը չտեսաւ, ընդհակառակն, իր սկզբունքներուն դէմ
խօսքեր նկատելով, գլխիկոր հեռացաւ:

Քամաղիէլ հետեւելով Յիսուսի շրջագայութիւններուն եւ քա-
րոզներուն, իր ուշադրութիւնը գրաւեց Յիսուսի հետեւեալ խօսքե-
րը.

«Եկէ՛ք ինծի բոլոր յոգնածներ ու բեռնաւորուածներ եւ ես ձեզ
պիտի հանգչեցնեմ: Իմ լուծս ձեր վրայ առէք եւ ինձմէ սորվեցէ՛ք,
որ հեզ եմ ու սրտով խոնարհ եւ ձեր անձերուն հանգստութիւն պի-
տի գտնէք, վասնզի իմ լուծս քաղցր է եւ իմ բեռս թեթեւ»:

Այս յայտարարութիւնը որոշ յոյս ներշնչեց Քամաղիէլին, ինք-
զինք յոգնած եւ բեռնաւորուած նկատելով, հաւանաբար, Յիսուս
կրնայ զինք հանգչեցնել, իր կեանքի ապրուստը ապահովելով:

Մակայն, իր յոյսերը ի դերեւ ելան, երբ ականատես եղաւ հետեւեալ դէպքին: Մարդ մը վազեց Յիսուսի առջեւ եւ ծունկի գալով հարցուց անոր.

- Բարի Վարդապետ, ի՞նչ ընեմ, որ յաւիտենական կեանքը ժառանգեմ:

Յիսուս պատասխանեց անոր.

- Ինչո՞ւ գիտ բարի կ'անուանես: Մէկէն զատ բարի չկայ, որ է Աստուած: Պատուիրանքները գիտես, շնութիւն մի՛ ըներ, սպաննութիւն մի՛ ըներ, քու հայրդ ու մայրդ պատուէ՛:

Մարդը պատասխան տուաւ ու ըսաւ.

- Վարդապետ, ատոնք մանկութենէս ի վեր կ'ընեմ:

Յիսուս անոր նայելով սիրեց զայն ու ըսաւ.

- Մէկ բան պակաս է քեզի, գնա՛ ունեցածդ ծախէ՛, տո՛ւր աղքատներուն եւ երկիրքը գանձ պիտի ունենաս եւ խաչը վերցուր ու իմ ետեւէս եկուր:

Մարդը, որ շատ ստացուածք ունէր, խոժոռեցաւ եւ տրամութեամբ հեռացաւ:

Քամաղիէլի համար այս խօսքերը երբեք ընդունելի չէին: Թէեւ հարստութիւն չունէր, սակայն, ունենալու պարագային ալ երբեք չուզէր ծախել, աղքատներուն բաժնել եւ Յիսուսի ետեւէն երթալ, Աստուծոյ թագաւորութեան արժանանալու համար, որուն չէր հաւատար:

Ամիսներ անցան, Քամաղիէլ կը շարունակէր անպաշտպան տուներէն գողնալ թանկագին առարկաներ, գոհարեղէններ եւ պահուած դրամներ: Որպէս աւագակ եւ գող, իր անունը տարածուած էր Պաղեստինի բոլոր շրջանները եւ հռոմէական իշխանութիւնները զօրաշարժի ենթարկուած էին բռնելու, դատելու եւ բանտարկելու այս սարսափելի գողը:

Քամաղիէլ, լսելով Բեթանիոյ հարուստ բնակիչներէն Ղազարոսի մահը, որոչեց անոր տունը կողոպտել: Թէեւ գիտէր, որ Ղազարոսի երկու քոյրերը՝ Մարթա եւ Մարիամ նոյն տունը կը բնակէին, բայց, ատոնք Ղազարոսի թաղման կարգադրութիւններով զբաղած ըլլալով, հաւանաբար տունը մարդ չէր ըլլար:

Այս համոզումով, Քամաղիէլ Երիքովէն ճամբայ ելաւ: Հասնելով Բեթանիա, իրեն հանդիպած առաջին մարդուն հարցուց հանգուցեալ Ղազարոսին բնակարանին տեղը: Մարդը ազնուութեամբ մանրամասն բացատրութիւն տուաւ, զայն նկատելով դուրսէն եկած Ղազարոսի ազգականներէն մէկը:

Քամաղիէլ դիւրութեամբ գտաւ Ղազարոսի տունը: Տան չորս բոլորը դառնալով մօտեցաւ գլխաւոր դրան, ուր դիմաւորուեցաւ խոչոր գամբուի մը հաջոցներով: Տունը ընդարձակ բակ մը ունէր, շրջապատուած բաւականին բարձր պատերով, որոնց վրայ, կոտրած ապակիի սրածայր կտորներ կային, որպէսզի մարդ չհամարձակի դիւրութեամբ պատէն բակ ցատկել:

Վերոյիշեալ քննութիւններէն ետք, Քամաղիէլ Բեթանիոյ շուկային մէջ մտաւ առաջին մը գտաւ ու կէս քիլօ միս գնեց եւ իր մօտ գտնուած թոյնով շաղեց: Սպասեց, որ գիշեր ըլլայ, եւ Մարիամ եւ Մարթա քնանան: Գիշերուան ժամը 12-ի մօտ պատէն բարձրացաւ եւ թոյնով շաղուած միսը նետեց բակ: Տունին պահապան շունը միսին հոտը առնելով մօտեցաւ եւ հագիւ քանի մը խած առած, անշունչ պառկած մնաց:

Մասնագէտ գողը՝ Քամաղիէլ, պատի դուրսի մասէն ծռելով բակ ցատկած միջոցին, ոտքը սրածայր ապակիներուն անցաւ եւ ծանրօրէն վիրաւորուեցաւ: Երբ ինքզինք բակ նետեց, քալելու անկարողութիւն զգաց, սակայն, կարելի չէր հոն այդ ձեւով մնալ: Սողալով մօտեցաւ տան: Մտաւ խոհանոցը եւ իր վէրքերը ջուրով մաքրելէ ետք, կապեց եւ հոսող արիւնը կեցուց: Երկու ժամ հանգստանալէ ետք, մտաւ սենեակները եւ տոպրակին մէջ լեցուց թանկարժէք առարկաները, եւ, երբ կ'ուզէր այդ կողոպուտով դուրս ելլել, ոտքը դժուարաւ շարժեց, բայց չհամարձակեցաւ դուրս ելլել՝ անտանելի ցաւեր զգալով:

Ղազարոսի քոյրերը, շատ կը սիրէին Յիսուսը, եւ կը հաւատային, որ ան Աստուծոյ Որդին է: Ղազարոսին մեռնելէն առաջ մարդ ղրկեցին Յիսուսին մօտ, ըսելով, որ քու շատ սիրած Ղազարոսը հիւանդ է: Յիսուս տեղեկանալով Ղազարոսի հիւանդութեան ըսաւ.

- Այդ հիւանդութիւնը մահաբեր չէ, այլ՝ Աստուծոյ փառքին համար է, որպէսզի անով փառաւորուի Աստուծոյ Որդին:

Յիսուս կը սիրէր Ղազարոսը եւ անոր քոյրերը՝ Մարթան եւ Մարիամը: Ղազարոսի հիւանդութիւնը լսելէ ետք, Յիսուս երկու օր եւս մնաց հոն, ուր կը գտնուէր: Երկու օր վերջ ըսաւ աշակերտներուն:

- Եկէք Հրէաստան երթանք:
- Աշակերտները ըսին անոր.
- Ռաբբի, հրեաները դեռ նոր կ'ուզէին քարկոծել քեզ եւ նորէն կ'ուզեն հո՞ն երթալ:

- Մեր բարեկամը, Ղազարոսը, ննջեր է, երթամ արթնցնեմ զայն: Աշակերտները ըսին:

- Տէ՛ր, եթէ ննջեր է, ուրեմն, կ'արթննայ:

Բայց Յիսուս անոր մահուան կ'ակնարկէր, մինչդեռ անոնց այնպէս թուեցաւ, թէ ան քունով ննջելու համար կ'ըսէր: Այն ատեն Յիսուս յայտնապէս ըսաւ անոնց.

- Ղազարոս մեռաւ եւ ես ուրախ եմ ձեզի համար, որ հոն չէի, որպէսզի դուք ինծի հաւատաք:

Յիսուս եկաւ եւ չորս օրէ ի վեր գերեզմանի մէջ դրուած գտաւ Ղազարոսը: Երբ Մարթա լսեց, որ Յիսուս կու գայ, անոր ընդառաջ գնաց, բայց Մարիամ տունը մնաց: Մարթա ըսաւ Յիսուսի.

- Տէ՛ր, եթէ դուն հոս ըլլայիր, իմ եղբայրս չէր մեռներ: Բայց հիմա ալ գիտեմ, եթէ ինչ որ Աստուծոյ ուզես, Աստուծոյ կու տայ քեզի:

Յիսուս ըսաւ անոր.

- Քու եղբայրդ յարութիւն պիտի առնէ, ես եմ յարութիւնը եւ կեանքը, ով որ կը հաւատայ ինծի, թէպէտ մեռնի ալ, պիտի ապրի: Իսկ ով որ կենդանի է եւ կը հաւատայ ինծի, յաւիտեան պիտի ապրի: Կը հաւատա՞ս ասոր:

Մարթա պատասխանեց.

- Այո, Տէ՛ր, ես հաւատացի, որ դո՛ւն ես Քրիստոսը՝ Աստուծոյ Որդին, որ աշխարհ պիտի գայիր:

Այս ըսելէ ետք, Մարթա գնաց եւ կանչեց իր քոյրը՝ Մարիամը, ըսելով, որ Յիսուս զինք կ'ուզէ: Մարիամ եւ այն հրեաները, որ Մարիամին տունը ցաւակցութեան եկած էին, երբ տեսան, որ Մարիամ իսկոյն ելաւ գնաց, իրենք ալ գացին անոր ետեւէն:

Քամադիէլ, որ մութ սենեակին մէջ պատսպարուած, կը լսէր տեղի ունեցող խօսակցութիւնները, լսելով ներկաներուն տունէն մեկնելը, ինքն ալ կամացում մը, կաղալով դուրս ելաւ եւ հետեւեցաւ Մարիամին եւ անոր միացող հրեաներուն:

Մարիամ, երբ եկաւ այնտեղ, ուր Յիսուս կեցած էր եւ տեսաւ զայն, ինկաւ անոր ոտքերուն եւ ըսաւ.

- Տէ՛ր, եթէ հոս ըլլայիր, եղբայրս չէր մեռներ:

Երբ Յիսուս տեսաւ, թէ ան կու լայ եւ անոր հետ եղող հրեաներն ալ կու լան, խռովեցաւ իր հոգիին մէջ եւ ըսաւ.

- Ո՛ւր դրիք զայն:

Ըսին.

- Տէ՛ր, եկո՛ւր եւ տե՛ս:

Յիսուս արտասուեց: Հրեաները կ'ըսէին.

- Տեսէ՞ք, որչափ կը սիրէ՞ր զայն:

Անոնցմէ ոմանք կ'ըսէին.

- Ասիկա, որ կոյրին աչքերը բացաւ, չէ՞ր կրնար այնպէս ընել, որ Ղազարոս չմեռնէր:

Յիսուս եկաւ գերեզման: Քարայր մըն էր, որուն վրայ քար մը դրուած էր: Եւ Յիսուս ըսաւ.

- Այդ քարը մէկդի ըրէ՛ք:

Ղազարոսին քոյրը՝ Մարթա, ըսաւ անոր.

- Տէ՛ր, հիմա արդէն նեխած կ'ըլլայ, քանի որ չորս օրուան է:

Յիսուս ըսաւ.

- Չըսի՞ քեզի, որ եթէ հաւատաս, Աստուծոյ փառքը պիտի տեսնես:

Եւ երբ վերցուցին քարը, Յիսուս աչքերը վեր բարձրացուց ու ըսաւ.

- Հա՛յր, գոհութիւն կու տամ քեզի, որ լսեցիր, եւ ես գիտէի, որ ամէն ժամ կը լսես զիս. բայց այս բանը կ'ընեմ շուրջս կեցած ժողովուրդին համար, որպէսզի հաւատան, որ դո՛ւն զրկեցիր զիս:

Երբ այս խօսքերը ըսաւ, բարձր ձայնով կանչեց.

- Ղազարո՛ս, ելի՛ր, դո՛ւրս եկուր:

Եւ մեռելը ելաւ կապուած ոտքերով, ձեռքերը երիզներով ամրացած եւ երեսը վարչամակով փաթթուած եւ Յիսուս ըսաւ անոնց.

- Արձակեցէ՛ք զայն եւ թողէ՛ք որ երթայ:

Հրեաներէն շատեր, որ Մարիամենց եկած էին, երբ տեսան ինչ որ Ան ըրաւ, հաւատացին Անոր: Իսկ անոնցմէ ոմանք, դացին փարիսեցիներուն եւ պատմեցին անոնց՝ ինչ որ տեսան:

Քամաղիէլ, որ հետեւած էր Յիսուսի եւ Մարիամի խօսքերուն, եւ ներկայ եղած Ղազարոսի յարութեան, լալով մօտեցաւ Յիսուսին եւ ծունկի եկած անոր առջեւ ըսաւ.

- Տէ՛ր, ես նշանաւոր աւագակ Քամաղիէլն եմ, լսելով Ղազարոսի մահը, Երիքովէն Բիւթանիա եկայ, որպէսզի անոր տան թանկագին առարկաները գողնամ. ծրագիրս գործադրութեան դնելու պահուս, վիրաւորուեցայ եւ ներկայիս հազիւ կրնամ կաղալով քալել: Հետեւելով քու շրջագայութիւններուդ, լսած եմ բոլոր քարոզներդ, որոնց միջոցաւ ցոյց կու տայիր մարդկայնօրէն ապրելու աստուածային ճամբան, արժանանալու համար երկնային արքայութեան: Քեզ մտիկ ընելով չկրցայ ընդունիլ աստուածային ճշմարտութիւ-

ներ: Սակայն, այսօր, տեսնելով քու աստուածային հրաշագործութիւնը՝ Ղազարոսի՝ չորս օրուան մեռած մարդուն յարութիւնը, հաւատացի, որ Դուն ես Աստուծոյ Որդին, որուն հաւատացողը միայն կրնայ արքայութեան արժանանալ: Կը զղջամ իմ կատարած անմարդկային արարքներուս՝ գողնալով, կողոպտելով եւ երբեմն սպաննութիւններով բազմաթիւ ընտանիքներու դժբախտութեան պատճառ դառնալով: Տէ՛ր, ներէ՛ իմ մեղքերս, որուն ծանրութիւնը սկսած է զիս խեղդել:

Յիսուս լսելէ վերջ Քամաղիէլի անկեղծ զղջումը, ներեց անոր, թելադրելով, որ այսուհետեւ, ապրի աստուածահաճոյ կեանք մը, բարիք գործելով ամէն օր եւ կատարելով աստուածային բոլոր պատուիրանները:

ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ

Ուրֆան եղած է Մերձաւոր Արեւելքի ամենահին քաղաքներէն մէկը: Այս քաղաքը անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր կը կոչուէր Ուռհա, որ թուրքերու պետութեան տակ վերածուեցաւ Ուրֆայի: Սկզբնական շարջանին, Մեծն Աղեքսանդրի արշաւանքէն յետոյ (Ն.Ք. 300 թուականին) քաղաքին անունը դարձած է Եղեսէ կամ Եղեսիա:

Ուրֆան, դարերու ընթացքին եղած է քաղաքակրթութեան եւ գիտութեան օճախ մը: 1915-ին, Ուրֆայի մէջ կը բնակէին շուրջ 30,000 հայեր:

Մերձաւոր Արեւելքի այս պատմական քաղաքը եղած է թէ՛ փոթորկայոյզ անցեալով եւ թէ՛ հայկականութեամբ: Ուրֆայի շրջանը եղած է քրիստոնէութեան առաջին օրրանը: Աբգար Ե-ի եւ Ս. Դաստարակի աւանդութեան մէջէն, իբրեւ պատմական իրողութիւն կը ներկայանայ առաքեալներէն Ս. Թադէոսի Ուրֆա այցելութիւնը եւ այնտեղ աշխարհի հնագոյն եկեղեցիին հիմնադրութիւնը, անոր իսկ ձեռքերով: Հայ եկեղեցականութեան մեծագոյն դէմքերը, Խորենացիէն մինչեւ Շնորհալի, Ուրֆայէն քաղած են իրենց գործերուն համար անհրաժեշտ ատաղձը: Իսկ հայ գրերու գիւտին կապակցութիւնը Ուրֆայի հետ արդէն իսկ փաստուած իրողութիւն է:

Արեւելեան եկեղեցիներու առաջին սուրբերը, ճգնաւորները, տեսաբանները եւ ուսման իրաները ապրած են Ուրֆայի մէջ եւ իրենց նահատակութեամբ քրիստոնէական գաղափարականին ճամբան հարթած են:

Հայոց Մեծն Տիգրան Արքայէն մինչեւ Արտաշէս Թագաւորը, պարբերաբար իշխած են Ուրֆայի վրայ, իսկ միջին դարերէն մինչեւ Օսմանցիներու յայտնութեան շրջանը, բազմաթիւ հայ իշխաններ եւ զօրականներ իրենց տիրապետութիւնը հաստատած են անոր ամրակուռ բերդերուն վրայ:

Ուրֆայի նշանաւոր եկեղեցիներէն եւ վանքերէն են՝ Ս. Աստուածածին եկեղեցին, որ շինուած է Թադէոս Առաքեալի կողմէ եւ Ս. Սարգիս Վանքը, որ շինուած է լեւան մը ստորոտին:

Ուրֆայի հայ ժողովուրդը դարերով ապրած է ներդաշնակ կեանքով եւ հայկական աւանդութիւններով եւ սովորութիւններով: Թէեւ, պատմութեան ընթացքին, ենթարկուելով թրքական տիրապետութեան, 1637-էն սկսեալ, համեմատական եւ ժամանակաւոր

խաղաղութիւն տիրեց շարունակական կռիւներէն ուժասպառ եղած քաղաքին մէջ: Այդ շրջանին է, որ մինչեւ 1850 թուականը, բազմաթիւ հայեր, մասնաւոր կերպով Սասնոյ, Վանի եւ Մալաթիոյ կողմերէն եւ փոքրաթիւ հայեր ալ Պարսկաստանէն գալով, Ուրֆայի մէջ բնակութիւն հաստատեցին:

1895-ի համիտեան կոտորածներէն ետք, շրջան մը, մինչեւ 1915, Ուրֆայի հայութիւնը ապրեցաւ ազգային զարթօնքի մթնոլորտի մէջ, ուր հասակ կը նետեն Ուրֆայի ապագայ հերոսները: Սերմերը կը նետուին, 1915-ի հունձքին համար:

1915-ին, կը սկսի թրքական պետութեան կողմէ ծրագրուած հայոց ցեղասպանութիւնը: Ամբողջ Արեւմտեան Հայաստանը կը պարպուի իր բնիկ բնակիչներէն, որոնք աքսորի ճամբաներուն վրայ անօթի-ծարաւ քալելով, միշտ ենթարկուելով վայրագ քիւրտներու, թուրքերու եւ չէչէններու կողոպուտներուն եւ սպանութիւններուն, մինչեւ սուրիական անապատները՝ Տէր Զօր, Մասքանէ, Ռագագ, Մարկատէ եւ այլ վայրեր կ'ենթարկուին ոչնչացման:

Թէեւ Արեւմտեան կարգ մը քաղաքներու մէջ տեղի կ'ունենան ինքնապաշտպանական կռիւներ, ինչպէս՝ Վանի, Սասունի, Շապին Գարահիսարի, Ուրֆայի, Այնթապի, Հաճընի եւ այլ վայրերուն մէջ, որոնց շնորհիւ կը փրկուին մեծ թիւով հայեր ստոյգ ջարդերէ:

Ուրֆայի հայութիւնը, ղեկավարութեամբ Մկրտիչ Եօթնեղբայրեանի եւ եղբօր՝ Սաբոյի, Յարութիւն Ռասկէլէնեանի, Լեւոն Զերչեանի, Գէորգ Ալահայտոյեանի, Օրիորդ Քէթէնճեանի եւ այլ հերոսներու, կը կերտեն Ուրֆայի պատմութեան ամէնէն շքեղ թուականներէն մէկը՝ 1915-ին, երբ մեր հայրենակիցները իրենց դիւցազնական խոյանքներով պիտի փրկէին ցեղին պատիւը ու գրաւէին հայոց պատմութեան գեղեցկագոյն էջերէն մէկը:

1918-ի զինադադարէն ետք, թուրքիոյ զանազան կողմերէն ցրուած ու հրաշքով ազատուած ուրֆացիներ, կը շտապեն Հալէպ հասնիլ, ու երբ անգլիացիներն ու ֆրանսացիները Ուրֆա կը մտնեն, մեր հայրենակիցներն ալ կը հետեւի անոնց, ժամ առաջ հասնելու համար իրենց ծննդավայրը:

Սակայն, մեծ պետութիւններու աւանդական հակամարտութիւններէն օգտուելով, թուրքերը կը ձեռնարկեն քեմալական շարժման եւ վերապրողները կը կեցնեն նոր վտանգի մը առջեւ:

1920-ին, տեղի կ'ունենան Ուրֆայի փետրուարեան ֆրանք եւ թուրք կռիւները, որոնց ընթացքին մեր հայրենակիցները կրկին ի յայտ կը բերեն առնական կեցուածք եւ երկու ամիս շարունակ ի-

րենց դիրքերուն մէջ ամրացած, կուրծք կու տան թուրքերու բոլոր
յարձակումներուն:

Կիրիկիայէն Ֆրանսական բանակներու նահանջին հետեւանքով,
Ուրֆայի հայու թիւնը վերջնական կերպով Ուրֆան լքելով կ'ա-
պաստանի Սուրիա եւ Լիբանան: Կը սկսի գաղու թային կեանքը:

Ուրֆայի 30,000 հայու թեան մէջ աչք զարնող ընտանիք մըն էր
Սարգիսեան ընտանիքը: Սարգիս եւ Լուսիա Սարգիսեանները ու-
նեցած էին ութը զաւակներ, վեց մանչ եւ երկու աղջիկ, որոնք կը
կոչուէին Եղիա, Կարպիս, Յովհաննէս, Գրիգոր, Մկրտիչ, Յակոբ,
Մարիամ եւ Խանում:

Ուրֆայի հերոսամարտին, քաջաբար կռուելով կը նահատակու-
ւին ընտանիքին հայրը՝ Սարգիս եւ զաւակներէն՝ Կարպիսը, Յով-
հաննէսը եւ Գրիգորը: Երէց զաւակը՝ Եղիա, պարտադիր զինուոր
ըլլալով, Ուրֆա չէր գտնուեր:

Սարգիսեան եղբայրները ունէին մօրաքոյր մը, որ շատ հա-
րուստ էր: Այն թապի ձեռագործ կ'աշխատցնէր հայ կիներուն եւ
կ'արտածէր արտասահման:

Երբ տարագրութիւնը սկսաւ, մօրաքոյր Շամէլ, որ Սարգիսեան
ընտանիքին հետ կ'ապրէր, իր ունեցած ոսկիները ջարդէն ազատ-
ուած Յակոբին հագուստներուն մէջ կը կարէ եւ յատուկ կառք մը
վարձելով կը հետեւի աքսորեալներուն: Սարգիսեան քոյրերը չգի-
մանալով ճամբու տառապանքներու, կը հիւանդանան եւ կը մեռ-
նին:

Աքսորեալները, թուրք զինուորներու եւ սպաներու հսկողու-
թեամբ կը հասնին Ռազգա: Ռազգայի մէջ կը մեռնի մօրաքոյր
Շամէլ: Փոքրիկն, հինգ տարեկան Յակոբ կը մնայ առանձին: Թուրք
սպան, լսելով, որ մեռնողը հարուստ կին մը եղած է, կը սկսի խու-
զարկութեան: Անոր ունեցած ապրանքներուն մէջ ան բան մը
չգտնելով, կը քննէ նաեւ Յակոբին հագուստները եւ կը տիրանայ
հոն կարուած ոսկիներուն:

Այդ շրջանին, շրջանի արաբ աշիրաթներէն Սուլթան աշիրաթի
գլխաւորը, կը տեսնէ անօգնական մնացած Յակոբը եւ տէր կը կ'ել-
լէ անոր: Զեռքէն բռնած կը տանի տուն եւ պատիկը իր կնոջ ներկա-
յացնելով կ'ըսէ.

- Խանում, ահաւասիկ քեզի բերի զաւակդ՝ Ահմատ Սուլթանը:

Արդարեւ, Սուլթան ընտանիքի զաւակներէն մէկը, պարսատի-
կով թռչուն մը զարնելու ատեն, քարը կը զարնուի իր փոքր եղբօր՝
Ահմատին, որուն մահը կ'ըլլայ վայրկեանական:

Սուլթան ընտանիքը Յակոբին, որ կոչուեցաւ Ահմատ Սուլթան, իրենց հարազատ զաւակին պէս կը նային: Մօտ մէկուկէս տարի յատուկ, սննդաբար կերակուրներ, մասնաւորաբար թոք կը կերցնեն, որպէսզի առողջութիւնը վերագտնէ:

Ուրֆայի ինքնապաշտպանական կռիւներէն վերջ, ամէնէն ցաւալին մանուկներու վիճակն էր: Նոր ծնած մանուկներէն մինչեւ տասը տարեկանները ձգուած էին իրենց բախտին: Աւելի մեծերը իրենց մայրերուն հետ կը բռնէին աքսորի ճամբան:

Միլէթ խանը եւ Չալոնց խանը լեցուած էր անհամար մանուկներով: Դահիճները մտածեցին այդ մանուկները հաւաքել եւ անոնցմէ եէնիչէրիներու նոր սերունդ պատրաստել:

Այդ օրերուն, Մկրտիչ Սարգիսեան, Յակոբ Սարգիսեանի մեծ եղբայրը, որ ազատած էր Չարդէն եւ որը մնացած էր, հիւանդ եւ սպառած վիճակ մը ունենալով, խանին մէջ ազգական մը զինք կը տանի եւ կը յանձնէ թուրք պաշտօնեայի մը, որ եկած էր անտէր մանուկները հաւաքելու:

Մկրտիչը կը տեղաւորուի Քիւլահեանենց տունը, որ Ռազմիկ Պէկ կոչուած արիւնարբու գազանի մը տնօրէնութեան տակ, բոլոր մանուկները ծեծի տակ կը սպաննուէին: Քառասուն տղոցմէ երկու շաբթուան ընթացքին կը մնան միայն չորս հոգի: Շուտով նոր տնօրէն մը կը նշանակուի, որուն գործը կ'ըլլայ հաւաքուած որբերը ամերիկեան նախկին հաստատութիւններուն մէջ ու մաս մըն ալ Ս. Սարգիս Վանքը տեղաւորել:

Թուրք կառավարութիւնը ամէն գնով կը ջանար, հաւաքուած որբերը թրքացնել:

Ժամանակ մը վերջ, որբերէն մաս մը տեղաւորեցին կառքերու մէջ եւ ղրկեցին Սրուճ եւ անկէ՝ Իսլահիէ: Ապա, Շիլիի նախկին Փրանսական որբանոցը: Հոն հաւաքուած էին հինգ հարիւրէ աւելի թուրք եւ քիւրտ որբեր: Եկող հայ որբերը խառնեցին անոնց հետ: Հոն Մկրտիչ ծանր կը հիւանդանայ: Կազդուրուելէ ետք, կը ղրկուի Ատանայի որբանոցը, որ կը կրէր «էնվէր Փաշա Տար-էլ-Եէթիմ» անունը:

Օր մը էնվէր Փաշան Ատանա կու գայ եւ կ'այցելէ որբանոցը: Շարքի կեցած որբերուն մէջէն կը մօտենայ Մկրտիչին եւ կը հարցնէ անունը եւ մականունը: Մկրտիչ կը բարեւէ եւ կ'ըսէ, թէ Մոհամմէտ Նուրի կը կոչուի: Սակայն, թուրք պաշտօնեան փաշային կը յայտնէ, թէ ենթական թրքացած ուրֆացի որբ մըն է: Փաշան պաշտօնեային կ'ըսէ:

- Այս տղան Պոլիս դրկէ, պիտի որդեգրեմ:

Երկու օր վերջ, զինուորի մը օգնութեամբ Մկրտիչ Պոլիս կը դրկուի եւ սպայի մը միջոցաւ Էնվէր Փաշայի պալատը կը տարուի:

Քանի մը օր վերջ Փաշան տուն կու գայ եւ Մկրտիչին կ'ըսէ.

- Տղա՛ս, որբանոցին մէջէն քեզ միայն գատեցի, որպէս հոգեզաւակ, այսօր իսկ քեզ պիտի տանին զինուորական վարժարան, պիտի աշխատիս, որ լաւ ուսում ստանաս եւ ապագային ծառայես թուրք հայրենիքիդ:

Նոյն օրը, թուրք սպան Մկրտիչը կը տանի Հարպիէ դպրոցը: Հոն ժամանակ մը կը մնայ: Հայերէնը արդէն մոռցած էր: Որպէս հայ պիտի կորսուէր, եթէ զինադադարը վրայ չհասնէր:

Քանի մը ամիս ետք, Պոլիսէն կ'անցնի Հալէպ, յետոյ Այնթապ, ապա՝ Ուրֆա: Հոն կը գտնէ իր մեծ եղբայրը՝ Եղիան:

Լսելով, որ փոքր եղբայրը կը գտնուի Ռազգայի գիւղերէն Համրայի մէջ, կը մեկնի Ռազգա: Հոնկէ՝ Համրա, ուր բաւական ժամանակ կը վատնուի փաստելու համար Յակոբին ինքնութիւնը: Ի վերջոյ, Յակոբին նոր հայրը՝ Շէյխ Հիւսէյն Սուլթան, հաստատելով փաստերուն ճշմարտութիւնը ու բոլորովին արաբ դարձած Յակոբը կը յօժարի յանձնել Մկրտիչին:

Մկրտիչին մեծ եղբայրը՝ Եղիա, կը հաստատուի Արաբ Բունար, հոն խանութ բանալով իր ապրուստը կը հոգայ:

Մկրտիչ Ռազգայի մէջ խանութ կը բանայ Յակոբին հետ: Գործերը բաւական յաջող կ'ընթանան:

Քանի մը տարի միասին աշխատելէ ետք, Յակոբ կը բանայ իր անձնական խանութը: Երիտասարդ տարիքին կ'ամուսնանայ Հալէպէն Օր. Մարի Զապունեանի հետ եւ կը բախտաւորուի հինգ զաւակներով, երեք մանչ եւ երկու աղջիկ:

Պրն. Յակոբ Սարգիսեանի առեւտրական գործը մեծ յաջողութիւն կ'արձանագրէ: Ան, իր անձնական գործերէն վերջ, հայերէն լեզուի դաս կ'առնէ Օշական Քահանայի որդիէն՝ Կարօ Սայրեանէն եւ Ռազգայի դպրոցի ուսուցիչներէն: Ապագային կը ստանձնէ Ռազգայի Ազգային Վարժարանին եւ եկեղեցւոյ թաղականութեան ատենապետի պաշտօնը, զորս կը վարէ մեծ ձեռնհասութեամբ:

Ռազգայի կեանքը սակայն, կ'ալեկոծուի, սուրիացի ժողովուրդին Ֆրանսական հոգատարութեան դէմ սկսուած ապստամբութեամբ, որու հետեւանքով, Ռազգայի եւ Տէր Զօրի մէջ կը սպաննուին բազմաթիւ Ֆրանսական զինուորներ:

Այդ շրջանին, Ռազզայի շուկան թալանի (կողոպուտի) կ'ենթարկուի: Սակայն, Յակոբ Սարգիսեանի (Ահմատ Սուլթանի) արար եղբայրները, զինուած կը հասնին Ռազզա եւ զէնքով կը պաշտպանեն իրենց «եղբօր» խանութն ու տունը: Արաբական առաքինութեան եւ ազնուականութեան փատը ցոյց տալով իրենց հայ եղբօր հանդէպ:

Պրն. Յակոբ Սարգիսեան, մինչեւ 1972 ապրեցաւ Ռազզայի մէջ: Իր առեւտրական գործէն զատ, իր արար եղբայրներուն հետ լծուեցաւ բամպակ ցանելու գործին, ջրհան մեքենաներ (բոմբեր) հաստատելով Եփրատ Գետի ջուրերով սնուցանելով բամպակի դաշտերը:

1972-ին, ստիպուած, փոխադրուեցաւ Հալէպ: Զաւակները մեծցած էին եւ Ռազզա մնալու եւ աշխատելու ասպարէզ չկար իրենց համար: Ապա, ընտանեօք կը հաստատուին Թորոնթօ, ուր արդէն իսկ հաստատուած էին իր զաւակներէն մի քանին:

Իրենց Թորոնթօ հաստատուելէն քանի մը տարիներ ետք, իր արար եղբայրներէն երկու հոգի, իրենց «եղբօրը» կարօտցած ըլլալով եկան Թորոնթօ եւ հարազատի զգացումներով, քանի մը օր եղան իրենց հայ «եղբօր» ընտանիքին հետ:

Իսկ, քանի մը տարի առաջ, Պրն. Յակոբի փոքր աղջկան Հալէպ այցելութիւնը լսելով, Սուլթան եղբայրները զայն կը հրաւիրեն իրենց գիւղը եւ բացառիկ ընդունելութիւն եւ հիւրասիրութիւն կը սարքեն, եւ, թանկագին նուէրներով կը հասցնեն Հալէպ, ուր իջեւանած էր օրիորդը:

Արաբական ասպնջականութիւն եւ հարազատի անկեղծ վերաբերմունք ցոյց տալով եւ միշտ պահելով իրենց հարազատի զգացումները Սարգիսեան ընտանիքին հետ:

ԵՐԱՆԻՐ

ՉՏԵՍԱԾ ՀԱՒԱՏԱՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

Արա Ապրիլեան, Հալէպի Քարէն Եփփէ Ճեմարանը աւարտելէ ետք, չուզեց շարունակել իր ուսումը եւ հագիւ սկսած արհեստ մը սորվիլ, աշակերտելով «Պոսթան-Քիւլապ» թաղամասին մէջ գտնուող վարպետ Տիրանին արհեստանոցը՝ մեքենիստի արհեստ մը սորվիլ, կանչուեցաւ պարտադիր զինուորութեան սուրիական բանակին ծառայելու:

Արա, որպէս արաբական պաքալորիա ունեցող, դպրոցական շրջանին մասնագիտացած էր արաբերէն լեզուին եւ երբեք դժուարութիւն չունեցաւ հետեւելու զինուորական դասընթացներու եւ տարին չլրացած արդէն իսկ տիրացած էր «Նաղիպ» (քսանապետ) աստիճանին, նախանձը շարժելով կարգ մը ծախողածներու, որոնք չէին կրցած յաջողիլ քննութիւններու ընթացքին:

Արա որպէս ենթասպայ, իր կարելին կ'ընէր իր պաշտօնը արդարացնելու եւ որպէս հայ, լաւ անուն ձգելու բարձրաստիճան սպաներուն մօտ: Իր ստանձնած պարտականութիւններէն էին մարզել նորակոչ զինուորները զինուորական գիտելիքներով, զանազան գէնքերու գործածութեան ուսուցումով, զինուորական կարգապահութեան, սպաներուն բարեւելու զինուորական բարեւով եւ գէնքով բարեւելու արարողութեան, ներդաշնակ քալելու վարժութեան եւլային:

Ամիսները կ'անցնէին զինուորական օրինաւոր կանոններով եւ ներդաշնակութեամբ, մինչեւ այն օրը, որ պատահեցաւ անակնկալ յարձակում մը իր վրայ քանի մը ըմբոստ եւ հայատեսաց զինուորներու կողմէ, որոնք մահակներով ծանրօրէն վիրաւորեցին զինք: Թէեւ անարգ այս յարձակումը գործադրողները իրենց արժանի պատիժը ստացան, սակայն, Արայի սրտին մէջ բան մը կոտորուեցաւ:

Իր ստացած վէրքերէն բուժուելէն ետք, Արա, նոյն ենթասպան չէր այլեւս: Կը խուսափէր իր պարտականութիւններէն, սկսած էր պոզալ զինուորական կեանքէն եւ շրջապատէն, արժանանալով իր գերագաս աստիճանաւորներու գիտողութիւններուն:

Արային հայրը եւ մայրը, Տէր եւ Տիկին Գեղամ եւ Գեղուհի Ապրիլեանները, նկատելով իրենց զակին հոգեկան վիճակը, կ'աշխատէին թեթեւցնել անոր տառապանքը՝ միտիթարական խօսքերով, որ

չուտով կը վերջանայ պարտադիր զինուորումը երկու տարուան շրջանը եւ այլեւս ազատ կ'ըլլայ իր ապագան կերտելու իր ուզած ձեւով: Սակայն, ան, համբերութիւն չունէր շրջանը վերջացնելու եւ առ այդ, համարձակեցաւ իր ծնողքը տեղեակ պահելու իր որոշումէն:

- Սիրելի՛ հայր, մայր, զիս ատողներու ճիրաններէն հագիւ ազատեցայ՝ բախտի բերմամբ, կարգ մը խղճի տէր զինուորներու օգնութեամբ: Մէկ խօսքով, մահուանէ ազատեցայ: Որպէս հաւատարիմ եւ պարկեշտ սուրիացի զինուորական, եթէ պիտի շարունակեմ ծառայել սուրիական բանակին, աչքի առջեւ միշտ պէտք է ունենամ այդ սրիկայնախանձոտ զինուորներէն ինծի գալիք փորձանքը, գոր կրնայ վերջանալ մահուամբ: Եթէ կ'ուզէք, որ ձեր զաւակը ապրի, հաշտուեցէք իմ Սուրիայէն հեռանալու գաղափարին հետ: Ուրիշ միջոց չեմ գտներ կեանքս ապահով դարձնելու համար:

Արային հայրն ու մայրը, դժուարութեամբ համաձայնութիւնը տուին Արային վտանգաւոր գաղափարին: Որովհետեւ, ոեւէ կասկած կամ սահմանին վրայ ձերբակալութիւն, ունի ծանր պատիժներ, միեւնոյն ատեն պատիւ չի բերեր հայրութեան:

Արան՝ հօրը եւ մօրը համաձայնութիւնը առնելէ ետք գաղտնի միջոցներով անցազիր ունեցաւ, որոշ գումար վճարելով նման գործով զբաղող անձնաւորութեան, ապա, իր տարեկան արձակուրդը առնելով, քաղաքացիական հագուստը հագած, Լիբանանի ճամբով՝ կրկին կաշառքով, կրցաւ օդանաւային տոմսակ մը գտնել, դէպի Ամսթերտամ՝ Հոլանտա:

Հոլանտա հասնելով, հարցնելով կրցաւ հայկական կեդրոնը գտնել եւ տեղացի հայ կազմակերպութիւններու եւ անձնաւորութիւններու օգնութեամբ կրցաւ բնակելի սենեակ մը ապահովել եւ ապագային հայ արհեստաւորի մը մեքանիքի խանութին մէջ աշխատիլ, միեւնոյն ատեն, բարեկամներու միջոցաւ որպէս փախըստական (refugee) Հոլանտա ապրելու եւ աշխատելու իրաւունք խնդրեց:

Արա, կեանքին մէջ առաջին անգամ ըլլալով իր ծննդավայրէն, իր ընտանիքէն եւ հարազատներէն հեռու կ'ապրէր եւ ամէն օր արցունքով եւ կարօտով կը յիշէր իր հայրն ու մայրը, եղբայրներն ու քոյրերը, իր ազգականները, իր դասընկերները՝ ամէնօրեայ եւ կիրակնօրեայ դպրոցներէն:

Արդարեւ, ան, իր նախնական ուսումը ստացած էր Հալէպի Ազգային Սահակեան երկսեռ վարժարանէն, ապա, երկրորդականը՝

Քարէն Եփփէ Ճեմարանէն եւ կիրակնօրեայ դպրոցներու կեդրոն բաժինը՝ հինգ տարեկանէն մինչեւ 17 տարեկան, 12 տարի յաճախելով, շրջանաւարտ եղած էր եւ ստացած Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Վեհափառ Կաթողիկոսին ստորագրութեամբ շրջանաւարտի վկայականը:

Գիշերները մանաւանդ, առանձնութեան մէջ, ժապաւէնի նման իր աչքին առջեւէն կը տողանցէին դէպքերն ու տեսարանները: Ծնողքին եւ հարազատներուն պատկերները իր տրամաթախձոտ աչքերուն թացութիւն կը բերէին, կը զղջար իր առած քայլին համար, թէեւ իր կեանքը փրկելու գնով, սակայն, իր անհեռատես որոշումին համար, զգալով իր ծնողքին կրած նեղութիւնները, սուրիական բանակի ոստիկանութեան կողմէ:

Ծնողքին նամակ ղրկելու յանդգնութիւնը չէր ունենար, վախնալով, որ սուրիական ոստիկանութիւնը հաւանաբար հսկողութեան տակ առած է իրենց տունը եւ նամակները քննութեան կրնան ենթակայ ըլլալ:

Արա, կամաց-կամաց բարեկամական յարաբերութիւններ կնքեց Հոլանտա ապաստանած կարգ մը հայախօս, սասունական բարբառով խօսող Թուրքիայէն գաղթած սասունցի ընտանիքներուն հետ, որոնց մեծամասնութիւնը քրտերէն միայն կրնային խօսիլ:

Որպէս հայերէն լաւ գիտցող հայ, Արան Հայ Կեդրոնի մէջ ստանձնեց քարտուղարական պաշտօն, յարգուելով հայկական գաղութի անդամներէն: ցերեկին մեքանիսիէնի ծանր գործ կատարելէ ետք, երեկոյեան սիրով օգտակար կը դառնար իրեն դիմող անուս հայրենակիցներուն եւ միութիւններուն:

Ան, որպէս կիրակնօրեայ դպրոցէն շրջանաւարտ աշակերտ եւ դպիր, Ս. Քառասնից Մանկանց Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ, սորված էր մեր հոգեգմայլ շարականները, աղօթքներն ու արարողութիւնները եւ երբ այցելու վարդապետը Ամսթերտամ կու գար Սուրբ Պատարագ մատուցանելու, սիրայօժար կը կատարէր դպրապետի պաշտօնը, իոր գոհունակութիւն պատճառելով հայ հաւատացեալներուն եւ պատարագիչ եկեղեցականին:

Օրերը այսպէս կը շարունակուէին, եւ Արա, որեւէ ձեւով չէր կրցած կապ հաստատել իր ծնողքին հետ, որոնք յումպէտս կը ջանային խապրիկներ ստանալ իրենց պանդուխտ եւ փախստական գաւազէն, բայց ի գուր, մինչեւ այն օրը, երբ Հալէպէն Հոլանտա գաղթած Յովհաննէս Քէլէշեան, Արայէն նամակը մը եւ քիչ մը դրամ բերած էր, զորս յանձնեց Արային մօրը, տալով նաեւ ականատեսի իր վկայութիւններն ու կարծիքները:

Որպէս եւրոպական քաղաք, Ամսթերտամը կարելի չէր բաղդատել Հալէպ քաղաքին հետ: Ամսթերտամ արդիական քաղաք, արդիական կենցաղով բնակչութեամբ, որոնք ինչ որ Հալէպի մէջ ամօթ կը նկատուէր, հոս նորոյթ եւ բնական էր: Այս բոլորը խորթ կը թուէր Արաբին, որ Հալէպի մէջ ապրած է հայահոծ շրջապատի մէջ, հայկական տոհմիկ սովորութիւններով եւ ամօթխածութեամբ: Սակայն, ձեռքէն բան չէր դար, ստիպուած էր հաշտուիլ նման ապրելակերպի եւ հասկացողութիւններու հետ, աշխատելով պահել իր ընտանեկան սովորութիւններն ու աւանդութիւնները:

Արաբին կեանքը Ամսթերտամի մէջ երկու տարի շարունակուեցաւ, առանց յատուկ եւ զօրաւոր ցնցումի եւ դժուարութեան: Եւ պատահեցաւ անսպասելին: Հայ ազատութեան մարտիկները մահափորձ կատարեցին Թուրքիոյ Ամսթերտամի դեսպանին դէմ եւ այդ պատճառով, հոլանտական կառավարութիւնը հրահանգեց օրինաւոր բնակելի արտօնութիւն չունեցող հայերուն, մէկ շաբթուան ընթացքին Հոլանտայի սահմաններէն դուրս գալ:

Լուրը լախտի հարուածի մը նման իջաւ Արաբի գլխուն: Ի՞նչ ընէր, ո՞ւր երթար: Սուրիա չէր կրնար վերադառնալ, ուրիշ երկիրներ երթալու վիզա՝ արտօնութիւն չունէր: Ամբողջ գիշեր չկրցաւ քնանալ: Հայ գաղութը չկրցաւ օգնել նման կացութեան մէջ գտնուող հայերուն, որոնց թիւը 100-ը կ'անցնէր:

Արա մերիկեան դեսպանատուն դիմեց, սակայն, մերժուեցաւ: Յարմար տեսաւ դիմել նաեւ գանատական դեսպանատուն, անձամբ ներկայացնելով Գանատա գաղթելու իր դիմումնագիրը:

Դեսպանը, կարդալով Արաբի դիմումնագիրը, հետաքրքրական գտաւ եւ ուզեց անձամբ տեսակցիլ հետը: Յաջորդ օր, Արա, սափրուած, հագուած-չքուած ներկայացաւ Գանատայի դեսպանին: Դեսպանը զմայլեցաւ Արաբի երիտասարդութեան, զարգացումին, լեզուագիտութեան եւ անկեղծութեան, եւ հարցուց.

- Պրն. Արա, դուն կը փափաքիս Գանատա գաղթել եւ հաստատուիլ, ինչո՞ւ կ'ուզես յատկապէս Գանատա գաղթել:

- Որովհետեւ, - պատասխանեց Արա, - Գանատան, ազատ, անկախ, զարգացած, բարձր որակով բնակչութիւն ունեցող երկիր մըն է:

- Սակայն, - պատասխանեց դեսպանը, - դուն ո՞ւր կ'է գիտես այս բոլորը, նկատի ունենալով, որ դուն Գանատա չես եղած երբեք:

- Այո, - պատասխանեց Արա, - ես Գանատա երբեք չեմ եղած, սակայն, ինչպէս կ'ըսէ Յիսուս, «երանի անոր որ չտեսած կը հաւատայ»:

Դեսպանը քրիստոնէական դաստիարակութիւն եւ հաւատք ունեզող դիւանագէտ մը ըլլալով, կը սիրէ եւ կը հաւնի Արային պատասխանը եւ անմիջապէս բժշկական թուղթերը կու տայ, որպէսզի որպէս իրաւական գաղթական (immigrant) ընդունուի եւ հաստատուի Գանատա:

Արա, քանի մը օրերու ընթացքին, Գանատա գաղթելու թուղթերը եւ արտօնութիւնը առնելով օդանաւ կ'առնէ եւ կ'իջնէ Մոնթրէալ, ուր Ս. Յակոբ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Հովիւ, Արժանապատիւ Տէր Արմէն Աւագ Քահանայ Իշխանեանի միջոցաւ կը տեղաւորուի վարձուած փոքրիկ յարկաբաժնի մը մէջ:

Մոնթրէալ հասնելէն երկու շաբաթ ետք, լսելով, որ Հալէպի Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ կիրակնօրեայ դպրոցներու կեդրոն բաժնի իր շրջանին տեսուչը եւ դաստիարակը Թորոնթօ կը բնակի, հեռաձայնի թիւը գտնելով հեռաձայնային տետրակէն, կը հեռաձայնէ Թորոնթօ եւ իր ինքնութիւնը յայտնելէ ետք, կը յայտնէ, որ Թորոնթօ կ'ուզէ գալ իր տեսուչը տեսնելու:

Արա, տեսուչին բնակարանը կը մնայ երկու օր, կը յիշեն անցեալի քաղցր օրերը եւ յիշատակները: Արա կը պատմէ իր ունեցած ու դիսականը՝ Հալէպէն Ամսթերտամ եւ Ամսթերտամէն՝ Մոնթրէալ, եւ կ'ըսէ.

- Պարոն, իմ Գանատա գալս եւ որպէս գաղթական օրինաւոր ընդունուիլս քեզի կը պարտիմ: Դուն մեզի սորվեցուցիր քրիստոնէական սկզբունքները, ապրելակերպը եւ Քրիստոսի խօսքերը եւ այդ խօսքերէն մէկ նախադասութիւն՝ «Երանի չտեսած հաւատացողներուն», իմ առջեւ բացաւ Գանատայի դռները, որուն համար այնքա՛ն շնորհակալ եմ եւ ես եկայ անձամբ շնորհակալութիւն յայտնելու քեզի:

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՉԱՐ ԵՂՈՂԸ ԵՐՔ ՄԵԾՆԱՅ ԽԵԼՕՔ ԵՒ ԱԶՆԻՒ ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ

«Ըբմբընու, հարամի, աքրուտ» (բռնեցէք անզգամ գողը) կը պոռար եւ կը վազէր հազիւ տասը տարեկան մանուկի մը ետեւէն, էշի վրայ բեռցուած խնձոր ծախող արաբ շրջուն վաճառորդը, սակայն, հովի արագութեամբ սլացող մանուկին չկարենալով հասնիլ, յիսունէն վեր տարիք ունեցող արաբը, շնչահեղձ, վազքը կը շարունակէր իր ճամբան, խնձոր ծախելով Հալէպի Նոր Գիւղ շրջանի հայկական թաղերուն մէջ:

Արաբ վաճառորդը, էշին սանձը բռնած, առանց ետեւ նայելու երբ կ'անցնէր Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ հանդիպակաց թաղէն, այդ թաղին մէջ ապրող Գրիգորեան ընտանիքի երեք մանչ զաւակներէն միջնեկը, թաղին մէջ որպէս արկածախնդիր եւ իշապաններու ոխերիմ թշնամի ճանչցուած Մհեր, որուն թաղեկիցները «չաթա» կը կոչէին իր ըմբոստ բնաւորութեամբ եւ վրէժ խնդրական արարքներուն համար, իշապանին ետեւէն քալելով, երկու խոշոր խնձոր խլելով կ'աներեւութանայ, ուրախացնելով իր խեղճացած ընկերները, որոնք ախորժակով կ'ուտեն գողցուած խնձորները:

Եւ այսպէս, Նոր Գիւղի առաջին թաղամասէն անցնող արաբ բոլոր իշապանները, իրենց վաճառած պտուղներէն, իրենց տուրքը պէտք է տային թաղի մանուկ իշխանին:

Մհեր, հակառակ իր «չաթա»յական արարքներուն, դպիր էր Նոր Գիւղի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ, այդ օրերու դպրապետներ՝ Պրն. Արմէն Պետրոսեանի եւ Պրն. Վարդան Սէրայտարեանի դպրապետութեան շրջաններուն: Եկեղեցւոյ ժամկոչը՝ Պրն. Վարդերեսը, շատ կը սիրէր Մհերին, որովհետեւ, երբ յուղարկաւորները մեռելի սնտուկը շալկած կը մօտենային եկեղեցւոյ, Մհեր, մեռելային գանգը կը հնչեցնէր:

Իսկ դպրոցը, ան կը յաճախէր շատ կանոնաւորութեամբ, ուշադրութեամբ քալելով մ'ինչեւ Սահակեան Վարժարան տարածուող ցեխոտ ճամբաներէն: Ան իր դպրոցական դասերուն հետեւելու եւ պատրաստելու մ'իշտ ժամանակ կը գտնէր ու յաջողութեամբ եւ լաւագոյն նիշերով կ'աւարտէր տարեշրջանը, մեծ գոհունակութիւն

պատճառելով իր ուսուցիչներուն եւ ծնողներուն, որոնք երբեմն, աչք կը գոցէին անոր բրած չարութիւններուն:

Որպէս հայոց Մեծ Եղեռնէն ճողոպրած եւ հրաշքով ազատած ծնողներու զաւակ, մեծնալով թշուառութեան եւ աղքատութեան մականին ներքեւ, Մհեր, յատուկ թշնամութիւն եւ վրէժխնդրութիւն կը սնուցանէր թուրքերուն դէմ, զանոնք որպէս պատասխանատու գտնելով իրենց թշուառութեան:

Գիշեր մը, երկար ծրագրումէ ետք, Մհեր համոզեց իրմէ երկու տարի մեծ Սարգիսը եւ խոշոր տոպրակ մը ապահովելով, մտան «Պոսթան Փաշա» պարտէզը եւ սկսան սմբուկներ քաղելով լեցնել տոպրակին մէջ: Այդ միջոցին իրենց մօտեցող քայլերու ձայն մը առնելով, մեռելային լռութեամբ սպասեցին, որ պարտիզպանը անցնի: Մհեր աղօթեց, որ պարտիզպանին ձեռքը չանցնին: Պարտիզպանը արագութեամբ անցաւ, կոխելով Մհերին աջ ձեռքին վրայ, սակայն, պարտէզի հողը փխրուն ըլլալով, աւելորդ ցաւ չպատճառեց իրեն:

Պարտիզպանին մեկնելէն հինգ վայրկեան ետք, Մհեր եւ Սարգիս, շալկած սմբուկով լեցուն իրենց բեռները, վախը իրենց սրտին մէջ, դողդղալով հասան տուն: Մհերին ծնողքը, խստօրէն բարկացան, այպանելով իրենց ըրածը, զայն գողութիւն նկատելով, զգուշացնելով Մհերը, որ եթէ նման արարքներ Միս Քարէն Եփփէ հաստատութեան վարիչներուն ականջը հասնի, կրնային զինք հոգատարութենէն զրկել: Այդ պարագային, որպէս անուս մեծնալով, կամ որպէս գողաւագակ պիտի ապրի կամ բեռնակրութիւն պիտի ընէ:

Պարտէզներու ոտնձգութիւնները, հօրը սպառնալիքներուն հետեւանքով դադրեցան: Արդէն 12 տարեկան էր, ունէր ընկերական խմբակ մը, որոնք անգուսպ էին, եւ, դպրոցական իրենց ուսուցիչներուն դէմ ոխ կը պահէին, պատճառաբանելով ուսուցիչներուն կատարած գատողութիւնները աշակերտներուն ուսումնական նիշերը արդարութեամբ չղնելու համար:

Մհեր եւ ընկերները, պայթուցիկ խցաններով ատրճանակներ ապահովելով, արշաւեցին Օր. Մարի Օրջանեանի բնակարանը եւ պայթուցիկ ատրճանակները գործածելով, հանելի աղմուկ եւ իրարարանցում ստեղծեցին թաղին մէջ: Օր. Օրջանեանի միջոցաւ դէպքը տնօրէնին հասնելով, տնօրէնը զիրենք հարցաքննութեան կանչեց: Տղաքը իրենց արարքը արդարացուցին, ըսելով, որ Օր. Օրջանեան, ձմեռուան ցուրտին, կրակարանը իր սեղանին տակ կը գետեղէր, իրենք կը պաղէին, իսկ օրիորդին սրունքները կը կարմը:

րէին: Անշուշտ տնօրէնը պատժեց անկարգ աշակերտները, սպառնալով, կրկնուելու պարագային զիրենց այլեւս դպրոց պիտի չընդունի:

Նոր Գիւղի շրջանին մէջ կը բնակէին քանի մը խենթեր եւ անբընական երիտասարդներ, որոնց ամէնէն զգուելին էր Ակոշը, որ բերնին լորձուռնքները տարածելով, անճոռնի ձայներ հանելով փողոցներէն կ'անցնէր, Մհերի նման տղոց ատելութեան նոխազ դառնալով:

Սակայն, ամենէն ցաւալի դէպքը պատահեցաւ աչազուրկ Խոսրովին հետ:

Խոսրով, գաւազանի օգնութեամբ երբ կը քայլէր Նոր Գիւղ, Միս Բարէն Եփփէ այրիանոցի վերջաւորութեան գտնուող Սասունցի Գրիգորի փուռին քովէն, Նոր Գիւղի չարածճի տղաքը սկսան խեղճ աչազուրկ Խոսրովը խաղցնել, անոր վրայ նետելով ձմերուկի եւ սեխի կեղեւներ ու այլ աղտոտութիւններ, միեւնոյն ժամանակ հարուածելով մանր քարերով:

Աչազուրկ Խոսրով, անյուսօրէն հոլի պէս կը դառնար, գաւազանով օդը հարուածելով, ինքզինքը պաշտպանելու համար տեղացող հարուածներէն: Կը հայհոյէր, կ'անիծէր, կ'աղերսէր, բայց անօգուտ: Անխիղճ տղաքը խնդուքով, քրքիջով եւ ուրախութեամբ կը շարունակէին իրենց ցաւալի խաղը:

Անշուշտ Մհեր գլխաւոր հարուածողներէն մէկն էր եւ միշտ աւելի կը մօտենար Խոսրովին, աւելի կատղեցնելով զինք: Այդ միջոցին, Խոսրովի գաւազանը զօրաւոր ուժգնութեամբ հանդիպեցաւ Մհերին: Մհեր ինկաւ Խոսրովի ոտքին մօտ: Աչազուրկ Խոսրով, ծռեցաւ, բռնեց Մհերին թեւէն եւ զարկ ու զարկ, մինչեւ անցնողներ խղճալով ազատեցին զինք կատղած Խոսրովի ձեռքէն:

Մհեր իր անխիղճ շարութեան պատիժը կրած էր: Իր այլազան շարագործութիւնները եւ արկածախնդրութիւնները շրջան մըն ալ շարունակուեցան: Իր հօրը եւ եղբօրը թելադրանքով Հ.Մ.Ը.Մ.ի սկառու դարձաւ: Ամէն Կիրակի եւ շաբթուան Չորեքշաբթի օրերը կը հետեւէր Հ.Մ.Ը.Մ.ի սկառուական դաստիարակութեան եւ կարգապահութեան:

Հ.Մ.Ը.Մ.ի սկառուական գիտելիքները եւ հայ ազգային գիտակցական դաստիարակութիւնը կամաց-կամաց զինք սկսան հեռացնել անխիղճ անակաւ արարքներէն եւ արկածախնդրութիւններէն:

Մհեր, Սահակեան վարժարանի հինգերորդ դասարանի աշակերտ եղած շրջանին, կատաղութեամբ կը տեսնէ, որ ուղտի վրայ

սոխ բեռցած արաբ մը կայք հաստատած է Մ. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ շրջապատի բաց բակին մէջ, անցնող դարձող հայերուն իր սոխի տեսակը գովելով:

Ահա առիթ մը, նոր արկածախնդրութեան: Կէսօրուան դադարին, իր չարածճի երկու ընկերները համոզելով եւ սոխի վաճառորդին հըը առնելով, ամբողջ Նոր Գիւղը կը պատէին, իրենք զիրենք հերոս կարծելով կը խայտային:

Էջը անբնական պտոյտներէն կը ձանձրանայ, իրենք ալ էշին վրայ նստելէն, կը հասնին Մ. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ բակը, ուր սոխի վաճառականը իր էջը փնտռելէ յուսահատած, կը տեսնէ իր էշին վրայ հեծած երեք պատանիները, կը կատղի եւ հայհոյելով կը մօտենայ անոնց:

Տղաքը, որպէսզի չբռնուին, անտրաբանական շարժումներ ընելով, պատճառ կը դառնան, որ էշին փալանը դառնայ եւ տղաքը կ'իյնան գետին: Նկատի ունենալով, որ էջը քշողը Մհերն էր, Մհերը առաջին ինկողը կ'ըլլայ բակին մէջ գտնուող միջակ մեծութեամբ քարերուն վրայ, իսկ տղաքը կ'իյնան Մհերին վրայ: Մհերին ձախ թեւը, արմուկէն տեղէն կ'ելլէ, ահուելի ցաւեր պատճառելով իրեն:

Մհեր ցաւերու մէջ դէպի տուն վագելով, կը բացատրէ եղելութիւնը ծնողքին: Ծնողքը զինք կը տանին Նոր Գիւղի գլխաւոր պողոտային վրայ գտնուող փռապան Սարգիսին, որ անուն հանած է որպէս բեկաբոյժ:

Սարգիս, հակիթով, օճառով ալիւրով շաղախ մը կը շինէ եւ ձեռքը անոնցմով շփելէ եւ արմուկը տեղը հանգչեցնելէ ետք, կը կապէ եւ իր աշխատավարձքը առնելէ ետք, բարի ապաքինում կը մաղթէ:

Սակայն, մէկ ամիս ետք, երբ Մհերին թեւը կը քակեն, ձեռքը արմուկէն չի ծալուիր, ինչպէս փայտէ շիտակ կտոր: Սարգիսին արդարացուցիչ պատասխանները Մհերի ձեռքը բուժելու տրամաբանական չէր: Ստիպուած Մհերին հայրը զինք կը տանի բեկաբոյժ սասունցի Աբրէին մօտ: Սասունցին կը յանձնարարէ Հալէպի ձիատէյտիէ թաղամասին մէջ ծախուող պզտիկ (մանր) ձուկեր գտնել եւ զանոնք ծեծելով արմուկին կապել մինչեւ որ հոտի, վերջը իրեն բերել:

Ձուկերու հոտով Մհեր կը ներկայանանայ սասունցի Աբրէին: Աբրէ, կը քակէ կապերը, տաք ջուրով եւ օճառով աղուոր մը կը լուծայ արմուկը եւ ձեռքի արագ շարժումով մը արմուկը կը ծալէ:

Այնուհետեւ, Մհեր ամէն օր մարզանքով եւ տաք ջուրով եւ օճառով շփելով, թեւը կը վերագտնէ իր բնական դիրքը:

Վերոյիշեալ արկածներէն եւ արկածախնդրութիւններէն ետք, Մհեր կ'անդամագրուի Նոր Գիւղի Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Վարանդեան Պատանեկան Միութեան շարքերը, ուր կը ստանայ ազգային եւ գաղափարական կրթութիւն, ուխտելով ծառայել իր ազգին, հայրենիքին եւ եկեղեցիին:

Յատուկ յիշատակութեամբ կ'աւարտէ Ազգային Սահակեան Վարժարանը, սակայն, ի ցաւ իրեն եւ ծնողքին, հայրենակիցի մը տղուն համազգեստով բեմ ելլելով եւ խմբանկար նկարուելով, որովհետեւ իր հայրը իրեն նոր զգեստ առնելու դրամ չունէր:

Այդ չարածձի տղան, արկածախնդիր եւ անզուսպ տղան, տարիներու ընթացքին կը դառնայ պարկեշտ, աշխատասէր, խղճամիտ, ազգասէր, հայրենասէր եւ եկեղեցասէր երիտասարդ մը, որ պատիւ կը բերէր իր ծնողներուն եւ ազգին:

Հայրը, իր ծանօթներուն, իրենց չար գաւակներով մտահոգներուն կ'ըսէր.

- Մանկութեան չար եղող ձեր գաւակներուն համար մի՛ մտահոգուիք, մանկութեան չար եղողը, երբ մեծնայ, ճիշդ հակառակը, շատ խելօք եւ ազնիւ կը դառնայ:

Ստեփանակերտ – Յուշահամալիր

ԵՕԹՆԱՆ ՅԱԿՈՒՐ

Եօթնան՝ սպառնական աստիճան Փրասական բանակին մէջ, հայկական հարիւրապետի հաւասար, որուն ապօրինաբար տիրացած էր քանի մը ժամուան համար, բնիկ քիլիսցի Յակոբ Թաթոյեան, Հալէպի մէջ, յատուկ պարագաներու ընթացքին:

1922-ին, Փրանսական բանակներու Կիլիկիայէն հեռանալէ ետք, Քիլիսէն հայու թիւնը կրկին անգամ հեռացաւ իր հայրենի հողերէն եւ ապաստան գտաւ Սուրիոյ Հալէպ քաղաքին մէջ, արաբ ազնիւ ժողովուրդին գուրգուրանքին արժանանալով:

Դաւիթ եւ Վարդուհի Թաթոյեաններ, իրենց զաւակներուն՝ Յակոբին, Համբարձումին եւ Կարպիսին հետ հասան Հալէպ եւ իրենց ունեցած նիւթական միջոցներով տուն մը կրցան վարձել «Թրապէլ Ղուրապէ» թաղին մէջ:

Դաւիթ փռապանի մը մօտ գործ գտաւ եւ ապահովեց իր ընտանիքի ապրուստը: Կը մնար զաւակները հայկական դպրոց ուղարկելու հարցը: Այդ հարցն ալ կարգադրուեցաւ շնորհիւ Քառասուն Մանկանց Եկեղեցւոյ Հոգեւոր Հովիւ Արժանապատիւ Տէր Մկրտիչ Ա. Քհնյ. Սուրբատեանի միջնորդութեան: Երեք զաւակները՝ 5,7 եւ 10 տարեկան, սկսան յաճախել Հայկազեան Վարժարան, խոր գոհունակութիւն պատճառելով իրենց ծնողներուն:

Դպրոցական քանի մը տարիներու թաւալումով յայտնի դարձաւ, որ երէց տղան՝ Յակոբ, իր դասերուն սկսած էր չհետեւիլ եւ դպրոցէն յատուկ դիտողութիւններու նամակներով, դպրոցի տնօրէնութիւնը դժգոհութիւն կը յայտնէր Յակոբի ծուլութեան եւ անկարգապահութիւններու մասին: Հօրը դիտողութիւնները, սպառնալիքները, ծեծերը որեւէ արդիւնք չտուին: Յակոբ կը շարունակէր իր չարութիւնները եւ ընթաստութիւնները:

Վարժարանի տնօրէնը, Յակոբը ճամբու բերելու համար գործադրած բոլոր միջոցները գործածելէ ձանձրացած, Յակոբը կ'արտաքսէ դպրոցէն, մեծ ցաւ պատճառելով Թաթոյեան ընտանիքին:

Յակոբին հայրը ճարահատ, երկաթագործ բարեկամի մը կը դիմէ, որպէսզի Յակոբը քով աշխատցնէ եւ արհեստ սորվեցնէ: Սակայն, դժբախտաբար, հոն ալ հանգիստ չի կենար եւ 18 տարեկանին, տունէն փախչելով կը գինուորագրուի Փրանսական բանակին, երեք տարի ծառայելու ստորագրութեամբ:

Երեք տարի Ֆրանսական բանակին ծառայելով, բաւական Ֆրանսերէն եւ զէնք գործածել կը սորվի: Բանակէն դուրս գալով, իրեն հետ Ֆրանսական բանակին ծառայող Իսքէնտէր եւ Մովսէս անունով ընկերներուն հետ աւագակախումբ մը կը կազմեն եւ կը սկսին կողոպտել տուներ եւ խանութներ, տիրանալով մեծ քանակութեամբ գումարներու եւ հարստութեան: Դժբախտաբար, իրենց աւագակային արշաւանքներու ընթացքին, անխղճօրէն սպաննութիւններ ալ կը կատարէին, ձերբակալուելու վտանգին առաջը առնելու համար:

Ոստիկանութեան ջանքերը եւ հետապնդումները դրական արդիւնքի չեն հասնիր: Միշտ, անհաւատալի ճարպիկութեամբ, զինուորական կրթութիւն առած այս գողերը, ոստիկանութեան պաշարումները կը ձեռքէն եւ իրենց հետքը կը կորսնցնէին:

Օր մըն ալ, Յակոբ կը մտածէ օր ցերեկով մեծ գողութիւն մը կազմակերպել: Կը հագնի Ֆրանսական բանակին սպայական եօթնանի համագգեստը, ատիճաններն ու պատուանշանները եւ «ՊուլըՎար տը Ֆրանս» պողոտայի ոսկերչական մեծ վաճառատուն ուղղուելու ճամբուն վրայ, կը հանդիպի, ճիշտ իր համագգեստը, աստիճանը եւ պատուանշանները ունեցող Ֆրանսացի սպայի մը:

Ֆրանսացի սպան կը բարեւէ եւ կ'ուզէ ծանօթանալ իր մասնագիտութիւնը ցոյց տուող եւ տարագը ունեցող սպային, այն գիտակցութեամբ, որ իր կայազօրին մէջ այդպիսի սպայ մը գոյութիւն չունի: Կը մօտենայ Յակոբին եւ կ'ուզէ գիտնալ իր անունը, եւ ո՞ր կայազօրին պատկանելութիւնը: Յակոբ զգալով, որ կրնայ խարդախութիւնը երեւան ելլել եւ այդ պատճառով ձերբակալուիլ, կը հանէ ատրճանակը եւ կը հրամայէ Ֆրանսացի սպային հանել սպայական տարագը եւ իր առջեւէն վագել, առանց ետեւը դառնալու, Պաղտատ կայարանի ուղղութեամբ:

Ֆրանսացի սպան, իր կեանքը փրկելու գնով կը հնազանդի Յակոբի հրամանին եւ գրեթէ մերկացած, առանց նաեւ ետեւը նայելու կը վագէ Պաղտատ կայարանի ուղղութեամբ:

Այս պատահարի ազդեցութեան տակ, ժողովուրդը Յակոբ անունին կը կցէ Եօթնան տիտղոսը, զինք կոչելով Եօթնան Յակոբ:

Տարիներ կ'անցնին, աւագակախումբը կը շարունակէ իր աւագակութիւնները եւ իրենց համար դժբախտ օր մը, պաշարուելով կը ձերբակալուին եւ դատադատաստանէ ետք, կը դատապարտուին **15** տարուան բանտարկութեան:

Բանտին մէջ Յակոբ եւ ընկերները տրտում-տխուր օրեր կ'անցընեն, եւ, կը մտածեն ձեռով մը փախչիլ բանտէն եւ կրկին ապրիլ ազատ, շարունակելու իրենց տնաքանդ արկածախնդրութիւնները եւ հեռանալ Սուրիոյ սահմաններէն:

Եօթնան Յակոբ արդէն իսկ թեւակոխած ըլլալով **32** տարիքը, սկսած էր յոռետես դառնալ, իր մագերուն մէջ նշմարելով կարգ մը ձերմակ մագեր: Իրենց այցելութեան եկող կարգ մը բարեկամներէն կը խնդրեն բերել հողը փորող կարգ մը գործիքներ եւ յանձնել զինուորական պահակին, որուն կաշառք տուած էին, որպէսզի այդ գործիքները գաղտնօրէն իրենց յանձնէ:

Քանի մը շաբաթ ետք, ապսպրանքը կատարուած էր եւ գործիքները սկսած էին փորել երեք ընկերներու բանտարկուած սենեակին պատը:

Ամէն օր, գիշերուան հանգիստ պահին, երբ ամէն մարդ քնացած կ'ըլլային, հայ բանտարկեալները կը փորէին պատը եւ իրենց բարեկամ զինուորին օգնութեամբ հանուած հողերը կը թափէին բակի հորին մէջ:

Մէկ տարուան դանդաղ աշխատանքով կարելի կ'ըլլայ մարդու լայնքով անց մը բանալ բանտասենեակէն, ուրկէ Յակոբ կը սողոսկի եւ զարմանալի անցքի մը հանդիպելով, կը շարունակէ իր յառաջ-խաղացումը եւ կը հասնի ջրհորի մը: Ջրհորէն դուրս կ'ելլէ եւ ինքզինք կը գտնէ բանտէն բաւական հեռու տունի մը բակին մէջ: Ձեռով մը, առանց աղմուկի, բակի դուրսի դուռը կը բանայ եւ կ'աներեւութանայ: Բայց ո՞ւր պիտի երթայ եւ պահուի երբ առաւօտ ըլլայ եւ քողարկուի իր փախուստը:

Կը մտածէ իր հօրը տունը հանդիպիլ, սակայն, իր ծերունի հօր անգութ նայուածքէն եւ անէծքէն խուսափելով կը մտածէ երթալ իր մօրաքրոջ տղուն տունը, որ կը գտնուէր Նոր Գիւղի **4**-րդ թաղամասին մէջ:

Մօրաքրոջ տղան, Յովհաննէս, իր ազգականը սիրով կ'ընդունի, սակայն, իր երեք զաւակներով խճողուած տունը պատշաճ չգտնելով, կը թեւադրէ, որ պատսպարուի իր գոքանչը նոր մեռած աներոջ տունը:

Ամիսներ կ'անցնին, ոստիկանութեան փնտռուածքը եւ հարցաքննութիւնները Յակոբը ձերբակալելու արդիւնքի չեն հասնիր:

Ոստիկանութիւնը, Յակոբին հետքը գտնելու համար բանտէն կ'արձակէ Յակոբին երկու ընկերները՝ Իսքէնտէրը եւ Մովսէսը, ո՞

րոնք բացուած խոռոչէն յանդգնութիւնը չեն ունեցած եւ մնացած էին բանտին մէջ:

Անոնք իրենց յայտնի միջոցներով կը գտնեն Եօթնան Յակոբին պատասպարանը եւ կ'առաջարկեն հեռանալ Հալէպէն եւ ապաստանիլ «քրտական լեռ» (Ճէպէլ Քրատ), քիւրտերու աշիրաթապետին շրջանը:

Եօթնան Յակոբ իր երկու ընկերներով, գինուած «Քուլթ» տասնոցներով եւ դաշոյններով կը հեռանան, Յակոբի մօրաքրոջ տղուն աներոջ տունէն: Որոշ ատեն մը կը մնան «քրտական լեռ», ապրելով ազատ պայմաններու մէջ, որուն կարօտը ունէին երկար ատենէ ի վեր:

Քիւրտերու աշիրաթապետը, որուն հովանիին տակ կ'ապրէին մեր երեք փախստականները, աշիրաթապետէն հրահանգ կը ստանան որոշ գումարի մը փոխարէն ահաբեկել (սպաննել) քրտական «Միւրիւտ» համայնքի շէյխը:

Այս առաջարկը թէեւ դժուար եւ վտանգաւոր, սակայն, չէին կրնար ոչ ըսել, նկատի ունենալով իրենց փախստական կացութիւնը: Կը գինուին աւելի արդիական գէնքերով եւ միւրիւտներու շրջանը հասնելով, կը հետապնդեն շէյխին շրջագայութիւնները: Սակայն, շաբաթներ տեւող հարցաքննութիւններէ ետք չեն կրնար շէյխը գտնել եւ իրենց առաքելութիւնը իրականացնել, ստիպուած, առանց քիւրտ աշիրաթապետին հանդիպելու, կը հեռանան «քրտական լեռ»էն եւ կրկին կ'իջեւանին իրենց նախկին թաքստոցը:

Դէպքերու այս կացութենէն ետք, հայկական գերեզման տանող կամուրջին տակ մեռած կը գտնեն բանտէն արձակուած Եօթնան Յակոբի ընկեր Իսքէնտէրի սպաննուած դիակը:

Լուրը Եօթնան Յակոբին կը հասնի: Ան իրեն սպառնացող վտանգին հօտը առնելով, կ'առաջարկէ իր մօրաքրոջ տղուն, որպէսզի միջոցներ գտնէ, կարենալ երկրէն հեռանալու:

Յակոբին մօրաքրոջ տղուն աները, որուն տունը կը մնար Յակոբ, կը մտածէ Յակոբը Պաղտատ փախցնել: Սակայն, ինչպէ՞ս: Նախ Յակոբը իր տունէն հեռացնելով կը տանի Պաղտատ կայարանի մօտ գտնուող սասունցի Հայրապետին փուռը, խոստանալով յաջորդ առաւօտ գալ եւ զայն ձեւով մը մասնագէտ անձերու միջոցաւ Պաղտատ փախցնելու համար:

Սակայն, Շաբաթը Ուրբաթէն առաջ կու գայ: Փախստական Մովսէս, Իսքէնտէրի հետ նիւթական հարցերով արկածախնդրու-

Թիւն ունենալով, Իսփէնտէրը սպաննելէ ետք, ոստիկանութեան կը մատնէ Յակոբին թաքստոցին տեղը:

Ոստիկանութիւնը այդ գիշեր, առաւօտեան արշալոյսին կը պաշարեն Յակոբին մօրաքրոջ տունը, ինչպէս նաեւ անոր աներոջ տունը, սակայն, Յակոբը չգտնելով կը ձերբակալեն Յակոբին մօրաքրոջ տղուն աները եւ աներորդին: Ոստիկանատան մէջ, ձերբակալեալները կը սկսին ծեծել: Աներոջ կերած ծեծը, ոտքերուն տակ յատուկ ռետինէ շինուած գաւազաններով, ոչ մէկ արդիւնք կու տայ, սակայն, որդիին, 15 տարեկան դպրոցական աշակերտը, երբ կը սկսի ծեծուիլ, չդիմանալով, ոստիկանութեան կ'ըսէ, որ իր հայրը, Եօթնան Յակոբը՝ Կառ Տը Պաղտատ գտնուող սասունցիին փուռը տարաւ:

Ոստիկանութիւնը շուտով կը պաշարէ սասունցի Հայրապետին փուռը, եւ, բարեբախտաբար Յակոբը քնացած ըլլալով, դիւրութեամբ կը ձերբակալէ զայն, ի մեծ պարծանք Հալէպի ոստիկանութեան:

Այս դէպքը մեծ տառերով եւ առաջին էջին վրայ լոյս կը տեսնէ Հալէպի արաբական թերթերուն մէջ, 1939-ի Յունիսին:

Հալէպի բարձրագոյն դատարանը ցկեանս բանտարկուած ղեկավարտեց Եօթնան Յակոբը, որ իր կեանքով պատիւ չէր բերեր հայ ժողովուրդին, որոնք կ'անիծէին Յակոբին եւ անոր նման հայ երիտասարդներուն արարքները:

Իսկ եկեղեցիներու մէջ հայ եկեղեցականները, իրենց քարոզներով, հայ պատանիներուն կը թելադրէին ըլլալ պարկեշտ, կարգապահ, ծնողասէր, ազգասէր եւ մաքուր քրիստոնէաներ, պատիւ բերելով իրենց ազգին եւ ծնողքին:

ԶՕՐԵՂ ԱՒԵԼԻ ՔԱՆ ԿՐԱԿՐ

Հայաստան արաբական արշալանքներու եւ տիրապետութեան ենթարկուած է 7-րդ դարէն մինչեւ 10-րդ դար, կռուախնձոր դառնալով բիւզանդական եւ արաբական կայսրութիւններու միջեւ:

Արաբ նշանաւոր էմիր Աղբուղան մեծաթիւ զօրքով մտած էր Կորդուաց աշխարհը եւ հսկայ բանակի վրանները զետեղած լեռնային գետի ափին:

Իր բանակներուն յարձակումները գրաւելու համար Կորդուած աշխարհը, որուն իշխանը Արգաւան, Անգղ բերդի պարիսպներէն պատսպարուած, իրեն հաւատարիմ քաջերով կը դիմադրէր էմիր Աղբուղանի զօրքին յարձակումներուն, որոնք բազմաթիւ զոհեր տալէ ետք, կը նահանջէին ռազմաճակատէն:

Ռազմաճակատէն հասնող լուրերու լոյսին տակ, գիշերային անդորրի մէջ ընկողմանած էմիրի վրանին մէջ փոթորիկ բարձրացաւ: Էմիր Աղբուղան կը գոռար անզուսպ: Աչքերէն կայծեր կը ցայտային: Աջ այտը կիսող սպին կը խաղար անհանգիստ, անճոռնի գալարումներով:

Էմիր Աղբուղա, երեսուն տարի բազմաթիւ տէրութիւններ, քաղաքներն ու գիւղերը, բերդերը եւ ամրոցները պաշարելով, հանդիպած էր օրհասական դիմադրութեան, շատ զոհեր տուած էր, բայց միշտ յաղթանակներ ապահոված էր: Եւ ահա, այնքան յաղթանակներէ ետք, եկած հասած էր հայկական Կորդուաց աշխարհը, սակայն, անէծք շէյթանին, այժմ, այդ յաղթական թուրը անճուկած էր հանդիպելով հայոց լեռներու ապառաժներուն եւ չնայած բազմաթիւ զոհերու, անկարելի դարձած էր ընկճել հայոց դիմադրութիւնը, շարժուելու համար դէպի Այրարատ:

- Արաբական խալիֆայի պանծալի թուրին առջեւ պէտք է նահանջեն լեռներն ու ծովերը, պէտք է ծնկաչոք ըլլան հայերը: խելայեղ ջղայնութեամբ կը գոռար էմիր Աղբուղան:

Սակայն անսասան ու աննուաճ կը մնար հայոց Անգղ բերդը, շնորհիւ հաւատարիմ հայ զինուորներու քաջութեան եւ հայրենասիրութեան:

Ձախողուած գրոհներէն ետք, գիշերը Աղբուղան խորհուրդի հրաւիրեց իր օգնականներ՝ Օմար Եռսուլֆ եւ Նասիպ զօրավարներուն:

Պապանձուած էին հռչակաւոր զօրավարները: Գիշերային խաղաղութեան մէջ կը լսուէր լեռնային գետի շառաչը:

- Ի՞նչ ես ոգնիի նման կուզ կեցած լուծ ես շէյթանի ծնունդ - զօրավար Նասիպի երեսին գոռաց համբերութենէն դուրս եկած Աղբուղան:

Զօրավար Նասիպ վայրկեանական ցնցումներով ոտքի ելաւ, խոնարհութեամբ ձեռքերը պարզեց երկինք, կապտագոյն, հաստ շրթունքներու արանքէն օգնութիւն աղերսեց Ալահէն, ապա դիմեց էմիր Աղբուղային:

- Արեգակ հաւատոյ, կ'երդնում Մոհամէտի անունով, արեւածափին հնազանդեցնել Անգղ բերդը եւ անհաւատ բերդապահի գլուխը դնել ոտքերուդ առջեւ...:

Օմարը եւ Եոսուֆը լուռ եւ մտածկոտ էին: Օմարը կրակոտ աչքերը անոնց վրայ ուղղելով, պոռթկաց.

- Իսկ դուք, ինչո՞ւ լուծ էք վախկոտ կատուներ:

Օմարը եւ Եոսուֆը քծնելով էմիրին առջեւ ըսին.

- Հաւատոյ արեգակ, մարգարէի անունով երդում կ'ընենք կատարելու քու բոլոր հրամանները, իրենց ձեռքերը կրծքերնին դնելով, երկիւղածութեամբ խոնարհութիւն ըրին.

Լուսադէմին գրոհը վերսկսաւ: Բարձունքէն հայ շինականները ժայռեր կը գլորէին արաբներու վրայ, խուճապի մատնելով զանոնք: Սակայն, զօրավար Նասիպ, կասեցուց խուճապը եւ թուրը մերկացնելով առաջ անցաւ, մարտի խրախուսելով զինուորները:

- Եա՛ Ալլա՛հ, եա՛ Ալլա՛հ, բացագանչելով կ'առաջնորդէր վերէն եկող նետերու տարափին տակ:

Բայց ահա, ժայռերու ետեւէն, յովազի պէս դուրս եկաւ կտրիճ մը, խոյացաւ Նասիպի վրայ ու գուրզով, տեղնուտեղը ջախջախեց Նասիպի գլուխը, ապա, տեսիլքի նման անյայտացաւ, ահ ու սարսափի մատնելով յարձակողները:

Կորդուած աշխարհի իշխան Արգաւանի որդին՝ Արծուինն էր քաջը:

Մինչեւ մթննալը, վերսկսաւ գրոհը: Արաբներու արիւնը առատօրէն կը հոսէր եւ կը խառնուէր գետի ջուրերուն, որ հայոց լեռնային ցասումնալի շառաչով կը տանէր բռնակալներու արիւնը, որ պէսզի մաքուր մնայ շինականին տուրք հողը:

էմիր Աղբուղան, զօրավար Նասիպի մահով ընկճուած, Օմարին եւ Եոսուֆին իր վրանը կանչեց գիշերային խորհուրդի:

- Եթէ մեզի չմիանայ Արգաւան իշխանը եւ մեր զօրքերը չառաջնորդէ,- ըսաւ զօրավար Օմարը, խեղճացած, - մեզ չի յաջողուիր անցնիլ լեռներու եւ կիրճերու մէջ ոլորուող անյայտ կածաններով: Այնտեղ, ամէն քարի տակ դարանակալ թշնամի մը նստած է:

- Բայց ինչպէ՞ս իսլամի եւ իսլիֆայի կամքին ենթարկել Կորդուած աշխարհը,- յուսադրուելով հարց տուաւ Աղբուղան:

- Պէտք է կաշառել, պէտք է երկիրներ խոստանալ, խաբել ծերունիին, - խորամանկութեամբ ոգեւորուած խօսեցաւ զօրավար Օմարը: Իսկ եթէ չհամաձայնի, պէտք է սպառնալ: Իշխանը ունի որդի մը, որուն խելագարի նման կը սիրէ: Ան մեր գերին է ներկայիս, կա՛մ հայրը կը միանայ մեզի եւ մեր զօրքերը կ'առաջնորդէ, կա՛մ անոր որդին կը սպաննենք:

Կորդուած աշխարհի իշխան Արգաւան երբ լսեց, որ արաբները նենգօրէն գերած են իր քաջ ժառանգորդին, երկինք եւ երկիր փուլ եկան իշխանի գլխուն:

Կորդուած նահապետը բարձրացուց հողին խոնարհած իր գլուխը, սրբեց աչքերու արցունքը եւ քայլ առ քայլ գնաց դէպի էմիրին վրանը:

Աղբուղան շողքորթութեամբ դիմաւորեց իր ոտքով եկած իշխանին, գովեց Արծուինի գեղեցկութիւնն ու քաջութիւնը, խոստացաւ Կորդուած աշխարհին միացնել նոր հողեր, վերականգնել Արգաւանի իշխանական իրաւունքները, եթէ ան իր որդիին հետ արաբական զօրքը առաջնորդէ դէպի Այրարատեան աշխարհը:

Մերունի Արգաւանը սաստիկ մռայլուեցաւ եւ յօնքերը կիտուեցան մշուշոտ աղբերու վրայ:

- Թո՛ղ յայտնի ըլլայ արաբ զօրագլխուն,- պոռթկաց ան,- որ Կորդուած իշխաններու տոհմը կը սերի Արշակունիներէն: Մեր կիները երբե՛ք դաւաճան չեն ծնած ու մատնիչ չեն սնած...: Եւ թող յայտնի ըլլայ Աղբուղային, որ իմ բազուկներն այսօր ալ զօրեղ են թշնամին հայրենի երկրէն դուրս շարտելու, սակայն խիստ անզօր են թշնամիին իմ հայրենի ճանապարհը ցոյց տալու...:

- Բայց այդ տոհմը ես կ'ոչնչացնեմ: Այդ տոհմի վերջին տղամարդին եւ տանջամահ կ'ընեմ,- յոխորտաց Աղբուղան, ձեռքը տանելով կեռ սուրին:

Արգաւանը լուռ էր, անոր հայեացքը սուրի նման էր դահիճի անողոք աչքերուն մէջ:

- Մտածէ՛, ծերո՛ւկ, մտածէ՛,- ըսաւ Աղբուղան, ձայնը մեղմացնելով,- կա՛մ քու միակ որդին կը կորսնցնես, կա՛մ կը կատարես խալի-Փայի կամքը, ուրիշ ելք չունիս:

Արհամարհանքի ժպիտ մը անցաւ Արգաւանի խորշումնալի դէմքէն:

- Դուն գիշերային գողի նման մտար իմ երկիրը, եւ մենք չկարողացանք չափել մեր բազուկներու եւ թուրերու ուժը,- պատասխանեց ծերունի նահապետը Աղբուղայի երեսին,- հիմա ալ կը ստիպես, որ դաւաճանեմ հայրենիքիս: Մի՛ վախցնէր զիս մահով: Մեր նախնիները մեզի սորվեցուցած են՝ իմացեալ մահը անմահութիւն է:

- Բերէ՛ք կրակարանը թէժացած կրակով,- խելագար մոլուցքով պոռթկաց Աղբուղան,- ես հիմա կրակէ լեզուով կը խօսիմ քեզի հետ:

Սպասաւորները անմիջապէս կատարեցին Աղբուղայի հրամանը: Բերին կրակարանը, որուն մէջ կը բոցկլտար թէժ կրակը:

Ծերունի նահապետը նայեցաւ թէժ կրակին, նայեցաւ իր մէկ հատիկ որդիին, հասկցաւ, թէ ինչ կը սպասէ իրեն: Միրտը կծկուեցաւ, սակայն, բարձր պահեց ալեհեր գլուխը եւ դառնալով որդիին, ըսաւ.

- Զաւա՛կս, ցոյց տուր դահիճներուն, որ դուն չես վախնար մահէն, եւ ոչ ալ ես կը վախնամ քեզ զոհարկելու յանուն հայրենիքիս:

- Կրակի մօտ բերէք զայն, հրամայեց Աղբուղան:

Արծուին չթողուց, որ իրեն մօտենան, մէկ կողմ հրեց դահիճներուն, անվրդով մօտեցաւ կրակարանին եւ... ձեռքերը մխրձեց թէժացած կրակին մէջ...:

Նոյնը կ'ուզէ ընել ծերունի Արգաւանը, բախտակից ըլլալու համար իր որդիին, բայց որդին վճռաբար արգելք հանդիսացաւ:

- Դեռ պէտք կու գան այդ ձեռքերը, հայր:

Սկսած էին այրիլ Արծուինի ձեռքերը, կրած ցաւէն սկսած էին մեծնալ բիբերը, բայց, զարմանալիօրէն, ժպիտը չէր պակսէր դէմքէն:

Այս բոլորը տեսաւ էմիրը, տեսաւ, սարսուաց ու վայրկեան մը անշարժացաւ: Յետոյ, ուժասպառ վեր ելաւ մետաքսէ բազմոցէն եւ դառնալով դէպի զօրականները, տազնապահար գոչեց.-

- Եա՛ Ալլա՛հ, եա՛ Ալլահ, փրկէ մեզի...: Ահա ժողովուրդ մը, որուն կարելի է բնաջինջ ընել, բայց ծունկի բերել՝ անկարելի է,- եւ ընկճուած թափ տուաւ ձեռքը,- տարէ՛ք անոնց...:

Ապա հրաման արձակեց.-

- Բանակատեղիէն հանե՛լ բոլոր վրանները...:

Իր առաքելութեան մէջ ձախողած էմ իր Աղբուղան, բազմաթիւ գինուորներ զոհելէ ետք, ընկճուած սրտով կը վերադառնար իր երկիրը: Եւ լեռնային գետի կողքով հայոց լեռնաշխարհէն նահանջող վերջին արաբ գինուորը, երկիւղած հայեացք նետեց իր ուսին վրայէն ետ նայելով, եւ տեսաւ որ Կորդուաց աշխարհի իշխան Արգաւան գրկած էր իր քաջ որդին՝ Արծուինը եւ արտասունքով կը թրջէր անոր այրած ձեռքերը:

Այս պատմութեան հետեւանքով, երկար ատեն արաբ կայսերապաշտերը համարձակութիւն չունեցան ասպատակելու հայոց սրբազան հայրենիքի հողերուն վրայ:

ԲԱՐԻՔ ՑԱՆՈՂԸ՝ ԲԱՐԻՔ ԿՐ ՀՆՁԷ

Որպէս «Հորիզոն» շաբաթաթերթի թղթակից, տաղանդաւոր եւ արուեստագէտ երգիչ Գրիգոր Ծանկէօզեանէն հրաւէր ստացանք, գտնուելու Կիրակի, 9 Մայիս 2004, երեկոյեան ժամը 7:00-ին, Մարքամ թատերասրահին մէջ տեղի ունենալիք երաժշտական երեկոյին, որ այդ տարին կը զուգադիպէր «Մայրերու Օր»ուան տօնին:

Կնոջս հետ ժամանակէն առաջ, սրահին դռները չբացուած, արդէն հասած էինք հանդիսավայր, եւ, դռներու բացումով մուտք գործեցին թատերասրահ եւ տեղ գրաւեցինք մեզի յատկացուած տեղերը:

Համերգը հեզասահ անցաւ: Հայ երգի ակունքներէն մեր ծարաւը յագեցուցին: Հայաչունչ միջնորոտով խանդավառուեցանք ունկնդրելով Գրիգոր Ծանկէօզեանի եւ Լոս Անճելըսէն հրաւիրուած երգչուհի Շողիկ Գուշաքճեանի սքանչելի երգերով եւ նշանաւոր դաշնակահար եւ յօրինող Արմէն Ահարոնեանի դաշնամուրով նըլազուած եղանակներով:

Զեռնարկի սկսելէն կէս ժամ յետոյ, թափուր մնացած աջ կողմի աթոռս գրաւեց մեզի ծանօթ օրիորդ մը, որ կը ներկայացնէր հայկական կազմակերպութիւն մը: Յայտագրի առաջին մասի դադարին, կինս հարցուց օրիորդին ուշ գալուն համար: Օրիորդը պատասխանեց, որ ինք շատոնց ճամբայ ելած է հանրային փոխադրակառքով (բասով): Կէս ժամէն աւելի սպասած է երկրորդ բասին գալուն: Օդը ցուրտ ըլլալով շատ պաղած է:

Դադարի վերջաւորութեան, երբ սրահ վերադառնալով տեղս գրաւեցի, կինս պատմեց օրիորդին ունեցած դժուարութիւնները սրահ հասնելու համար եւ ինձմէ խնդրեց, համերգի վերջաւորութեան, զինք տուն հասցնենք: Կինս շատ բարեսէր ըլլալով, կարելի չէր մերժել իր խնդրանքը, քանի որ իմ ալ սրտիս կը խօսէր բարեգործութիւն ընելը:

Համերգը վերջացաւ: Կինս օրիորդին յայտնեց, որ մենք սիրով զինք տուն պիտի հասցնենք: Դժկամութեամբ ընդունեց: Վեհանձնութիւնը թոյլ չէր տար, որ ուրիշներ իրեն համար զոհողութիւն ընեն: Բայց երեւակայելով տուն վերադառնալու տառապանքը, ուշ գիշերին, հանրային փոխադրակառքով, ընդունեց:

Գիշերուան շուրջ ժամը 11:00-ին, արդէն իր բնակած տան դրան մօտ էինք: Շնորհակալութիւն յայտնեց եւ չէնք բարձրացաւ: Ես եւ

կինս, մեր ճամբան շարունակեցինք Շէփըրտի վրայ: Վարտըն փողոցը անցանք եւ չեմ գիտեր ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ, զօրաւոր հարուածով զարնուեցայ մայթի պատնէշին: Ինքնաշարժս կաղաց, դէպի աջ քսուելով: Անճոռնի ձայներ լսուեցան աջ կողմի անիւէն: Բարեբախտաբար, աջիս օթօ ծախող տիլըրի լուսաւոր մուտքը բաց ըլլալով կրցայ նես մտնել:

Աջ կողմի անիւը իջած էր: Ուշ գիշեր: Հեռաձայնս քովս չէր, որպէսզի **CAA** հեռաձայնեմ: Կը մտածեմ, ես ինչպէ՞ս պիտի կարողանամ պայթած անիւը քակել եւ պահեստի անիւով փոխարինել: Փորձառութիւն չունիմ նման գործ մը կատարելու եւ միեւնոյն ատեն, պէտք եղած ուժն ալ չունիմ: Բայց փախուստ չկայ, մինչեւ առաւօտ ալ հոն մնանք, անիւը պիտի փոխուի, որպէսզի տուն երթանք:

Ստիպուած, ուժերս հաւաքելով, գործի սկսայ: Դժուարութեամբ իր տեղէն հանեցի պահեստի անիւը եւ սկսայ պայթած անիւնին վիտաները քակել: Վերաբարձ գործիքը նախ սխալ տեղ դրի, որպէսզի անիւը վեր բարձրացնելով կարենամ անիւը դուրս հանել եւ պահեստի անիւը դնել, յետոյ տրամաբանութիւնս աշխատցնելով ճիշդ տեղը գտայ եւ սկսայ բարձրացնել, սակայն, մարմինս սկսած էր գալարուիլ յոգնութեան ցաւերով:

Կինս, քովէս հեռացած էր եւ Շէփըրտի վրայ օգնութիւն կը փնտռէր: Թաքսի մը կեցուցած է, սակայն, ան օգտակար չէ եղած: Անցորդէ մը օգնութիւն խնդրած է, ան պատասխանած է, որ ինք անիւ փոխել չի գիտեր: Նոյն վերաբերումը նաեւ ուրիշներ ունեցած են:

Յուսահատ, կինս կը պատմէ, ձեռքերս բացի, աղօթեցի Աստուծոյ եւ Յիսուսի, որպէսզի իր հրեշտակներուն միջոցաւ մեզի օգնութեան հասնին եւ մեզ փրկեն կէս գիշերուան այս փորձանքէն:

Կինս քովս եկաւ արտասուալից աչքերով եւ ցաւով դիտեց իմ մարմնական եւ հոգեկան տառապանքս: Եւ, ո՛վ Աստուածային հրաշք, երկու երիտասարդներ մօտեցան մեզի եւ առաջարկեցին իրենց օգնութիւնը, յայտնելով, որ իրենք դիմացի շէնքը կը բնակին եւ տեսած են իմ ունեցած դժուարութիւններս:

Երկու աստուածառաք երիտասարդները անմիջապէս գործի սկսելով, պահեստի անիւը տեղաւորեցին հանուած անիւին տեղ եւ նոյնիսկ ինծի չձգեցին, որ օթոյին մէջ դնեմ պայթած անիւը:

Հարցումիս, թէ իրենք արդեօ՞ք իրանցի են, պատասխանեցին, որ իրենք փաթիստանցի են: Մեր ազգութիւնը հարցուցին իրենք ալ իրենց կարգին, պատասխանեցի:

Մենք հայ ենք:

Տղաքը իրենց գործը վերջացած սեպելով, մեզի գիշեր բարի մաղթելով ուզեցին հեռանալ: Վայրկեան մը ըսի, եւ, սրտագին շնորհակալութիւն յայտնելէ ետք, որոշ գումար մը առաջարկեցի, ըսելով, որ «սուրճի գումար մը սեպեցէք»:

- Անկարելի է, որ մենք նիւթական հատուցում ստանանք մեր կատարած բարիքին համար: Աստուած կը տեսնէ եւ ինք մեզի կը փոխարինէ բարիքներով,- ըսին եւ հեռացան:

Այս պատահարը հայ ընթերցողներուն ուզեցի տեղեկացնել, ընդգծելով այն իրողութիւնը, որ «բարիք ցանողը, բարիք կը հնձէ» եւ հաւատալով, որ տակաւին այս կեանքին մէջ գոյութիւն ունին ի՞րաւ մարդիկ, բարեգործ մարդիկ, Աստուծոյ պատգամին հետեւող մարդիկ, առանց մորթալին, ցեղային եւ կրօնական խտրութեան:

Գանձասարի վանքի ընդհանուր տեսքը

ՈԳԵԼԻՑ ԽՄԻՉՔԵՐՈՒՆ ՎՆԱՄՆԵՐԸ

Փռապան Դաւիթի բազմանդամ ընտանիքը մինչեւ 1965 թուականը, կը բնակէին Հալէպի Սոքաթ Արպըին թաղամասի, մեծամասնութեամբ մահմետական բնակչութիւն ունեցող թաղին մէջ: Իրենք միակ հայ ընտանիքն էին, որ այդ թաղը կը բնակէին շուրջ տասը տարիէ ի վեր, նկատի ունենալով, որ ուրիշ շրջաններու տուններու հետ բաղդատած, տունին վարձքը բաւական աժան էր:

Տէր եւ Տիկին Դաւիթ եւ Ազնիւ Արշակեաններ, որոնք ամուսնացած էին 1939-ին, տարիներու թաւալումով ունեցած էին 6 մանչ եւ 2 աղջիկ զաւակներ, որոնց ապրուստը մեծ դժուարութեամբ կը հայթայթէր Պրն. Դաւիթ, որ որպէս փռապան եւ եփող, օրական 12 ժամ աշխատելով, հազիւ անօթի չմնալու չափ կեանք մը կ'ապրէին, ան ալ, յաճախորդներուն կողմէ նուիրուած մասշոտ (լահմաճուն) եւ այլ ուտելիքները տուն բերելով եւ ութը զաւակները կշտացնել փորձելով:

Պրն. Արշակեան, թէեւ ծոյլ չէր, սակայն օդի խմելու մոլուկներն ունէր: Որպէս հացթուխ իր ստացած ռոճիկին մէկ մասը կը ծախսէր իր թոքերը այրող օդիին, նկատի ունենալով, որ ան օդին կը խմէր առանց օգնական ուտելիքի: Եւ այսպէս ամբողջ կեանքին ընթացքին:

Տիկին Ազնիւ, շատ Աստուածավախ, կրօնասէր եւ զաւակներուն համար ամէն տեսակ զոհողութիւններ յանձն առնող մայր մըն էր, եւ, երբ իր ամուսնոյն գինովութեան աստիճան խմած տուն գալը դիտողութիւնը ընէր, կ'արժանանար անոր անխիղճ հարուածներուն եւ հայհոյութիւններուն:

Արշակեաններու զաւակները կը յաճախէին իրենց տան մօտիկ Ուսումնասիրաց Վարժարանը, սակայն, իրենց ընտանեկան կացութիւնը պատճառ կ'ըլլար, որ անոնք իրենց դասերուն մէջ կաղան եւ կրկնէն իրենց դասարանները:

Մեծ տղան, Աբրահամը, ինքնաբերաբար դպրոցէն հեռացաւ եւ իր բախտը փորձեց աշարկերտելով կարգ մը արհեստներու: Անոր յաջորդեց երկրորդ մանչը, Մահակը, որ հազիւ գործ գտած ամուսնացաւ եւ իր ընտանեկան բոյնը կազմեց: Խաչիկը, երրորդ մանչը, յաջորդեց Մահակին, արհեստի երթալով: Մանչերէն Զօհրապը, Զաւէնը եւ Սարգիսը ինչպէս նաեւ աղջիկները՝ Վեհանոյշը եւ Մաքրուհին, շարունակեցին դպրոց յաճախել:

Պրն. Դաւիթի շահը ինչպէս ըսինք, անբաւարար էր ընտանիքին հագուստներուն, ուտելիքներուն եւ դպրոցական ծախսերուն, իսկ աշխատող տղաքը, չէին մտածեր ընտանիքին օգնել, տանուտէրը սպառնաց զիրենք դատարանի միջոցաւ տունէն դուրս դնել:

Այսպիսի դժնդակ կացութիւն ապրելով, Արշակեան ընտանիքը կ'ապրէր անստուգութեան եւ թշուառութեան մէջ, բայց Պրն. Դաւիթ չէր կրնար բաժնուիլ օղիի շիշէն, կարծես մօրը կաթը ըլլար:

Տիկին Ազնիւ անճրկած դիմեց եղբայրներուն, որպէսզի օգնութեան հասնին իրեն, վճարելով տունի վարձքէն պարտք մնացած չորս ամսականները եւ նկատելով, որ Կաղանդն ու Ս. Մնունդը կը մօտենայ, որոշ գումար մըն ալ պարտքի տան իրեն, Ամանորը եւ Ս. Մնունդը ըստ հայկական սովորութիւններու տօնելու համար:

Տիկին Ազնիւին եղբայրները, որոնք թէեւ ունեւորներ չէին, սակայն իրենց քրոջ եւ զաւակներուն օժանդակելի իրենց աւագ պարտականութիւնը նկատելով հրեշտակային արագութեամբ հասան իրենց քրոջ կարիքներուն եւ յատուկ նուիրատուութիւնով ուրախացուցին քրոջ զաւակները:

Արշակեաններու կեանքը այս ձեւով չէր կրնար շարունակուիլ: Տիկին Ազնիւին եղբայրները չէին կրնար միշտ օգնութեան հասնիլ իրենց:

Պէտք է մտածել լուծում մը գտնել, պատուաւոր կեանք մը ապրելու համար:

Այդ լուծումը կարծես հրաշքով իրականացաւ: **1965**-ին, Հալէպի շուրջ հարիւր ընտանիքներ բախտը ունեցան Հայաստան ներգաղթելու: Այդ խումբին մաս կազմեց Արշակեան ընտանիքը:

Արշակեաններու Հայաստան հասնելով, նախ տեղաւորուեցան Հրազդան քաղաքը, ապա՝ Չարենցաւան քաղաքը, ուր իրենց տրուեցաւ սեփական տուն եւ գործ:

Պրն. Դաւիթ ստանձնեց հացթուխի պաշտօն Չարենցաւանի մէջ: Շատ նշանաւոր դարձաւ որպէս վարպետ հացթուխ: Թերթերը գնահատանքով անդրադարձան անոր աշխատասիրութեան: Տիկին Ազնիւ տնտեսի պաշտօն ստանձնեց քաղաքի վարժարանին մէջ: Մեծ տղաքը սկսան աշխատիլ գործարաններու մէջ, իսկ **16**-էն վար եղողները դպրոց սկսան յաճախել:

Ուրախ էին եւ երջանիկ ապրելով հայրենիքի մէջ, ուր իրենց համար միշտ գործ կար, մանաւանդ իրենք քաղաքական հարցերով չէին զբաղուեր եւ կուսակցական ըլլալու պարտաւորութեան տակ չէին:

Դժբախտաբար, բոլորի աշխատավարձերը չէին բաւեր իրենց ապրուստին: Ստիպուած, ինչպէս շատեր կ'ընէին, իրենք ալ դիմեցին փափախի (գողութիւն եւ անարդար վաստակի միջոցներ):

Հացթուխ Դաւիթ, Հայաստան ներգաղթելով, իրեն հետ տարաւ նաեւ օղի խմելու մոլութիւնը, օրինակ դառնալով իր անչափահաս զաւակներուն, որոնք իրենց հօրը նման սկսան ծխախոտ եւ օղի գործածել, իրենց եկամուտին կարեւոր մէկ մասը մսխելով այդ մոլութիւններուն:

Տարիներ անցան նոյնանման սովորութիւններով: Ընտանիքը շատ հեռու էր բարեկեցութենէն: Ծախսերը՝ շատ, եկամուտը՝ քիչ: Եւ պատահեցաւ անխուսափելին: Պրն. Դաւիթ ծանրօրէն հիւանդացաւ: Անոր լեարդը, ոգելից ըմպելիներու ազդեցութեան հետեւանքով, սկսած էր իր պաշտօնը չկատարել, եւ, բժշկական զանազան տեսակի դարմանումները չկրցան զինք փրկել: Պրն. Դաւիթ մեռաւ, որք ձգելով իր զաւակները:

Արշակեան ընտանիքի տնտեսական վիճակը աւելի վատթարացաւ, ստիպելով Տիկին Ազնիւր դիմելու իր եղբայրներուն, որոնք կը գտնուէին Գանատա եւ Միացեալ Նահանգներ, որպէսզի նիւթապէս օգնութեան հասնին իրենց:

Տիկին Ազնիւին եղբայրներէն երէցը, Հայաստանի վերանկախացումէն երկու տարի վերջ Հայաստան մեկնեցաւ, ահանատես դառնալով իր քրոջ եւ զաւակներուն թշուառութեան, որոչեց Գանատա վերադարձին Գանատա եւ Միացեալ Նահանգներ ապրող իր եղբայրներուն հետ, դիմեն առ որ անկ է, իրենց քրոջ ընտանիքը Լոս Անճելըս բերելու համար:

Տիկին Ազնիւին եղբայրներուն եւ անոնց զաւակներուն նիւթական ծախսերով, կարելի եղաւ իրենց քոյրը, երեք մանչ զաւակները՝ իրենց ընտանիքներով եւ երէց աղջիկը՝ Վեհանոյշը իր ընտանիքով կրցան Լոս Անճելըս բերել տալ:

Տիկին Ազնիւին Լոս Անճելըսի եղբայրը, անոնց համար տուն վարձեց, կահաւորեց եւ նիւթական որոշ օգնութիւն ընելով, ապահովեց անոնց տան վարձքը եւ ապրուստը, մինչեւ որ երեք տղաքը՝ Սահակ, Խաչիկ եւ Աբրահամ կարենան գործի սկսիլ եւ ապրեցնել իրենց ընտանիքները:

Լոս Անճելըս հաստատուած Հայաստանցի չորս ընտանիքներէն Վեհանոյշ եւ իր ամուսինը շատ չանցած գործ գտան եւ իր եղբայրներէն անկախ կեանքի սկսան:

Իսկ տղաքը, անգլերէն չգիտնալնին պատճառաբանելով, քանի մը ամիս անգործ թափառեցան Լոս Անճելըսի փողոցները: Բարեբախտաբար, իրենց կիները գործ գտան հայ գործարարներու մօտ, այդ ձեւով կրցան գոնէ հացի դրամ վաստակիլ եւ իրենց ամուսիններուն ծխախոտի եւ օղիի դրամ հայթայթել: Հակառակ պարագային, կին ծեծելը շատ լաւ սորված էին իրենց հօրմէն:

Տիկին Ազնիւը կը մնար իր փոքր տղուն՝ Խաչիկին ընտանիքին հետ, մնացեալները ունէին իրենց բնակարանները:

Տղոց այս տարօրինակ ընթացքը, զոր իրենց հետ բերած էին Հայաստանէն, ծուլութիւն, փափախ, խմիչքի մոլութիւն, անկարգութիւն եւ իրենց կիներուն եւ զաւակներուն հանդէպ անխղճութիւն եւ նոյնիսկ վայրագութիւն:

Տիկին Ազնիւի խրատները, թելադրութիւնները եւ դիտողութիւնները որեւէ բարերար արդիւնք չէին տար: Աստուածավախ եւ կրօնասէր կին մը ըլլալով, միշտ կ'աղօթէր, որ Աստուած իր զաւակներուն շնորհք տայ, որպէսզի որպէս իրական, խղճամիտ եւ պատուախնդիր զաւակ եւ հայր, անոնք ձերբազատուէին իրենց գարշելի մոլութիւններէն եւ դառնան պարկեշտ ընտանիքի հայրեր:

Ան իր զաւակները կանչելով անոնց կ'ըսէր.՝ «Ձաւակներս, ձեր հօր մոլութիւններուն եւ արկածալից կեանքին հետեւանքով ես եւ դուք թշուառութեան մէջ ապրեցանք: Հայաստան ներգաղթեցինք, սակայն, հոն ալ կեանքերնիս մնաց անմխիթար վիճակով: Ձեր հօր օրինակին մի՛ հետեւիք, զօրաւոր կամքով հրաժարեցէք ձեր հօրմէն ժառանգած մոլութիւններէն եւ իմ կեանքիս վերջալոյսին, աշխատեցէք զիս երջանկացնել»:

Բայց ի՞նչ օգուտ: Գործի կը սկսէին իրենց մասնագիտութեան համեմատ, սակայն, յաճախ բացակայութիւններու պատճառով, գործէ կը հեռացուէին:

Ինքնաշարժ քշելու արտօնագիր առնելէ ետք, Խաչիկ գինով վիճակով ինքնաշարժ քշելով եւ արկած ունենալու պատճառով, արտօնագիրը առկախուեցաւ պետութեան կողմէ: Բայց, Խաչիկ երբ գինովնար, կը կարծէր որ արտօնագիրի պէտք չունի: Կնոջ խօսքը մտիկ չընելով, եղբայրներուն տունը այցելութեան կ'երթար եւ հոն ալ եղբայրներուն հետ կը շարունակէր խմել իր լեարդը կրծող օղին: Վերադարձին, անօրէնք քշելով ոստիկանութեան ուշադրութեան կ'արժանանար եւ առանց արտօնագրի քշելու յանցանքով բանտ կը տարուէր:

Խաչիկ բանտէն ելլելէ ետք, շրջան մը կը խելօքնար: Երդում կ'ընէր այլեւս չիմել: Սակայն, քանի մը ամիս ետք, կրկին առանց արտօնութեան եւ գինով քշելով, ճամբան մոլորելու ճամբու եզրին տունի մը զարնելով, կրկին բանտ կը տարուի, աւելի ծանր պատիժով:

Անզգամը, բանտէն լուր կը դրկէր իր կնոջ եւ ծխախոտի դրամ կը պահանջէր երեք զաւակներու տէր կնոջմէն, որ գիշերը ցերեկին խառնելով եւ կար կարելով հազիւ կը հասնէր տունի վարձքին եւ իրենց ապրուստին:

Խաչիկին երկու երէց եղբայրները իրմէ լաւ չէին: Սահակ, երբեմն կ'աշխատէր, հազիւ ապրուստը ապահոված կը ծուլանար, եւ, երբ կինը իրեն դիտողութիւն կ'ընէր, ծեծի կ'արժանանար: Այդ ծեծերուն ընթացքին, կնոջ լաց ու կոծին ձայնը դրացիներուն կը հասնէր եւ անոնք մեղքնալով խեղճ կնոջ, ոստիկանութեան լուր կու տային, որոնք Սահակին ձերբակալելով բանտ կը տանէին:

Նոյն բնաւորութեան տէր էր նաեւ Աբրահամ: Երբ եղբայրները իրենց յատուկ տեղերը ունեցան Լոս Անձեյլըսի բանտին մէջ, ուր բանտարկուած կը մնային դժբախտաբար, **14,000** հայ երիտասարդներ, մեծամասնութեամբ Հայաստանէն արտագաղթողներ:

Արչակեանեան ընտանիքի վեց մանչերէն Զօհրայ տակաւին կ'ապրի Հայաստանի մէջ, Սարգիս Հալէպ ամուսնացած ըլլալով Հայաստան չներգաղթեց, իսկ Զաւէն ներկայիս կ'ապրի Ռուսիա, եղբայրներուն օրինակով:

Պրն. Դաւիթ Արչակեանի զաւակները, փոխանակ իրենց մօրը, քեռիներուն եւ հօրեղբայրներուն օրինակին հետեւելով պատուաւոր կեանք մը ապրելու, հետեւեցան իրենց անխիղճ հօրը օրինակին, իրենց կեանքը փճացնելով բանտերուն մէջ:

Տիկին Ազնիւ, ի տես իր մանչ զաւակներէն Աբրահամին, Սահակին եւ Խաչիկին դժխեմ եւ անպատուաբեր, հայ անունին եւ ազգականներուն արատ բերող կեանքին, տարիներու ընթացքին տկարացաւ իր մայրական սիրտը եւ կաթուածահար հոգին աւանդեց, անիծելով իր դժբախտ եւ տառապալից կեանքը:

ԱՆՁՆՁԵԼԻ ՅՈՒՇԵՐ ԵՐԱՆԱՇՆՈՐ Տ. Տ. ԶԱՐԵՎ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷՆ

1940 թուականին, Համաշխարհային Երկրորդ Պատերազմի տանջալից օրերուն, Հայկաի Նոր Գիւղ թաղամասի Ազգային Սահակեան Երկսեռ վարժարանի աւարտական դասարանի աշակերտ էի, միեւնոյն ատեն կ'աշակերտէի Սահակեան Վարժարանի սրահներուն մէջ տեղի ունեցող Հայց. Առաք. Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ դպրոցը, ինչպէս նաեւ որպէս դպիր կը ծառայէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայց. Առաք. Եկեղեցիին, դպրապետութեամբ Պրն. Արմէն Պետրոսեանի՝ շրջանաւարտ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Դպրեվանքէն:

Այդ օրերուն, Բերիոյ Թեմի առաջնորդն էր՝ Բարձրաշնորհ Տ. Արտաւազդ Սրբ. Արք. Սիւրմէլեան: Կիրակի մը, 1940-ին, պատարագի ընթացքին, խօսք առաւ Առաջնորդ Սրբազանը եւ իր տպաւորիչ քարոզի աւարտին, յուզումով յայտարարեց, թէ 16 տարի Բերիոյ Թեմին որպէս առաջնորդ ծառայելէ ետք, կը փոխադրուի Մայրավանք, նոր պաշտօն ստանձնելու համար:

Առաջնորդ Սրբազանին մեկնումէն ետք, Բերիոյ Թեմին առաջնորդական փոխանորդ կ'ընտրուի Հոգշ. Տ. Զարեհ Վրդ. Փայասլեան եւ 1940-1943 տարեշրջաններուն, իր ձեռնհասութեան եւ կարողութեան շնորհիւ կ'ընտրուի Բերիոյ Թեմի Առաջնորդ:

Զարեհ Վարդապետի առաջնորդութեամբ շրջանին, 1945-ին, Սուրիոյ մէջ սկսան Ֆրանսական տիրակալութեան դէմ ապստամբական շարժումները: Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան, այդ օրերուն առաջնորդարանի քաղաքական ժողովի անդամներուն հետ գործակցեցաւ սուրիացի ղեկավարներուն հետ, միեւնոյն ատեն կոչ ուղղելով Ֆրանսական բանակին մէջ ծառայող հայ զինուորներուն, միանալու սուրիական բանակին: Սուրիական հայրենիքին իր մատուցած ծառայութիւններուն համար Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան արժանացաւ Սուրիական Արժանեաց Ա. կարգի շքանշանին եւ գնահատանքին:

Զարեհ Սրբազան Բերիոյ Թեմի առաջնորդութեան շրջանին, կարեւոր եւ պատմական հեռատեսութիւնը ունեցաւ հիմնելու Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարանը, ուր ազգային կրթութիւն եւ դաստիարակութիւն ստացան եւ կը ստանան հազարաւոր հայորդիներ:

Այդ օրերուն, 1946-ին, իմ կարգիս, Ֆրանսական բանակէն հրաժարելով Հալէպ վերադարձայ եւ նախ հալէպահայ ուսուցչական միութեան տպարանին մէջ(որուն ղեկավարն էր իմ հարենակիցս՝ ուսուցիչ Պրն. Սիմոն Սիմոնեան) գրաշարութիւն սորվեցայ՝ երբ «ԱՐԵԻԵԼՔ» օրաթերթը հրատարակուեցաւ, ընդունուեցայ օրաթերթի տպարանը որպէս գրաշար, որուն խմբագիրներն էին՝ բանաստեղծ Անդրանիկ Ծառուկեան եւ Մինաս Թէօլէօլեան:

Շրջան մը վերջ, «ԱՐԵԻԵԼՔ» օրաթերթի խմբագրութիւնն ու տպարանը փոխադրուեցան այլուր, իսկ ես մնացի «ՆԱՅԻՐԻ» տպարանին մէջ, որ կը գտնուէր Հոգետան մէջ, որուն տէրն ու տիրականն էր Անդրանիկ Ծառուկեան: Տպարանը առեւտրական գործերէն զատ կը զբաղէր նաեւ «ՆԱՅԻՐԻ» ամսագրի եւ Ծառուկեանի հեղինակութիւններու հրատարակութեամբ:

Հալէպի Առաջնորդ Ջարեհ Սրբազան Հոգետունէն իր անցքին յաճախ կը հանդիպէր «ՆԱՅԻՐԻ» տպարան՝ Անդրանիկ Ծառուկեանին: Անշուշտ զիս կը տեսնէր հոն եւ տեղեակ էր որ ես կ'աշխատակցիմ «ԱՐԵԻԵԼՔ» օրաթերթին, յօդուածներով, թղթակցութիւններով եւ բանաստեղծութիւններով: Տեղեակ էր նաեւ Հայց. Առաք. Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ դպրոցներու Նոր Գիւղի բաժնին մէջ իմ ունեցած ուսուցչական պաշտօնէն, ուր կը պաշտօնավարէին նաեւ իր եղբայրը՝ Յակոբ եւ իր ապագայ քեռայրը՝ Կարապետ Նազգաշեանը:

Երբ տպարան «ՆԱՅԻՐԻ»ի սեփականատէր Անդրանիկ Ծառուկեան 1949-ին Պէյրութ փոխադրուեցաւ, տպարանին հետ՝ տպագրական գործի վարպետ Պրն. Ճորճ Մակարեանը եւ զիս փոխանցեց նոր տպարանատիրոջ:

Տպարանի նոր սեփականատէրը, պետական պաշտօնեայ էր եւ օրական քանի մը ժամ կ'այցելէր եւ կը հսկէր տպարանի գործունէութեան: Շուրջ տարի մը «ՆԱՅԻՐԻ» տպարանի նոր տիրոջ հովանաւորութեամբ աշխատելէ ետք, 1950-ի ամրան, առաջնորդարանի Ղափլաս Պրն. Յակոբ, տպարան եկաւ եւ ըսաւ որ Առաջնորդ Սրբազանը կ'ուզէ զիս տեսնել:

Հեռաձայնով ժամադրուելէ ետք, հանդիպեցայ Սրբազանին: Ան նախ հետաքրքրուեցաւ իմ աշխատանքովս, ապա, ինծի համար սրտիս մեծ գոհունակութիւն պատճառող անակնկալ առաջարկ մը ներկայացուց: Առաջարկեց ստանձնել Ռազգայի Ազգային Վարժարանի Տնօրէնի պաշտօնը՝ 1950-1951 տարեշրջանին:

Ուրախութեամբ ընդունեցի եւ վերաբացումին արդէն Ռազգա էի եւ ստանձնած պատասխանատու պաշտօնը: Վարժարանը այդ տարի ունէր շուրջ 100 աշակերտ բաժնուած մանկապարտէզի եւ նախակրթարանի, մինչեւ 5-րդ դասարան, չորս հոգինոց ուսուցչական կազմով:

Մանկութենէս Կիրակնօրեայ դպրոցը սրտիս շատ մօտ ըլլալով, աշակերտած էի Ազգային Սահակեան Վարժարանի Կիրակնօրեայ դպրոցը, ապա, 1946 Մարտին, գինուորութենէ վերադարձիս, պաշտօնի կոչուած՝ Նոր Գիւղ, Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ դպրոցը:

Նկատի ունենալով, որ Ռազգայի մէջ Կիրակնօրեայ դպրոց գոյութիւն չէ ունեցած, որոշեցի ձեռնարկել Կիրակնօրեայ դպրոց բանալու աշխատանքին: Գրեցի Բերիոյ Թեմի Աժաջնորդ Զարեհ Սրբազանին, որ իմ առաջարկը ներակայացնելէ ետք պատասխանատուներուն, մեծապէս գնահատեց իմ գաղափարը:

Գնահատական նամակ ստացայ նաեւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Կիրակնօրեայ Դպրոցներու Վարիչ Տնօրէն՝ Բարեշնորհ Լեւոն Ա. Սրկ. Զէնեանէն եւ քարտուղար Պրն. Գէորգ Ներսոյեանէն:

Ռազգայի Կիրակնօրեայ Դպրոցի պաշտօնական բացումը տեղի ունեցաւ ներկայութեամբ, յատկապէս Հալէպէն ժամանած, Կիրակնօրեայ դպրոցներու ընդհանուր քարտուղար Պրն. Գէորգ Ներսոյեանի, որ այս առթիւ խօսք առնելով ներկաներուն մանրամասն բացատրութիւններ տուաւ Կիրակնօրեայ դպրոցներու առաքելութեան եւ կարեւորութեան մասին:

Ռազգայի թաղականութիւնը մեծապէս տպաւորուած բացման հանդիսութենէն, յատուկ շնորհակալութիւն յայտնեց տեսուչ՝ Գրիգոր Հոթոյեանին եւ դպրոցի կամաւոր ուսուցիչ-ուսուցչուհիներուն, որոնք Կիրակի օրերը, իրենց հանգիստը գոհելով կու գային օգտակար ըլլալու հայ աշակերտներու կրօնաբարոյական դաստիարակութեան:

Հոս կ'ուզեմ ընդգծել այն իրականութիւնը, որ 1950-ին, Ռազգայի մէջ իմ պաշտօնավարութեանս շրջանին սկսուած Կիրակնօրեայ դպրոցը, մինչեւ թուականս կը գործէ, ազգային եւ կրօնաբարոյական դաստիարակութիւնը ջամբելով աշակերտութեան:

Այդ տարին, Հալէպի Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան, Թեմի Ազգային Վարչութեան ժողովի անդամներէն՝ դեղագործ Պրն. Սարգիս Սելեանի ընկերակցութեամբ, պաշտօնական այցելութիւն տուաւ Ռազգա, այցելելով ազգային վարժարան եւ Ռազգայի պատմական

վայրերը, հանդիպում ունենալով հայ աշակերտներու եւ ժողովուրդին, ինչպէս նաեւ պետական դէմքերու հետ:

Երբեք չեմ կրնար մոռնալ պատմական ճաշկերոյթը, թաղականութեան ատենապետ՝ Պրն. Յակոբ Սարգիսեանի բնակարանին մէջ, ուր իր ուրախութիւնն ու գոհունակութիւնը յայտնեց Ռազգայի ազգային վարժարանի յառաջդիմութեան իմ օժանդակութեանս եւ կիրականօրեայ վարժարանի բացման իմ նախաձեռնութեանս համար:

Յաջորդ տարին, թաղականութիւնը մեծ դժուարութեան հանդիպեցաւ: Ինձմէ շատ գոհ էին, որովհետեւ խոստացած էի ըսելով, որ մեր դպրոցի 5-րդ դասարան աւարտող աշակերտները պիտի կարենան ընդունուիլ Հայկազեան Վարժարանի 6-րդ դասարանը, եւ իրապէս, մեր դպրոցէն երկու աշակերտներ, յետ քննութեան, ընդունուեցան Հայկազեան Վարժարանի 6-րդ դասարանը: Ես որոշած էի հրատարիլ ազգային վարժարանի մէջ պաշտօնավարելէ, նիւթական պատճառներով: Վերադարձայ գրաշարական ասպարէզիս «ԱՐԵԻՆԷԼՔ» օրաթերթի տպարանին մէջ՝ ձեւով մը հայ լրագրութեան եւ գրականութեան ծառայելու նպատակով եւ ստանալով աւելի վճարում:

Այդ օրերուն, սրբագրական փորձ մը առած, գացած էի առաջնորդարան, ուր ժողովի նստած էին Հրաչ Փափազեան, Օննիկ Մելիքէթեան, Միհրան Հերարդեան եւ ուրիշներ:

Պրն. Միհրան Հերարդեանի գրած մէկ յօդուածին փորձը սրբագրութեան համար իրեն ներկայացնելէ ետք, կը փորձէի տպարան վերադառնալ: Զարեհ Սրբազան անունս կանչեց: Վերադարձայ: Ըսաւ. «Գրիգոր, ի՞նչ կ'ըսես, կ'ուզեմ քեզ քահանայ ձեռնադրել Ամերիկայի համար»: Անակնկալ այս առաջարկէն տատամսեցայ: Ի՞նչ ըսել Սրբազան Հօր՝ նման ճակատագրական առաջարկին: Սրբազան, ըսի, այս մասին պէտք է մտածեմ, ընտանիքիս եւ կնոջս գաղափարները առնեմ: Սակայն, ըսի. «Ես քահանայ մը կ'երեւակայեմ, որ ըլլայ պարթեւահասակ եւ գեղեցիկ ձայնով: Ես այդ երկու տպաւորիչ հանգամանքները չունիմ եւ ժողովուրդին աչքին յաջող քահանայ մը պիտի չերեւիմ»: Սրբազանը ըսաւ. «Դուն ալ ուրիշ կարեւոր առաւելութիւններ ունիս, որոնցմէ շատեր գրկուած են այդ պարթեւահասակ քահանաներէն: Մի՛ մոռնար, որ Գարեգին Ա. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսը քեզի հասակակից էր, սակայն արժանաւոր հոգեւորական եղաւ՝ Հայաստանէն՝ Ամերիկա եւ Ամերիկայէն մինչեւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն»:

Այնուհետև, Ջարեհ Սրբազանին հետ մեր յարաբերութիւնները շարունակուեցան կիրակնօրեայ դպրոցներու հարցերով, ես որպէս կեդրոն բաժնի ուսուցիչ, ապա՝ տեսուչ եւ Թեմի կրօնաբարոյական խորհուրդի անդամ, իսկ ինք Թեմի արժանաւոր Առաջնորդ՝ սիրուած ազգէն եւ պետութենէն:

Տարիներ անցան, Ջարեհ Սրբազան Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս ընտրուեցաւ 20 Փետրուար, 1956-ին: Յաւով կ'ուզեմ արձանագրել այդ տարիներուն Կիլիկեան դարաւոր Աթոռին եւ անոր ազգընտիր Կաթողիկոսին դէմ տարիներ շարունակ կատարուած թրջաբարոյ պայմաններուն եւ ուրացումներուն, որոնք կը մըղւէին ազգուրաց, համայնավար վարդապետութեան ծախուած շրջանակներուն կողմէ, մինչեւ որ 18 Փետրուար, 1963-ին, բաբախելէ դադրեցաւ սրբակեաց մեծ եկեղեցականին սիրտը, քրիստոնէական ներողամտութեամբ սնած անոր փափուկ սիրտը, չզիմանալով տեղի ունեցող վայրագ եւ բարբարոս, համայնավարութիւն բուրոյ յարձակումներուն:

Արդարեւ, պարզ զուգադիպութեամբ, թէ Աստուածային տնօրինութեամբ, Երանաշնորհ Տ. Տ. Ջարեհ Կաթողիկոս Փայասլեան, ծնաւ 14 Փետրուար 1915, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս ընտրուեցաւ 20 Փետրուար, 1956-ին եւ վախճանեցաւ 18 Փետրուար 1963-ին, իր ծննդեան 48-րդ եւ քահանայազործութեան 28-րդ տարեդարձներուն, անջնջելի յիշատակներ ձգելով իմ եւ հայ ժողովուրդի սրտերուն մէջ:

Լոյս մշտնջենի տառապեալ Հայրապետի կրօնաբոյր եւ ազգայնաշունչ հոգիին:

Շուշիի Ղազանչոց Եկեղեցի

ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ՍԷՐ

Մկրտիչ արթնցաւ: Գեշերը ուշ քնացած էր: Իսկ քնանալէ ետք, երկար ատեն մտածումներուն, արկածալից երազներու եւ յուսահատութեան ճիրաններուն մէջ գալարուած էր: Քաշեց պատուհանին վարագոյրը: Արեւը արդէն բաւական բարձրացած էր: Մարմնին վրայ կոտորտուք մը գգաց, թուլութիւն մը: Արդեօք ուշացած էր: Զրլլայ որ շոգեկառքը մեկնած ըլլայ: Առանց նախաճաշի մասին մտածելու դուրս խոյացաւ:

Փողոցը տարբեր էին մարդիկ, տարբեր՝ հնամենի քաղաքը: Մարդկային բազմութեանց ալիքներ կը դիմէին դէպի շոգեկառքի կայարանը: Մկրտիչ գրեթէ կը վազէր: Նոյնիսկ հանրակառքը սպասելու տրամադրութիւն չունեցաւ: Մարիին պէտք է հասնի: Կ'ուզէր գոնէ վերջին անգամ ըլլալով տեսնել զայն: Դիտել անոր հրեշտակային դէմքը եւ լսել հրաժեշտի սրտայոյզ խօսքերը: Միակ սեւեռում մը ունէր, շուտով հասնիլ կայարան:

1947-ի վերջին կարաւանն էր, որ կը մեկնէր: Այդ օր, 1946-ին սկսած դէպի Հայաստան ներգաղթելու արտօնութիւն ստացած տարագիր հայեր կ'աճապարէին հասնելու Հայկազի շոգեկառքի կայարանը: Շոգեկառքը եւ նաւը կը բաժնէր մօտ երկու հարիւր մղոն հեռաւորութիւն մը:

Շոգեկառքի մեկնումէն կէս ժամ առաջ, Մկրտիչ հասաւ կայարան: Առանց կողմերը նայելու, ճեղքեց ծովացած բազմութիւնը, որոնք բարի ճանապարհ մաղթելու եկած էին իրենց հարազատներուն եւ հսկայ շոգեկառքի վակոններով պատուհաններուն առջեւէն անցնելով փնտռեց իր սիրած էակը: Գնացքը կը բաղկանար պարզ վակոններէ, որոնք տրամադրուած էին ներգաղթող ընտանիքներուն: Արցունք կար անոնց աչքերուն մէջ, նաեւ՝ բարի ճանապարհ մաղթելու եկած ազգականներուն աչքերուն մէջ, արցունք, որ կը բխէր ուրախութեան եւ յուզումի զգացումերու միաձուլումէն:

Հինգերորդ վակոնին մէջ տեղաւորուած էր Մարին եւ իր ընտանիքը: Մարի տեսնելով Մկրտիչին արտասովոր դէմքը, այլայլեցաւ եւ պատրուակով մը ծնողքին իմացուց, որ կ'ուզէր վար իջնել: Գնացքէն վար իջնելով գրկախառնուեցաւ Մկրտիչին եւ յուզումնախառն զգացումներով գինովցած, դանդաղօրէն հեռացան հաւաքուած բազմութենէն: Այդ վայրկեաններուն երկուքն ալ վերացած էին: Կը նայէին իրարու, կարծես առաջին անգամ կը տեսնէին զի-

րար: Բան մը կղպած էր բերանները: Կը քալէին մագնիսացած, նա-
յերով իրարու աչքերուն եւ զարմանալիօրէն կը հասկնային իրար:
Առաջին խօսողը եղաւ Մարին:

- Մկրտիչ, ինքզինքս աշխարհի ամենաերջանիկ անձը կը զգայի,
երբ ճանչցայ քեզ, հակառակ բազմաթիւ խոչընդոտներու ու պատա-
հարներու, սիրեցի քեզ առանց վհատելու: Բայց այսօր, այնպիսի
պատուար մը կը բարձրանայ մեր միջեւ, որ անկարելի կը դարձնէ
մեր երջանկութիւնը: Բազմաթիւ դժուարութիւններ անցուցի,
բայց չյուսահատեցայ: Քու լայն սիրտդ հովանի եղած էր ինձի եւ
սէրդ՝ ճանապարհ: Շատ տառապեցայ, բայց երբեք չմտածեցի նա-
հանջին մասին, որովհետեւ, առանց քեզի աշխարհը ունայն է ինձի
համար: Բայց այսօր... յիշատակ դարձան մեր բոլոր ապրումները,
երազներն ու իտէալները, որոնցմով կը շինէինք մեր ապագայ եր-
ջանկութեան բոյնը: Հազար անգամ պիտի ցանկայի մեռնիլ քու
ձեռքերուդ մէջ եւ չտեսնել այս օրը: Շատ մտածեցի, բայց չկրցայ
եզրակացութեան մը յանգիլ:

- Շատ ծայրայեղութեան կ'երթաս, Մարի,- ըսաւ Մկրտիչ.- Ան-
ցեալը քրքրելով բան չենք շահիր, հիմա ներկայով զբաղինք: Մի
քանի վայրկեանէն արդէն մեկնած կ'ըլլաս, զիս ձգելով հոս առան-
ձին: Այժմ կ'ուզէի քու անոյշ ու սփոփարար խօսքերդ լսել: Բայց,
երբեմն ալ իրաւացիօրէն արդար կ'ըլլայ անցեալի վերլիշումը:
Քանի՛ քանի՛ անգամներ ուզեցի համոզել ծնողքդ, որ չերթան, ան-
կարելի եղաւ: Հայրդ բաւական յամառ է: Չկրցայ համոզել զինք,
որ եղածը իրական ներգաղթ չէ, թէ կոմիտէներուն պոռոտախօսու-
թիւններուն պէտք չէ հաւատալ, թէ Հայաստան հնարաւորութիւն
չունի մեծ թիւով ներգաղթողները ընդունելու, թէ եթէ իրապէս
հայեր պիտի տանէին հայրենիք, հապա ինչո՞ւ ազգային միութիւն-
ներէ եւ կազմակերպութիւններէ հրաժարելու խայտառակութիւնը
ստեղծեցին:

- Ինձի կ'ըսես, որ անցեալը մի՛ քրքրէր,- ըսաւ Մարի,- բայց
դուն, հիմա, վերջին պահուն նման հարցերու մասին կը խօսիս:
Հաշտուինք իրականութեան հետ:

- Իմ պատմածս պատմութիւն չէ,- պատասխանեց Մկրտիչ,- այ-
լեւ ճշմարիտ ու անողոք իրականութիւն: Հայաստան մեկնողնե-
րուն հարիւրին իննիսունը փոր մը հացի եւ հանգիստի համար կ'եր-
թան, ատոնց կարգին քու հայրդ: Այս է իրական վիճակը: Այդ գա-
ցողներէն շատեր պիտի յուսախաբուին: Դուն պիտի տեսնես եւ
դուք ձեր մորթին վրայ պիտի զգաք այս բոլորը, եւ, մտքիդ մէջ իմ

խօսքերս լաւ դրոշմուած ըլլալով, երբ ոտքդ կոխես հայրենի պաշտելի հողին վրայ, իմ խօսքերուս ճշմարտութիւնը հաստատելով, պիտի յիշես զիս ու իմ պատկանած կուսակցութիւնը. եւ յիշելով անոր անշահախնդիր հայրենասիրութիւնը պատմես մեր երկրի նորահաս սերունդներուն: Բոլոր անոնք, որոնք մեզի «հակահայաստանեան», «դաւաճան» եւ «պուրժուայ» կը կոչեն, անոնք շատ լաւ գիտեն, թէ մենք ստեղծուած ենք հայ ժողովուրդին եւ հայ հայրենիքին ծառայելու համար: Մենք գաղափար մը ունինք, որուն իրականացման համար պատրաստ ենք մինչեւ իսկ մեր կեանքը զոհելու եւ մեր արիւնը տալու: Այդ է Ազատ, Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանի ստեղծումը: Ներկայ Հայաստանը մեր պատմական հայրենիքին հազիւ մէկ տասներորդն է: Մնացեալ հողերը կը մնան թշնամիներուն կողմէ գրաւուած: Պիտի ստեղծենք հայրենիք մը, որ իր դռները լայն բանայ բոլոր հայերուն առջեւ անխտիր: Ուրեմն հասկցա՞ր մեր հայրենասիրութեան աստիճանը:

Տակաւին այս խօսակցութիւնները երկար պիտի տեւէին, եթէ չլսուէր շոգեկառքին սուլիչը: Մարի սթափեցաւ, մօտեցած իր բաժանումի պահը: Կ'ուզէր «մնաք բարով» ըսելով մեկնել, սակայն ոտքերը գամուած էին գետնին: Մինչ այդ երկու թեւեր կամարուեցան աղջկան մէջքէն եւ սիրոյ կարօտ շրթներ իրար փնտռեցին... Այսպէս, առանց խօսակցութեան, քանի մը անգամ, որոնք աղջիկէն մնալիք վերջին յիշատակները պիտի ըլլային:

Այնուհետեւ, երկու սրտերն էին որոնք արագ զարնելով կը խօսակցէին իրարու հետ: Անդին, զոյգ մը թռչուններ կեցած քովի ելեկտրական ձողին, նախանձող աչքերով կը դիտէին երկու սիրահարներուն սրտածմլիկ բաժանումը, իսկ հեռուն, ճերմակ ամպի մը ետեւէն արեւը, անտարբեր կը դիտէր եւ կը տարածէր իր քաղցր ջերմութիւնը:

Հնչեց շոգեկառքին երկրորդ զանգը: Բաժանում...

Մարի շնչասպառ հասաւ ծնողքին մօտ, որոնք մտահոգութեամբ զինք կը փնտռէին: Տեղաւորուեցաւ վակոնին մէջ: Մօտեցաւ պատուհանին ու սկսաւ դիտել դուրսը: Մկրտիչ միայնակ, հեռուէն կը դիտէր իր սիրոյն վերջին արարը:

Եւ ահա շոգեկառքին անիւները սկսան դառնալ: Ճերմակ թաշկինակներու ալիք մը բարձրացաւ օդին մէջ: Շոգեկառքին անիւները արագացան, աներեւոյթ դառնալով հորիզոնէն վրայէն, հետը տանելով Մկրտիչին սիրտը...:

* *

Գնացքը մեկնելէն ետք, Մկրտիչ, արցունքները զսպելով, քայլամոլոր, հալածուած անտեսանելի յուզումի ալիքներէ, հասաւ տուն եւ յոգնաբեկ, ինքզինքը նետեց մահճակալին վրայ: Առտուան խօսակցութիւնները, բաժանման սիրակէզ համբոյրները եւ Մարիին սրտաճմլիկ արցունքները կ'այրէին ողջ էութիւնը: Ան գոցեց աչքերը եւ ահա, ժապաւէնի նման անցեալի դրուագներ սկսան տողանցել իր մտքի պաստառին վրայէն:

Մկրտիչ հազիւ 18 տարեկան էր, երբ ծանօթացաւ Մարիին հետ: Ազատ ֆրանսական բանակին կը ծառայէր, հազիւ մէկ տարուան շրջան մը բոլորած, տասնապետ ըլլալու դասընթացքը աւարտած ըլլալով պրիկատէի կոչումը ստացած էր, միեւնոյն ատեն ինքնաշարժ վարելու դասընթացքի ալ հետեւելով, ստացած էր նաեւ ինքնաշարժ վարելու վկայականը:

Մկրտիչ որպէս ուշիմ զինուոր, արժանացած էր սպաներուն ուշադրութեան եւ գնահատանքին, որ թնթանօթածիք բանակի բոլոր գիտելիքները սորվելու դասընթացքներուն հետեւելու առիթ ընծայած էին իրեն:

Մարիին ծանօթացաւ իր մէկ ընկերոջ միջոցաւ, որ իր մօրը հետ կը բնակէր Նոր Գիւղի չորրորդ թաղամասին մէջ գտնուող Մարիենց պատկանող բակով տունին մէկ սենեակին մէջ: Մկրտիչին եւ իր ընկերոջ յարաբերութիւնները շատ սերտ էին: Ան ամենայն ազատութեամբ մուտք կը գործէր ընկերոջ տունը, նկատի ունենալով, որ ընկերը տան մէջ կը զբաղէր դերձակութեամբ եւ միշտ տունն էր:

Մկրտիչ զինուորական տեսակաւոր ինքնաշարժերով, քիչ մըն ալ ցուցամոլութեամբ կը մտնէր թաղը եւ թաղեցիներուն նախանձելի աչքերուն առջեւ ժամերով կը հանգչէր Մարիենց դուրսի դուռին առջեւ:

Օր մը, երբ Մարի կը գտնուէր Մկրտիչին ընկերոջ տունը, Մկրտիչ զինուորական տարագով ներս մտաւ: Զինուորական ինքնաշարժը դուրսի դուռին առջեւն էր: Մկրտիչին մուտքովը Մարի յանկարծակի եկաւ եւ միայն «բարի եկաք» մը կըրցաւ փսփսալ Մկրտիչին: Լռութեան մէջ, Մկրտիչին եւ Մարիին նայուածքները բաւական ատեն զիրար փնտռելէ ետք, կանգ առին, քննեցին, խօսեցան, գրկեցին զիրար եւ ակամայ բաժնուեցան:

Հոգեկան կապը հաստատուած էր: Սիրոյ կրակը վառուած էր երկու սրտերուն մէջ:

Մինչ այդ, Մկրտիչ անձանօթ աղջիկը ճանչնալու պէտքը զգաց եւ դիմելով ընկերոջը հարցուց.

- Գէորգ, օրիորդը չեմ ճանչնար, կ'ուզե՞ս ներկայացնել:

- Օ՛, ներողութիւն,- պատասխանեց Գէորգ.- Օրիորդ Մարի Պալեան, մեր տանտէրին աղջիկը,- եւ դառնալով Մարիին ըսաւ,- իմ մենասիրելի ընկերս՝ Մկրտիչ Սահակեան, որ ներկայիս կը ծառայէ Ֆրանսական բանակին:

Երկու ձեռքեր, կարծեր եւ փափուկ, իրար գրկեցին եւ դողդողապէս սեղմումէ մը ետք ակամայ բաժնուեցան, նոյն ատեն իրենց ուրախութիւնը յայտնեցին այս բարեբաստիկ ծանօթութեան համար:

Մկրտիչին այցելութիւնները բազմացան Գէորգենց տունը, ուրոնք պատճառ դարձան որ աղջկան ծնողքը նկատեն ստեղծուած յարաբերութիւններու մասնաւոր նպատակ մը հետապնդելը: Աղջիկը մօրը խոստովանեցաւ, որ կը համակրէր Մկրտիչին:

Մայրը, որ միշտ մտահոգուած էր աղջկան արժանի ամուսին մը ունենալու համար, վայրկեան մը անճրկեցաւ, սակայն, նկատի ունենալով իր աղջկան մօտեցումը Մկրտիչին, հաշտուեցաւ եղելութեան հետ: Եւ երբ Մկրտիչ կրկին այցելութեան եկած էր Գէորգենց, Մարիին մայրը նամակ մը գրել տալու պատճառաբանութեամբ Մկրտիչը հրաւիրեց իրենց տունը: Նամակը գրեց եւ այդ առիթով ծանօթացաւ Մարիին ընտանիքին բոլոր անդամներուն: Մկրտիչ ժամէ մը աւելի հոն մնալով, հաճելի ժամանակ անցուց եւ ուշացած ըլլալը յայտնելով պատրաստուեցաւ մեկնելու, նկատի ունենալով որ կէսօրուան կէս ժամ մնացած էր: Բայց Մարի եւ մայրը ինդրեցին որ անպայման իրենց հետ ճաշէ: Մկրտիչ սկիզբը պատճառաբանեց, որ շատ կարեւոր գործ ունի եւ պէտք է երթայ, սակայն, վերջի վերջոյ տեղի տուաւ, հրաւէրը իր սրտին ալ շատ մօտ ըլլալով:

Անոնք ճաշեցին ուրախ եւ հաճելի մթնոլորտի մը մէջ: Մկրտիչ եւ Մարի, միշտ գաղտնի եւ զմայլելի նայուածքները կը փոխանցէին իրարու, փափաքելով, որ ճաշի արարողութիւնը երկար տեւէր: Անթապցիական «չիքէօֆթան» եւ «սալաթան» ախորժակով կերաւ եւ քաղաքավարական շնորհակալութիւնները յայտնելէ ետք, ստիպուեցաւ մեկնիլ: Երբ զօրանոց հասաւ ժամը երկուքը անցած էր:

Մկրտիչ առանց բացակայութեան սկսած է յաճախել իր ընկերոջ Գէորգենց տունը, չհամարձակելով ուղղակի Մարիենց տունը մտնել: Բայց Մարի Մկրտիչին գալը զգալով, իրենց դրան առջեւ

կը կենար եւ Մկրտիչին դուրս ելած ատեն իրենց տունը կը հրաւիրէր:

Օր մը, երբ կրկին Մկրտիչ Գէորգենց տունէն դուրս կ'ելլէր, Մարին զինք իրենց տունը քաշեց: Մայրը տունն էր, սակայն, հինգ վայրկեան ետք, շաղած խմորը փուռը տանելու պատճառաբանութեամբ, տունէն հեռացաւ, Մկրտիչը եւ Մարին մինակ ձգելով, երկու սիրահարներ հիացումով կը նայէին իրարու, խօսելու տրամագրութիւն չունենալով, վերջապէս բան մը ըսելու համար Մարի ըսաւ.՝ Մկրտիչ, կրնամ գինուորական գլխարկդ՝ «քէփի»դ գլուխս դնել, նայիս ինձի պիտի վայելէ՞:

- Անշնչտ կը վայելէ,- գլխարկը Մարինն տալէ ետք ըսաւ Մկրտիչ,- Գեղեցիկ մը ինչ որ հագնի կամ կրէ, մարմնին վրայ անպայման կը վայելէ: Դուն պարզութեանդ մէջ իսկ գեղեցիկ ես: Ես քեզի սիրեցի պարզութեանդ մէջ: Կը յիշե՞ս քեզ տեսած առաջին օրը, պարզ հագուստ մը կը կրէիր:

- Կը սիրե՞ս զիս Մկրտիչ,- հարցուց Մարի:

- Այո՛..., իսկ դո՞ւն:

- Պատասխանս աւելորդ է:

- Վստահի՞մ որ ուրիշը չես սիրեր:

- Երբե՛ք, դուն ես իմ առաջին սէրս:

- Սիրելիս, մեկնիմ այլեւս, արդէն ուշացայ, մայրդ կրնայ ուշանալ:

- Ե՞րբ մեզի ինքնաշարժովդ պիտի պտտցնես:

- Այս իրիկուն...:

- Ուրեմն պատրաստուի՞նք:

- Այո՛...

- Ժամը քանիի՞ն:

- Ութին:

- Յը՛...

- Յը՛...

Իրիկունը, Մկրտիչ գինուորական ինքնաշարժով մը եկաւ: Մարի տեղաւորուեցաւ Մկրտիչին քով: Մայրը չէր ուզած գալ: Ֆրանսական գինուորական մեքենան թաղէն դուրս գալով միացաւ կուպրուդիին: Մարին, որ գմայլելի ձայն ունէր, սկսաւ ապրումով երգել: Երկու սրտերուն մէջ խռովք մը կար, պաղ դող մը, անհասկնալի սարսուռ, որ գերեվարած էր զիրենք: Մկրտիչին աջ ձեռքը եւ Մարիին ձախը միշտ գրկած էին զիրար... Իսկ Մկրտիչ ձախ ձեռքով հագիւ կրցած էր զսպել ինքնաշարժի արագութիւնը: Միայն

երբեմն աջ ձեռքը չուզեցիով կը բաժնէր Մարիին ձախէն, փոխելու համար ինքնաշարժին արագութիւնը:

- Վարպետ քշող ես Մկրտիչ,- ըսաւ Մարի:

- Վրաս կը խնդա՞ս, չես տեսներ, որ ինքնաշարժը ինչպէս դէպի ձախ եւ աջ կ'ուղղուի, գիտովի մը քայլուածքին պէս:

Երկար ատեն, սիրահարները իրարմով արբեցած, չէին տեսներ օթոյին արագութիւնը ցոյց տուող գործիքը: Արագութեան աննախընթաց թիւի մը վրայ կը սուրար ինքնաշարժը, երբ յանկարծ, ինքնաշարժը ճամբայէն շեղեցաւ եւ վայրենի ցուլի մը պէս կատաղութեամբ ճամբու եզերքի ջուրը ճեղքելով, իջաւ փոսի մը մէջ եւ գորաւոր ցնցումով դուրս ելաւ: Մկրտիչ շուարած եւ վախցած էր: Վայրկեան մը սառն լուռութիւն տիրեց եւ Մկրտիչ, որ մինչ այդ փարուած կը մնար աղջկան, յուզուած խօսեցաւ.

- Ո՛հ Մարի, ստոյգ մահէ ազատուեցանք: Գիտե՞ս, թէ ինչ դառն հետեւանք պիտի ունենար այդպիսի վախճան մը, մեզի եւ մեր ծնողներուն համար:

- Ճշմարիտ է սիրելի Մկրտիչ, բայց փառք տանք Աստուծոյ եւ այս չարաղէտ վայրկեանին, մեզ փրկող Աստուծոյ անունով, որ մեր սէրը պիտի ըլլայ յաւիտենական եւ մենք պիտի պատկանինք իրարու, պայքարելով բոլոր տեսակի դժուարութիւններուն:

Մկրտիչ յուզուած երեւոյթ մը ունէր եւ պատասխանելու ուժ չէր գտնէր իր մէջ: Մօտեցուց սիրատոչոր շրթները Մարիին... եւ ա'յդպէս մնացին երկար ատեն...- Օդը ցուրտ էր, բայց անոնք չէին մտեր: Կրակ կար սրտերուն մէջ: Ժամանակը բաւական յառաջացած էր: Ինքնաշարժը բոլորովին անվնաս կը հսկէր անոնց սիրոյին արարողութիւններուն: Երկինքը պարզ էր, լուսնակ չկար, բայց երկինքէն անհամար աչքերը կը դիտէին երկու սիրայեղջ էակները:

- Երթանք Մարի,- ըսաւ Մկրտիչ,- այլեւս այս վիճակով անկարելի է մեր պտոյտը շարունակել:

- Այո՛,- ըսաւ Մարի,- երթանք, որովհետեւ, մայրս կը սկսի մտահոգուիլ, թէեւ լուր ունի մեր պտոյտէն:

Մարի երբ տուն հասաւ, երկար ատեն կը մնար պատահարի ազդեցութեան տակ:

*

**

Տարիները թաւալեցան: Մկրտիչին եւ Մարիին սէրը աւելի խոր եւ անքակտելի դարձած էր: Միշտ իրարու հետ էին, երբեմն ալ, Մարիին ընտանիքն ալ իրենց կը միանար պտոյտներու ատեն:

Օր մը, կրկին պտոյտի գացած էին Յակոբին «Ճէնկիէ» պարտէզը: Ամառնային կլիման մթնոլորտի ջերմութիւնը բաւական զովացուցած էր պարտէզի ծառերուն ընդմէջէն անցնող հովերու ազդեցութեան տակ: Ամէնուրէք ծառերը հագած էին իրենց կանաչ գգեստները: Ամէն կողմ կանաչ ծով էր կարծես: Բնութեան գեղեցկութեան արփեցած, ազատ համարձակ կը պտըտէին, պարտիզպանէն վախ չունէին, որովհետեւ ան չէր համարձակէր արգելք հանդիսանալ զինուորականի մը ազատ շրջագայութիւնը պարտէզէն ներս:

- Որքան գեղեցիկ ես այսօր Մարի,- ըսաւ Մկրտիչ:

- Սկսաւ նորէն: Մայրի՛կ, Մկրտիչը միշտ այսպէս վրաս կը խնդայ,- ըսաւ Մարի:

- Չէ, աղջիկս,- ըսաւ Մարիին մայրը,- Մկրտիչ ճշմարտութիւն է որ կը խօսի, այդ է իր ստացած իրաւ տպաւորութիւնը: Դուն այս վայրկեանիս կրնաս ուրիշին տգեղ երեւիլ բայց Մկրտիչին համար չնաչխարհիկ էակ մը կրնաս ըլլալ: Անշուշտ ես կը խօսիմ փորձառութեամբ,- դառնալով Մկրտիչին հարցուց,- Մկրտի՛չ կ'ուզե՞ս, որ Մարին իր մագերը գանգրացնէ, թէ այսպէս մնայ:

- Ո՛չ, ո՛չ, ես կ'ուզեմ, որ Մարին մնայ պարզ, առանց շպարի: Դուն պէտք է գիտնաս, որ ես մարմնական գեղեցկութենէն աւելի հոգիի գեղեցկութիւնը կը փնտռեմ:

Անոնք այսպէս մտերմաբար կը զրուցէին, երբ պարտիզպանները եկան եւ լծացած ջուրը բացին, որպէսզի ջրեն արտերը: Աւագանը հետգհետէ կը պարպուէր:

Մկրտիչ եւ Մարի թեւանցուկ կը յառաջանային պարտէզին ամայութենէն օգտուելով, յաճախակի համբոյրներով կը յայտնէին իրենց սէրը իրարու:

*

**

Մկրտիչ արթնցաւ սրտատրոփ երազանքէ, ուրախ եւ տխուր յիշատակներով ողորդած: Մայրը զինք ճաշի կը հրաւիրէր: Գրեթէ ուժասպառ, մօրը օգնութեամբ մօտեցաւ ճաշի սեղանին, սակայն, չկրցաւ ճաշել, ախորժակ չունէր: Երեւակայութեամբ Մարիին հետ էր: Շոգեկառքը կը մօտենար Պէյրութ, ռուսական «փոպետա» նաւը պատրաստ էր ընդունելու սովետական նոր քաղաքացիները:

*

**

Մարի Հայաստան հասնելէ եւ հաստատուելէ ետք, միջոցներ գտաւ ձեւով մը կապուելու Մկրտիչին հետ, սակայն այդ կապը չչարունակուեցաւ: Մկրտիչին ուղարկած նամակները անպատասխան մնացին...

Անդադրում հետապնդումներէ ետք, Մկրտիչ իմացաւ, որ իր սիրելին՝ Մարին, չկարենալով դիմադրել իր ծնողքին եւ բարեկամներուն եւ յատկապէս յուսահատելով, որ Մկրտիչին Հայաստան գալը անկարելի դարձած է, յօժարած է ամուսնանալ նոյնպէս 1947-ին Պէյրութէն ներգաղթած Յակոբ Թաշճեան անունով երիտասարդի մը հետ:

*

**

Մկրտիչ, Մարիին ամուսնութենէն վեց տարի վերջ, Մարիին միանալու յոյսէն յուսահատած ամուսնացաւ Հալէպի մէջ եւ բախտաւորուեցաւ երկու զաւակներով, մանչ մը եւ աղջիկ մը:

Տարիները անցան, սովետական կարգերը քանդուեցան, 21 Սեպտեմբեր 1991-ին, Հայաստանի մէջ կատարուած քուէարկութիւններով, Հայաստան յայտարարեց իր անկախութիւնը, որպէս Հայաստանի Հանրապետութիւն, ի մեծ ուրախութիւն ամբողջ հայութեան:

Հակառակ Հայաստանի մէջ ստեղծուած դժուարին պայմաններուն, արտասահմանէն հազարաւոր հայեր այցելեցին մայր հայրենիք, գոհացում տալու համար իրենց հայրենաբաղձութեան եւ ազգականներու տեսութեան կարօտին:

Մկրտիչ, երբեք չէր մոռցած իր առաջին սէրը, հակառակ իրենց բաժանումէն 50 տարիներ անցած ըլլալուն, 1997-ին մեկնեցաւ Հայաստան, եւ իր արմատներուն փնտռտուքով, այցելեց գրեթէ բոլորին՝ որոնք կ'ապրէին գիւղերուն եւ քաղաքներուն մէջ:

Բախտի բերմամբ շուկայի մէջ հանդիպեցաւ Հալէպցի կնկայ մը, որ 1947-ին ներգաղթած էր Հայաստան: Կնկան հարցուց, թէ կը ճանչնար 1947-ին Հալէպէն ներգաղթած Մարի Պալեան անունով աղջկայ մը, որ 1948-ին ամուսնացած է Հայաստանի մէջ:

Հայաստանցի կինը յայտնեց Մարիին ճանչցած ըլլալը, աւելցրնելով, որ Մարիենք իրենց շրջանը կը բնակին եւ պատրաստ է գինք անոր բնակարանը առաջնորդելու:

Մկրտիչ շատ ուրախ եղաւ այս հանդիպման համար եւ կանխա-
յայտ շնորհակալութիւն յայտնելով հետեւեցաւ տիկին Հերմինէին,
այդպէս էր տիկնոջ անունը, որ ճամբան հետաքրքրական խօսակ-
ցութիւններ ունեցան իրարու հետ, յատկապէս Հալէպի հայութեան
կեանքին շուրջ:

Տիկին Հերմին երբ Նոր Մալաթիա թաղը հասան, հեռուէն ցոյց
տուաւ Մարիին տունը եւ ուզեց վերադառնալ, սակայն Մկրտիչ
խնդրեց, որ ստուգէ եթէ Մարին տունն է: Ինք չէր համարձակէր
ուղակի դուռը զարնել եւ ներս մտնել:

Մարին տունը ըլլալը ստուգելէ ետք, հիւրերը ընդունուեցան
տէր եւ տիկին Յակոբ եւ Մարի Թաշճեաններու կողմէ, առանց
ճանչնալու դրացի Հերմինին հետ եկող անձը:

Մկրտիչ արդէն իսկ ճանչցած էր **68** տարիքը բոլորած, սակայն
իր առոյգութիւնն ու գեղեցկութիւնը պահած իր սիրեցեալ Մարին,
առանց զգացական շարժում մը ընելու: Միեւնոյն ատեն Մարին ալ
ճանչցած էր իր սիրելի Մկրտիչը, իր ճանչցած ըլլալը յայտնելով
դէմքի գունափոխութեամբ եւ աչքերու ճառագոյթովով:

Մկրտիչ ինքզինք ծանօթացուց Թաշճեան ընտանիքին, յայտնե-
լով իր յարաբերութիւնները Պալեան ընտանիքին հետ, Մարին եղ-
բայրներուն հետ ունցեած իր ընկերական յարաբերութիւններուն
շնորհիւ: Եւ, տիկին Հերմինէին հետ իր ունեցած հանդիպումը
պատճառ դարձաւ այս անգամ Հայաստանի մէջ, հանդիպելու իր
մտերիմ ընտանիքի մէկ անգամին, վերջիչելու եւ վերականգնելու
50 տարիով կտրուած բարեկամութիւնը, մասամբ մեղմացնելով իր
սիրտը կրծող կորսնցուցած սիրոյ տազնապները:

Մկրտիչ այդ օր ստացած ուրախութեան տպաւորութիւններով
եւ յոգնածութիւնը պատճառաբանելով բաժնուեցաւ Թաշճեան ըն-
տանիքէն, խոստանալով որ ուրիշ օր մը կրկին հանդիպի իրենց:

Մարին ամուսինը՝ Յակոբ, որպէս հիւրասէր հայ, հրաւիրեց
Մկրտիչը անպայման իրենց ճաշի հիւրը ըլլայ շաբաթավերջին,
քանի իրենց զաւակներն ալ կրնան ներկայ ըլլալ եւ ընկերակցիլ
ճաշկերոյթին:

Մկրտիչ սիրով ընդունեց հրաւերը եւ որոշուած օրը եւ ժամուն
արդէն Մարիենց դուրսի դրան առջեւ էր: Երբ ներս մտաւ, խումբ
մը մանուկներ ուրախութեամբ դիմաւորեցին Մկրտիչ հօբարը:

Արդարեւ, Յակոբ եւ Մարի ունեցած էին երեք մանչ եւ մէկ աղ-
ջիկ, որոնք ամուսնանալով ունեցած էին բազմաթիւ զաւակներ:

Ճաշի ընթացքին եւ ճաշէն ետք, Մկրտիչ պատմեց իր 50-ամեայ կեանքին դրուագները, ապա, պահանջեց, որ Յակոբ եւ Մարի պատմեն իրենց անցուցած կեանքին մասին:

Մարին սկսաւ պատմել իր ընտանեկան կեանքէն Պաթում նաւահանգիստէն մինչեւ իր ամուսնանալը: 1948-ին ամուսնացած էր Յակոբ Թաշճեանին հետ: Իր ամուսինը ուսանած եւ վարպետ մեքանիք ըլլալով իր Հայաստան իջեւանելէն ամիս մը ետք արդէն իսկ գործ գտած էր եւ կ'աշխատէր եւ սիրուած էր ղեկավարներէն: Ամուսնութենէն ետք ամսականի յաւելում ալ ունեցած էր, սակայն, դժբախտաբար այդ յաւելումը պաշտօնակիցներուն նախանձը շարժած էր:

Յակոբ այդ յաջողութենէն ետք, հազիւ ամիս մը անցած, Հայաստանի գաղտնի ոստիկանութեան կողմէ կը ձերբակալուի ոսկիի եւ դրամական առեւտուրով զբաղած ըլլալու ամբաստանութեամբ:

Ոստիկանութիւնը Յակոբ Թաշճեանին, նշանաւոր խառատ-մեքանիքին, որպէս դրամական առեւտուրով զբաղով դատարան կը յանձնէ: Յակոբ, դատախազին կողմէ իրեն հանդէպ եղած ամբաստանութեան որպէս ինքնապաշտպանութիւն, հետեւեալ պաշտպանողականը կ'արտասանէ դատարանին մէջ.

«Քաղաքացի դատաւոր, քաղաքացի դատախազ «Վալութչիկ կամ վալութային սպեկուլացիան, ահա յանցագործութեան նշաւակ այս երեք բառերը, որոնք մօտիկ անցեալում կարգ մը ընտանիքներին անդամներին կանգնեցրին ողբերգութեան անդունդի եզրին:

«Ո՞վ է եղել վալութչիկ կամ ովքեր են զբաղուել վալութային սպակուլացիայով:

«Ո՛չ, քաղաքացի դատաւոր, Թաշճեան Յակոբը երբեք էլ չի զբաղուել վալութային սպեկուլացիայով, ոչ ոք չի կարող ասել, թէ Թաշճեան Յակոբը ոեւէ մէկից մի բան է գնել եւ ապա վերավաճառելով ուրիշին գերշահոյթ է կործել:

«Ահա նրանք, ահա այն մի տուժին անձինք, որոնք սիստեմաթիւքաբար զբաղուել են վալութային սպեկուլացիայով եւ դարձել են այդ կեղտոտ գործարքների մոլեռանդ հեղինակները:

«Ահա նրանք, ահա այն անյագուրդ շահամոլները, որոնք հրապուրուած ոսկու շքեղափայլ տեսքից, պարապել են հեշտ կերպով հարստանալու մարմաջից եւ գիտակցաբար կատարել են այդ յանցագործութիւնները, ո՛չ քաղաքացի դատաւոր, մի որեւէ քաղեկորայի պատկանող սքեկուլանդ չի եղել: Այն ժամանակ երբ փրոֆեսիոնալ վալութչիկներ վարակուած շահամոլ նեարդախտից, ոգեւոր

րուած հեշտ եկամտաբեր զբաղմունքից հարստութիւն էին կուտակում, Թաշճեան Յակոբը այդ կեղտոտ գործարքի առաջին անհրաժեշտութիւնը համարուող իր սեփական ոսկեդրամները վատնում էր իր աջ ու ձախին, նոյնիսկ մտքովն էլ չէր անցկացնում, որ այդպիսի սբեկուլյացիաների միջոցաւ դրանց քանակը աւելցնել կամ կրկնապատկել:

«Այո, քաղաքացի դատաւոր, ինչպէս դերասանները, գրողները, նկարիչները, երգիչները, եւայլն, օժտուած են իրենց արուեստի առանձնայատկութիւններից, նոյնպէս ալ փրոֆեսիոնալ վալուլթիկները օժտուած են սպեկուլյաթի եւ առանձնայատկութիւններից, եթէ Թաշճեան Յակոբն ալ ունենար այդպիսին, ինչպէս իր դէմքին չի սագում ճաղատութիւնը, այնպէս էլ չի սագում ինձ, անշահամուլիս, սպեկուլյանտի կոչումը: Ինձ հաճելի չէ երբեք տեսնել իմ արդար կրծքին կպցրած վալուլթիկ մակագրութեան պիտակը: Բայց եւ այնպէս ինչպիսի անհեթեթ մակդիրով են ինձ կոչեն, չեմ դադարիր ես ինքս լինելուց:

«Հապա իմ ամենավերջին խօսքս, քաղաքացի դատաւոր, թոյլ տուէք կրկնել իր ժամանակի ատեն լատին բանաստեղծի այն խօսքերը, որտեղ ասուած է. **Fiat Justitia Mundus.** Արդարութիւնը թող կատարուի թէկուզ աշխարհը կործանուի»:

Արդարութիւնը չկատարուեցաւ եւ Յակոբ եւ Մարի Թաշճեանները դատապարտուեցան Սիպերիա աքսորի:

Յակոբ եւ Մարի պատմեցին իրենց աքսորը դէպի Սիպերիա, **13 Յունիս 1949-ին՝** չոգեկառքով: «Մեզի խաբեցին ըսելով, որ **20** քիլոմեթր պիտի երթանք, սակայն **20** օր ճամբորդեցինք մինչեւ Սիպերիոյ Մարսքին քաղաքը: Անկից, կառքերու մէջ նստեցուցին ծերերը եւ երեխաները, իսկ երիտասարդները քալելով, **24** քիլոմեթր հեռու Ալամպայսքի շրջան եւ կացին եւ սղոց տուին, անտառին ծառերը կտրելու: Երկու տարի մնացինք այդ շրջանը: Մեզի հետ եկողներուն **40** տոկոսը այդ ծանր գործին եւ ցուրտին պատճառով մահացան:

«Հայաստանէն եւ Ղարաբաղէն **50** հազար հայեր կային այդ շրջանին մէջ: Ամէն ամսուան վերջը ոռու չեկիստ քոմանտան մը կու գար եւ կը ստուգէր ապրողներուն թիւը: Չեկիստը՝ քոմանտան Մարկերով, այդ ամիս եկած էր: Աքսորուած **95** տարեկան հայ ծերուկ մը, որուն երիտասարդ տղան զոհուած է Քերչի Պարանացի կռիւներուն, մօրուքը բռնած քոմանտանին մօտեցաւ եւ ըսաւ. «Ամօթ Սթալինին, ամօթ ոռու ժողովուրդին, ամօթ ոռու բանակին,

այս սպիտակ մօրուքէն վախցան եւ 8 տարեկան թոռնիկիս հետ աքսորեցին Սիպերիա»:

«Չեկիստ քոմանտանը, ձեռքը կզակին դրած, հինգ ռոպէ յետոյ, շատ խեղճ եւ ցաւալի ձայնով ըսաւ.- «Պապա ճան, ինչո՞վ է մեղաւոր Սթալինը, ինչո՞վ է մեղաւոր ռուս ժողովուրդը, ինչո՞վ է մեղաւոր ռուս բանակը, որոնք ոչինչ չեն իմանան, թէ Հայաստանում ի՞նչ է կատարուում: Եթէ ես իրաւունք ունենայի հիմա քեզ կ'ողաւորկէի Հայաստան: Ո՛չ Սթալինը գիտէ քու 95 տարեկան ըլլալը, ո՛չ ռուս ժողովուրդը, ո՛չ ալ ռուս բանակը: Մեղաւորը ձեր պետութիւնն է: Անմեղ մարդկանց բռնի աքսորած է հոս, որպէսզի աշխատին չարաչար եւ ցուրտէն մեռնին»:

«1956-ին Մալենքովը ազատեց մեզ: Եկանք Ուզպէքստան, Ուզպէքստանի մէջ գործ գտնելով աշխատեցայ եւ մէկ տարուան ընթացքին 500 ռուբլի խնայելէ ետք եկանք Հայաստան:

«Իմ մասնագիտութեանս յատուկ գործ կը գտնէի, սակայն անձնագիրս երբ ուզէին, հոն գտնուող գաղտնի նշանի մը հետեւանքով զիս գործի չէին առներ, ցաւով շարունակեց պատմել Յակոբ: Վերջապէս խղճով եւ մաքուր հայ մը, որ մեքենական գործարանի մը տնօրէնն էր, համարձակութիւն եւ քաջութիւն ունեցաւ զիս գործի առնելու: Մարին ալ դերձակութեան գործ մը գտաւ եւ ապրեցանք:

«Չորս զաւակներ ունեցանք, երեք մանչ եւ մէկ աղջիկ, որոնք ա՞մուսնացան եւ զաւակներու տէր դարձան:

«Հիմա, փառք Աստուծոյ, մենք կենսաթոշակ կը ստանանք եւ մեր զաւակներն ալ մեզի կ'օգնեն: Տունը մեր սեփականութիւնն է, վարձք չունինք եւ ուրախ կ'ապրինք անկախացած Հայաստանի մէջ, իրականացած տեսնելով մեր երազը՝ ապրիլ ազատ եւ անկախ Հայաստանի մէջ, ոգեւորութեամբ դիտելով Հայկական դրօշը, որ կը ծածանի Հայաստանի եւ արտասահմանի պաշտօնական հաստատութիւններու վրայ:

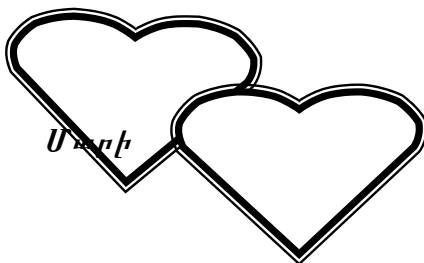
«Մենք հպարտ ենք, որ բախտ ունեցանք տեսնելու Անկախ Հայաստանի Հանրապետութիւնը իր դրօշով, զինանշանով, օրհներգով, բանակով, դեսպանատուններով եւ պետական հաստատութիւններով, նախագահով, վարչապետով եւ նախարարներով: Մենք վստահ ենք, որ Հայաստանին պիտի միանան Արցախի եւ Արեւմտեան Հայաստանի հողերը, ստեղծելով Միացեալ Ազատ եւ Անկախ Հայաստան:

«Մենք ուրախ ենք, որ քեզ ընդունեցինք մեր յարկին տակ: Մեծապէս ուրախ պիտի ըլլանք, եթէ տիկնոջս Մարիին ընտանիքին եւ

մեր ընտանիքին հետ մեր բարեկամութիւնը կը շարունակուի, այս անգամ հայրենիքի հողին վրայ»:

Մկրտիչ Հալէպ վերադարձաւ նորոգուած սիրով, այս անգամ դէպի թաշճեան ընտանիքի անդամները:

Մկրտիչ

Մարի

ՇՈՒՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Համաշխարհային Առաջին պատերազմի ընթացքին, Օսմանեան թուրք պետութեան կողմէ գործադրուած Հայոց Յեղասպանութեան հետեւանքով, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Սահակ Խապայեան, կ'աքսորուի Երուսաղէմ, ապա պատերազմի վերջաւորութեան, թրքական բանակներու պարտութենէն եւ Անգլիական եւ Ֆրանսական բանակներու կողմէ տեղի կ'ունենայ Սուրիոյ եւ Լիբանանի ազատագրումը թրքական տիրապետութենէն, տառապեալ Վեհափառը կու գայ Սուրիա՝ տարագրուած եւ ջարդերէն ազատուած իր ժողովուրդին մօտ եւ կը ծրագրէ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Աթոռը հաստատել Սուրիոյ Հալէպ քաղաքի «Նոր Գիւղ» հայկական շրջանին մէջ: Սահակ Հայրապետ, իր ծրագիրը իրագործելու համար, յարմար հողամաս մը գտնելով, ներկայի Սահակեան Վարժարանի եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ հողամասին վրայ, կը ձեռնարկէ շինել Կաթողիկոսարանի յարմար շէնքեր:

Այդ շէնքերէն մէկը, հայերէն «ա» պարզ տառի ձեւով, շուրջ 24 սենեակներէ կը բաղկանար, իսկ յաջորդ շինութիւնը՝ «խաչի» բաժանումներով, 8 սենեակներով շէնք մը:

Ապագային, Կաթողիկոսարանը Անթիլիաս (Լիբանան) հաստատուելու առիթ ներկայանալով, Հալէպի մէջ Կաթողիկոսարան շինուած շէնքերը կը տրամադրուին, 1929-ին, հիմնադրուած Ազգային Սահակեան Եկեղեցւոյ Վարժարանին:

Որպէս Նոր Գիւղի բնակիչ, 5 տարեկանիս, բախտը ունեցայ յաճախելու Ազգային Սահակեան վարժարանի մանկապարտէզի բաժինը, որպէս ծիլ դասարանի աշակերտ: Մանկապարտէզի աշակերտներուն յատկացուած խաչաձեւ շէնքին մէջ, որուն մէկ սենեակը այդ օրերուն վերածուած էր եկեղեցիի, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցի անունով:

Ապագային, 1934-ին, Հալէպի (Բերիոյ) Թեմին Առաջնորդ ընտրուած Արտաւազդ Արքեպիսկոպոս Սուրմէլեանի նախաձեռնութեամբ եւ ջանքերով, Սահակեան վարժարանի երկու բաժիններուն միջեւ գտնուող հողամասին վրայ շինուեցաւ քարաշէն հոյակապ եկեղեցի մը, անուանակոչուելով Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցի, որուն մէջի քարաշէն հաստ սիւները իսիստ քննադատութեան ենթարկուեցան կարգ մը ճարտարապետներու, շինարարներու եւ մա-

նաև անդ Պոլսոյ «Տուրմա Պաղչայ» Սուլթանական պալատի շինութեան մասնակցած բալուցի Տատային կողմէ, որուն աչքերը, ծերութեան հետեւանքով մեծապէս տկարացած էին այդ օրերուն:

Սահակեան մանկապարտէզի չորս կարգերը աւարտելէ ետք, **9** տարեկանիս, որպէս առաջին կարգի աշակերտ, «ա» ձեւով շինուած շէնքը փոխադրուեցայ:

Տարիները սահեցան եւ **12** տարեկանիս փոխադրուեցայ «այբ» շէնքի երրորդ դասարանը, որ կը գտնուէր «ա» գիրի առաջին քառակուսի անկիւնը:

Մանկապարտէզէն սկսեալ, յաջողութեամբ կը փոխէի կարգերս: Շատ աշխատասէր չէի, յառաջադէմ եւ առաջնակարգ աշակերտի համբաւ չահելու եւ յոխորտալու մտադրութիւն չունէի, սակայն ուսուցիչները կ'ըսէին. «Գրիգոր, եթէ դուն ուզես աշխատիլ, շատ դիւրութեամբ դասարանին լաւագոյն աշակերտը կ'ըլլաս»: Բայց, ես չէի ուզէր աշխատասէր ըլլալ, ինչո՞ւ, քանի իմ նիւթերս ընդհանրապէս **8-էն** վեր կ'ըլլային՝ առանց տքնաջան աշխատանքի եւ դասարան փոխելու դժուարութիւն չէի ունենար, որպէսզի ժամանակ ունենամ ընկերական չարութիւններ եւ արկածախնդրութիւններ ընելու:

Որպէս **4-րդ** դասարանի աշակերտ, **1938-ին**, վարժարանի դասաւանդութիւններուն սկսած էի կանոնաւորաբար հետեւիլ: Բոլոր ուսուցիչները գոհ էին ինձմէ, որովհետեւ առիթ չէի փախցններ ծառայելու իրենց, արտադպրոցական պէտքերուն հասնելով, անշուշտ կատարեալ գաղտնապահութեամբ:

Աշնանային ցուրտն ու անձրեւները սկսած էին: Ծառերը կը դողային մերկանալով իրենց գեղեցիկ տերեւներէն: Պարտէզները ասպատակելու եւ արկածախնդրական միջոցներով պտուղները քաղելու եւ պարտիզպաններու հետ կռիւներ սարքելու ամառնային հաճոյքները անցած էին եւ Պոսթան Փաշայի եւ Այնթէլ Կէօզի պարտիզպաններուն առիթ ընծայելով խաղաղ ապրելու:

Դպրոցի կէսօրուան արձակուրդին, տուն կ'երթայի ճաշելու համար, որովհետեւ, մեր տունը կը գտնուէր Նոր Գիւղի **4-րդ** թաղամասին մէջ, դպրոցէն շուրջ **300** մետր հեռաւորութեան վրայ: Երբ կէսօրուան արձակուրդի զանգը հնչեց, աճապարեցի տուն հասնիլ, որովհետեւ, այդ առաւօտ նախաճաշ ըրած չըլլալով, շատ անօթի էի:

Հազիւ դասարանէն դուրս ելած, նկատեցի շնիկ մը, որ կը հետեւէր իմ քայլերու: Քանի մը անգամ փորձեցի անկէ ազատիլ, սա-

կայն կարելի չեղաւ: Ան յամառութեամբ կը շարունակէր ետեւէս գալ:

Մանկութենէս շատ կը սիրէի շուները, մանաւանդ փոքրամարմին շուները եւ կ'ատէի կատունները, որոնք ինչպէս լսած էի, ապերախտ էին գիրենք խնամող ընտանիքներուն:

Նկատելով որ օդը բաւական ցուրտ էր եւ հաւանաբար ինծի հետեւող շնիկը կը պաղէր, ես, չկարենալով զայն հեռացնել ինձմէ, որոշեցի անոր հետ կոշտ չվարուել եւ ձգել որ հետեւի ինծի:

Իմ ցոյց տուած վերաբերմունքէս քաջալերուած, ուրախութեան շնական արտայայտութիւններով զիս հետապնդելէ ետք, երբ հասանք մեր տան դարպասը, սկսաւ պոչը շարժել եւ քսուել ինծի, ջանալով իր լեզուով բաներ մը հասկցնել ինծի: Հաւանաբար անօթի էր:

Մեղքցայ, ներս առի զինք: Կերակրեցի, լոգցուցի եւ վիզէն անցուցի կապոյտ ժապաւէն մը: Կէսօրուան ճաշի արձակուրդս գրեթէ անցուցի անծանօթ, բայց հաւատարիմ այս շնիկին հետ եւ որոշեցի անուն մը դնել անոր: Շարք մը անուններ գրեցի թղթիկներու վրայ եւ գաւաթի մը մէջ դնելով խառնեցի: Վիճակահանութեամբ թուղթ մը քաշեցի, որուն վրայ գրուած էր «Բոթօ»: Զինք «Բոթօ» անուանելով, սկսայ իր հետ խօսիլ եւ զինք կանչել «Բոթօ» անունով: Կէս ժամուան ընթացքին ընտելացաւ իր անունին հետ եւ երբ իր անունը տայի, վազելով կը նետուէր գիրկս:

Հակառակ մօրս ընդդիմութեան, որոշեցի Բոթոյին տէր ըլլալ եւ մեր տունին մէջ պահել զայն, Աստուծոյ առաքուած նուէր մը ընդունելով իր գոյութիւնը, որպէսզի շնասիրութեան փափաքս գոհացնեմ:

Կէսօրուան ճաշս վերջացնելէ ետք, դէպի դպրոց ճամբայ ելայ, մօրս ապսպրելով, որ ուշադրութիւն ընէ, որպէսզի Բոթոն դուրս չելլէ: Սակայն, տունէն հագիւ յիսուն քայլ հեռացած, նկատեցի որ Բոթոն ետեւէս կու գայ: Բարկացայ, սպառնացի, որ տուն վերադառնայ, անօգուտ: Յամառօրէն շարունակեց ետեւէս գալ, ճանչցած ըլլալով իմ բարի տրամադրութիւններս:

Դասարան հասայ, կէսօրուան դադարը չէր վերջացած: Կը մտածէի ձեռով մը ձերբազատուել Բոթոյին ներկայութենէն: Ան կը շարունակէր ինծի հետեւիլ եւ տպաւորիչ շարժումներով հաճելի երեւիլ ինծի, որպէսզի բարեկամօրէն վարուիմ հետը:

Ճակատագրական վայրկեանները կը մօտենային: Ամէն վայրկեան դասարան մուտքի գանգը կրնար հնչել եւ ես, այս փորձանք շնիկէն ազատուելու ուղի մը չէի կրցած գտնել:

Գրասեղանի երկու ընկերներս՝ Գրիգոր Փաշայեան եւ Պետրոս Գահուէճեան, կանուխէն եկած ըլլալով, անոնց դիմեցի, որպէսզի գաղափար մը տալով օգնեն ինծի ստեղծուած վտանգաւոր կացութենէն դուրս գալու համար:

Եկար խորհրդակցելէ ետք, ընկերս՝ Փաշայեան լուծում մը գտաւ: Առաջարկեց շունը տեղաւորել գրասեղանի դարակին մէջ՝ կտոր մը հաց դնելով անոր առջեւը, որպէսզի հանդարտ կենայ մինչեւ արձակուրդ:

Համաձայնեցանք: Այդպէս ալ ըրինք: Բոթօն դարակին մէջ խելօք՝ խելօք տեղաւորուեցաւ առանց ձայն հանելու, ուրախութիւն պատճառելով մեզի:

Կէսօրէ ետքի առաջին պահը յատկացուած ըլլալով աշխարհաբարութեան դասին, ծանր քայլերով դասարան մտաւ Պրն. Սարգիս Չուլճեանը եւ ըստ իր ընկալեալ սովորութեան ինծի դասի հանեց, քաջ գիտնալով, որ ես միշտ դասս պատրաստած կու գամ եւ օրինակելի աշակերտ եմ:

Հագիւ սկսած էի դասը պատմել, յանկարծ լսուեցաւ շունի հաջոց մը: Ուսուցիչս ակնոցը քիթին վրայ շտկելով, աչքերը պտըտցուց դասարանի աշակերտներուն վրայ, հաջոցին հեղինակը գտնելու յոյսով: Սակայն, անօգուտ, ոեւէ մէկուն վրայ չկասկածելով, հարցուց:

- Ո՞վ էր շունի հաջոցով խանգարեց մեր դասը:

Պատասխանը չգտնուեցաւ:

Պրն. Չուլճեան թէեւ ջղայնացած, սակայն, դիւանագիտական մեղմութեամբ ըսաւ.

- Ան որ հաջոցի ձայն հանեց, թող ոտքի ելլէ եւ նոյն հաջոցին ձայնը հանէ, վստահ ըլլալով, որ ես պիտի ներեմ իրեն, պայմանաւ, որ անգամ մըն ալ նման չարութիւն չփորձէ եւ դասը չխանգարէ:

Գրասեղանի ընկերներէս Պետրոս Գահուէճեանը ոտքի ելլելով ըսաւ, թէ Փաշայեանն է յանցաւորը:

Պրն. Չուլճեան խօսքը Փաշայեանին ուղղելով հրամայեց, որ կրկին հաջէ, ինչպէս որ նախապէս հաջած էր:

Փաշայեան ոտքի ելաւ եւ լալով ըսաւ.

- Պարոն, հաջոց հանողը ես չեմ, այլ՝ շունն է:

- Ի՞նչ շուն. զարմացաւ Պրն. Չուլճեան:

- Պարոն, հաջողը Գրիգորին շունն է: Դարակին մէջն է:

Արդարեւ, դասընկերս, Գրիգոր Փաշայեան, երբ ես դասը կը պատմէի, փորձած է շունը իմ դարակէս փոխադրել իր դարակը: Եւ երբ ձեռքը երկարած է շունը տեղափոխելու, ան զայրացած սկսած է հաջել, չուզելով իր տիրոջ դարակէն ուրիշ դարակ փոխադրուիլ:

Պրն. Չուլճեան դարակին մօտեցաւ եւ Փաշայեանին ըսաւ, որ շունը դուռէն դուրս հանէ: Գալով ինծի, Պրն. Չուլճեան ըսաւ.

- Այս շունը քեզմէ շատ խելացի է: Նայէ, Փաշայեանը զայն դուրս դրաւ, սակայն, դուրսը պաղ ըլլալով կրկին ներս մտաւ եւ ա՛ղաչական նայուածքով խնդրեց, որ դասարանին մէջ պատսպարուի:

Եւ, իր քանակի ձեւով գաւազանով մօտեցաւ ինծի, եւ տուր որ կու տաս, ձեռքերուս, սրունքներուս եւ ոտքերուս, որոնց ցաւին տակ կ'անիծէի այն ժամը, որ հանդիպեցայ հաւատարիմ, բայց ան՝ չափահաս Բոթոյին, որ պատճառ եղաւ ստացած գաւազանի հարձակներու ցաւերուն:

Երեկոյեան, երբ տուն մեկնելու զանգը հնչեց քննեցի սրունքներս, ուր գաւազանի հարուածները իրեն չափով կարմրագոյն նշաններ ձգած էին սրունքներուս վրայ:

Այնուհետեւ, ոխ պահեցի անխիղճ ուսուցիչ Պրն. Սարգիս Չուլճեանի հանդէպ, եւ ինչպէս միշտ, երեկոյեան, դպրոցի աւարտին, իր ձեռքի առօրեայ գաւազանը, որուն օգնութեամբ կը քալէր, ինծի կու տար որ իրենց տունը տանիմ եւ միւս գաւազանը բերեմ: Սատանան մտաւ մէջս: Ուզեցի գաւազանի փոփոխութեան գաղտնիքը լուծել: Եւ երբ հետաքրքրութեամբ կ'ուսումնասիրէի գաւազանը, նկատեցի, որ բռնիչէն 15 սանթիմետր վար պղնձեայ օղակ մը գոյութիւն ունի: Վերէն եւ վարէն բռնելով, վերի մասի քակելու փորձ ըրի: Եւ ինչ տեսնեմ, սուին մը գոյութիւն ունի գաւազանին մէջ:

Օրեր անցան, տարիներ անցան եւ ես այդ գաղտնիքը պահեցի սրտիս մէջ, մինչեւ Պրն. Չուլճեանի եւ իր ընտանիքի Հայաստան ներգաղթելը:

Ապագային լսեցի, որ Պրն. Սարգիս Չուլճեան եւ իր անդրանիկ գաւակը՝ արաբագէտ Սուին Չուլճեան, որ նոյնպէս Սահակեան վարժարանի մէջ կը պաշտօնավարէր, ընտանեօք Սիպերիա աքսորուած են եւ հոն դժուարին պայմաններով չկարենալով դիմանալ Պրն. Սարգիս մեռած է եւ թաղուած Սիպերիոյ մէջ:

Շատ ցաւեցայ իջմիածնի ձեմարանէն շրջանաւարտ Պրն. Սարգիս Չուլճեանի Հայաստանի եւ Սիպերիոյ մէջ ունեցած տառա՛

պանքներուն համար, սակայն, երբեք չմոռցայ այն ծեծը, որուն ենթարկուեցայ շնասիրութեանս հետեւանքով, 1938-ին, 12 տարեկանիս, Սահակեան վարժարանի 4-րդ դասարանի աշակերտութեանս ընթացքին:

Դասընկերներս՝ Գրիգոր Փաշայեան, 1947-ին Հայաստան ներգաղթեց, իսկ Պետրոս Գահուէճեան, որուն մականունը փոխուած էր Պետրոսեանի, քանի մը տարիներ առաջ հանդիպեցայ Թորոնթոյի մէջ, ուր հաստատուած էր ընտանեօք, սակայն, հազիւ տեղաւորուած, անակնկալօրէն մեկնեցաւ երկրաւոր կեանքէն, ժամանակ չտալով, որ վերարձարձէինք շունի պատմութիւնը:

ԻՆՉՊԷՄ ՊՏԱՆՔ ԱՐԱՐԱՑԱԾ ՄՕՐԱՔՈՅՐՍ

Կիլիկիոյ քաղաքներէն Պեհեսնի կը գտնուի Մալաթիոյ, Ուրֆայի, Մարաշի եւ Այնթապի մէջտեղ, Հայաստանը, Կիլիկեան եւ Սուրիան իրարու զօղող առաջնակարգ դիրքի մը վրայ: Այս չորս մեծ քաղաքները, գրեթէ հաւասար հեռաւորութեան վրայ կը գտնուին Պեհեսնիի նկատմամբ: Անոնց հեռաւորութիւնը շուրջ 150 քիլոմետր է:

Պատմական քաղաք մըն է Պեհեսնին: Ըստ պատմագէտ Ադոնցի, Պեհեսնիի անունը յիշատակուած է Եոզղատի մօտակայքի Պողազ Քէոյի հին արձանագրութիւններուն մէջ՝ Ետուվան անունով: Ըստ իրեն, Վանի սահմանապահ զինուորական կայաններէն մէկը եղած է Պեհեսնին, Կիլիկիոյ եւ Սուրիոյ սահմաններուն վրայ: Իսկ Պեհեսնիի պատմական բերդի անեղծ մնացած մէկ պատին վրայ կը գտնուի արձանագրութիւն մը, որ ըստ անգլիացի Լինչի, Չանի Պեհեսթունիս անունով ճանչցուած արձանագրութեանց նմանութեամբ քանդակուած է, կրանիտեայ ժայռերու վրայ, բերդի այդ բարձրաբերձ պատի կեդրոնը:

Յայտնի էր, թէ Պեհեսնիի հնադարեան ճարտարապետները, որպէս զինուորական քաղաք կառուցած էին, նկատի ունենալով լոկ ուղիւ արտաքին տեսակէտը: Այլապէս պարտաւորուած պիտի չըլլային լերկ ու չոր լեռնաշղթաներու գիրկը դիւրապաշտպանելի ձորերով եւ կիրճերով շրջապատուած անառիկ դիրքի մը վրայ կառուցանել զայն:

Պեհեսնիի հայկական թաղերը կը պարփակէին հինգ-վեց հազար հայու թիւն: Գոյութիւն ունէին Ս. Աստուածածին Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին երեք քահանաներով՝ Տէր Յովհաննէս, Տէր Սուքիաս եւ Տէր Աբրահամ, Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցի, որուն հոգեւոր հովիւն էր Հայր Կղեմէս Սինկերեան եւ Հայ Աւետարանական Եկեղեցի, որուն հոգեւոր հովիւն էր Վեր. Կարապետ Հասէսեան:

Գերմանիոյ կողքին թուրքիոյ մուտքը 1914 Օգոստոս 3-ին, պաշտօնապէս կը յայտարարուի Պեհեսնիի մէջ, գաւառի մուխթարներուն ղրկուած գոց պահարաններու բացումովը: Այդ թուղթերէն հարիւրաւոր օրինակներ փակցուած էին թաղերուն, շուկաներուն եւ պետական հասարակական հաստատութիւններուն պատերուն եւ

անկիւնադարձերուն վրայ: Միեւնոյն ատեն կառավարութեան մոնետրիկները կատարի հնչումով, բարձրագոչ եւ խրոխտ բացազանչութիւններով, զէնքի տակ կը կանչէին **18-45** տարեկանի միջեւ եղող բոլոր երիտասարդութիւնը, իսկ փախուստ տուողները պիտի յանձնուէին նորակազմ պատերազմական ատեաններուն:

Զօրաշարժի ենթարկուած հայ երիտասարդները, առանձին ջուրկատներ կազմած, դէպի Կովկասեան ճակատ կ'ուղղուէին, բռնելով Մալաթիոյ ճամբան: Անոնք կը քալէին օգոստոսեան կիզիչ արեւուն տակ, այնպիսի ճամբաներէն, որոնք կորսուած էին փուշերու եւ փոշիներու մէջ:

Ճակատ մեկնող սիրելիներուն քաղաքէն բաժանումը ողբերգական եւ սրտաճմլիկ տեսարաններ կը պարզէին ամուսիններու եւ հայրերուն մեկնումով, անտէր մնացած եւ թշուառութեան գիրկը իյնալու դատապարտուած էին մեծ թիւով ընտանիքներ:

Կառավարութեան հրահանգով զօրակոչի չէին ենթարկուէր **41** ոսկի փրկագին տուողները:

Այնուհետեւ, տեղի ունեցած են բռնագրաւումներ, վաճառատուներու մէջ գտնուող բոլոր ապրանքները կը բռնագրաւուէին՝ պետութեան կողմէ:

Այնուհետեւ, պետութեան կողմէ առնուած որոշումով, քաղաքի հայերուն կը հրահանգուէր, պետութեան յանձնել իրենց մօտ գտնուող զէնքերը, միեւնոյն ատեն հայ երեւելիներուն տուները կը խուզարկէին, զէնք գտնելու վճռակամութեամբ:

Պեհեսնիի հայութիւնը, թէպէտ իմացած էին ճակատ տարուած իրենց զաւակներուն ոչխարներում հօտի նման սպանդանոց տարուելը, խողխողուելը, սակայն տակաւին չէին գիտէր, թէ թշնամիին հարուածը ընդհանուր հայութեան սրտին ուղղուած էր:

Խուզարկութիւններէն ետք, տեղի կ'ունենան հայ ղեկավարներու ձերբակալութիւնը, որոնց մէջ կը գտնուէր թաղերու բոլոր երեւելիները, պետութեան եւ քաղաքապետութեան հայ պաշտօնեաները, հարուստներ, նշանաւոր արհեստաւորներ, կուսակցականներ, եւայլն:

Պեհեսնիի Գայմագամին կողմէ հայութեան եւ հայ կիներուն դաւանափոխութեան առաջարկ կ'ըլլայ, սակայն, հայ առաքինազարդ մայրերը, մահուան գաղափարին հետ հաշտուած, բացարձակապէս կը մերժեն ընդունիլ այդ առաջարկը:

Հայ կիներու կողմէ Գայմագամին հաւատափոխութեան առաջարկը մերժուելէն ետք, Գայմագամը երեք օր պայմանաժամ կուտայ, որպէսզի տեղւոյն հայութիւնը պատրաստ ըլլայ աքսորի:

Պայմանաժամի վերջաւորութեան, Պեհեսնիի հայութիւնը կարաւաններով եւ առաջնորդութեամբ կարաւանապետերու եւ ժամտարմաներու, ճաբու կը դրուի, դէպի չարչարանք, տառապանք եւ մահ՝ Պեհեսնիէն մինչեւ Տէր Զօր, ենթարկուելով վայրենի թուրք եւ քիւրտ աւազակներու, ինչպէս նաեւ պատասխանատու ժամտարմաներու գազանութիւններուն, կողոպուտներուն, բռնաբարումներու եւ սպաննութիւններու:

Պեհեսնիի մեծամեծներու եւ աչքառու կուսակցականներու շարքին ձերբակալուած էին իմ մօրենական մեծ հայրս՝ ոսկերիչ Օհան Գուլումճեան եւ իր որդին՝ Ռուբէն, որպէս դաշնակցականներ, որոնք երբեք չվերադարձան տուն եւ աներեւակայելի չարչարանքներով սպաննուեցան Տէվէճի խանին մէջ, ուր բանտարկուած էին բոլոր ձերբակալուածները:

Մեծ հայրս ունէր նաեւ երկու աղջիկ, մեծը՝ Մարիամ, որ ամուսնացած է 15 տարեկանին եւ ունէր մանչ զաւակ մը Յարութիւն անունով, որ այն ատեն երկու ամսու էր, իսկ երկրորդ աղջիկը՝ Զարուհի, տարագրութեան ատեն հազիւ 5 տարեկան:

Ուրեմն, մեծ մայրս եւ Զարուհին առաջին կարաւանով ճամբայ կ'իյնան, իսկ մայրս՝ Մարիամ՝ երկրորդ կարաւանով:

Պեհեսնիէն ճամբայ ելած կարաւաններու խլեակները ջարդուելէ ետք ճամբու ընթացքին, պահ մը կանգ առնելէ ետք Սուրֆազ աւանի պատմական ծառախումբերուն տակ, իրիկուան դէմ կը հասնի իր առաջին հանգրուանը՝ Գարա-կէօչէք գիւղը: Ճամբան կրկին կը կողոպտուին Քիւլէֆ-Նօնիւ գիւղ չհասած, ապա ճամբան շարունակելով կայք կը հաստատեն Կէօք-Սուլի փիին, ուր որոշ ատեն մը հանգչելէ ետք, կարաւանի առաջին մասը կ'անցնի կիսամութին, երկրորդը՝ առաւօտուն:

Գետի փիէն հեռացող կարաւանները կ'ենթարկուին ջարդարարներու վայրագ խուժանի մը յարձակման, որոնք կացիներով եւ սուրերով կը կոտորէին անմեղ եւ անպաշտպան հայ կիները եւ աղջիկները:

Վերջապէս, առաջին կարաւանի մնացորդացը կը հասնին Եփրատի փիին, որուն մակերեսին վրայ անհամար դիակներ կը ծփային: Առաջին կարաւանէն վերապրողները նաւակով կ'անցնին միւս փիւր, որուն մէջ կը գտնուէին մեծ մայրս եւ մօրաքոյրս՝ Զարուհին:

Ժանտարմաները լսած ըլլալով, որ մեծ մօրս ամուսինը ոսկերիչ է խուզարկելով անոր մարմինը, կը գտնեն պահուած ոսկիները եւ սուրի մէկ հարուածով կը մեռցնեն անպաշտպան մեծ մայրս եւ կը նետեն Եփրատի ալիքներուն:

Մայրս, իր գրկին Յարութիւն անունով որդին, երկրորդ լաստանաւով կ'անցնի Եփրատի միւս ափը, ջուրի ալիքներուն վրայ արցունքով աչքերով եւ աղիողորմ լացերով կը տեսնէ մօրը զարհուրած դէմքը եւ ոսկեգոյն մագերը Եփրատի հոսանքն ի վար:

Յամաք հասնելով, մայրս կը փնտռէ իր հինգ տարեկան քոյրը՝ Զարուհին, սակայն չի գտներ: Ականատեսները կ'ըսեն, որ հոն եղող արաբները տեսնելով անտէր մնացած եւ մօրը փնտռող աղջնակը, առին եւ իրենց տունները տարին:

Փնտռուածները ի դերեւ կ'ելլեն: Կարաւանը կը շարունակէ իր ընթացքի, անցնելով Պէրէճիկէն: Մայրս եւ քանի մը կիներ, իրենց քովը մնացած ոսկիները կաշառք տալով կարաւանապետին, յատուկ ջորեպաններով կը հասնի Քիլիս, սակայն, ճամբու ընթացքին, մօրս անդրանիկ զաւակը՝ Յարութիւն կը մեռնի չդիմանալով անօթութեան եւ ծարաւի:

Քիլիս հասնելով, մայրս հագիւ **18** տարեկան, նորահաս գեղեցկուհի մը, հօրս կը հանդիպի աքսորականներու ապաստարանին մէջ եւ կ'ամուսնանան, նկատելով, որ մօրս առաջին ամուսինը սպաննուած էր, Պեհեսնիի մէջ թրքական բանակին միանալով՝ պարտադիր զինուորագրութեամբ:

Քիլիս հաստատուած սասունցի հայրս, ջաղացպանութիւն ընելով իր ընտանիքը կ'ապրեցնէր յաճախ խուսափելով եւ փախուստ տալով թրքական զինուորական հետապնդումներէ:

Քիլիսի մէջ կը ծնի մեծ քոյրս՝ Սիրանուշը, **1918**-ին, ապա, հայրս կ'անցնի Սուրիա եւ կը հաստատուի Ազէզ գիւղաքաղաքը, ուր կը ծնի Յարութիւն եղբայրս՝ **1922**-ին:

Հալէպ հաստատուելով, **1927**-ին կը ծնիմ ես, **1929**-ին՝ Յովհաննէս եղբայրս եւ **1932**-ին՝ Արշալոյս քոյրս:

Մանկութեան տարիներուս, շատ լաւ կը յիշեմ մօրս լացերը, իր ծնողքին, թուրք գազաններու կողմէ սպանութեան եւ իր քրոջ՝ Զարուհիին կորուստին համար: Զանազան միջոցներով, զանազան մարդոց միջոցաւ կատարուած փնտռուածները արդիւնք չտուին: Ֆաքիրներ, գուշակներ, Փալճիներ չկրցան յայտնագործել մօրաքրոջս գտնուած տեղը: Եւ, տարիներու լաց ու կոծը, աքսորի ճամբաներուն վրայ զգացած տառապանքները, սիրելիներուն մահը եւ

քրոջ անհետ կորուստը, մաշեցուցին խեղճ մօրս դիմադրական կարողութիւնները:

Մեծ քրոջս՝ Սիրանուշին ամուսնութիւնը, եւ զաւակով մը բախտաւորուելը քիչ մը սփոփանք բերաւ մօրս, սակայն, դժբախտ պարագաներու տակ քրոջս առաջին զակին՝ Վարդուհին մահը նոր ցաւ մը աւելցուց իր կրած ցաւերուն վրայ:

Տասնմէկ տարեկան էի, երբ մայրս քանի մը հիւանդութիւններով տկարացած եւ պէտք եղած դեղերու գնումը անկարելիութիւն դարձած ըլլալով հօրս համար, մայրս մահացաւ 1938 Նոյեմբեր 2-ին, 38 տարեկան ծաղիկ հասակին, որք ձգելով իր հինգ զաւակները, անիծելով թրքական արիւնարբու կառավարութիւնը, որ իր տունը քանդելով, ծնողքը եւ ամուսինը չարչարանքով սպաննելով, պատճառ դարձած է, որ աքսորական տառապալից կեանք մը ունենայ:

Մայրս մեռաւ առանց քոյրը տեսնելու:

1953 թուական:

Հայրս, որպէս հայրենասէր սասունցի, միշտ կ'այցելէր իր հայրենակիցներու տուները: Այն օր, այցելելով Նոր Գիւղի չորրորդ թաղամասի վրայ գտնուող իր մէկ հայրենակիցին տունը, կը սկսի խօսիլ (ժղլիլ) իրենց բարբառով, վերջիչելով իրենց անցեալը, Սասունի ապստամբական կռիւները, հպարտանալով Գէորգ Չաւուշով, Գալէով, Մակարով, Անդրանիկով, Սերոբ Աղբիւրով եւ հարիւրաւոր ֆետայիներու քաջութիւններով, որոնք սարսափ տարածած էին թուրք պետութեան եւ քիւրտ ցեղապետներուն:

Երբ աղուոր եռացած սուրճը կու գայ, հայրս կը նկատէ կին մը, որ բակէն կ'անցնի եւ խոհանոց կ'երթայ: Ուշադրութեամբ դիտելէ ետք, հայրս իր սասունցի հայրենակիցին կը հարցնէ, թէ այս կինը արա՞ք է, թէ՛ հայ, հակառակ ձեռքերուն եւ ոտքերուն վրայ արաբական թաթուներու գոյութեան:

Սասունցին կ'ըսէ, որ հայ է, սակայն արաբներու մէջ մնացած է եւ ամուսնացած է արաբի հետ եւ ունի մէկ որդի՝ Իսա անունով:

Հայրս, այդ կնկան արտաքինը հանգուցեալ մօրս նմանցնելով, կը խնդրէ իր հայրենակիցէն որ կանչէ իր տան տիրոջը տիկինը, իրեն ուղղելու կարգ մը հարցումներ:

Կինը կու գայ: Հայերէն չէր գիտեր, ինչպէս բոլոր պեհեանիցիները, կը խօսէր արաբերէն եւ թրքերէն: Հայրս կը հարցնէ, թէ ինք ուրկէ՞ է, հօրը անունը ի՞նչ է, ընտանիքը քանի՞ հոգի է կը բաղկանայ, իրենց տունը ի՞նչ ձեւի էր, եւ այլն:

Մօրաքոյրս կը պատասխանէ այնպէս, ինչպէս մայրս պատմած էր: Հայրս կ'ուրախանայ եւ կը յայտնէ, թէ իր կնոջ քոյրն է եւ կորսուած է տարագրութեան տարիներուն, երբ Եփրատ գետէն կ'անցնէին:

Մօրաքոյրս, Չարուհի կը պատմէ իր ողբիսականը: Երբ մայրը կը կորսնցնէ, լալով կը փնտռէ եւ չի կրնար գտնել: Արաբ կիներ կու գան եւ կ'առնեն զինք եւ կը տանին իրենց գիւղը: Կ'որդեգրուի գիւղի ազնուական արաբի մը կողմէ, երբ **15** տարեկան կը դառնայ, արաբ մարդը Չարուհին կ'ամուսնացնէ իր երիտասարդ մանչին հետ:

Ամուսնանալէ ետք, որոշ շրջան մը կ'ապրին գիւղը, ապա զաւակ մը ունենալէ ետք, ամուսինը երկաթուղագիծի վրայ պաշտօն մը կը ստանձնէ եւ կը բնակին Պէրէճիկի մօտ գիւղ մը:

Պաշտօնէն եւ գիւղական կեանքէն ձանձրացած, ընտանեօք կը փոխադրուին Հալէպ եւ Նոր Գիւղի մէջ տուն մը գնելով կ'ապրին:

Մօրաքոյրս գտնուեցաւ:

Մեր յարաբերութիւնները որպէս հարազատի շարունակուեցան, **1965**-ին ամուսինը մահացաւ: Մնացին մայր եւ որդի: Որդին Հալէպի արաբական երկրորդական վարժարանէն շրջանաւարտ ըլլալէ ետք Գերմանիա մեկնեցաւ: Աշխատելով եւ ուսանելով, հայու կամքով եւ ուշիմութեամբ բժշկութիւն ուսանեցաւ: Ամուսնացաւ գերմանուհիի մը հետ եւ ունեցաւ երեք զաւակներ՝ մէկ աղջիկ եւ երկու մանչ: Որպէս գերմանական հպատակութիւն ունեցող անձ, մինչեւ այսօր կը մնայ Գերմանիա եւ հակառակ **68** տարեկան ըլլալուն, կը շարունակէ աշխատիլ եւ իր անունով գիւտ մը յայտնաբերած ըլլալով, կը բուժէ մահացու հիւանդութիւններ եւ կը զօրացնէ յոգնած զգայարանքները:

Իսկ մօրաքոյրս, Չարուհին, որուն արաբական անունը Նուրիէ դրած էին, քանի մը անգամ այցելեց իր զաւակին՝ Գերմանիա, իր միակ զաւակին բժշկական խնամքին ենթարկուելով, կրցաւ ապրիլ մինչեւ **93** տարեկան, մահացաւ միանալով իր զոհուած ծնողներուն եւ զինք մինչեւ մահ փնտռող քրոջ՝ Մարիամին:

Մօրաքրոջս տղան՝ Իսա, յաճախ հեռաձայնով կը խօսի Գերմանիայէն եւ կը խնդրէ, որ Գերմանիա երթամ, սրսկուելու համար իր գիւտը եղող պատուաստներէն, որպէսզի առողջ եւ երջանիկ ապրիմ, միշտ յիշելով արաբ-հայ մօրաքոյրս եւ արաբ-հայ մօրաքրոջ որդիին:

ՀԱՅՈՒ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ

13 Ապրիլ, 1975-ին սկսած Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը, որ տեւեց շուրջ 20 տարիներ, պատճառ դառնալով մարդկային հազարաւոր զոհերու, տնտեսական եւ կալուածային վնասներու, աւերումներու, քանդումներու, կողոպուտներու:

Անմարդկային պատերազմին պատճառաւ, Լիբանանի մայրաքաղաք Պէյրութը բաժնուեցաւ երկուքի՝ Արեւմտեան Պէյրութը՝ իսլամական շրջանի եւ Արեւելեան Պէյրութը՝ քրիստոնէական: Այս բաժանումին հետեւանքով շատեր կորսնցուցին իրենց տուներն ու կալուածները, փոխադրուելով մէկ շրջանէն միւսը, ըստ իրենց կրօնին:

Իրարու դէմ պատերազմող կողմերու՝ կրօնական, քաղաքական, կուսակցական, համայնքային եւ գաղափարային ղեկավարներ, հովանաւորուած արտաքին ազդեցութիւններէ, որոնք նիւթապէս եւ բարոյապէս կ'օգնէին պատերազմող կողմերուն, անոնք ձեռքով իրականացնելու իրենց նպատակները:

Պատերազմող կողմերու ղեկավարներ՝ Քամիլ Շամուն, Փիեռ Քեմայէլ, Ֆրանճիէ, Ճոմպլաթ, Քարամէ, Սայէպ Սալամ, ինչպէս նաեւ պաղեստինցիներու ղեկավար՝ Արաֆատ, կը ղեկավարէին այս միջ-համայնքային կռիւները, գործածելով պատերազմական արդիական զէնքեր, միջոցներ եւ նոյնիսկ առեւտանգում ու սպանութիւն կատարելով արձակագէտներու կողմէ, որոնք նիւթական հատուցման կ'արժանանային, իրենց սպանած մարդոց թիւին համաձայն, իրենց այս ոճրային գործին ղեկավար կազմակերպութիւններու կողմէ:

Գործածուած զէնքերը արտասահմանէն կու գային յատուկ գործակալներու կողմէ: Ատրճանակներ, զէնքեր, արագահարուածներ, ձեռնառումբեր, հրթիռներ, **155 եւ 210** միլլիմետրոց թնդանօթներ իրենց քանդիչ պատականութիւնը կը կատարէին անընդհատ, անհաշիւ վնաս պատճառելով ամէնուրեք եւ անմարդկային տառապանք՝ ժողովուրդին, որոնք իրենց տուններուն զետնայարկերուն եւ ապաստարաններուն մէջ կ'ապրէին, արձակուող ահուելի ումբերէն պատշպանուելու համար:

Երկրին մէջ ստեղծուած անիշխանութեան եւ թոհուփոհին հետեւանքով, քաղաքին նաւահանգիստին մէջ գտնուող միլիոնաւոր տուրներու արժէքով ապրանքներ, մեծ ընկերութիւններու պատկա-

նող միջերանոցներ եւ խանութներ կողոպտուեցան: Շատեր հարըստացան եւ ուրիշներ՝ աղքատացան: Անգործութեան եւ պատերազմական միջնորոտին պատճառով, հազարաւոր ընտանիքներ, մեծագումար ծախսերով, կաշառքներով եւ ճամբորդական աներեւակայելի դժուարութիւններով, Կիպրոսի ճամբով կը հեռանային Լիբանանէն, իրենց կեանքին ապահովութեան համար միջոցներ գտնելով հաստատուելով եւրոպական երկիրներ եւ Ամերիկա:

Քաղաքացիական այս անիմաստ պատերազմին հետեւանքով, Լիբանանի հայ գաղութն ալ ենթարկուեցաւ անուելի վնասներու: Ի պատիւ հայ նախարարներու, երեսփոխաններու եւ ազգային ղեկավարներու առողջ եւ հեռատես քաղաքականութեան, որոնք մերժեցին միանալ կռուող կողմերուն, հաւատարիմ մնալով Լիբանանի պետականութեան եւ անկախութեան, դրական չէզոքութեան դիրք բռնելով, հայ ժողովուրդին խնայեցին անդարմանելի աղէտներ:

Հայ ժողովուրդին որդեգրած դրական չէզոքութեան քաղաքականութիւնը ողջունուեցաւ քաղաքացիական կռիւներուն մասնակցող գլխաւոր ուժերու ղեկավարներուն կողմէ, առիթ տալով հայ ղեկավարութեան, որպէս Լիբանանի գերիշխանութեան կողմնակից համայնք, կարենան միջնորդել պատերազմող կողմերուն, ստեղծելու համար ազգային հաշտութիւն եւ պատերազմի դադարում:

Հայկական թաղերու ապահովութեան եւ պաշտպանութեան համար, Հայկական Միջ-Կուսակցական Մարմինը ստեղծեց հայկական թաղերու պաշտպանութեան նուիրուած երիտասարդական ջոկատներ, որոնք գիշեր-ցերեկ հսկեցին հայ ժողովուրդի ապահովութեան, առաջը առնելով հայ ժողովուրդի մարդկային եւ նիւթական վնասներուն:

Պէտք է խոստովանիլ, որ հայկական թաղերէ հեռու ապրողներ կալուածային եւ նիւթական վնասներու ենթարկուեցան, յատկապէս անոնք, որոնք իսլամական թաղերէն քրիստոնէական թաղեր փոխադրուեցան, իրենց տուները, կալուածները եւ գործատեղիները ձգելով ետին:

Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմին պատճառով, հազարաւոր հայ ընտանիքներ միջոցներ գտան արտագաղթելու Լիբանանէն եւ հաստատուելով ապահով երկիրներ, սրտի խոր կսկիծով հեռանալով Սփիւռքի մէջ երկրորդ Հայաստան հանդիսացող Լիբանանէն, ուր հաստատուած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւնը, Հայկական Համալսարանը, հայկական երկրորդական վարժարաններ եւ նախակրթարաններ, հայկական տպարաններ, ուր լոյս կը

տեսնելին հայկական բազմաթիւ ամսաթերթեր, պարբերաթերթեր, շաբաթաթերթեր, ինչպէս նաեւ գրական եւ այլ բովանդակութեամբ գիրքեր, որոնք իրենց լոյսը կը տարածէին Սփիւռքի տարածքին գրասէր հասարակութեան:

*
**

Հալէպ ծնած եւ մեծցած Յակոբ Սիմոնեան, հրապուրուած Լիբանանի հմայքէն եւ գեղեցկութենէն, **25** տարեկանին կը փոխադրուի Լիբանան, ուր կը բնակէր իր աւագ եղբայրը՝ **Ջաւէն**, որ հինգ տարի առաջ՝ **1965**-ին, հաստատուած էր Լիբանան եւ ատաղձագործութեամբ կը զբաղէր:

Քանի մը տարի եղբօրը ատաղձագործարանին մէջ աշխատելէ ետք, եղբօրը ստիպումով կ'ամուսնանայ էչրէֆիէ թաղամասը բնակող **Օր**։ Հռիփսիմէ Գուլյումճեանին հետ եւ Գուլյումճեան ընտանիքին մօտ ըլլալու համար յարկաբաժին մը կը գնէ էչրէֆիէի **Ս**։ Յակոբ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ մօտ շէնքէ մը:

Յակոբ եւ Հռիփսիմէ Սիմոնեանները կը բախտաւորուին երկու գաւակներով՝ Գուրգէն եւ Դալար, որոնք իրենց դպրոցական տարիքը բոլորելով կը յաճախեն Ազգային Չաթալպաշեան Վարժարան:

Մինչ այդ, Յակոբ, որպէս նպարավաճառ խանութ մը կը բանայ նոյն թաղամասին մէջ, մեծապէս սիրուելով թաղի դրացիներէն, որպէս պարկեշտ եւ պատուաւոր անձնաւորութիւն, յարգելով եւ ծառայելով իր յաճախորդներուն:

*
**

Յակոբ Սիմոնեանի ընտանիքին ուրախութիւնը կը խանգարուի **1975**-ին սկսած Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմին պատճառով: Պէյրութ կը սկսի այրիլ ուղմբերու կրակներով, որոնք խելայեղօրէն կ'արձակուէին թշնամի ուժերուն կողմէ:

Պատերազմական այս պայմաններուն հետեւանքով եւ ումբակոծումներու պատճառած վնասները սկիպեցին շրջանի բնակիչներուն, ապաստանիլ շէնքերու ապաստարաններուն մէջ, ապրելով խոնավութեան եւ անմարդկային մթնոլորտին մէջ, դժուարութեամբ ճարելով ապրելու եւ սնունդի անհրաժեշտ պիտոյքներ:

Եւ նկատելով, որ սկսուած պատերազմը վեր գտնելու յոյս չէր տար եւ անօթի ծարաւ, անտանելի պայմաններով ապրելու հեռան-

կարող կորսնցուցած ըլլալով, ամէն մարդ կը խորհէր հեռանալ Լիբանանէն:

Եւ պատահեցաւ աննախատեսելին: Ռումբ մը եկաւ եւ քանդեց սնունդի աղբիւր, Յակոբի նպարավաճառի խանութը, քանի մը տարիէ ի վեր իր ընտանիքին քաշած տառապանքն ու վախը աւելի խորացնելով:

Այր եւ կին կը խորհրդակցէին, ինչպէ՞ս ապրիլ, ինչպէ՞ս տոկալ ստեղծուած անտանելի ցաւերուն, երբ այլեւս գործ չունէին եւ չէին կրնար թաղեցիներուն սնունդ ապահովել եւ դրամ շահիլ:

Երկար խորհրդակցելէ ետք, կը մտածեն իրենց տունը ծախել եւ այդ գումարով Միացեալ Նահանգներ փոխադրուիլ:

Նկատի ունենալով, որ իր աւագ եղբայրը, հինգ տարի առաջ փոխադրուած է Լոս Անճելըս եւ կը բնակի Հոլիվուտի շրջանը, եւ քոյրը՝ Օրէնճ Գաունթի, որոնք Լիբանանի պատերազմական կացութենէն փախչելով եւ բազմաթիւ դժուարութիւններ յաղթահարելով հաստատուած էին Մ. Նահանգներ: Եղբօրը լուր կը ղրկէ, որ միջոցներ գտնէ իր ընտանիքին Մ. Նահանգներ մուտ գործելու արտօնութիւն ապահովելու համար:

Տարի մը տեւող դիմումներէ ետք, Յակոբ Սիմոնեանի ընտանիքին կ'արտօնուի ներգաղթելու Մ. Նահանգներ:

Սիմոնեան ընտանիքը, ծախելով իր սեփական տունն ու տան առարկաները, 1984-ին կը բաժնուին հայահոծ Լիբանանէն, հաստատուելով Լոս Անճելըսի Հոլիվուտ թաղամասին մէջ, ուր կը բնակէր եղբայրը:

Լոս Անճելըս հասնելէն ետք քանի մը օր ետք, եղբօրը օգնութեամբ, եղբօրը տան մօտերը տուն մը կը վարձեն եւ շուկայ իջնելով կը սկսին գնել տունին կենսական առարկաները եւ կահ կարասիները:

Յակոբին եղբայրը Զաւէնը, իր եղբօր կ'առաջարկէ աշխատիլ իր ատաղձագործական գործարանին մէջ, նկատի ունենալով, որ Յակոբին նախնական արհեստը ատաղձագործութիւնն է, զոր սորված էր Հալէպի մէջ:

Երկու եղբայր, իրենց մասնագիտութեամբ հռչակաւոր կը դառնան շրջանին մէջ եւ մեծ յաջողութիւն կը գտնեն, յաճախորդներուն գնահատանքին արժանանալով:

Յակոբին քոյրը, որ Օրէնճ Գաունթի կը բնակէր, յաճախ, իր ընտանիքին հետ այցելութեան կու գար եղբայրներուն, եւ երեք ընտանիք ուրախ եւ երջանիկ ժամեր կ'անցընէին իրարու հետ, սա-

կայն, զարմանալիօրէն, իրենց խօսակցութիւններուն ընթացքին երկու եղբայր եւ քոյր կը յիշէին Սուրբիոյ եւ Լիբանանի իրենց կեանքը, ազգականները եւ բարեկամները, քաղաքացիական պատերազմէն առաջ Լիբանանի հայութեան բարգաւաճ կեանքը եւ պատերազմի պատճառով ստեղծուած անապահոյտութիւնը, արիւնահեղութիւնները եւ անմարդկային սպանութիւնները ու կործանումները, պատճառ դառնալով հազարաւոր հայ ընտանիքներու արտագաղթին:

*

**

Առիթով մը, երկու եղբայրներ, իրենց ընտանիքներով կը հրաւիրուին Օրէնճ Գառնի թնակող իրենց քրոջ տունը: Հոլիվուտէն Օրէնճ Գառնի ազատ ճամբան, եղբայրները իրենց ինքնաշարժներով եւ օրինական արագութեամբ մէկ ժամէն առաջ կը հասնին քրոջը տունը, մեծ խանդավառութիւն ստեղծելով երեք ընտանիքներու անչափահաս զաւակներուն մէջ:

Օրը Կիրակի ըլլալով, երեք կիներ իրենց զաւակներով նախ կը հանդիպին շրջանի Ս. Քառասնից Մանկանց Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցի, ներկայ ըլլալով եկեղեցւոյ հոգեւոր հովիւ՝ Գերապատիւ Տ. Մուշեղ Մ. Վրդ. Մարտիրոսեանի կողմէ մատուցուող պատարագին:

Պատարագէն ետք, խումբը, Յակոբ եւ Զաւէն եղբայրներուն եւ քրոջ առաջնորդութեամբ կ'ուղղուին Օրէնճ Գառնի մօտ, Խաղաղական Ովկիանոսի եզերքը գտնուող տեսարժան վայրերը եւ հանդարտ քալելով կը յառաջանան դէպի ովկիանոսի խորը ձգուած նաւամատոյցը, որուն երկու կողմերը շուրջ 150 սանթիմետր բարձրութեամբ պաշտպանական երկաթէ բազրիքներ կային:

Տղաքը ուրախ գուարթ կը քալէին դէպի ովկիանոս, դիտելով առիքներու մակընթացութիւնը եւ տեղատուութիւնը:

Այդ միջոցին, տախտակամածին վրայ երթեւեկող բազմութեան մէջ աչքի կը զարնէր բարձրահասակ սեւամորթ երիտասարդ մը, որ խնդութեամբ անցաւ մանուկներուն առջեւէն: Յակոբ Սիմոնեանի աղջիկը՝ 12 տարեկան Արաքսին, լալով եւ վախով փաթթուեցաւ մօրը, խնդրելով շուտով հեռանալ այս սեւ մարդուն մօտէն, որ կորելլայի կը նմանէր:

Խումբը կը յառաջանար դէպի ովկիանոս:

Մանուկները կը շարունակէին դիտել մինչեւ հորիզոն տեսանելի ովկիանոսը, իրարու ցոյց տալով ջուրերուն վրայէն անցնող նաւակները:

Արաքսի, բազրիքին յենած, ինքն ալ իր կարգին կը դիտէր երթեւեկող նաւակները, սակայն, ուզելով աւելի մօտէն տեսնել զանոնք, աւելի ծռեցաւ եւ գլուխը մարմինէն ծանր ըլլալով, հետաքրքիր Արաքսի հինգ մեթր բարձրութենէ ինկաւ ովկիանոսին մէջ:

Արաքսիին մայրը, նանուկը եւ հօրաքոյրը, տեսնելով Արաքսիին իյնալը, սարսափահար բացագանչութիւններով օգնութիւն կը խնդրէին անցորդներէն, որոնք հետաքրքրութեամբ կը դիտէին աղջնակին խեղդուիլը ովկիանոսի ջուրերուն մէջ:

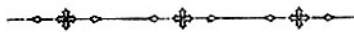
Այդ պահուն, Արաքսիին աչքերով կորելլայի նմանող երիտասարդը, առանց ժամանակ կորսնցնելու նետուեցաւ ովկիանոս եւ վարպետ լողորդութեամբ ջուրերու յատակէն դուրս հանեց Արաքսին եւ ցամաք հանելով շնչատուութեամբ պարպեց Արաքսիին խմած ջուրերը:

Եւ, ով հրաշք, Արաքսին աչքերը բացաւ եւ հագալով դիտեց շրջապատը:

Արաքսիին մայրը, նանուկը եւ հօրաքոյրը, իրենց շնորհակալութիւնները յայտնեցին ազատարար երիտասարդին եւ անոր առաջարկեցին որոշ գումար մը: Սեւամորթը մերժեց ընդունիլ նման վարձատրութիւն: Խնդրեց անոնցմէ մարդկային ազնիւ զգացումներով սիրել եւ յարգել իրարու եւ պէտք եղած ատեն օգնութեան հասնիլ անօգնական մարդոց, հետեւելով Քրիստոսի պատուիրաններուն:

Իսկ Արաքսիին մայրը, Հռիփսիմէ, խոր յուզումով փաթթուեցաւ իր զաւակին, ըսաւ.

«Տեսա՞ր աղջիկս, մեր օգնութեան աղաղակներուն ականջալուր եղան հոն գտնուող բազմաթիւ մարդիկ, բայց անոնց մէջէն միայն սեւամորթ այս երիտասարդը, որուն համար զարչանքով կ'ըսէիր կորելլայի կը նմանի, իր կեանքը վտանգելով քեզ ազատեց ովկիանոսի ջուրերու մէջէն: Մարդիկ հաւասար են առանց գոյներու տարբերութեամբ եւ ցեղային պատկանելիութեամբ: Մարդոց զգացումներուն խորհրդաւորութիւնը միայն Աստուծոյ ծանօթ է միայն Ան կրնայ լուծել»:

ՆԻՒԹԱՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Հալէպի Հոգետունը՝ ընդարձակ բազմը, բազիրն մէջտեղը ջրհոր մը, որմէ կ'օգտուէին Հոգետան բնակիչները: Բազիրն չորս կողմը գրասենեակներ, տպարան «Արաքս», տպարան «Նայիրի», հայկական փուռ: Բազիր երկրորդ յարկին վրայ կը գտնուէին բնակելի տուներ, տանըմարքացի Քաչիկի հաստատութիւնը, ուր հայ կիներ ձեռագործներ կը բերէին եւ վճարումով կը յանձնէին հաստատութեան պատասխանատու Պրն. Յարութիւն Չագըրեանին եւ այդ ձեռագործները կը ղրկուէին Տանըմարքա եւ հոն կը ծախուէին: Երկրորդ յարկին վրայ կը գտնուէր նաեւ «Տիգրիս» գրադարանը:

Հոգետունը ունէր մուտք մը Թէլէլ պողոտայէն, որ գիշերները կը գոցուէր եւ մուտք մը Սալիպէ թաղամասէն: Շրջանը ամբողջապէս հայերէ կը բաղկանար, ուր կը գտնուէր Ազգային Առաջնորդարանը եւ Ս. Քառասնից Մանկանց եւ Ս. Աստուածածին եկեղեցիները:

Հոգետունը կը պատկանի Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Պատրիարքութեան: Հայաստանէն եւ Կիլիկիայէն դէպի Երուսաղէմ ուխտի գացողները, Հալէպ հասնելով կ'իջնէին հոգետուն, ապա, կը շարունակէին իրենց ճամբան:

Սակայն, 1946-ին, Հոգետուն իջեւանողներ այլեւս չկային, եւ Հոգետունը բնակուած էր Հայոց Մեծն Եղեռնէն վերապրած ընտանիքներէ եւ կարգ մը գործարարներէ:

Ինծի համար Հոգետան բնակիչներուն ամէնէն հետաքրքրականը հոգետան փուռն էր, որ կը պատկանէր սասունցի հայրենակիցներու՝ Յակէ եւ Սեդրակ Կիրակոսեաններուն, որոնց հետ ամէն օր ժղլելու առիթ կ'ունենայի, լսելով դրուազներ իրենց կեանքէն եւ Սասնոյ յեղափոխականներու Արաբոյի, Սերոբ Աղբիւրի, Գէորգ Չաւուշի, Սպաղանաց Մակարի, Գալէի, Անդրանիկի եւ այլ Ֆետայիներու մարտնչումներէն:

Տարինրու ընթացքին Հոգետան բնակիչներէն շատեր փոխուեցան, փոխուեցան նաեւ խանութպաններէն շատեր:

Հոգետան մնայուն բնակիչներէն էր նաեւ խենթ Գրիգորը, որ չէս գիտեր որո՞ւ միջոցաւ եւ առաջնորդութեամբ փառաւորապէս տեղաւորուած էր առաջին յարկէն երկրորդ յարկ բարձրացող աս-

տիճաններուն տակ, գրաւելով խենթ Միխայէլի մահէն ետք թափուր մնացած տեղը:

Մարդ չէր գիտեր, թէ ո՞վ էր ան, ուրկի՞ց եկած էր եւ ինչո՞ւ - խենթացած: Մակայն, մաշած համազգեստը եւ գունաթափուած փողկապը կու գային վկայելու, որ խելքին ջերմութեան աստիճանին բարձրանալը հին պատմութիւնը չէր կրնար ըլլալ:

Խենթ Գրիգոր քառասուն տարեկան ըլլալ կը թուէր: Միջասակ, թիկնեղ, հայու քիթով, որուն վրայ զոյգ մը սրճագոյն աչքեր՝ գինք տեսողէն բարեսրտութիւն կը հայցէին միշտ: Իսկ խենթութեան շրջանին իր կրած հոգեկան եւ մարմնական տառապանքը խոր ախօսներ ձգած էին ճակատին վրայ:

Ամէն առաւօտ, իր գրաւած անկիւնէն արթննալով, Հոգետունէն անցնողները կը դիտէր եւ բակի ջրհորէն ջուր քաշելով կը լուացուէր, եւ վերադառնալով իր «տունը», իր գեղեցիկ ձայնով կ'երգէր «Առաւօտ Լուսոյ» շարականը: Ուտելիքի մասին հոգ չունէր, սասունցի փռապանը եւ բարեսիրտ հոգետունցիներ եւ անցորդներ կը հոգային, իրենց աւելցած կերակուրներէն բաժին հանելով անոր: Շատեր որպէս ողորմութիւն հին կօշիկ մը եւ ճերմակեղէններ կու տային, նոյնիսկ՝ մանր դրամներ:

Խենթ Գրիգոր աշխատասէր խենթ էր: Զրհորէն օրը քանի մը անգամ ջուր կը քաշէր եւ դոյլերով կը փոխադրէր իր բարերարներուն:

Հոգետան երկրորդ յարկին վրայ գտնուող «Արեւելք» օրաթերթի գրաշարանոցին գրաշարներուն յաճախ պաղ ջուր կը բերէր եւ առաստաղէն կախուած խաւաքարտէ հովահարով կը զովացնէր գրաշարանոցը, որ պատուհանէ գուրկ ըլլալով չափազանց տաք կ'ընէր: Ի՞նչ կրնար ընել աւելին, արդէն եթէ արհեստի մը հետեւելու չափ խելք մնացած ըլլար իր վրայ, ի՞նչ գործ ունէր Հալէպի տաքին՝ պաղին ապրելու Հոգետան աստիճաններուն տակ:

Ըսողներ կային, որ խենթ Գրիգոր արհեստով ինքնաշարժի վարիչ եղած էր, իր բեռնատար ինքնաշարժով Հալէպ-Մուսուլ կ'երթեւեկէր: Բարեկեցիկ ընտանիքի մը մէկ անդամն էր, որոնք կը բնակէին Մուսուլ քաղաքը եւ տակաւին, ինք այս վիճակին հասած էր, չկարենալով միանալ իր սիրած աղջկան:

Յետագային, Մուսուլէն եկած հայրենակից մը Հոգետունէն անցած ատենը հանդիպելով խեղճ Գրիգորին, «Արեւելք»ի գրաշարանոց եկաւ եւ ցաւով պատմեց հետեւեալը:

«Մեղք եղաւ այս երիտասարդին, ո՞վ կրնայ երեւակայել, թէ այս սքանչելի երիտասարդը՝ զարգացած, պարկեշտ, եկեղեցասէր, ծնողասէր, ազգասէր, կրնայ այս վիճակին հասնիլ եւ այս պայմաններու մէջ ապրիլ: Անէ՛ծք այդ աղջկան ծնողքին: Նշանուած էին, խենթի պէս գիրար կը սիրէին, ամուսնութիւնը հեռու չէր, սակայն, նիւթամուլ գոքանչը, աւելի հարուստ երիտասարդ մը գտած ըլլալով, ետ ղրկեց նշանտուքի մատանին եւ հակառակ աղջկան կամքին, բռնութեամբ ամուսնացուց աղջիկը հարուստ երիտասարդին հետ:

«Գրիգոր չկրցաւ դիմանալ այս զօրաւոր հարուածին, կորսնցուց իր գիտակցութիւնը, խենթացաւ, եւ օր մըն ալ քաղաքէն կորսուեցաւ: Իր ծնողքը եւ ազգականները երկար փնտռտուքներէ ետք յուսահատեցան: Իսկ աղջիկը, որ բռնութեամբ ամուսնացաւ ուրիշին հետ, լսելով իր սիրած երիտասարդին տառապանքը, թոյն խմելով անձնասպան եղաւ:

«Երանի խեղճը տեսած չըլլայի այս վիճակին մէջ, եթէ եղբայրները տեղեակ ըլլան որ հոս է, թուշունի թեւերով կը հասնէին իրեն, թերեւս կարենային զինք փրկել...»

«Գիտե՞ս որքան եկեղեցասէր էր: Մանուկ տարիքէն մինչեւ սարկաւագութիւն կը ծառայէր եկեղեցիին, ի՞նչ գեղեցիկ ձայն ունէր, մանաւանդ Աւագ Շաբթու Խաւարումի գիշերը իր երգած «Ուր եւ Մայր Իմ»ը կը լացնէր եկեղեցւոյ հաւատացեալները»:

Իրապէս գեղեցիկ թէնոր ձայն ունէր Գրիգոր, եւ երբեմն, յիշելով իր անցեալը, խոր յուզումով կ'երգէր: Շատ կը սիրէի իր երգած մեղեդիները: Անցորդները կը կենային ունկնդրելու համար իր ապրումով երգած շարականները եւ երգերը, որոնց կարգին, Վարդանանց տօնակատարութեան շրջանին «Իմ Հայրենեաց Հոգի Վարդան», «Թէ Հայրենեաց Պսակադիր» ազգային երգերը, ծնունդի շրջանին «Խորհուրդ Մեծ», եւ «Այսօր Տօն է» շարականները, ինչպէս նաեւ սիրային բազմաթիւ երգեր, որոնցմէ կը յիշեմ հետեւեալ երգը որ միշտ կ'երգէր.

Գեղեցիկ հոտաւտ,
Դու ծաղիկ լեռնային,
Ո՛ւմ համար դու բուսար,
Ո՛ւմ համար ծաղկեցար:

Յըրտերում մեծացար,
Անխընամ մէն-մինակ,
Մի լաւ օր չըտեսար,
Որբի պէս վշտակիր:

Ու անցաւ քո կեանքը,
Սրգաւոր, տըխրագին,
Գեղեցիկ հոտաւէտ,
Դու ծաղիկ լեռնային:

Կամ՝

Յայոց աղջիկներ, ձեր հոգուն մատաղ,
Երբ միտքս էք գալիս՝ ասում եմ ես ախ:
Յալում եմ, հալում օտարութեան մէջ,
Ախ սիրտըս խորում, ցաւիս վերջ չկայ:

Խեղճ Գրիգոր, ամէն առաւօտ քունէն արթննալէն վերջ, կը սկսէր անօրինակ որսորդութեան մը: Կը հանէր հագուստները, համբերութեամբ կը փնտռէր ազտոտութեան հետեւանքով կեանք առաջ եւ բազմացած ոջիլները եւ երկու բթամատներուն միջեւ առնելով, վրէժխնդրութեամբ կը ճգմէր զանոնք, որոնք արգելք եղած էին գիշերը հանգիստ քնանալու:

Գրիգորին աշխարհը հոգետունն էր: Աւելի ճիշդը՝ նոր աշխարհը: Անցեալը զինք մոռցած էր եւ ինք՝ իր Մուսուլէն հասած էր Հալէպ, այդ մնաց անլուծելի: Իսկ որո՞ւ ցուցմունքով եւ առաջնորդութեամբ հասած էր հոգետունն եւ գրաւած նշանաւոր խենթ Միխայէլի անկիւնը՝ այդ ալ ուրիշ գաղտնիք...:

Արդարեւ, Հոգետունը իր մնայուն բնակիչներուն առնթեր, միշտ ունեցած էր իր աստիճանի տակի բնակիչը՝ Այսպէս՝ Միխայէլ, Գրիգոր եւ երկու ոտքերէ զուրկ հայասորի մը, որոնցմէ ամէն մէկը տեսակ մը խենթ եւ տեսակ մը խեղճ: Միխայէլը՝ վայրագ, Գրիգորը՝ խեղճ եւ անվնաս, իսկ հայասորին՝ երկու սրունքներէն կտրուած, կարօտ ամէն տեսակ հոգատարութեան:

*
* *

«Գողցողին մայրը..., քո՛յրը..., սինսիլէ՛ն...: Ծօ՛ մեղք եմ մե՛ղք... Ի՞նչ կ'ուզէք ինձմէ, փասփորթս, անձնաթուղթս, նամակներ, նկարներ չկան...: Վա՛յ իմ գլխուս...: Առնողին Աստուած հոգին առնէ»:

Այդ առաւօտ այս բառերով մեզ դիմաւորեց խենթ Գրիգոր 1947-ի Օգոստոսեան առաւօտ մը, դէպի տպարան «Նախիրի» մուտքին:

Իրապէս շատ զայրացած էր: Աչքերէն արիւն կը ժայթքէր, բարկութենէն կու լար...:

Ի՞նչ պատահած էր...:

Փողոցային դատարկապորտներ, առտու կանուխ, խեղճ Գրիգորը քնացած տեսնելով գողցած էին անոր դրամապանակը, որուն մէջ կը գտնուէր իր անձնաթուղթը, անցաթուղթը (փաստորթը), թուղթէ յիշատակներ...: Զինք կեանքին կապող յիշատակներ...:

Ոջիւններով ողողուած անկողինը տակնուվրայ կ'ընէր, ծակ ու ծուկ կը փնտռէր, «չկա՛յ, չկա՛յ: Վա՛յ իմ գլխուս», կը յայտարարէր:

Վախով մօտեցանք իրեն, ուզեցինք հանդարտեցնել, սակայն, անօգուտ: Այդ օր, մինչեւ իրիկուն, Հոգետան բնակիչները կարեկցութեամբ մտիկ ըրին Գրիգորին հայհոյանքները եւ լացն ու կոծը: Որեւէ մխիթարական խօսք թշնամութեամբ կը դիմաւորուէր: Նոյնիսկ մերժեց կերակուր ընդունիլ: Կարծես առ ի բողոք հացադուլ հռչակած ըլլար, սակայն որո՞ւ դէմ, ինքն ալ չէր գիտեր:

Յաջորդ օր, բարեկամաբար մօտեցայ իրեն եւ հարց տուի, թէ ի՞նչ կար լալու չափ թանկագին այդ դրամապանակին մէջ, որ զինք երէկուան սարսափելի վիճակին մատնած էին:

Ան վայրկեան մը մտածեց, նորէն լացաւ, կրկին հայհոյեց գողերուն հասցէին եւ շնջաց... «Անգինէին նկարը եւ նամակները կային...»: Հասկցուեցաւ:

Ես ալ կը մտածէի, որ անձնաթուղթը, անցաթուղթը եւ այլ պաշտօնական թուղթեր պատճառներ չէին կրնար ըլլալ զինք երէկուան ահարկու վիճակին հասցնելու: Արդէն անոնց պէտք չունէր այլեւս: Ուրիշ պատճառ մը կար, սրտին շատ մօտ, որ արդէն խելագարած մարդուն ուղեղը աւելի ուժգին խախտելու... Իսկ դրամապանակին մէջ արդէն դրամ գոյութիւն չէր կրնար ունենալ...:

Հեռանալով խեղճացած Գրիգորէն, ընկերներուս ըսի. «Մարդը արդէն կորսնցուցած է իր սիրածը: Կորսնցուցած է իր խելքը, իր անցեալը, հիմա ալ, անխիղճ մարդիկ շատ կը տեսնեն այն քանի մը նամակները գորս կը մնային Անգինէին իբրեւ յիշատակ...: Եւ այդ յիշատակներն էին, որոնք զինք կեանքին կը կապէին: Այլեւս դժուար թէ ապրի այս խեղճը»:

Այնուհետեւ, խեղճ Գրիգոր, օրէ օր աւելի մեղամաղձոտ դարձաւ: Շատ քիչ կ'երգէր, շատ քիչ կ'ուտէր...:

Սկիզբները կը յուսար, որ փողոցային դատարկապորտները այդ դրամապանակին մէջ դրամ չգտնելով կը վերադարձնեն զայն, սակայն, օրերը կ'անցնէին եւ կորսուած դրամապանակէն լուր չկար:

Նախապէս երբեմն կ'ածիլուէր, ինքզինքը կը շտկէր, մարդու երեւոյթ կ'առնէր: Այդ սեւ օրէն ետք, մօրուքը ածելի չտեսաւ, իսկ երեսը՝ ջուր: Օրըստօրէ կը հիւժէր, աստիճանին տակէն դուրս ելլել չէր ուզեր:

Զմրան ցուրտ օր մը, բօթը հասաւ Հոգետան բնակիչներուն: Գրիգոր մեռած գտնուած էր հայոց գերեզմանատան ճամբուն վրայ: Պաշտօնական որեւէ ստուգում կարելի չեղաւ կատարել, քանի որ պաշտօնական որեւէ թուղթ չունէր իր վրայ: Միայն կարելի եղաւ թաղելու արտօնութիւն ստանալ քաղաքապետութենէն՝ որպէս օտար եւ անտէր եւ անհաւասարակչիռ անձ:

Խեղճ Գրիգորին տառապած դիակը դրուեցաւ եկեղեցապատկան դագաղին մէջ, յուղարկաւորութեան արարողութիւնը կատարուեցաւ Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցոյ մէջ Տէր Մկրտիչ Աւագ Քահանայ Մուրատեանի կողմէ եւ Հոգետունի բնակիչներէն քանի մը սգաւորներու ներկայութեամբ: Թաղուեցաւ հայոց գերեզմանատան մէջ, հեռու իր սիրելիներէն եւ ազգականներէն:

Արդեօք անդենականին մէջ միացա՞ւ իր պաշտած Անգիլնէին...:

ՄԵՆՔ ԱԼ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ ՉՈՒՆԵՑԱՆՔ

Թուրքիոյ Հայաջինջ քաղաքականութեան հետեւանքով եւ 1915-ին գործադրուած Հայոց Մեծ Եղեռնէն ետք ծնած առաջին սերունդը եւս մանկութիւն չունեցաւ, ինչպէս մանկութիւն չունեցան Հայոց Մեծ Եղեռնէն իրենց ծնողները կորսնցուցած եւ արաբացած մանուկները:

Մանկութիւն չունեցան, որովհետեւ իրենց ծնողները, բռնազաղթի, տարագրութեան եւ աքսորի ճամբաներուն վրայ ցմրուր քամեցին չտեսնուած չարչարանքներ եւ տառապանքներ, իրենց բնակավայրերէն մինչեւ Սուրիական անապատները, ենթարկուելով ջարդի, թալանի, բռնութիւններու, բռնաբարոժմներու եւ սպաննութիւններու: Տարագրուածներէն բեկորներ, հրաշքով եւ անձնական նախաձեռնութիւններով մահուան ճիրաններէն փրկուելով, Սուրիոյ, Լիբանանի եւ արաբական այլ երկիրներու մէջ ապաստան գտնելով կազմեցին ընտանիք եւ ունեցան զաւակներ, որոնք իրենց ծնողներու նիւթական անբաւարար պայմաններուն հետեւանքով ապրեցան թշուառութեան եւ նիւթական ծանր միջոցաւ մէջ, որոնց զաւակները մանկութիւն չունեցան, զրկուած ըլլալով մանկական բոլոր տեսակի ապրելակերպէ եւ հոգածութենէ:

Արեւմտեան Հայաստանէն եւ Կիլիկիայէն աքսորուած եւ վերապրած մեր ծնողները, որոնք մեծամասնութեամբ արհեստ չունեցող եւ արաբական երկիրներու լեզուին՝ արաբերէնի անծանօթ, մեծ դժուարութեամբ կրնային իրենց ընտանիքներուն ապրուստը հոգալ եւ իրենց զաւակները վճարովի հայկական դպրոց ղրկել:

Ճիշտ է, Եղեռնէն առաջ հայրենիքի մէջ ծնած սերունդներէն բախտաւորներ, որոնք իրենց ծնողներուն, հարազատներուն եւ ազգականներուն սպաննութենէն ետք, կարգ մը թուրքերու, քիւրտերու եւ արաբներու կողմէ մահանալէ փրկուելով, կրցան ողջ մնալ եւ ապագային, պատերազմի աւարտին, հայկական կազմակերպութիւններու կողմէ ամէն մէկ որբի ազատագրումին մէկ ոսկի տալով, զանոնք տեղաւորեցին որբանոցներու մէջ, որոնք իսկապէս մանկութիւն չունեցան, առանց հորմօր հոգածութեան ապրելով եւ մեծնալով:

Սակայն, ինչպէս ըսի, դիւրին չեղաւ հայոց ցեղասպանութեան նախճիրներէն ազատուած եւ իրենց ապաստանած երկիրներուն մէջ ամուսնացած բազմաթիւ ընտանիքներու զաւակներուն մանկութիւնը, որոնք մանկութիւն չունեցան, որովհետեւ իրենց ծնողները կարողութիւն չունէին իրենց զաւակներուն բարօր եւ մանուկի մը համար էական մանկութիւն մը շնորհել:

Հայր-մայր ունեցող եւ մանկութիւն չունեցող հազարաւոր մանուկներու կարգին, իմ գիտակցական կեանքիս ընթացքին միշտ անիծած եմ մեր ծնողները իրենց հայրենիքէն աքսորած եւ մեծ մասով բնաջնջած Օսմանեան թուրք կառավարութիւնը եւ անոր քաջալերութեամբ շուրջ երկու միլիոն հայ ջարդած թուրք, քիւրտ եւ չէչէն գազաններու վայրագութիւնները, որոնք պատճառ դարձան Եղեռնէն ճողոպրած հայ սերունդներուն եւ անոնք զաւակներուն մանկութիւն չունեցած մեծնալու:

Եւ այդ պատճառով, ամուսնական կեանքիս ընթացքին, միշտ աշխատած եմ իմ զաւակներուս, կարելիութեանս սահմաններուն մէջ զանոնք մեծցնել մանկական գուրգուրանքով եւ մանուկներու համար անհրաժեշտ մթնոլորտի մէջ:

Հայոց Մեծ Եղեռնէն հրաշքով ազատած հայրս՝ Ղազար (Պարզօ) Հոթոյեան, Սասնոյ Տալուրիկ գաւառի Սպաղանք գիւղէն, Սասունէն Կիլիկիա գալով, որպէս ջաղացպան աշխատած է սասունցիներուն մօտ, Քիլիսի շրջանին մէջ՝ 22 տարեկանին, առաջին աշխարհ-համարտէն առաջ, 1914-ին:

Եղեռնի շրջանին՝ 1917-ին, Քիլիսի մէջ կ'ամուսնանայ Մալաթիոյ շրջանի Պեհեսնի քաղաքէն Մարիամ Գույումճեանին հետ, որուն հայրը, մայրը, եղբայրները եւ հարազատներ սպաննուած էին թուրքերու կողմէ:

1918-ին, Քիլիսի մէջ կը ծնի քոյրս՝ Սիրանուշը, 1920-ին՝ Քիլիսի մէջ կը ծնի եղբայրս՝ Զաքարը, որ կանուխ կը մեռնի, 1922-ին՝ Ազէզի մէջ (Սուրիա) կը ծնի եղբայրս՝ Յարութիւնը, 1925-ին՝ կը ծնի եղբայրս՝ Գրիգորը, որ կանուխ կը մեռնի, 1927-ին՝ Հալէպի մէջ կը ծնի Գրիգորը (ես), 1929-ին՝ Հալէպի մէջ կը ծնի եղբայրս՝ Յովհաննէսը եւ 1932-ին՝ Հալէպի մէջ կը ծնի կրտսեր քոյրս՝ Արշալոյսը:

Ահա այսպիսի ընտանիքի մը հոգը կախուած կը մնայ Սասնոյ Սպաղանք գիւղէն, գիւղացի հօր վիզէն, որ տասնեակ մը արհեստներ եւ գործեր կը փորձէ ընտանիքին ապրուստը ապահովելու եւ զաւակներուն տանելի մանկութիւն ստեղծելու համար:

1938-ին, մեր մայրը կը մահանայ, **22** տարի ամուսնական շրջանէ մը ետք, **38** տարեկանին, մեզ ձգելով որք եւ անխնամ, բժիշկներու եւ դեղերու ծախսերուն հասնելու նիւթական միջոցներ չունենալու պատճառով:

Այդ շրջանին մենք կը բնակէին Հալէպ, Նոր Գիւղ հայկական շրջանի չորրորդ թաղամասին մէջ, արաբ քրիստոնեայ ընտանիքի մը պատկանող բակով տունի մը մէկ սենեակնոց տունին մէջ: Տանտէրին կինը կուզէր, սակայն, շատ լաւ հոգ կը տանէր իր ընտանիքին եւ քիչ մըն ալ մեզի, մինչեւ հօրս մեզի հոգատար խորթ մայր մը բերելը:

1940-ին, հայրս եւ քեռայրս, բանտէն փախած Եօթնան Յակոբին մեր տան մէջ ապաստան-անկողին տրամադրած ըլլալուն համար՝ վեցական ամիս բանտարկութեան դատապարտուեցան: Եւ որպէսզի չբանտարկուին, ոստիկանութեան հետապնդումներէն փախան եւ Սուրիոյ Գամիշլի գիւղաքաղաքը ապաստանեցան, ուր բաւական մեծ թիւով սասունցիներ կ'ապրէին:

Քեռայրս, Արշակը, փռապան (հացթուխ) ըլլալով, որպէս եփող գործ կը գտնէ Սասունցի Արուշին փուռին մէջ, անմիջապէս լուր կը ղրկէ Հալէպ քրոջս, որպէսզի Գամիշլի գայ իր առաջնեկ մանչուն հետ:

1940 Յունիս **24-**ին, ես եւ քոյրս՝ Սիրանուշը, մարդատար ինքնաշարժով ճամբայ ելանք դէպի Գամիշլի, անցնելով ժողովուրդի հաւաքական գերեզմանը հանդիսացող Ռազգայէն, Ռասիլ-Այնէն, Տէր Զօրէն եւ Սուրիական անապատներէն, ուր մեր մեքենան կը յառաջանար անապատային փոշիներու ընդմէջէն, մինչեւ Գամիշլի, ուր մեզ դիմաւորեցին քեռայրս ու հայրս, զիս ազատելով գիրկիս մէջ երբեմն արթուն, երբեմն քնացած փոքրիկ Արշակէն:

Մեր Գամիշլի հասնելէն երկու շաբաթ ետք, Գամիշլի եկան նաեւ խորթ մայրս, մեծ եղբայրս՝ Յարութիւնը, կրտսեր եղբայրս՝ Յովհաննէսը եւ կրտսեր քոյրս՝ Արշալոյսը:

Մեծ եղբայրս Հալէպի մէջ քանի մը տարի դերձակութիւն ըրած ըլլալով, սորված էր ժագէթ ու տափատ կարել: Հայրս Ամերիկայէն ներածուած գործածուած ժագէթներ գնելով տուն բերաւ, ես եւ փոքր եղբայրս քակելով զբաղեցանք, իսկ մեծ եղբայրս ներսը դուրս դարձնելով կարելու սկսաւ: Իսկ հայրս, պազարի օրերուն պասթա բացած կը ծախէր:

Սակայն այդ գործը մեր ընտանիքին ծախսերուն չէր բաւեր: Ստիպուած, ես եւ կրտսեր եղբայրս սկսանք քահա (կարկանդակ)

ծախել, շրջագայելով Գամիշլիի փողոցները, գլուխնիս վրայ կրելով քահքայով լեցուն տախտակէ խոշոր ափսէներ, թաղ-թաղ պոռալով՝ քահքէա՛թ...: Մանաւանդ երբ մեծ եղբօրս ոտքը կարիճը խայթեց, դուրսը բացօդեայ քնացած ատեն, պատճառ դառնալով, որ երկար ատեն չկարենար աշխատիլ, հօրս կողմէ կարիճի խայթած տեղը այրելուն հետեւանքով:

Ահա քեզի մանկութիւն: Գամիշլիի մէջ ձերբակալուելով եւ բանտարկուելէ ետք Հալէպ վերադարձանք եւ հաց եւ այլ ուտելիքներ գնելու դրամ չունենալով, Գամիշլիէն մեր հետ բերած ձաւարը խորթ մայրս առանց իւղի կ'եփէր ամէն օր, մինչեւ լրանայ 100 քիւլօնոց պարկը: Պատերազմի տարիներ էին, եւ, հաց ունենալը դիւրին չէր:

Հայրս մոլի սիկառէթ ծխող էր: Կը պատահէր, որ սիկառէթ գնելու դրամ չէր ունենար, անգործութեան եւ գործի ձախողութեան շրջաններուն: Իրեն համար շատ դժուար էր առանց ծխախոտի մնալ, ստիպուած, եղբայրներուս հետ կը շրջագայէինք Նոր Գիւղի փողոցները եւ գետնէն կը հաւաքէինք սիկառէթներու աւելցուքները: Հայրս այդ աւելցուքներուն թուղթերը կը պատուէր եւ ծխախոտները իր ծխախոտի տուփին մէջ կը լեցնէր եւ ծխախոտ փաթթելու յատուկ թուղթերով կը փաթթէր եւ կը ծխէր...:

Մանկապարտէզէն սկսեալ դպրոցական պայուսակ չեմ ունեցած: Դպրոց կ'երթայի մօրս կողմէ կարուած պայուսակով, շապիկով եւ տափատով: Մատիտ, գրիչ, մեկն գնելու կարողութիւն չունէի եւ յաճախ կ'օգտուէի ունեւոր ընկերներուս աւելցուքներէն:

Մանկութեանս երբեք կօշիկ չեմ հագած: Ամառ-ձմեռ սանտալով ստիպուած կը գոհանայի: Այդ նշանաւոր սանտալը եւ մօրս կարած շապիկը եւ տափատը յիշեցնող ջուրի նկար մը ունիմ, որպէս յիշատակն երիտասարդ տարիքին մահացած ընկերըՍ Երուանդ Յովհաննէսեանին հետ, նկարուած Հալէպի էֆէնտի պաղպաղակի խանութիւն դիմացի թաղին մուտքին, դէպի Մալիպէ գացող ճամբուն սկիզբը, ուր հայ նկարիչներ, իրենց ջուրով նկարող գործիքները հոն կը հաստատէին եւ ջրանկար քաշելով իրենց օրապահիկը կ'ապահովէին:

Խաղալիք երբեք չեմ ունեցած: Մեր խաղերը կ'ըլլային փողոցներուն եւ դաշտերուն մէջ: Փողոցներուն մէջ կը խաղայինք չալիք, պագտանպաճ, փիբ, գլխարկ փախցնել, եւայլն: Իսկ դաշտերուն վրայ լաթով շինուած գնդակով հագիւ կրնայինք կոլին հասնիլ: Իսկ նոր տարուան նուէր՝ երբեք չեմ ստացած: Միայն կը յիշեմ

Մահակեան Վարժարանի Կիրակնօրեայ Դպրոցի ամանորեայ Հանդէսին աշարկերտներուն բաժնուած նարինջէն հատ մը ունենալաւ:

Երբեք չեմ մոռցած մանկութեանս շրջանին դրամ շահելու եւ ընտանիքիս ապրուստին օգնելու հետեւեալ միջոցառումը՝

Հալէպի մէջ եկեղեցական տաղաւարներուն յաջորդ օրուան Մեռելոցի օրուան առթիւ, մեծ թիւով ժողովուրդ, շարան-շարան, Քուէյք գետի տախտակէ կամուրջին վրայէն անցնելով կ'այցելէին հայկական գերեզմանատուները, հոն գտնուող եկեղեցականներուն կողմէ օրհնել տալու իրենց սիրելիներուն գերեզմանները: Գերեզմանները օրհնել տալու փափաքողներուն գոհացում տալու բոլոր խնդրողներուն, եւ, յաճախ տեղի կ'ունենար քաջքշուք՝ երկու, երեք կողմէ, որոնք քահանային ձեռքէն կամ վերարկուէն դէպի իրենց կողմը կը քաշէիքն, մէկը միւսէն առաջ օրհնել տալու իրենց սիրելիին գերեզմանը:

Քահանաներու կողմէ գերեզմաններու օրհնութեան կը մասնակցէր խնկարկող մը՝ մանուկ կամ պատանի, այդ նպատակով պատրաստուած խնկամաններով, գերեզմանի օրհնութեան ընթացքին խնկարկելով հոգեհանգստեան միջոցառում կը ստեղծէր: Այդ խնկամանները շինուած էին մետաղէ ամանները երկաթէ թելերով ամրացնելով, որպէս բռնիչ գործածելով երեք թելերու վերնամասը, իսկ ամանին մէջի ածուխով կրակը միշտ նորոգուած կ'ըլլար, պատրաստ խնկարկելու: Գերեզմանի օրհնութենէն ետք, քահանային տրուած նուէրին հետ, նաեւ, խնկարկող տղուն կը տրուէր առաւելագոյն **25** դրուշ:

Մենք ալ, տեսնելով շահաբեր այս գործը, մեր հանգուցեալ մօր գերեզմանը օրհնել տալէ վերջ, որոշեցինք այդպիսի խնկամաններ շինել եւ յաջորդ մեռելոցին գործի սկսիլ: Մեծ եղբայրս, ածուխի եւ խունկի պաշարներով կը հետեւէր ինծի եւ Յովհաննէս եղբօրս: Ամէն մէկս քահանայի մը հետ կը մասնակցէինք գերեզմաններու օրհնութեան:

Գերեզմանօրհնէքը կը տեւէր մինչեւ կէսօրէ ետք ժամը **2-3** եւ ժողովուրդը կամաց-կամաց տուն կը վերադառնար, իսկ մենք՝ երեք եղբայր, տուն գալով կը հաշուէինք օրուան հասոյթը, թեթեւցնելով հօրս ուսերուն ծանրացող ապրուստի բեռը:

Երբ քիչ մը մեծցանք, մեր ուսանողական շրջանին, արձակուրդի օրերուն, հերթով, ես եւ եղբայրներս, հօրս հետ ամերիկեան գործածուած եւ Խան Հաճի Մուսայի հայ պալիաճի գործատէրերուն կողմէ նորոգուած ժազէթներ կը ծախէինք Հալէպի Պապ-էլ-Ֆարա-

ճի եւ ներսի շուկայի մէջ: Ժազէթները մեր ձախ ուսերուն վրայ հանգչեցնելով՝ մեր կարողութեան համաձայն, թաղ-թաղ կը պտըտէինք եւ կը փորձէինք ժազէթները ծախել որոշ շահով:

Երբ յաջող օր մը բոլորէինք, քանի մը ժազէթ ծախած ըլլալով, հայրս խորոված կը կերցնէր ինձի, ներսի շուկային մէջ գտնուող խորովածագործներուն ոչխարի համեղ միսերէն:

Հօրս հետ ժազէթ ծախելու համար ձախ ուսիս վրայ 5-6 ժազէթներ ժամերով կրելով, ժամանակի ընթացքին, ձախ ուսս աջէն աւելի քիչ մը ցած մնաց եւ այդ կը զգամ մինչեւ այսօր:

Մանկութիւն չունեցած ըլլալս կը զգայի նաեւ ուսանողութեան շրջանին, երբ դպրոցէն զիս տուն կը դրկէին տարեթոշակս բերելու համար: Բարեբախտաբար, այդ հարցը լուծուեցաւ տանըմարքացի (Գանիացի) հայասէր Միս Քարէն Եփփէ հաստատութեան սան ընդունուելով, ինչպէս նաեւ յետագային, Սասնոյ Հայրենակցական Միութեան:

Հայոց Մեծ Եղեռնին հետեւանքով, ծնողազուրկ մանուկները մանկութիւն չունեցան, իսկ մենք՝ Եղեռնէն ետք առաջին սերունդի մանուկներ, մենք ալ դժբախտաբար մեր կարգին մանկութիւն չունեցանք:

ՀԱՒԱՏՔԻՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ

Արմէն Գրիգորեան, 24 Յունիս 1943-էն սկսեալ կը ծառայէր Ազատ Փրանսական բանակի Սուրիա-Լիբանան գտնուող հրետանիական բաժանմունքին եւ շուրջ երեք տարիներու ընթացքին, հետեւած թնդանօթաձգային գիտութեան դասընթացքներուն, յատկապէս մասնագիտանալով ամերիկեան 75 միլիմետր եւ ֆրանսական 105 միլիմետր տրամագիծով թնդանօթներու, որպէս ենթասպայ վարելով թնդանօթաձգային բոլոր պաշտօնները, նշանառութենէն մինչեւ փամփուշտներու (OBUS) տեսակներու ընտրութիւնը եւ պայթելու չափը:

1945-ին, Սուրիոյ մէջ սկսած անկախութեան եւ ֆրանսական հոգատարութենէն ազատագրման պայքարներուն հետեւանքով եւ համաշխարհային երկրորդ պատերազմէն առաջ ֆրանսական եւ սուրիական կառավարութիւններու կողմէ կնքուած համաձայնութեան եւ անգլիական կառավարութեան երաշխաւորութեան պարտադրումով, Սուրիոյ մէջ գտնուող ֆրանսական բանակները տեղափոխուեցան Լիբանան, այնտեղէն Ֆրանսա փոխադրուելու համար:

Ենթասպայ Արմէնին թնդանօթային գումարտակը տեղաւորուեցաւ Լիբանանի Ռայազ քաղաքի օդակայանին մէջ գտնուող յատուկ զինուորականներուն մէջ:

Կեանքը բնական եւ հեզասահ կը շարունակուէր Ռայազի օդակայանին մէջ: Արմէն եւ ընկերները, երեկոները քաղաք կ'իջնէին եւ կը յաճախէին նշանաւոր եւ տեսարժան վայրերուն մէջ գտնուող սրճարաններն ու ճաշարանները, երբեմն ալ հանդիպելու Ռայազ բնակող հայերու, անոնց հետ ծանօթանալով եւ բարեկամանալով, կ'ընդառաջէինք անոնց հրաւերներուն, այցելելով անոնց տուները, հայկական ընտանեկան ջերմութիւն եւ հիւրասիրութիւն վայելելով հոն:

1945 Յունիսին, թնդանօթային արկածի մը հետեւանքով, Արմէն անմիջապէս փոխադրուեցաւ Ռայազի զինուորական օդակայանի զինուորական երեք յարկանի ընդարձակ հիւանդանոցը եւ ֆրանսական բանակի զինուորական սպայ բժիշկներու կողմէ ենթարկուեցաւ վերահատուցեան, փրկուելով ձախ ձեռքի դաստակէն ձեռքս կորսնցնելու վտանգէն:

Այդ օրերուն, Ռայազի զինուորական հիւանդանոցին մէջ կը դարմանուէին ֆրանսական բանակի զինուորներն ու անոնց ընտա-

նիքները: Արմէն, ահռելի ցաւերով փոխադրուեցաւ հիւանդանոցի իրեն յատկացուած անկողինը: Զախ ձեռքի դաստակին ներսի կողմի միսերը ցաւալիօրէն ճզմուած էին եւ ոսկորը կ'երեւար: Ի պատիւ զինուորական բժիշկ Եօթնան Ժորժին ճարտարութեան եւ հմտութեան, ան իր ամբողջ կարելիութիւնները ի գործ դրաւ, յատուկ ուշադրութեամբ կտրելու բացուածքին վնասուած միսերը եւ մաքրելու վէրքը՝ յանձնարարելով, որ երբեք չհամարձակի քակել վիրակապերը:

Նոյն օրը, կէսօրէ ետք, վէրքին սկիզբի ցաւերը ժամէ-ժամ զօրացան, արիւնը կը շարունակէր մեղմօրէն հոսիլ, կարմիր գոյնով ներկելով վիրակապերը:

Անդիմադրելի ցաւին ազդեցութեան տակ, Արմէն դիմեց հիւանդապահուհիներուն, աղաչելով, որպէսզի ճար մը գտնեն ցաւը մեղմացնելու եւ արիւնի հոսումը կեցնելու: Անօգուտ: Հիւանդապահուհիները մերժեցին վիրակապերը քակել, քանի որ այդպէս յանձնարարուած էր գլխաւոր բժիշկին կողմէ:

Սակայն, ատիպուած, աղօթելով եւ ցաւը մեղմացնող դեղեր առնելով դիմադրեց ցաւերուն, ամբողջ գիշեր չկրցաւ քնանալ: Առաւօտուն, հիւանդապահուհիները Արմէնին վիրակապերը քակեցին, արիւնը դադրած էր հոսելէ, դեղերով մաքրեցին վէրքը եւ նոր վիրակապերով կապեցին, յուսադրելով, որ ցաւերը օրէ օր մեղմանան:

Օրեր եւ շաբաթներ անցան: Արմէնին վէրքը դարմանումի ենթարկուելով ցաւերը մեղմացան եւ տրամադրութիւնն ալ բարելաւուեցաւ, ժպիտ երեւցաւ դէմքին, ուրախութիւն պատճառելով դարմանող բժիշկին, հիւանդապահուհիներուն եւ դարմանող այլ հիւանդներուն, որոնց հետ մտերմիկ յարաբերութիւն հաստատած էր եւ մանաւանդ, հայ զինուորներու ընտանիքներուն եւ անոնց պարագաներուն հետ, որոնք յաճախակի կ'այցելէին իրենց հիւանդ ազգականներուն եւ հարազատներուն:

Արմէն, հիւանդանոցին մէջ, մանաւանդ անտանելի ցաւ ունեցած շրջանին, իր մարմնական ցաւին տառապանքներուն դիմադրելու համար, ամէն օր, ժամանակ կը գտնէր կարդալու, իր մօտ տարիներէ ի վեր գուրգուրանքով պահած Աստուածաշունչէն համարներ, որոնք իրեն ուժ եւ եռանդ կու տային սփոփուելու աստուածային օրհնութեամբ: Ան մեծապէս կը խրախուսուէր Պօղոս Առաքեալի հռովմայեցիներուն ուղղուած թուղթի 12-րդ գլուխ 12-13 համարներու ընթերցումով, ուր կ'ըսուէր. «Յոյսով ուրախացէք, նեղու-

Թեան մէջ, համբերող եղէք, յարատեւ աղօթեցէք: Կարիքի մէջ եղող եղբայրներուն օգնեցէք եւ միշտ հիւրասէր եղէք»:

Պօղոս Առաքեալի իմաստուն այս խօսքերը Արմէնին կեանքի հանդէպ իր հասկացողութիւնը ճիշդ ճամբաներով առաջնորդեցին, թեթեւցնելով իր հոգեկան տառապանքները, իրեն յոյս ներշնչելով ամբողջական բուժման հասնելու:

Արմէն, մէկ ամիսէն աւելի հիւանդանոցին մէջ դարմանուելով, իր նախկին առողջութիւնը գրեթէ գտած էր, կը մնար իր ստացած վէրքին վերջնական բուժումը: Մտաբերելով Պօղոս Առաքեալի հետեւեալ խօսքը՝ «Կարիքի մէջ եղող եղբայրներուն օգնեցէք», Արմէն որոշեց իր օգնութիւնը առաջարկել հիւանդներուն նախաճաշի, ճաշի եւ ընթրիքի սպասարկութեան:

Արմէնին առաջարկը գնահատութեամբ ընդունուեցաւ հիւանդանոցի պատասխանատուներուն կողմէ, առիթ տալով, որ հիւանդանոցին մէջ իր բարեկամական շրջանակը ընդլայնի:

Այդ օրերուն, հիւանդանոց բերին հայ զինուոր մը, որ ծանրօրէն վիրաւորուած էր Սուրիոյ Տէր Զօր քաղաքին մէջ սկսած սուրիական ազատագրական կռիւներուն ընթացքին, արաբ ազգայնականներու կողմէ, նկատելով, որ ան Ֆրանսական զինուորական ոստիկանութեան կը պատկանէր եւ ազատուած էր ստոյգ մահէ տեղացի հայ բնակիչի մը կողմէ, որ ծանօթ էր անոր, որպէս հայորդի, որ միշտ կ'օգնէր տեղւոյն հայ գաղութին:

Վիրաւոր հայ զինուորը, որ Ֆրանսական հպատակութիւն ժառանգած էր իր հօր՝ Ֆրանսական բանակի օտար լէգէոնին մէջ ծառայած ըլլալու համար, շատ ծանր կերպով վիրաւորուած էր եւ նոյնիսկ խօսելու կարողութիւն չունէր: Միայն ցաւերու ընդմէջէն կ'արտասանէր «մայրիկ, հասի՛ր» խօսքերը:

Արմէն հետաքրքրութեամբ մօտեցաւ վիրաւոր զինուորի մահճակալին եւ յստակօրէն լսեց անոր արտասանած «մայրիկ, մայրիկ» բառերը: Ուրեմն, ծանրօրէն վիրաւորուած զինուորին հայորդի մը ըլլալը փաստելէ ետք, մատածեց ամէն ձեւով օգտակար ըլլալու անոր, մղուած մարդկային-քրիստոնէական եւ հայկական զգացումներէ:

Շաբաթ մը ետք, բժշկական ամէնօրեայ դարմանումներու ենթարկուելէ ետք, Ժան (այդպէս կը կոչուէր վիրաւոր հայ զինուորը, որուն Արմէն ստուգեց կարդալով մահճակալի վրայի պատին գըրուած անոր անունը), կամաց-կամաց աչքերը բացաւ եւ զարմանքով

դիտեց չորս կողմերը, եւ տեսնելով իրեն յուզումով նայող անձ մը, Քրանսերէնով հարցուց անոր ով ըլլալը:

Արմէն, վստահ ըլլալով անոր հայ ըլլալուն, հայերէնով ինքզինք ծանօթացուց եւ յայտնեց իր պատրաստակամութիւնը իրեն օգնելու, որպէսզի իր ցաւերը մեղմանան եւ վէրքերը բուժուին ամէնակարճ ժամանակամիջոցին եւ թելադրեց անոր, որպէսզի աղօթէ առ Աստուած, որպէսզի շուտով ապաքինի:

Ժան դժգոհութեամբ ընդունեց Արմէնին թելադրութիւնը, յայտարարելով, որ ինք անհաւատ է եւ հակառակ իր ծնողքին Հայաստանեայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ զաւակներ ըլլալուն, ինք չի հաւատար Աստուծոյ եւ Քրիստոսի գոյութեան եւ իր կեանքի ընթացքին ոչ աղօթած է եւ ոչ ալ եկեղեցի դացած:

Արմէն, այս խօսքերը լսելով խորապէս տրտմեցաւ, որովհետեւ, երբեք չէր կրցած երեւակայել հայորդի մը, որ անհաւատ ըլլար եւ դէմ Քրիստոսի վարդապետութեան եւ անոր Աստուածային եւ մարդկային կեանքին:

Արմէն, նեղուած հեռացաւ Ժանի մահճակալէն, եւ որոշեց ամէն գնով արթնցնել Ժանի խիղճը, որպէսզի ան հաւատայ Աստուծոյ գոյութեան, յաւիտենական կեանքի եւ հոգեւոր ճշմարտութիւններու:

Շաբաթ մը ետք, հէք ու անհաւատ գիւնուորին վիճակը տակաւ առ տակաւ կը ծանրանայ ու կը մօտենայ մահուան: Անոր աչքերուն առջեւ պատկերացաւ ստոյգ մահուան ստուերը, մահուան անարգել եւ սեւ վարագոյրի իջնելը իր վրայ: Վայրկեանները արագ-արագ կը սահէին, ստոյգ մահուան գաղափարը յանկարծ ցնցեց անհաւատ եւ մեղաւոր գիւնուորը: Տխուր էր, ոչ թէ լոկ անոր համար որ քիչ ետք պիտի մեռնէր, այլ անոր համար, որ իր անմահ հոգին անսուղ մնացած էր եւ ինք՝ իր անձը սոսկ պատասխանատու էր այդ աններելի եւ ազիտաբեր թերացումին, որով շատ յստակ կը տեսնէր իր հոգւոյն կորուստը:

Հիւանդապահուհիին միջոցաւ կանչել տուաւ Արմէնը եւ լալաբին աղերսանքով խնդրեց փրկել իր հոգին, որպէսզի մեղաւոր չմեռնի:

Արմէն Ժանի սնարին մօտենալով բացաւ Աստուածաշունչը եւ կարդաց Յովհաննու Աւետարանի երրորդ գլուխ 16-րդ համարէն. «Որովհետեւ, Աստուած այնքան սիրեց աշխարհը, որ մինչեւ իսկ իր միածին որդին տուաւ, որպէսզի անոր հաւատացողը չկորսուի, այլ՝ յաւիտենական կեանք ունենայ: Որովհետեւ, Աստուած իր որդին աշխարհ դրկեց, ո՛չ թէ որպէսզի աշխարհը դատապարտէ, այլ որ»

պէսզի աշխարհը փրկէ: Ով որ կը հաւատայ անոր չի դատապարտու-
ւիր, իսկ ով որ չի հաւատար անոր արդէն իսկ դատապարտուած է,
Աստուծոյ միածին որդիին չհաւատալուն համար»:

Ապա, Արմէն շարունակեց Աւետարանի 5-րդ գլուխ 24-րդ համա-
րը, ուր Յիսուս կ'ըսէ. «Լաւ գիտցէք, ով որ իմ խօսքերս կը լսէ եւ
հաւատայ անոր, որ զիս ղրկեց, յաւիտենական կեանք ունի եւ պիտի
չդատապարտուի, որովհետեւ, արդէն իսկ մահէն կեանքի անցած է»:

Անհաւատ զինուորը մտիկ ըրաւ եւ հասկցաւ համարին իմաստը
եւ վայրկեանական կեանքի փոփոխութիւն ունեցաւ: Աչքերը բա-
ցաւ, եւ, Արմէնէն խնդրեց, որ հայ քահանայ մը բերուի, որպէսզի
իր մեղքերը խոստովանի եւ հաղորդուի:

Արմէն ծանօթ Ռայազցի հայոս մը հետ լուր ղրկեց Զահլէի հո-
գեւոր հովիւ՝ Արժանապատիւ Տ. Մաշտոց Աւագ Քհն. Ոսկերիչեա-
նին, որպէսզի հոգեվարքի հասած հայ զինուորի մը վերջին կամքը
կատարէ:

Շատ ժամանակ չանցած Տէր Մաշտոց հիւանդանոց ժամանեց եւ
հիւանդանոցի պաշտօնեաներուն եւ զինուոր Արմէնին ներկայու-
թեան, յատուկ արարողութեամբ, աղօթքներով Աստուծէ խնդրեց,
որ ներէ զինուոր ժանին մեղքերը:

Զինուոր ժան, արտասուալից աչքերով խոստովանեցաւ իր մեղ-
քերը, աղաչելով, որ հայ քահանայ միջնորդէ Աստուծոյ եւ Քրիս-
տոսի, որպէսզի ներեն իրեն անհաւատ կեանք մը ապրած ըլլալուն
համար:

Եւ հրաշք... հոգեվարքի մէջ եղող զինուոր ժան, իր քրիստոնէա-
կան հաւատքին զօրութեամբ, արթնցաւ եւ նստեցաւ անկողնին մէջ,
փառք տալով Աստուծոյ, որ իրեն նոր կեանք պարգեւեց, որպէսզի
հետեւի իր ծնողներուն եւ հայ ազգի կրօնքին, հաւատալով Աստու-
ծոյ գոյութեան եւ Քրիստոսի Աստուծոյ Որդի ըլլալուն:

34-3

ԲԱՐԵԳՈՐԾ ՀԱՅՐՍ

Հայրս՝ Ղազար (Խարզո) Հոթոյեան, հօրը անունը՝ Գրիգոր, ծնած է Սասուն, Տալուրիկի Սպաղանք գիւղը՝ 1892-ին:

Սպաղանք գիւղը կը բաղկանար իրարու ազգական 26 ընտանիքներէ, որոնք հայ ազգագրական շարժման գլխաւոր գործիչները եղած են, որոնց շարքին յայտնի Ֆետայիներ Սպաղանաց Մակարը, Սպաղանաց Գալէն, Սպաղանաց խմբապետ Ակէն, եւ ուրիշներ, որոնք իրենց մասնակցութիւնը բերած են թուրք կանոնաւոր զօրքերուն եւ քիւրտ կողոպտիչ աշիրէթներու դէմ մղուած կռիւներուն, պաշտպանելու համար ժողովուրդին տնտեսութիւնը, պատիւը, արժանապատուութիւնը եւ ազատ ապրելու իրաւունքը:

Սասնոյ Սպաղանք գիւղը եղած է Ֆետայիներու հաւաքավայրը եւ ամբողջը, ուր նշանաւոր եւ ղեկավար Ֆետայիներ հաւաքուելով ժողով կը գումարէին, ծրագրելու համար իրենց ապագայ գործունէութիւնը: Ֆետայիներ Անդրանիկ, Գէորգ Չաւուշ, Ռուբէն յաճախ կը գտնուէին Սպաղանք գիւղը՝ ղեկավարելով Ֆետայիական շարժումը:

Հայրս, թէեւ այդ տարիներուն դեռ պատանի, հետաքրքրութեամբ ներկայ կ'ըլլայ Ֆետայիներու ժողովներուն եւ Անդրանիկին միջոցաւ լողալ կը սորվի եւ Ֆետայիներուն կը ծառայէ:

Ուսումնատենչ ըլլալով կ'ուսանի Մշոյ Կարապետ Վանքին մէջ, ուսուցչական պաշտօնով կը ծառայէ գիւղի դպրոցին, միեւնոյն ատեն որպէս դպիր եւ սարկաւազ կը ծառայէ գիւղի «Ս. Մարութէ Ճգնաւոր» եկեղեցիին, որ ապագային պաշարուեցաւ հայ ժողովուրդի ոխերին թշնամի աշիրաթապետ Պշարա Խալիլի կողմէ, որ կրակի տալով խեղդամահ ըրաւ եկեղեցի ապաստանած ժողովուրդը, որոնց մէջ էր նաեւ վաստակաւոր Ֆետայի ծերունի Մակարին ընտանիքը:

Ապագային, Անդրանիկի, Մակարի, Գալէի եւ այլ Ֆետայիներու կողմէ Պշարա Խալիլ բռնուեցաւ եւ գլխատուեցաւ իր գործած աններելի յանցանքներուն համար:

Հայրս, տէր դառնալով քիւրտերու յարձակումներուն սպաննուած քիւրտի մը չախմախլու գէնքին, պատանի տարիքին կը մասնակցի Սասնոյ ապստամբութիւններուն իր ազգական Ֆետայիներուն կողքին: Տօնօ Մակար հօրս ազգական եւ կնքահայրն էր: Գալէն եւ Ակէն, հօրեղբօրը զաւակները, որոնց շուքին տակ կը մեծնայ,

պատրաստ զոհուելու հայրենի ժողովուրդին պաշտպանութեան համար տեղի ունեցող կռիւներուն:

1914-ին, Թուրք ոստիկաններու հետապնդումէն ազատուելով, կը հեռանայ Սասունէն եւ երկար եւ տառապալից ճամբաներէ անցնելով կը հասնի Կիլիկիա եւ ծանօթանալով Քիլիս քաղաքի իր հայրենակիցներուն, որոնք ջաղացպաններ էին, կ'ապաստանի անոնց մօտ, եւ կը դառնայ անոնց պէս ջաղացպան:

Հայրս Քիլիս հասնելէն տարի մը ետք, Թուրքիա Գերմանիոյ հետ դաշնակցելով պատերազմի կը մտնէ Ֆրանսայի, Անգլիոյ եւ Ռուսիոյ դէմ եւ երկրին մէջ կը սկսի պարտադիր զինուորագրութիւն, բոլոր զինուորական տարիքի քաղաքացիներուն համար: Այդ օրերուն կը սկսի նաեւ Թուրքիոյ մէջ ապրող բոլոր հայերուն աքսորն ու սպանութիւնը: Հայաբնակ բոլոր քաղաքներն ու գիւղերը յատուկ հրահանգով կը պարպուին հայ բնակչութիւններէն, որոնք անօթի-ծարաւ, անտանելի պայմաններու ներքեւ, կը տարագրուին դէպի արաբական անապատները, ճամբաներուն վրայ ենթարկուելով կողոպուտի, բռնաբարումներու եւ խոշտանգումներու:

Թուրքիոյ արեւելեան նահանգներու մէջ, յատկապէս Սասունի, Վանի, Շապի Գարահիսարի, էրզրումի եւ այլ քաղաքներու եւ շրջաններու մէջ տեղի կ'ունենան ինքնապաշտպանական կռիւներ, որոնք կը վերջանան պարտութեամբ, գէնքերու եւ ռազմամթերքի անբաւարարութեան պատճառով:

Ինքնապաշտպանական կռիւներ տեղի կ'ունենան նաեւ Կիլիկիոյ քաղաքներէն Այնթապի, Ուրֆայի, Մարաշի, Հաճընի, Ջէյթունի եւ այլ քաղաքներու մէջ, որոնք կ'արժանանան պարտութեան եւ աքսորի:

Պարտադիր զինուորագրութիւնը կը հասնի Կիլիկիա, Քիլիսի շրջանի ջաղացպանները եւ զինուորական փախստականներ կը հետապնդուին: Ուրիշներու կարգին հայրս ալ կը ձերբակալուի, սակայն, միջոցները կը գտնէ փախչելու եւ թաքնուելու տարեց Սասունցիներու ջաղացներու մէջ: Ձերբակալութիւնները կ'ըլլան յաճախակի, սակայն, հայրս միշտ միջոցը կը գտնէ փախչելու: 12-րդ ձերբակալութենէն չի կրնար ազատիլ: Ձինք կը փոխադրեն Հալէպ, Պապ-էլ-Ճընէնի շրջանին մէջ գտնուող ընդարձակ, երկյարկանի շէնքի մը մէջ կը բանտարկեն, ուր կը հանդիպի բազմաթիւ հայ եւ արաբ փախստական զինուորացուներու:

Բանտարկուած հայերու մէջ կը հանդիպի Սասունցի Մկրտ անու- նով հայրենակիցի մը: Կը մտերմանան, եւ, կ'որոշեն փախուստ տալ, զիրենք բանակ տանելէ առաջ, քաջ գիտնալով, որ բանակ եր- թալ կը նշանակէ դէպի մահ երթալ:

Երկար մտածելէ ետք եւ շէնքին բոլոր մասերը քննելէ ետք, կը տեսնէ որ պէտքարանները կը գտնուին երկրորդ յարկի վրայ: Երե- կոյեան մթննալէ ետք, երկու սասունցի երիտասարդներ պէտքա- րան երթալու հրաման կ'առնեն եւ պէտքարանին դրան իրենց գո- տինները կը դնեն, որպէսզի պատասխանատու գինուորները վստահ ըլլան, որ հրաման առնողները հոն են: Սակայն, երկու սասունցիներ- րը, պէտքարանին տանիքը ելլելով, հերթականօրէն կը ցատկեն քո- վի փողոցը: Բարեբախտաբար, ցատկելով իրենց ոտքին տակ կը հանդիպին կակուղ աղբերու եւ ողջ առողջ փախուստ կու տան:

Հայրս, ինչպէս ըսի, պատերազմի երեք տարիներու ընթացքին 12 անգամ կը ձերբակալուի, եւ, ըմբոստ սասունցի, միշտ փախուստ կու տայ: Հայրս, իմ հետաքրքրութիւնս գոհացնելու համար զիս տարաւ եւ ցցուց Հալէպի «Պապ-էլ-Ճընէն» թաղի այն շէնքը, որուն երկրորդ յարկէն ցատկելով ազատած էր 12-րդ իր ձերբակալութե- նէն:

Հայրս, 12-րդ ձերբակալութենէն փախչելով կը վերադառնայ Քիլիս եւ կը շարունակէ ջաղացպանութիւնը: Քիլիսի մէջ կ'ամուս- նանայ մօրս հետ, Կիլիկիոյ Պեհեսնի քաղաքէն Մարիամին հետ: Մեծ քոյրս Սիրանուշը կը ծնի Քիլիսի մէջ՝ 1918-ին:

Զինադադարէն եւ Թուրքիոյ պարտութենէն ետք, հայրս կը փո- խադրուի Սուրիոյ Ազէզ գիւղաքաղաքը: Ազէզի մէջ կը ծնի Յարու- թիւն եղբայրս՝ 1922-ին: Սուրիա Ֆրանսական հովանաւորութեան կ'ենթարկուի: Հայրս եւ ընտանիքը կը փոխադրուին Հալէպ: Հա- միտիէ թաղին մէջ կը շինէ թիթեղեայ եւ փայտեայ տուն մը, ուր կը ծնիմ ես՝ 1927-ին: Տարիներ ետք, պետական հրահանգով տարա- գիր հայերու թիթեղեայ տուները կը քանդուին, իսկ բնակիչներուն առիթ կը տրուի տուն շինելու Հալէպի Նոր Գիւղ թաղամասին մէջ:

Հայրս եւ մայրս, աղիւս թափելով, գիշեր-ցերեկ աշխատելով ե- րեք սենեակնոց եւ բակով տուն մը կը շինեն, ուր կը ծնին եղբայրս Յովհաննէս 1929-ին եւ քոյրս՝ Արշալոյսը՝ 1932-ին:

Նոր շինուած տունին մէկ սենեակը խանութի վերածելով, հայրս, քանի մը արհեստներ կը փորձէ ընտանիքը պահելու համար: Մսավաճառութիւն, նպարավաճառութիւն, թան շինելով կը ծախէ Հալէպի կեդրոնական շուկային մէջ եւ վերջ ի վերջոյ, տունը ծա-

խելով կոկիկ գումարի մը տէր կ'ըլլայ եւ Ազգի գիւղաքաղաքին մէջ Ամերիկայէն գործածուած հագուստներու խանութ մը կը բանայ, Թուրքիայէն եկող Թուրք մաքսանենգերուն ծախելով բաւական բարեկեցիկ կեանք մը կ'ապահովէ իր ընտանիքին, վարձքով բնակութիւն հաստատելով Նոր Գիւղի առաջին թաղամասին վրայ գտնուող քարաշէն երկյարկանի շէնքի մը մէջ:

Հայրս, որպէս նախկին ուսուցիչ եւ սարկաւազ, ուսումնատենչ հայ, իր հինգ զաւակներուն (երեք մանչ, երկու աղջիկ), նիւթական մեծ դժուարութեամբ կը հոգայ անոնց դպրոցական ծախսերը, որոնք կը յաճախեն Նոր Գիւղի Սահակեան Վարժարանը:

Իր Ազգի խանութը միամտաբար կորսնցնելէ ետք, Հալէպի մէջ կը ձեռնարկէ Ամերիկեան գործածուած ժագէթներու եւ վերարկուներու վաճառքի, Կիրակի եւ Ուրբաթ օրերը տեղի ունեցող պազարներուն մէջ յատուկ տեղ վարձելով: Յետագային ժագէթները ուսին վրայ կը շրջէր Հալէպի շուկաները, երբեմն ալ մեծ եղբօրս կամ զիս իր հետ առնելով:

Իր գործադրած բազմաթիւ արհեստներու կարգին, քեռայրիս հետ ընկերանալով եղած է փռապան, սակայն իր գլխաւոր գործը եղած է փոքր եւ մեծ քանակութեամբ ժագէթ ծախելը:

Ինչպէս ծանօթ է, սասունցիներ Հալէպ կու գային, որպէս փռապան կ'աշխատէին եւ բաւարար գումար մը խնայելով կը վերադառնային Սասուն, ինչպէս յայտնի հայդուկապետ Գէորգ Չաւուշ, որ Հալէպի մէջ փռապանութեամբ դրամ խնայելով զէնք մը կը գնէ եւ կը վերադառնայ Սասուն:

Մեծ թիւով սասունցիները, 1300 թուականէն սկսեալ հաստատուած են Հալէպ եւ շինած են Ս. Քառասուն Մանկաց եկեղեցին Սալիպէ թաղամասին մէջ:

Այդ թուականներուն, Հալէպի փռուներուն հարիւրէն իննիսունը կը պատկանէր սասունցիներուն եւ այդ պատճառաւ տեղացի արաբները փռու կ'երթամ ըսելու փոխարէն «Սուսանի»ի կ'երթամ կ'ըսէին:

Հալէպի Սասունցիները կազմած էին Սասնոյ Հայրենակցական Միութիւնը, որ մեծապէս օգտակար կը դառնար սասունցի ընտանիքներուն բարելաման, կազմակերպելով նաեւ մշակութային ձեռնարկներ:

Հայրս, ծանօթ ուսուցիչ-մտաւորական Սիմոն Սիմոնեանէն ետք, միակ Սասուն ծնած եւ գրել-կարդալ գիտցող սասունցի, մաս կը կազմէր Սասնոյ Հայրենակցական Միութեան վարչութեան: Միու-

Թիւնը եթէ ոեւէ հայրենակիցին նիւթական եւ բժշկական օգնութիւն պիտի ընէր, միութեան վարչութիւնը պէտք է որոշում առնէր:

Սակայն, վարչութիւնը համաձայն չըլլար սասունի կնոջ մը Ալթունեան հիւանդանոցին մէջ կատարուելիք գործողութեան օգնելու, նկատի ունենալով, որ հինգ Օսմանեան ոսկի կը պահանջուէր հիւանդանոցէն:

Կինը լալով կու գայ մեր տունը եւ կ'աղաչէ հօրս, որպէսզի միջոց մը գտնէ այդ գումարը հայթայթելու համար, այլապէս, կեանքը վտանգի տակ է եւ երեխաները որբ պիտի մնան:

Հայրս ցաւելով եւ մեղքնալով սասունցի կնոջ, միութեան պաշտօնական թուղթը կը կնքէ, որպէս համաձայնութեան վաւերացման, խնդրելով կնոջմէ, որ գործողութենէն ետք ոեւէ մէկուն չըսէ, թէ ինք տուաւ կնքուած պաշտօնաթուղթը:

Սասունցի կինը, գործողութիւն կ'ըլլայ, տուն կու գայ իր շնորհակալութիւնները յայտնելով հօրս, որ համարձակեցաւ անօրէն ձեւով իրեն օգնելու եւ իր կեանքը փրկելու:

Ալթունեան հիւանդանոցէն հաշուեցոյց կու գայ Հայրենակցական Միութեան վարչութեան: Հինգ Օսմանեան ոսկի կը պահանջուէր: Վարչութիւնը անակնկալի եկած վարչութեան անդամներուն կը հարցնէր, թէ ի՞նչպէս, որո՞ւ արտօնութեամբ կատարուած է այս գործողութիւնը: Հայրս, համարձակօրէն կը խոստովանի ըսելով. «Հինգ Օսմանեան ոսկիով սասունցի մօր մը կեանքը փրկեցինք, որպէս սասունցի մեր պարտքը տուինք, որուն համար հիմնուած է միութիւնը»: Սասունցի այդ կինը մինչեւ մահ երախտագիտութեամբ կը պատմէր հօրս ըրած բարիքը:

Հօրս ըրած բարիքները բազմաթիւ են: Հոս կ'ըզգեմ անդրադառնալ գլխաւորներուն.

Բանտէն փախած էր քեռայրիս ազգականներէն Եօթնան Յակոբ կոչեցեալ աւագակը, որ իր գործած բազմաթիւ գողութիւններուն համար երկարամեայ բանտարկութեան դատապարտուած էր:

Այդ օրերուն հրեշտակային մայրս նոր մեռած էր: Քեռայրս հօրս կ'առաջարկէ, որ Յակոբ մեր տունը մնայ քանի մը օր եւ մենք մնանք քրոջս տունը:

Հայրս բարեկամներէն դրամ կը հաւաքէ, որպէսզի կաշառքով Յակոբը Պաղտատ փախցնէ: Մինչ այդ մատնութեան մը հետեւանքով ոստիկանութիւնը կը պաշարէ մեր եւ քրոջս տուները եւ Յակոբը հոն չգտնելով, հայրս եւ մեծ եղբայրս ոստիկանատուն կը տա-

նին, ուր ծեծի ազդեցութեան տակ, եղբայրս կ'ըսէ, թէ հայրը Յակոբը ուրիշ տեղ տարաւ:

Մեծի եւ ալլազան պատժամիջոցներու գործադրութեան չդիմանալով, հայրս կը խոստովանի իր տարած տեղը, ուրկէ յաջորդ օր, մաքսանենգութեամբ զբաղող մարդիկ Յակոբը Իրաքի սահմանէն պիտի անցընէին: Ոստիկանութիւնը Յակոբը կը ձերբակալէ քնացած վիճակին մէջ, ալլապէս արիւնայեղութիւն կրնար պատահիլ:

Յաջորդ օր ոստիկանութիւնը կու գան եւ կը ձերբակալեն հայրս եւ քեռայրս, որոնք դրամական երաշխաւորութեամբ բանտէն դուրս կ'ելլեն: Երկարատեւ դատավարութեան ընթացքին, փաստաբաններու վճարումներուն հասնելու համար կը ծախուի հօրս ամբիկեան գործածուած հագուստներու մթերքները, սակայն, այդ բոլորը հօրս եւ քեռայրիս անպարտութիւն չեն բերեր: Կը դատապարտուին վեցական ամիս բանտարկութեան, փախստական բանտարկեալի պառկելու տուն տրամադրած ըլլալու յանցանքով:

Քեռայրս կը յանձնուի, իսկ հայրս, ըմբոստ սասունցին, փախուստ կու տայ եւ կ'ապաստանի Գամիշլիի սասունցիներուն մօտ: Մենք ալ ընտանեօք շրջան մը կը փոխադրուինք Գամիշլի, ապա, կը վերադառնանք Հալէպ, իսկ հայրս կը ձերբակալուի Գամիշլիի մէջ եւ վեց ամիս կը բանտարկուի հոն:

Ինչպէս յիշեցի, հայրս, Ազգի խանութը գոցելէ ետք, Հալէպի մէջ Կիրակի եւ Ուրբաթ օրերուն կատարուող պազարներուն պաստիս կը բանար եւ ամբիկեան գործածուած բայց նորոգուած ժագէթներ եւ վերարկուներ կը ծախէր: Հոն նկատի կ'առնէ հօրս եւ իր հայրենակիցներուն հետ խօսուած հայերէն մտիկ ընող երիտասարդ քիւրտի մը հետաքրքրութիւնը, եւ, քանի որ ինքն ալ քրտերէն գիտէր, կը մօտենայ քիւրտին եւ հարցնելով կը հաստատէ, որ ան հայ է եւ հայոց Մեծ Եղեռնին քիւրտերուն կողմէ որդեգրուելով ապրած է անոնց մօտ:

Հայրս, պասթան գոցելով, քիւրտը, որ Արէֆ կը կոչուէր կը տանի Ազգային Առաջնորդարան եւ այնուհետեւ Արէֆ իր վրայէն կը նետէ քրտական տարազը եւ հայանալով, կ'ապրի եւ կ'ամուսնանայ Հալէպի մէջ:

Ամառնային օր մըն էր: Հայրս, արաբական թաթուներով արաբ երիտասարդ մը բերաւ մեր տունը: Խօսակցութենէն յայտնի եղաւ, որ արաբ երիտասարդը, հայոց Մեծ Եղեռնին, 6-7 տարեկան մանուկ մը, կ'որդեգրուի Անազա ցեղախումբէն ընտանիքի մը կողմէ, հոն կը մնայ եւ կը մեծնայ արաբական սովորութիւններով, բայց երբեք չի

մոռնար իր հայ արմատները եւ օր մըն ալ կ'որոշէ փախչիլ դէպի Հալէպ, լսելով, որ հոն շատ հայեր կ'ապրին: Հալէպ գալով, հարցնելով հայերու մասին, Նոր Գիւղի մէջ կը հանդիպի հօրս:

Արաբացած հայը, մեր տունը կը մնայ քանի մը օր, եւ, կ'արժանանայ հայկական հիւրասիրութեան: Այդ միջոցին ենթական կը յիշէ իր հայկական անունը՝ Սարգիս եւ Թուրքիոյ մէջ իրենց տունը եւ շրջանը:

Հայրս Սարգիսը Նոր Գիւղի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցի կը տանի եւ հոն գտնուողները լսելով Սարգիսին բացատրութիւնները, կ'եզրակացնեն որ Սարգիս Այնթապցի ծնողներու զաւակ է:

Շարունակուող հարցափորձերէն ետք, Սարգիս կը գտնէ իր ազգականները, որոնք տէր կ'ըլլան իրեն, կ'ամուսնացնեն եւ արհեստի տէր կ'ըլլայ, ապրելով որպէս պատուաւոր հայ, որ երբեմն կը հանդիպէր մեզի, իր երախտագիտութիւնը յայտնելով հօրս եւ մեր ընտանիքին:

Ես երբեք չեմ մոռնար Սարգիսը արաբական տարազով եւ թաթուկներով եւ յետոյ, եւրոպական համազգեստով, սակայն, միշտ թաթուկներով, չմոռնալու համար իր անցեալի տառապանքները:

Չեմ գիտեր բախտով, թէ հետաքրքրութեամբ, հայ կարօտեալներ եւ փախստականներ հօրս կը հանդիպէին:

Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմի տարիներ էին: Օր մըն ալ հայրս հայ երիտասարդի մը հետ տուն եկաւ: Մենք ընտանեօք 15 տարեկանէն վար երեք եղբայր եւ մէկ քոյր կը բնակէին մէկ սենեակնոց տունի մը մէջ: Հայրս ներկայացուց անծանօթ երիտասարդը՝ Յակոբ Գարակէօզ, փախստական թրքական բանակէն:

Յաջորդ քանի մը օրերուն ընթացքին, հայրս, իր բարեկամներէն որոշ գումար մը ապահովելով, որոշ գումարի մը փոխարէն, Յակոբը Լիբանան անցընելու անձը գտաւ: Յակոբ Պէյրուսի հասնելով, շնորհակալական նամակով մը իր երախտիքը յայտնեց հօրս ըրած բարիքին համար, գնահատելով հօրս ազգասիրական զգացումները:

Մեր կնքահայրը՝ Մելէ Գասպարեան, որ երկար տարիներ ջաղացպանութիւն ըրած է հիւսիսային Սուրիոյ քրտաբնակ լեռնաշխարհին մէջ, տարիքի բերմամբ անկարող ըլլալով, կը ստիպուի մտածել իր ընտանիքին ապրուստին համար եւ հօրս կարծիքը կ'ուզէ այդ ուղղութեամբ:

Հայրս, նկատի առնելով կնքահօրս մեծցած զաւակները, կը թելադրէ Հալէպ փոխադրուիլ, որպէսզի զաւակները գործ գտնելով եւ

աշխատելով իրենց ապրուստը ապահովեն: Կնքահայրս ճիշդ գտնելով հօրս թելադրութիւնը, իր համաձայնութիւնը կը յայտնէ Հալէպ փոխադրուելի:

Կնքահայրս, Ազէզի իր տունը աժան գինով քիւրտի մը կը ծախէ եւ իր կնոջ եւ երկու աղջիկ եւ երկու մանչ զաւակներով Հալէպ կը փոխադրուին եւ կ'իջեւանին մեր տունը: Կնքահօրս զաւակները գործ կը գտնեն եւ կը սկսին աշխատիլ: Մեզի կը մնան երկու շաբաթ եւ յարմար վարձքով տուն մը գտնելով, փոխադրուին հոն:

Կնքահայրս մինչեւ իր մահը, երախտագիտութեամբ կը յիշէր հօրս ըրած մարդկային եւ ազգականական բարիքը:

Երկրորդ Աշխարհամարտի տարիներուն, ինչպէս աշխարհի ամէն կողմ, նոյնպէս Սուրիոյ մէջ կը տիրէր տնտեսական ծանր վիճակ: Ուտելիքի, մանաւանդ հացի տագնապը անտանելի էր: Մէկ-երկու քիլօ հաս առնելու համար, կէս գիշերին փողոցին առջեւ շարքի կենալով, հազիւ մինչեւ առաւօտ կարգը գար: Եւ երբեմն, ինչեւ կարգը գալը հացը կը վերջանար: Օրուան հաց ունենալը մեծ բախտաւորութիւն էր: Գիշերուընէ փողոցին առջեւ կենալու մարդ չունեցող ընտանիքներ յաճախ առանց հացի մնալու դատապարտուած էին: Այդ օրերուն դժուար է գտնել հաւկիթ, կարագ, շաքար, բրինձ եւայլն: Անտանելի եւ տաժանելի օրեր էին:

Այդ օրերուն, երէց եղբայրս Յարութիւնը, բաւականաչափ անգլերէն գիտնալով, կ'աշխատէր անգլիական բանակի խոհանոցին մէջ, որ հաստատուած էր Հալէպի կարմիր զօրանոցին մէջ, եւ, խոհանոցին կից ճաշարանին յաճախոր ենթասպաներուն կերակուր մատուցելու պարտականութեան ընթացքին կը ծանօթանայ որպէս թարգմանիչ անգլիական բանակին ծառայող Սարճըն Չարլիին, աւստրալիացի հայ երիտասարդ մը, որուն կ'առաջարկէ օգնել իրեն որպէս գլխաւոր խոհանոցի եւ ճաշարանի աւելցուքները թափելու պարտականութիւնը առնել, որոչ գումարի մը փոխարէն:

Սարճըն Չարլին կը յաջողցնէ ծրագիրը եւ համաձայնագիրը (քննթրատ) կը յանձնէ եղբօրս: Հայրս, որ այդ օրերուն գործ չունէր, կառք մը կը վարձէ եւ շաբաթը քանի մը անգամ զօրանոց երթալով, կառքը կը լեցնէ խոհանոցէն եւ ճաշարանէն աւելցած հացերով, միսերով, կերակուրներով, անուշեղէններով եւ զանազան ուտելիքներով եւ խմելիքներով եւ այս բոլորը կ'իջեցնէ մեր տունը: Բարեկամներու միջոցաւ լուր կը ղրկէ Չէյթուն Խանի, չորրորդ թաղամասի, Աճուր Թարլայի հայ բնակիչներուն, որոնք արդէն կը

տառապէին հացի, միսսի եւ ուտելիքներու պակասէն, գան եւ աժան գինով գնեն իրենց ուզածները:

Հայրս կշիռք մըն ալ կը գնէ եւ մէկ օրուան ընթացքին կը ծախէ կառքի բովանդակութիւնը: Եւ այդպէս, քանի մը տարի, մինչեւ Անգլիացիներու Սուրիայէն մեկնումը, հացով, միսով եւ այլ ուտելիքներով կշտացնելով մեր ընտանիքը եւ մեր տան շրջակայ հայու-թիւնը:

Պատերազմի այդ տառապալի օրերը յիշողները, գնահատանքով եւ երախտագիտութեամբ երկար տարիներ օրհնութիւն նկատելով սասունցի Խարզոյին կողմէ հացի եւ ուտեստեղէններու հայթայթումը, առիթ ստեղծելով, որ անօթի չմնան բազմաթիւ աղքատ ընտանիքներ, որոնք խաղաղ օրերուն նման սննդաբար ուտելիքներ ուտելու առիթ չէին կրնար ունենալ:

Հալէպ մեր բնակութեան ընթացքին, հօրս կողմէ մեր սեփական տունը ծախելէ ետք, զանազան շրջաններ որպէս վարձակալ ապրեցանք: Բանակէն վերադարձիս ծնողքս կ'ապրէր Արղուպ թաղամասը: Երջան մը ետք փոխադրուեցանք Պոսթան-Փաշա, ապա՝ Համիտիէ:

Հալէպի «Արեւելք» օրաթերթի գրաշարութիւնը, թէեւ յոգնեցուցիչ, սակայն, նախասիրած աշխատանքս էր, ճամբայ բանալով իմ մտաւորական եւ գրական երազներուս:

Արդէն սկսած էի յօդուածներ, թղթակցութիւններ եւ բանաստեղծութիւններ գրել «Արեւելք»ի մէջ, մաս կը կազմէին Հ.Յ. Դաշնակցութեան եւ այլ միութիւններու շարքերուն, նաեւ, որպէս ուսուցիչ ծառայելով Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ դպրոցներուն մէջ եւ որոշ անուն եւ ծանօթութիւն ձգած միութենական շրջանակներու մէջ:

Երբեմն, մինչեւ իրիկուն գրաշարութենէն յոգնած, երբ տուն կը հասնէի, տունին մէջ անծանօթ կնոջ մը կամ այր մարդու մը կը հանդիպէի: Հայրս, տեսնելով իմ հետաքրքրութիւնս կ'ըսէր. «Տիկինը (կամ պարոնը) բազմանդամ ընտանիքի մայր է (կամ հայր), երեք զաւակ ունի դպրոցական, սակայն, թոչակը վճարելու կարողութիւն չունի, իմ հոգին, բարիք մը ըրէ այս կնկան (կամ այս հայրենակիցին) նամակ մը գրէ Սուրիահայ Օգնութեան Խաչին կամ Հայրենակցական Միութեան, որպէսզի օգնեն իրենց զաւակներուն դպրոցի թոչակին»: Եւ այս, յաճախ: Օր մը նեղուած ըսի. «Հայրիկ, ինչ է, դուն բարեգործական ես, ես ալ քու քարտուղա՞րն եմ»: Խնդաց եւ ըսաւ. «Տղաս, տկար, անկար եւ աղքատ մարդոց օգնել

մարդկային ամենամեծ առաքինութիւնն է, ամբողջ կեանքիդ ընթացքին բարիք ընելէ մի՛ դադարիր, բարիք ըրէ ծովը թափէ»:

Հայրս նման բարիքներ չդադրեցաւ ընելէ մինչեւ մահ, հարստութիւն չսիրեց, որովհետեւ մեծցած էր Սասնոյ Սպաղանք գիւղը, Ֆետայիներու շունչին տակ, որոնք միայն ազգն ու հայրենիքը սիրեցին եւ պայքարեցան ազատ, անկախ Հայաստանի երազին իրականացման համար: Հայրս անոնցմէ էր եւ մեզի փոխանցեց այդ ականդական զգացումները:

ԱՄԷՆ ՉԱՐԻՔԻ ՏԱԿ, ԲԱՐԻՔ ՄԸ ԿԱՅ

1941-ին աւարտեցի Հալէպի Սահակեան Վարժարանը եւ այդ ամառ, ինչպէս նախորդ ամառները, դպրոցական երեք ամսուան արձակուրդներուն, հայրս կրկին զիս տարաւ Հալէպի Խան Հաճի Մուսա կոչուող վայրը, ուր հսկայ բակին չորս կողմերը, երկու յարկերու վրայ գտնուող խանութները վարձուած էին հայ առեւտրականներով եւ դերձակներով: Առեւտրականները մեծաքանակ (պալեաներով) գործածուած ժագէթներ, մանթոններ եւ տափատներ կը ներածէին Ամերիկայէն եւ որոշ նորոգութիւններէ ետք կը ծախէին, յատկապէս Թուրքիայէն եկող մաքսանենգներուն (ղաչախճիներուն), որոնք գնուած ապրանքները կը տանէին Թուրքիա եւ շատ սուղ գինով կը վաճառէին, իսկ դերձակները, քիչ՜շատ հինցած ժագէթներ եւ մանթոններ կը քակէին եւ ներսը դուրս դարձնելով կը կարէին, գրեթէ նորի տպաւորութիւն ձգելով յաճախորդներուն վրայ:

Ուրեմն, հայրս զիս կրկին տարաւ Խան Հաճի Մուսայի երկրորդ յարկին վրայ գտնուող դերձակ Աճոյեանին խանութը, ուր որպէս վարպետ դերձակ կ'աշխատէր նաեւ իմ հայրենակիցս, Մասունցի Մուրատ անունով դերձակ մը, որուն մայրը՝ Խմլօն, Սահակեան Վարժարանի մեր մայրիկն էր:

Ամառները աշակերտելով Պրն. Աճոյեանին, բաւական սորված էի ձեռքով եւ մեքենայով կարել: Արդէն աջ ձեռքիս միջնեմատը եղունգէն ծռուած մինչեւ վեր կապած էին տարիներ առաջ, որպէսզի կարի մատնոցը հանգչէր մատիս ծայրը եւ օգնէր ասեղով կարելուս, մատս պաշտպանելով ասեղի բուլթ մասէն վիրաւորուելէ:

Սակայն, տարին ամբողջանալէ ետք, եղբօրս միջոցաւ, որ կ'աշխատէր անգլիական բանակի զինուորական ենթասպաներու ճաշարանի խոհանոցը եւ նախաճաշի, ճաշի, թէյի ժամուն եւ ընթրիքի ընթացքին կը սպասարկէր զինուորներուն, որպէս ամանները լուացող գործ ունեցայ ենթասպաներու ճաշարանին մէջ:

Շրջան մը աշխատելէ ետք, թէեւ ենթասպաներուն ճոխ ուտելիքներէն մեզի ալ արդար բաժին կ'իյնար, սակայն, աման լուալէ կը պշգայի:

- Հայրի՛կ, ես ուսումս կ'ուզեմ շարունակել, խօսքերուս կը պատասխանէր ըսելով:

- Ամերիկեան եւ Ֆրանսական վարժարանները ղրկելու նիւթական միջոցներ չունիմ, քիչ մըն ալ աշխատիր, դրամ խնայենք, որ պէսզի դպրոցական ծախսերուդ հասնինք:

Սակայն, ո՛վ կը համբերէր, հասնելու համար այդ բարբաստիկ օրուան: Մտածեցի անգլիական բանակին միանալ: Դիմեցի զինուորագրութեան կեդրոն, ապարդիւն: Դէմքիս եւ կազմիս նայեցան ու անյարմար գտան զինուորագրելու:

Դիմած ատենս իրական տարիքս **16** տարեկան էր, սակայն, անձնաթուղթիս մէջ՝ **18**, Գրիգոր անունով եղբայրս ծնած էր **1925**-ին եւ մեռած ատեն չեն ջնջած, եւ երբ ես ծնած եմ **1927**-ին, քաղաքապետութեան մօտ չեն արձանագրած: Ուրեմն, **18** տարեկանի հովեր առած, այս անգամ դիմեցի Ֆրանսական զինուորագրութեան կեդրոն, ու ինծի պէս բազմաթիւ երիտասարդներու հանդիպեցայ, որոնք կ'ուզէին արձանագրուիլ:

Դիմողներէն շատեր մերժուեցան զանազան պատճառներով, ընդունուեցան միայն **22** հայ երիտասարդներ, որոնց կարգին ես:

Երբ քննութեան կ'ենթարկուէի, երկու սպաներ՝ բժիշկի մը եւ արձանագրող սպայի մը կողմէ: Բժիշկը միւս սպային ըսաւ, որ ես պատանի մըն եմ եւ անյարմար զինուոր ըլլալու, սակայն, երկրորդ սպան ըսաւ, որ պատանի մըն է, բայց Ֆրանսերէն գիտէ եւ մեզի շատ օգտակար կրնայ դառնալ: Համաձայնեցան:

24 Յունիս **1943**-ին, կառախումբով, ֆրանսական բանակի շարքերուն միանալու առաջադրութեամբ, **22** հայ երիտասարդներով իջեւանեցինք Պէյրութի Մար Իլիաս թաղամասին ծովեզերեայ շրջանին մէջ գտնուող զօրանոցը:

Յաջորդ օրերուն, նորագիր հայ զինուորներս ստացանք զինուորական զգեստներ եւ մեր մագերը խուզուեցան զօրանոցի հայ սափորիչին կողմէ, որ նոյնպէս զինուոր էր:

Սկսան զինուորական մարզանքները, որպէս զինուոր քալելու, բարեւելու, աստիճանաւորի հրահանգներուն ենթարկուելու, բոլոր օրէնքները: Մէկ խօսքով, մինչեւ երեք ամիս, ամէնօրեայ դաստիարակութեամբ եւ վարժութեամբ դարձանք իրական զինուորներ, ազատ Ֆրանսաի բանակին:

Որպէս հրետանային ջոկատի զինուոր, պարզ հրացաններու եւ արագահարուածներու գործածութենէն ետք, սորվեցանք ամերի-

կեան 75 միլիմետր թնդանօթներու գործածութեան բոլոր գիտելիքներն ու պաշտօնները:

Զօրանոցին մէջ ամէն օր կատարուող զինուորական գիտելիքներով զբաղումէն զատ, շարքով, 24 ժամ պահակութիւն ընելու պարտականութիւն ալ ունէինք, երկու ժամ պահակ կենալ, 4 ժամ հանգիստ ընել, երեք պահակներով, 24 ժամուան ընթացքին 8 ժամ պահակութիւն ընելով:

Թնդանօթային առանց փամփուշտի փորձեր կը կատարէինք զօրանոցին եւ Լիբանանի լեռնային անբնակ շրջաններուն մէջ, սակայն, կը պատահէր, որ յատուկ նշանակէտերուն կը հարուածէինք իրական փամփուշտներով:

Կը յիշեմ, հաւանաբար Օգոստոսի կէսերուն, մեր թնդանօթային ջոկատը (8 թնդանօթներով) կայք հաստատեցին Լիբանանի լեռնարին Համմանա գիւղի բարձունքներու վրայ եւ թնդանօթներու անձնակազմերը սկսան թնդանօթները ամրացնել, փամփուշտները փոխադրակառքերէն իջեցնել, իսկ սպայութիւնը՝ տարուած էր նշանակէտներու հաշիւներով:

Թնդանօթները քաշող կրիայի ձեւին նմանողութեամբ ինքնաշարժերէն իջնող զինուորներն ու ենթասպաները արդէն պատրաստութեան մէջ էին, պատրաստ ընդառաջելու իրենց տրուելիք հրահանգներուն:

Թէեւ իմ մարմնական կազմս՝ 16 տարեկան պատանիի մը տեսքով, թնդանօթային պարտականութիւններէն զերծ մնացած էի, սակայն միշտ կ'ընկերանայի բարձր սպայութեան, կրելով եւ սարքելով հեռաւորութիւններու հաշուակալական գործիքները, որոնց շնորհիւ նշանառութեան ճշգրիտ չափերը կը փոխանցուէր թնդանօթաձիգներուն:

Այդ օր, այդ գործիքները ինքնաշարժէն իջեցնելու միջոցին, բաւական ծանր սեղանը ձեռքէս սահելով վար ինկաւ: Թնդանօթային ջոկատ հրամանատար քոմանտան Միշալէ տեսած ըլլալով պատահածը, ջղայնացած հրամայեց ստորադաս սպային, որպէսզի ես իմ հասակիս չափով գետինը փորեմ եւ 24 ժամ որպէս պատիժ հոն մնամ:

Գիշերը ցրտեց լեռան վրայ եւ ես դողալով լուսցուցի գիշերը, իսկ արեւը ծագելէն ետք, դանդաղօրէն օդը տաքցաւ եւ սկսաւ այրիլ գլուխս եւ երեսս: Այդ տառապանքիս ընթացքին միշտ կ'աղօթէի, որ Աստուած ինձի ուժ եւ համբերութիւն տայ զիմանալու համար մարմնական ցաւերուս, անիծելով անաստուած սպան:

Շրջան մը վերջ մեր ջոկատը Հալէպ փոխադրուեցաւ եւ տեղաւորուեցաւ Հալէպի Արդուպ թաղամասին մէջ գտնուող թրքական զօրանոցը, ուր բոլոր բանակայինները ամէն օր կը հետեւէին ռազմական դասընթացքներու եւ փորձերու:

Համամանայի լեռներու վրայ ստացած պատիժս, գիշերները պահակութիւն ընելով անքունութեամբ տառապանքս, մէջս արթնցողին միջոցներ ստեղծել բանակէն դուրս գալու համար:

Փորձեցի շինծու հիւանդութիւններ ստեղծել, մանաւանդ ծունկի յօդացաւ (ռմաթիզմ) ունենալով չկարենալ քալել պատճառաբանելով զինուորական հիւանդանոցի յատուկ խնամքի ենթարկուելով:

Շաբաթ մը հիւանդանոց մնացի եւ բժշկական բոլոր դեղերն ու միջոցները որեւէ դրական արդիւնք չտուին: Կը շարունակէի կադալով եւ ցաւի արտայայտութիւններով քալել:

Եկան ընդհանուր բժշկապետի կողմէ քննութեան օրը: Բոլոր հիւանդները իրենց մահճակալներուն վրայ պառկած կամ քովը կանգնած կը պատասխանէին բժշկապետի հարցումներուն: Կարգը եկաւ ինծի: Հարցուց թէ ինչպէ՞ս եմ եւ ի՞նչ ունիմ: Ըսի, ծունկս շատ կը ցաւի եւ չեմ կրնար քալել:

- Լաւ, ըսաւ, քալէ տեսնեմ:

Փորձեցի կադալով քալել: Այդ միջոցին բժշկապետը ուժգնօրէն հրեց զիս, քալելու ուղղութեամբ: Ես, փոխանակ իբր թէ իմ ունեցած ցաւին պատճառով գետին իյնալու, սկսայ կադալով վազել:

Ինկած էի իմ փորած փոսիս մէջ:

Փորձառու բժիշկը զիս մէկ կողմ քաշեց ու ըսաւ.- «Յրիտասարդ զինուոր, դուն կը ծրագրես զինուորութենէն հեռանալ, նման հիւանդութիւններ պատճառաբանելով, հիմա, կամ բանտ կ'երթաս, կամ, խելքդ գլուխդ հաւաքելով կը միանաս ջոկատիդ»:

Անշուշտ բանտ երթալ չէի ուզէր, ըսի կը միանամ ջոկատիս:

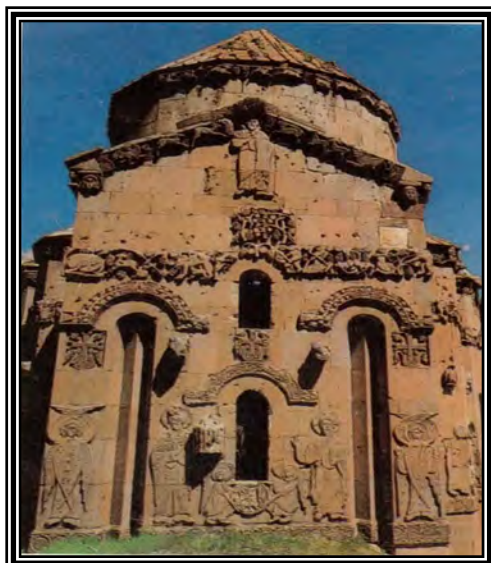
Հիւանդանոցէն տուն գալով, երկար մտածեցի եւ որոշեցի մնալ բանակին մէջ, սակայն, հետեւելով զինուորական դասընթացքներու, դառնալ աստիճանաւոր եւ ազատիլ պահակութենէ եւ այլ չարչարանքներէ:

Նախ հետեւեցայ մոթորսիքլէթ քշելու դասընթացքներու եւ վկայուելով, դիմեցի ինքնաշարժ քշելու դասընթացքներու եւ քննութենէն յաջողելով, ստացայ ինքնաշարժ վարելու վկայականը:

Հետեւեցայ թնդանօթի փափուշտներուն եւ Ֆիւզէներու տեսակներուն եւ կարողութիւններ չափելու դասընթացքներուն, ապա, թնդանօթի նշանառուի (Բուանթէոր) դասընթացքներուն:

Ջոկատի սպայութիւնը յարմար տեսաւ զիս ուղարկելու պրիկատիէ աստիճանի դասընթացքներուն, ապա, Մարեշալտոլոճի աստիճանի դասընթացքներուն, որոնք յաջողութեամբ աւարտելով եւ պատուաբեր պաշտօն ունենալով, հանգիստ կեանք մը վարեցի մինչեւ բանակէն հրաժարելու հօրս աղերսանքներուն տեղի տալով, որ պէսգի 1946-ին Հայաստան ներգաղթէինք: Սակայն, այդ բախտին չարժանացանք մեր Դաշնակցական ըլլալուն համար:

Քոմանտան Միշալէի անարդար պատիժը, զինուորական առաջին շրջանի չարչարանքները եւ անոնց հետեւանքները որպէս չարիք նկատելով, Աստուածային տնօրինութեամբ մղեցին զիս յառաջանալու պարզ զինուորի աստիճանէն մինչեւ ենթասպայ աստիճանին, ծառայելով Փրանսական բանակին եւ արժանանալով Փրանսացի ժողովուրդի գնահատանքը արտայայտող Փրանսայի նախկին պատերազմիկներու նախարարութեան պաշտօնական գնահատագրութիւն:

Աղթամար

ԱՊՈՒ ՍԱՅԻՏ ԷԼ-ՊԱՐՐԻ

Հալէպի **Al-Shark** (Ալ Շարք - Արեւելք) գարեջուրի գործարանը կը գտնուէր Հալէպ քաղաքի Նոր Գիւղ հայկական արուարձանէն շուրջ **10** քիլոմետր հեռավորութեան վրայ, Միսլիմիէ չհասած, Աւէճա գիւղին մօտ գտնուող ընդարձակ հողամասի մը վրայ:

Սուրիոյ մէջ իսլամական կրօնքի պատկանող քաղաքացիներուն չէր արտօնուած ոգելից ըմպելիներ շինել կամ ծախել: Այդ պատճառաւ օդիի եւ գարեջուրի պատրաստութիւնը ստանձնած էին քրիստոնեաները, ինչպէս նաեւ՝ շուկայի վրայ, խանութներու մէջ ծախելու մենաշնորհը:

Եւ նկատի ունենալով, որ Հալէպի մէջ գարեջուրի գործարան գոյութիւն չունէր, Հալէպի քրիստոնեայ գործարար անձնաւորութիւններ՝ Պիթլիսի, Ռապպաթ, Անթաքի եւ ուրիշներ կը ծրագրեն ընկերութիւն մը հիմնել՝ բաժնետոմսային դրութեամբ եւ Արեւմըտեան Գերմանական հաստատութիւններէն կը գնեն գարեջուրի պատրաստութեան յատուկ մեքենաներ:

Գերմանիայէն կը հրաւիրեն նաեւ գարեջուրի պատրաստութեան եւ գործարանի շինութեան մասնագէտներ, որոնք գնուած հողին վրայ շինութեան կը ձեռնարկեն եւ մեքենաներու եւ կազմածներու հաստատուելէն ետք, գարեջուրի արտադրութիւնը կը սկսի **1958**-ի սկիզբները:

Գարեջուրի ընկերութիւնը կը ղեկավարուէր բաժնետոմսերու տէր անձերու կողմէ ընտրուած վարչական հինգ հոգինոց խորհուրդի մը կողմէ, որուն կը գլխավորէր պաշտօնի կոչուած ընդհանուր տնօրէն մը:

Գարեջուրի պատրաստութեան պիտանի խառնուած գարին (մալթ) եւ գերմանական յատուկ խոտ մը, արաբերէնով հաշիշ էլ՝ տինար կը կոչուէր, որ գարեջուրին քիչ մը լեղիութիւն կու տար:

Ներածուած մալթը եւ բրինձը յատուկ մասնագիտութեամբ կ'եփէր խոշոր կաթսաներուն մէջ, ապա, կը փոխադրուէր թթիւմորումի բաժին, ուր եօթը օր մնալով եւ կազ արտադրելէ ետք կը փոխադրուէր սառնարան սենեակներուն մէջ հաստատուած խոշոր կաթսաներուն մէջ, ուր **40** օր մնալէ ետք, զտումի գործիքներէ անցնելէ ետք փոմփերու միջոցաւ կը հասնէր շիշերը լեցնող մեքենային, ապա, բասթորիզէ (շիշին օդը որոշ տաքութեամբ քաշող մեքենայ) ըլլալէ ետք կ'ամբարուէր եւ հոկէ կ'իջնէր շուկայ:

Քեռայրս, Յակոբ Ասատուրեան, որ ելեկտրականութիւն արտադրող ալթերնատիվներու, քոմբայններու եւ ընդհանրապէս մեքենական գործիքներու պատասխանատու էր, լսելով, որ գերմանացի ելեկտրագէտը շուտով Գերմանիա պիտի մեկնի վերջնականօրէն, իմ մասին կը խօսի գործարանի ընդհանուր տնօրէնին, որպէս յարմար թեկնածու այդ պաշտօնին եւ յանձն կ'առնէ զիս ներկայացնել ընդհանուր տնօրէնին:

Տնօրէնին հետ հանդիպումը յաջող անցնելէ ետք, կ'ընդունուիմ որպէս ելեկտրական բաժանմունքին պատասխանատու: Գործի կը սկսիմ **25 Ապրիլ 1961-ին:**

Գործաւորներու գործարան փոխադրութիւնը կը կատարուէր մարդատար ինքնաշարժներով (պասերով), իսկ պաշտօնեաներուն փոխադրութիւնը՝ վանով (մինի-պասով): Առօրեայ աշխատանքը կը սկսէր առաւօտեան ժամը **7-ին** եւ վերջ կը գտնէր կէսօրէ ետք ժամը **3-ին:** Ամառուան շրջանին, գարեջուրի լաճն սպառման հասնելու համար լեցնելու բաժնի (էմպուլթէյաթ) գործաւորներ եւ կարգ մը հսկիչ պատասխանատուներ աւելի ժամ կ'աշխատէին եւ ըստ այնմ ժամը ժամուկէս կը վճարուէին:

Մինչեւ իմ աշխատանքի սկսիլս, արդէն իսկ մալթի պատրաստութեան շէնքը շինուած էր եւ հաստատուելիք մեքենաներ հասած էին: Մեքենաներու տեղաւորումի աշխատանքին մղուած գործաւորներու կողքին, ես ալ իմ կարգիս ստանձնեցի մալթերի ելեկտրական լուսաւորումի, մեքենաներու մոթոռներու, թապլոններու, ելեկտրական թելերու ուղղութիւններու ճշգրտմին եւ հաստատումի աշխատանքներուն, անշուշտ օգնական գործաւորներով:

Բոլոր մեքենաներու աշխատանքը փորձելէ ետք, շտաբի (տաք ջուր կամ շոգի արտադրող գործիք) գերմանացի մասնագէտի հետ հաստատեցինք եւ որոշ շրջան մը ետք, տեղական գարիով սկսանք մալթ պատրաստել:

Գարեջուրի էլ-Շարք գործարանի աշխատանքները հիանալիօրէն կը շարունակուէին: Գարեջուրի գործարանի կարեւոր բաժիններու ղեկավարները հայեր էին: Մեքենական բաժին՝ Յակոբ Ասատուրեան, ելեկտրական բաժին՝ Գրիգոր Հոթոյեան, լեցնելու բաժին եւ նորոգիչ՝ Սարգիս Հինտոյեան, թթիւմորումի բաժին՝ Գրիգոր Ժամկոչեան: Այլ բաժիններու մէջ ալ աշխատող հայեր կային: Ընդհանուր գումար **20** հոգի:

Քանի մը տարի գարեջուրի գործարանը եւ մալթի բաժինը որակաւոր գարեջուր արտադրելով, փնտռուած գարեջուր մը դարձած էր մրցելով գերմանական եւ այլ գարեջուրերուն հետ:

Եւ յանկարծ, մինչ այդ շրջող շշուկները իրականութիւն դարձան եւ Հալէպի գլխաւոր գործարանները ազգայնացուեցան, որոնց կարգին գարեջուրի գործարանը: Ընդհանուր տնօրէնը արձակուեցաւ իր պաշտօնէն: Վարչական խորհուրդը լուծուեցաւ եւ ազգայնացումէն քանի մը օր ետք պետութեան կողմէ նշանակուած նոր տնօրէնը եկաւ գործարան եւ հաւաքելով բոլոր գործաւորներն ու պաշտօնեաները, ազգայնական եւ ընկերվարական ճառ մը խօսելով հրաւիրեց գործաւորները, որպէսզի պատուով աշխատին եւ հոգ տանելով արտադրութեան որակին, նպաստեն սպառումի յաւելումին:

Տնօրէնը իր ճառը վերջացուց ներկայացնելէ ետք, գործարանի պահակներու պետի պատասխանատուութիւնը ստանձնած Մուհամէտ Սաիտ Պարրի կամ Ապու Սայիտ Պարրի անունով անձնաւորութիւն մը:

Գործաւորներուն մէջ իր մասին լսած անձեր գտնուեցան, որոնք կը փսփսային, որ Ապու Սայիտ, որպէս Արաբական Ազգային Կուսակցութեան (Հրգպ Էլ-Ուաթանի) մարտական պատասխանատուն եղած է եւ երեսփոխանական ընտրութիւններու ընթացքին իր կատարած ահաբեկչութիւններուն համար 15 տարի բանտարկութեան դատապարտուած:

Ապու Սաիտ իր պաշտօնը խղճով եւ իմաստութեամբ կատարեց: Պահակները աւելի աչալուրջ դարձան, վախնալով Ապու Սայիտի նայուածքէն եւ գօտիին վրայ երեւցող մէկ եւ երբեմն երկու ատրճանակներու տեսքէն:

Գործարանի տնօրէններու փոփոխութեան հետ, Ապու Սայիտի ազդեցութիւնը կը զօրանար եւ օր մըն ալ հրահանգներու ընթացքին ցուցափեղկին մէջ կարգացիք, որ Ապու Սայիտ կոչուած է նաեւ ընդհանուր հսկիչի պաշտօնին:

Գարեջուրի գործարանին ազգայնացուելէն ետք, Հալէպի Արդուպ թաղամասին մէջ գտնուող ազգայնացուած Ալ-Շարք պիսքը-ւիթ-շոքոլայի գործարանը փոխադրուեցաւ գարեջուրի գործարանի շրջափակին մէջ գտնուող հողամասին վրայ կառուցուող եւ արդէն մասնագիտօրէն յղացուած եւ շինուած շէնքը, որուն ելեկտրական բոլոր տեսակի գործերը իմ պատասխանատուութեամբ իրա-

գործուեցան, որպէս գարեջուրի, մալթի, պիսքուրիթի եւ շոքոլայի գործարաններու ելեկտրական բաժիններու պատասխանատու:

Ապու Սայիտ, որպէս ընդհանուր հսկիչ եւ պահակներու պատասխանատու, իրեն յատուկ գրասենեակները ունեցաւ գարեջուրի եւ պիսքուրիթ-շոքոլայի գործարաններուն մէջ:

Որպէս ելեկտրական բաժնի պատասխանատու, ի պաշտօնէ կ'այցեւ ի գարեջուրի, մալթի, պիսքուրիթ-շոքոլայի բոլոր բաժինները, եւ, ծանօթութիւն եւ գործակցութիւն հաստատած էի բոլոր պաշտօնեաներուն եւ գործաւորներուն, ինչպէս նաեւ պետական (մալիա) տուրքի պատասխանատու պաշտօնեաներուն հետ, որոնք արձանագրելով շուկայ իջնող գարեջուրի քանակները, պետական տուրք կը գանձէին գործարանէն:

Յաճախ կ'այցեւ ի Ապու Սայիտի գրասենեակները, ուր կ'ընդունուէի սիրով եւ յարգանքով: Անմիջապէս սուրճ կ'ապսպրէր, պիսքուրիթի տուփը (Ալ-Շարք) կը դնէր սեղանին վրայ, մաքսանենդուած ծխախոտով տուփը հրամցնելով, կը հրաւիրէր, որ ծխիկ մը փաթթեմ:

Այդ այցելութիւններուն ընթացքին ան կը պատմէր իր սխրագործութիւններէն, երեսփոխանական ընտրութիւններու ընթացքին Արաբ Ազգայնական Կուսակցութեան եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան գործակցութեան, Արաբ Ազգայնական Կուսակցութեան ղեկավար Տոքթ. Քէյեալիի եւ Հրաչ Փափազեանի գործակցութեան մասին, միշտ ընդգծելով հայ ղեկավարութեան ուղղամտութիւնը, պարկեշտութիւնը եւ հաւատարմութիւնը Արաբական Ազգայնական Կուսակցութեան հետ իրենց գործակցութիւնը անխախտ պահելու՝ երեսփոխանական ընտրութիւնը կորսնցնելու գնով:

Ան ինծի պատմեց բանտի կեանքէն կարգ մը դէպքեր, պետութեանէն բանտարկեալներու կարգ մը իրաւունքներու ստանձման համար իր կազմակերպած զանգուածային հացադուլին մասին, մինչեւ պահանջներու գոհացում:

Բայց ինծի համար շատ հետաքրքրական եւ գնահատելի էր իր բանտ մնացած շրջանին բանտարկուած հայերուն հանդէպ իր հոգածութիւնը եւ տիրութիւնը, մանաւանդ, բանտի խճողուած սենեակներուն մէջ հայ տղոց սեռային մօտեցում ցոյց տուող բանտարկեալներուն սպառնալով, որ հեռու մնան հայերէն: Եւ այս պատահածը ապագային ինծի պատմեցին ինծի ծանօթ երկու անձեր, որոնք այդ շրջանին բանտ մնացած էին:

Վերոյիշեալ գործարաններու իմ երկարամեայ աշխատանքիս վերջին 5-6 տարիներուն, նոր տնօրէն նշանակուեցաւ երկրագործութեան էնժէնիոր Երիտասարդ մը, Սուրբոյ նախագահ Հաֆէզ Ասատի Ղրտահա գիւղէն, Պասա Արապի իշթիրաքի կուսակցութեան ղեկավար անդամներէն Իւզթազ Մահմուտ Հասան:

Նոր տնօրէնին հետ իմ մտերմութիւնս եւ բարեկամութիւնս իրեն առիթ տուաւ, որ ինծի առաջարկէ անդամագրուիլ Արաբական Պասա Արապի իշթիրաքի կուսակցութեան: Իմ պատկանած հայկական կուսակցութեան՝ Հ.Յ. Դաշնակցութեան հարծիքը առնելէ ետք, համաձայնութիւն յայտնեցի իր առաջարկին: Որպէս կուսակցական անդամ եւ գործարաններու մէջ կարեւոր պաշտօն վարող անձնակազմութիւն զիս նախագահ ընտրեցին գործարանի սենտիքային, ապա, այդ պաշտօնին հետեւանքով, դարձայ գործարաններու վարչական խորհուրդի անդամ, մասնակցելով խորհուրդի ժողովներուն եւ առնուած որոշումներուն իմ կարծիքս եւ քուէս տալով:

Իմ պաշտօնիս բերմամբ, յաճախ կը հանդիպէի գործարաններու ընդհանուր քարտուղար, Լաթաքիոյ շրջաններէն Հալէպ փոխադրուած Աֆիֆ Արնուկին, յաճախ Գերմանիայէն ելեկտրական գործիքներ ապսպրելու համար, որովհետեւ հաստատութեան բոլոր ապրանքները իր միջոցաւ կ'ըլլային:

Աֆիֆ Արնուկի հետ իմ հանդիպումներովս, յաճախ գործով, մտերմութիւն մը ստեղծուեցաւ մեր միջեւ, եւ, սուրճ մը խմելու ընթացքին կը խօսէինք գործարանին, ընտանեկան, անձնական եւ ընկերային հարցերու մասին:

Նոյնը կը պատահէր իմ հերթական այցելութիւններուս ընթացքին Ապու Սայիտին, որուն հետ յաճախ կը խորհրդակցէինք գործարանի բանուորական կացութեան եւ ստեղծուած մանր-մունր դժուարութիւններու մասին: Այդ խօսակցութիւններու ընթացքին, ձեռով մը խօսք բացուեցաւ ապրուստի սղութիւններու մասին եւ իմ ունեցած դրամական նեղութեանս մասին: Ապու Սայիտ, առանց տատամսելու ձեռքը գրպանը նետեց եւ տրցակ մը հարիւրնոց եւ 50-նոց թղթադրամ դրաւ սեղանին վրայ ըսելով. «Մահալէմ Գարգուր, քեզի պէտք եղած գումարը առ եւ երբ ունենաս վերադարձուր»: Խորապէս զգացուած, Ապու Սայիտին ճակտէն համբուրեցի որպէս եղբայր, մեծապէս շնորհակալութիւն յայտնելով իր անկեղծ եւ անշահախնդիր առաջարկին համար:

Եւ օր մը պատահեցաւ, որ Ապու Սայիտ եւ Աֆիֆ Արնուկ իրարմէ նեղուեցան եւ սկսան իրարու հետ չխօսիլ: Իմ յարաբերութիւն-

ներս երկուքին հետ եղած էին եղբայրական: Գէշ կացութեան մասնունեցայ: Երբ Ապու Սայիտին մօտ նստած կ'ըլլայի, անարգանքով կը խօսէր Աֆիֆ Արնուկի մասին, նոյնը կ'ընէր Աֆիֆ Արնուկ Ապու Սայիտին մասին: Սակայն ես, երբ այդ բովանդակութեամբ կ'արտայայտուէին իրարու հանդէպ, իրենց կ'ըսէի. «բայց անոնք ձեր մասին ավաստանքով եւ զղջումով կը խօսին, ըսելով, որ չար ժամու մը արդիւնք էր եղածը»:

Եւ օր մըն ալ այս երկու բարեկամներս հաշտուեցան իմ ներկայութեամբ, Ապու Սայիտ ըսաւ, որ ես միշտ քեզի հանդէպ շատ գէշ արտայայտութիւններ կ'ունենայի, Մուհալէմ Գրիգորին քով: Նոյնը ըսաւ Աֆիֆ Արնուկ: Ապու Սայիտ լսելէ վերջ իմ կատարած դերս, դարձաւ ինծի ըսաւ. «Հալալ ըլլայ քու կերած կաթը, դուն մարդկային ազնիւ զգացումներով սնած տղայ մըն ես, կ'արժէ քեզի հետ բարեկամութիւն պահել»:

Ապու Սայիտ, զիս եւ բոլոր հայերը այնքան կը սիրէր, որ որեւէ գործուած յանցանք տնօրէնին հասնելէ առաջ ինծի կը կանչէր եւ կը թելադրէր, որ մեր միջոցներով հարցերը լուծենք:

Յաճախ աշխարհական եւ զինուորական բարձրաստիճան պաշտօնաներ եւ զինուորականներ կ'այցելէին գործարաններու ընդհանուր տնօրէնին, որոնց ես եւ Ապու Սայիտն ալ ներկայ կ'ըլլայինք: Այցելուները կը հիւրասիրէինք դարեջուրով, պիսքուիթով եւ շոքոլայով եւ իրենց մեկնած ատեն իրենց կը նուիրէինք դարեջուրի յատուկ գաւաթներ, որոնց վրայ արաբերէն եւ անգլերէն Պիրա՞իլ՝ Շարք գրուած էր:

Այս այցելութիւններու ընթացքին, պետական կարգ մը պաշտօնեաներու եւ զինուորականներու ծանօթութեանս եւ որպէս Պասս կուսակցութեան անդամ կուսակցական կապերով մեծապէս օգտակար եղայ իմ ազգիս, բարեկամական յարաբերութիւններ ստեղծելով հայութեան ղեկավարութեան եւ երկրի պետական անձնաւորութիւններու միջեւ, որ կը շարունակուի մինչեւ այսօր:

Ապու Սայիտ անկողմնական եւ արդարասէր մարդ էր: Իմ հերթական այցելութիւններուս ընթացքին, անոր խօսեցայ մալթերի աշխատող գործաւորի մը յաւելում տալու մասին, նկատելով, որ լաւ եւ խղճամիտ աշխատող մըն է: Յաջորդ այցելութեանս Ապու Սայիտ ըսաւ. «Մուհալէմ Գարգուր, դուն անցեալ օր եկար եւ խնդրեցիր որ ասինչին յաւելում տրուի: Քու մեկնելէդ վերջ այդ մարդը քովս եկաւ եւ քու վրադ զրպարտութիւններ ըրաւ: Ես դարձայ իրեն ըսի, դուն չես ամչնար նման զրպարտութիւններ ընել

մարդու մը մասին, որ քիչ առաջ քովս էր եւ քեզի համար յաւելում կը խնդրէր: Մարդը ամչցաւ եւ հեռացաւ, կը տեսնես այս մարդուն անզգամութիւնը եւ նախանձը»:

Ամառները եւ ընդհանրապէս, գարեջուրի պահանջը զգացուած ատեն, կարգ մը բաժիններու գործաւորներ, կարգ մը պատասխանատուներ եւ Ապու Սայիտ յաւելեալ ժամ կ'աշխատէին:

Վերջընթեր տնօրէն Թարէք Զայեատ, լսելով որ կարգ մը գործաւորներ եւ Ապու Սայիտ աւելի ժամեր կ'աշխատին, կը հրահանգէ, որ աւելի ժամ աշխատիլ արգելուած է եւ եթէ պէտք ըլլայ աշխատիլ, պէտք էր արտօնուի տնօրէնին կողմէ:

Ապու Սայիտին այցելութիւնս դիմաւորուեցաւ տնօրէնին հասցէին շարուած հայհոյութիւններով եւ սպառնալիքներով: Ուզեցի զինք յորդորել եւ բարկութիւնը մեղմացնել, ըսելով որ այդ ժամանակաւոր կրնայ ըլլալ: Ան կ'ըսէր, որ այս արգելումը ինծի համար եղած է ես գիտեմ, տակաւին տնօրէնը չի գիտեր իմ ով ըլլալս: Դիտեցի Ապու Սայիտը, կողերուն մէկական ատրճանակ ունէր եւ սեղանին ետին արագահարուած մը:

Այդ օր կէսօրէ ետք կրկին հանդիպեցայ Ապու Սայիտին, ան հետեւեալը պատմեց. «Ինչպէս միշտ, տնօրէնը եկաւ գրասենեակս, ես, մասնաւոր արագահարուածը սեղանիս ծայրը դրի, որ տնօրէնը տեսնէ: Առօրեայ խօսակցութենէն վերջ, մեկնեցաւ: Մեկնելէն կէս ժամ ետք վեր ելայ, դուռը զարկի եւ ներս մտայ: Խօսակցութեամբ մը զբաղած էր: Մօտեցայ իրեն, ատրճանակը քունքին մօտեցողցի եւ ըսի. դո՛ւն ով ես, որ կը համարձակիս իմ աւելի ժամերս (ովըրթայմ) կեցնել: Հիմա այս փամփուշտը ուղեղդ կը պայթեցնէ: Նայիմ դուն՝ թէ ես: Մարդը մեղմացաւ, Ապու Սայիտ այս արգելքը քեզի համար չէ: Սխալմունք մը եղած է: Դուն ազատ ես աշխատելու որքան որ ուզես: Եւ այսպէս հարցը վերջ գտաւ»:

Տարիներու ընթացքին Սուրիոյ մէջ գարեջուրի սպառումի յաւելումով, գարեջուրի պահանջը աւելցաւ: Հաստատութեան վարչական խորհուրդը որոշեց Արեւելեան Գերմանիայէն աւելի արագ շիշերու մէջ լեցնող մեքենայ բերել:

Շատ չանցած մեքենաները եկան, ինչպէս նաեւ մեքենաները լարող երկու գերմանացի մասնագէտներ: Իմ հասկացողութեամբս եւ աշխատանքով մոթոռներու եւ աշխատցնող կոճակներու թապլոններու (թելերու) գիծերը վերջացան: Ելեկտրական թապլոն, որուն վրայ կը գտնուին ժամացոյցները, բանալիները, կոճակներ եւ այլն, երբ փորձեցի թելերուն կապել, նշմարեցի, որ սխալ թապլոն եկած է

եւ այս թապալոն նոր հաստատուող մեքենաներուն չէ: Ապու Սայիտին յայտնեցի եղածը եւ միասին գացինք ընդհանուր տնօրէնին մօտ: Տնօրէնը շատ նեղուեցաւ, որովհետեւ ամառը կու գայ, գարեջուրի սպառումը կը շատնայ եւ հաստատութիւնը յաճախորդները գոհացնելու գարեջուր չունի:

Ապու Սայիտը ինծի դիմեց, ըսելով, որ կրնայի ճար մը գտնել, որովհետեւ մինչեւ Գերմանիայէն նոր թապալթ գայ, երեք ամիս կը տեւէ: Ըսի. «Ես իմ գիտութեամբ կրնամ կացութիւնը փրկել, եթէ ինծի արտօնէք փոփոխութիւններ կատարել»:

Տնօրէնը խանդավառուեցաւ եւ ըսաւ. «Եթէ յաջողիս, քեզի դրամական եւ բարոյական գնահատանք կայ»: Ապու Սայիտը դարձաւ եւ ըսաւ. «Դուն հարցը լուծէ, մնացածը ինծի ձգէ»:

Քանի մը շաբաթէն, նախկինէն 5 անգամ արագութեամբ գիծը աշխատեցաւ եւ պետութենէն 300 սուրիական ոսկիի նուէր եւ գրաւոր գնահատանք ստացայ, ինչպէս նաեւ գրաւոր գնահատանք Գերմանիայէն:

Ապու Սայիտ Պարրի երեք մանչ գաւակ ունէր՝ Սայիտ, Իսմայիլ եւ Ահմատ: Երկու գաւակները՝ Սայիտ եւ Իսմայիլ պաշտօնի կոչուեցան գարեջուրի եւ պիսքուրթ-չոքոլայի հաստատութեան մէջ, որոնք կ'աշխատէին մինչեւ իմ Գանատա հաստատուիլս 1975-ին:

Որպէս ծանօթութիւն յայտնեմ, որ Ապու Սայիտ Պարրի կը պատկանէր Պէթ-Պարրի ընտանիքին, որոնք կը բնակէին Հալէպի Պապ-էլ-Ներապ շրջանին մէջ: Պէթ-Պարրի ընտանիքը կը բաղկանար շուրջ 500 անդամներէ: Պապ-էլ-Ներապ արաբ ցեղախումբերը յաճախ իրարու հետ վէճ, վիճաբանութիւն եւ կռիւ կ'ունենային եւ այդ պատճառով՝ Ապու Սայիտ Պարրի 1970-ին, Հալէպի Պաղտատ կայարանի քրիստոնէական շրջանէն տուն մը գնեց եւ ընտանիքը հոն փոխադրելով հանգիստ կեանք մը ուզեց ապրիլ, իր կեանքին 15 տարիները բանտին մէջ անցնելուն խորապէս ցաւելով:

1975-ին, Ապու Սայիտին, ընդհանուր տնօրէնին եւ այլ բարձրաստիճան սպաներուն միջնորդութեամբ յաջողեցայ բազմիցս մերժուած հրաժարականս ընդունիլ տալ նախարարութենէն, որովհետեւ այդ շրջանին մասնագէտներուն երկրէն հեռանալ եւ գործէն հրաժարիլ արգիլուած էր, մանաւանդ իմ պարագայիս, որուն նկարը, որպէս աշխատանքի հերոս, տարիներով կախուած էր Հալէպի նամակատան դիմացի մայթին վրայ:

Երբեք չեմ մոռնար Ապու Սայիտի հետեւեալ արտայայտութիւնները՝ հետեւեալ խօսքիս.՝ «Ապու Սայիտ, գրպանդ երեք-չորս

գրիչ կայ, տեսնողը կը կարծէ, որ դուն գոնէ երկրորդականը աւարտած ես»: Այս խօսքիս պատասխանեց. «Ախ, միայն կարենայի այդչափ ուսում առնել, եթէ առնէի պիտի տեսնէիր, որ ո՞ւր հասած կ'ըլլայի»: Երկրորդ, «Իմ բնաւորութիւնս տարբեր պէտք էր ըլլար, ես քեզի իրապէս կը նախանձիմ, հարիւր հազար սուրիական ոսկի պարտք ունենայի, միայն քու բնաւորութիւնդ եւ դիւանագիտութիւնդ ինծի ըլլար: Ես հայ ժողովուրդը սիրած եմ, որովհետեւ աշխատասէր, ազնիւ, հաւատարիմ եւ բարեկամութեան յարգը գիտցող եւ պահող ազգ մ'ըն է»:

«ԴՈՒՔ ՀՐԱՇԱԼԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԷՔ»

Հալէպի «Էլ-Շարք» գարեջուրի, պիսքիւթի, շոքոլայի եւ մածու-
նի պետականացուած գործարաններու ընդհանուր տնօրէն Իւզթագ
Թարէք Զայեաթ, 1968-ին պաշտօնի բարձրացումով ստանձնեց
Սուրիոյ սննդական արտադրութիւններու ընդհանուր տնօրէնի
պաշտօնը, որուն կեդրոնը կը գտնուէր Սուրիոյ մայրաքաղաք Դա-
մասկոսի մէջ:

Իւզթագ Թարէք Զայեաթի տնօրէնութեան ընթացքին, աշխա-
տանքային մեր ամէնօրեայ հանդիպումներուն յաճախ խօսակցու-
թեան նիւթը կը դառնար գործարաններու արտադրութիւններու ո-
րակի բարձրացման եւ մասնագիտանալու հարցերը, ինչպէս նաեւ
գործաւորներու կացութիւնը: Նկատի ունենալով իմ գործաւորնե-
րու միութեան (սենտիքայի) նախագահ հանգամանքս եւ այդ պատ-
ճառով որոշ մօտիկութիւն մը ստեղծուած էր մեր միջեւ, որուն հե-
տեւանքով, համարձակութիւն կ'ունենար իր տնային ելեկտրական
գործիքներու եւ սարքերու նորոգութիւններ կատարելու առաջարկ
ներկայցնել ինձի, որոնք սիրով կը կատարէի: Մեր անձնական բա-
րեկամութիւնը շարունակուեցաւ նաեւ իր Սուրիոյ Սննդական ար-
տադրութիւններու գործարաններու ընդհանուր տնօրէնութիւնը
ստանձնելէ ետք:

Իւզթագ Թարէք Զայեաթի ընդհանուր տնօրէնութեան ընթաց-
քին, որոշում առնուած էր Ճէպէլ Տրուզի շրջանի Սուէյտա քաղա-
քին մէջ գործող եւ ազգայնացուած «Ռայեան» օդիի գործարանը
ընդլայնել, եւ, Պուլկարական հաստատութեան մը հետ համաձայ-
նութիւն կնքելով, աշխատանքները արդէն իսկ սկսած էին, ընդար-
ձակումի սարքերը հասած ըլլալով, Պուլկարացի մասնագէտներու
կողմէ:

Իւզթագ Թարէք Զայեաթ, որպէս երկրագործութեան էնժէնիոր
(ճարտարագէտ), գաղափար չունէր գործարանաշինութեան մեքե-
նական, ելեկտրական եւ շինարարական գործերէն: Այդ պատճա-
ռով, Հալէպի սննդական արտադրութիւններու ընդհանուր տնօրէն
Իւսթագ Մահմուտ Հասանէն կը խնդրէ, որպէսզի իրեն ծանօթ մաս-
նագէտներ՝ ելեկտրանագէտ Գրիգոր Հոթոյեանը, մեքենագէտ Յա-
կոբ Ասատուրեանը եւ խողովակային սարքաւորումներու մասնա-
գէտ Սարգիս Հինտոյեանը յատուկ առաքելութեամբ զրկուին Սո-

ւէյտա քաղաքը եւ քննեն հոն տեղի ունեցող աշխատանքներուն որակը:

Իւզլթագ Մահմուտ Հասան, վերոյիշեալ երեք մասնագէտները իր գրասենեակը հրաւիրելով, յայտնեց Իւզլթագ Թարէք Ջայեաթի կողմէ եղած կարգադրութիւնը, նաեւ բացատրելով մեր կատարելիք գործողման մանրամասնութիւնները:

Հալէպի սննդական գործարաններու երեք հայ վարպետներս, ընդառաջելով ընդհանուր տնօրէնի հրահանգին, յաջորդ առաւօտ, հաստատութեան ինքնաշարժով ճամբայ ելանք դէպի Դամասկոս, ինքնաշարժին մէջ արտասանելով «Տէրունական Աղօթք»ը, ապա, երգելով «Առաւօտ Լուսոյ»ի վեց համարները:

Ճամբան Սարգիս Հինտոյեան առաջարկեց նախ Մէզզէի զինուորական օդակայանը հանդիպիլ, ուր պարտադիր զինուորութեամբ, սուրիական բանակին կը ծառայէր իր աւագ որդին՝ Խաչիկը, յոյս ունենալով, որ թերեւս կարելիութիւն կը ստեղծուի զաւակը տեսնելու:

Երբ օդակայան հասանք, հանդիպեցանք զինուորական կառքերու եռուզերի եւ խճողումի, անկարելի դարձնելով մեր մօտեցումը մուտքի դրան: Որոշեցինք մեր ճամբան շարունակել դէպի Դամասկոս եւ վերադարձին կրկին այցելել Մէզզէի օդակայանը:

Դամասկոս հասնելով այցելեցինք Սուրիոյ Սննդական Արտադրութեան գործարաններու ընդհանուր տնօրէնութեան գրասենեակը, ուր ընդհանուր տնօրէն Իւսթագ Թարէք Ջայեաթ մեզ հիւրասիրելէ ետք, պէտք եղած ուղղութիւններ տուաւ, յանձնելով մեզի մեր առաքելութիւնը բացատրող հրահանգ-փաստաթուղթ մը՝ յանձնելի «Ռայեան» օղիի ընկերութեան տնօրէնին:

Ճէպէլ Տրուզի կանաչապատ լեռնալանջերէն եւ խաղողի եւ այգիներու ընդմէջէն բարձրանալով, կէսօրէ ետք ժամը 3-ին հասանք Սուէյտա քաղաքը, որուն ծայրամասին կը գտնուէր օղիի գործարանը:

Երեքս, ամէն օր մէկս իր մասնագիտական քննութիւնները կատարելէ ետք, ներկայացանք տնօրէնին, որ շատ ուրախացաւ մեր հայ ըլլալը գիտնալով, մանաւանդ մեր արար չըլլալը փաստող արաբերէն խօսակցութեան շեշտերէն (աքսանդ):

Տիւրզի տնօրէնը մեզ իր տունը հրաւիրեց եւ մեզ պատուեց արդէն իսկ պատրաստուած համադամ ճաշերով եւ պտուղներով: Ապա, մեզ ճամբու դնելու ընտացքին, ամէն մէկուս նուիրեց ամէնածանր, 90 աստիճան օղի պարունակող երկուքական «Ռայեան» օղի, որոնք

խմելու համար հարկ եղաւ նոյն չափով ջուր խառնել, որպէսզի 40 աստիճան իջնէ ալքովը:

Շնորհակալութիւն յայտնելէ եւ ողջագուրուելէ ետք տնօրէնէն եւ իր ընտանիքէն վերադարձանք Դամասկոս: Մեր քննութիւններու արդիւնքները պարունակող տեղեկագիրը Իւզթագ Թարէք Չալեաթին ներկայացնելէ ետք, շրջեցանք Դամասկոսի շուկաները, երեկոյեան ախորժակով ճաշեցինք խորոված պատրաստող նշանաւոր ճաշարանի մը մէջ, ապա, կրկին շուկաները շրջելէ եւ կարգ մը յիշատակի գնումներ ընելէ ետք, գտանք աժանոց, երկրորդ կարգի պանդոկ մը եւ գիշերեցինք խաղաղութեամբ:

Առաւօտուն, կանուխէն արթննալով, շիտակ, դէպի Մէզզէի գինուորական օդակայան:

Օդակայանի մուտքի գլխաւոր դռուէն շուրջ հարիւր մեթր հեռու մեր ինքնաշարժը տեղաւորելէ ետք, սպասեցինք, որ գիշերը իրենց տուները պառկող գինուորները, ենթասպաները եւ սպաները փոխադրող մարդատար ինքնաշարժները (պասերը) անցնին եւ կարելի ըլլայ մուտքի դռան մօտենալ:

Ինչպէս ըսի, մուտքի դռուէն հարիւր մեթր հեռաւորութեան կեցած, հետաքրքրութեամբ կը դիտէինք գինուորներուն ինքնաշարժներէն իջնելը եւ պահակապետին բարեւ տալէ ետք զօրանոց մտնելը:

Իմ ֆրանսական բանակին մէջ ստացած գինուորական կրթութեամբ, ճիշդ չէի գտներ տեսնելով, թէ ինչպէ՞ս, ենթասպայ մը՝ պահակապետ՝ կրնայ սպայի մը դիտողութիւն ընել, որ իր երկար մագերը կտրել տայ, երկար մագերը անպատշաճ գտնելով գինուորական օրէնքներուն:

Շուրջ կէս ժամ մուտքի դռուէն հեռու սպասելէ ետք, նկատեցինք, որ երթեւեկը դադրեցաւ եւ պահակապետը իր գինուորական շապիկը հանելով սկսաւ երթեւեկել մուտքի դռան լայնքին, մարգական շարժումներ ընելով, հակառակ 38 աստիճան տաք ըլլալուն:

- Սարգիս, ըսի, երթեւեկը դադրեցաւ, գնա պահակապետին յայտնէ քու փափաքներդ, թերեւս քեզի կը գոհացնէ: Փորձէ:

Սարգիս մօտեցաւ պահակապետին, բարեւեց եւ իր գիտցած արբերէնով խնդրեց, որ իր զաւակը տեսնել կ'ուզէ:

Սարգիսը կը պատմէ, «Պահակապետը, երբ հարցուց զաւակիս անունը եւ իմ արբերէնն լսելով, ըսաւ, դուն հա՞յ ես: Ըսի, այո: Դուրսի երկու ընկերնե՞րդ ալ հայ են: Ըսի՝ այո: Ըսաւ, կանչէ հոս գան»:

Երեքս եկանք եւ մօտեցանք գլխաւոր դրան մուտքին: Պահակապետ ենթասպան մեզ առաջնորդեց պահականոց եւ մեր միջեւ տեղի ունեցաւ ընթացիկ եւ Սուրբոյ քաղաքական կեանքը հետաքրքրող հարցերու քննութիւն:

Այդ միջոցին համարձակութիւն ունեցայ պահակապետին ըսելու, որ ես զարմանքով դիտեցի, որ դուն նոյնիսկ սպաներուն դիտողութիւններ կ'ընէիր: Ես գինուորական կանոններէն կը հասկնամ, ըսի՝ ծառայած ըլլալով Ֆրանսական բանակին մէջ: Ինծի կրնա՞ս արդարացնել այս պարագան:

- Լաւ, ռուս պահակապետը,՝ Ես այս զօրանոցի Պասս Արապի կուսակցութեան ընդհանուր քարտուղարն եմ եւ այդ հանգամանքով գինուորականութիւնը կը յարգեն իմ պաշտօնս:

Այս խօսքերը լսելով, Սարգիս ըսաւ. «Գրիգոր, ժամանակն է քեզ ներկայացնելու որպէս կուսակցական անձ»:

Սարգիսին առաջարկը տրամաբանական գտնելով, գրպանէս հանեցի կուսակցականի փաստաթուղթս եւ ցոյց տուի պահակապետին:

Պահակապետը երբ փաստաթուղթս տեսաւ, անմիջապէս վիզիս փաթթուեցաւ եւ կարգ մը հարցումներէ վերջ, ըսաւ. «Ես այս զօրանոցի Պասս Արապի կուսակցութեան ընդհանուր քարտուղարն եմ: Նախապէս գաղտնի պահած էի եւ անդամակցելով «Ախուան Մուսլիմին» կուսակցութեան, կրցայ քողագերծել իրենց գաղտնի գործունէութիւնը եւ այդ կուսակցութեան մաս կազմող սպաներուն անունները փոխանցեցի պետական յատուկ կազմակերպութեան: Բոլոր ձերբակալուեցան եւ բանակէն աքսորուեցան: Նման քողագերծումները կատարեցի նաեւ այլ կուսակցութիւններու նկատմամբ, թափանցելով անոնց կուսակցութեան մէջ, ներկայիս, զօրանոցի բոլոր սպաները տեղեակ են իմ կուսակցական պաշտօնէն եւ ըստ այնմ կը սարսափին ինձմէ»:

Պահակապետը ինքզինք ներկայացուց Ռադիպ Աուվալ Ապու Մուսա, կրօնքով Ալաուի, շուրջ 10 տարիէ ի վեր կը ծառայեմ սուրիական բանակին: Հիմա որ մենք ազգային-կուսակցական եւ եղբայրական յարաբերութիւն ունեցանք, ինծի տուէք Սարգիսին տղուն անունը:

Սարգիսին տղուն անունը տուինք, խնդրելով որ մեզի առիթ տրուի գայն տեսնելու:

Պահակապետը, Ռաֆիգ (ընկեր) Ապու Մուսա գինուոր մը կանչեց եւ ըսաւ. «Գնա՛ գինուոր Խաչիկը կանչէ եւ իմ անունով իր պատասխանատու սպային ըսէ, որ բոլորով նոր հագուստներ տրուին ի-

րեն»։ Իսկ երկրորդ գինուորի մը հրամայեց իրենց ցանած լուիկներէն եւ վարունգներէն քաղէ եւ լուալէ ետք բերէ ու հրամցնէ յարգելի հիւրերուն։ Մենք ալ մեր կարգին շիշ մը օղի, որ մեզի տըրուած էր «Ռայեան» գործարանի տնօրէնին կողմէ եւ Դամասկոսէն գնուած տուփ մը պարագէ տուինք պահակապետին։

Զինուոր Խաչիկ Հինտոյեան եկաւ բոլորվին նորոգուած հագուստով եւ կօշիկով։ Բարեւեց Ապու Մուսային եւ ներկաներուն, ապա, ողջագուրուեցաւ հօրը հետ, որուն չէր տեսած բանակ կանչուելէն ի վեր։

Զինուոր Խաչիկին երթալէն ետք, Ապու Մուսա յայտարարեց, «Դուք հայերդ հրաշալի ժողովուրդ էք, կը հիանամ ձեր ունեցած բազմակողմանի տաղանդներուն եւ իմաստութեան վրայ։ Եղբայր, զօրանոցիս մէջ գտնուող հայ գինուորներուն բազմաշնորհ ըլլալը ինծի կը զարմացնէ։ Որպէս արհեստաւոր թէ՛ մեքենիսիան են, թէ՛ դերձակ են, թէ՛ ատաղձագործ են, ամէն տեսակ արհեստէ գաղափար ունին։ Անոնք նաեւ մարզիկ են, Ֆութպոլ, պասքէթպոլ եւ մարզական այլ ճիւղերու մէջ առաջնութիւն կը շահին։ Ես պատիւ կը զգամ նման գինուորներ ունենալուս, ինչպէս նաեւ ձեզի պէս բարեկամներու ծանօթանալով։ Որեւէ ատեն երբ Դամասկոս կու գաք, անպայման հանդիպեցէք ինծի, ես ուրախութեամբ կ'ընդունի ձեզի»։

Ապու Մուսա, արդէն նախապէս տեղեկացած ըլլալով մեր պաշտօններուն եւ առաքելութեան, հասցէս ուզեց, որպէսզի որպէս կուսակցական ընկերներ մեր եղբայրական կապը պահենք։

Մեր կատարած առաքելութենէն ամիս մը ետք, գաղափարական, կուսակցական եւ եղբայրական բովանդակութեամբ նամակ մը ստացայ, Ապու Մուսայէն, որուն պատասխանեցի պատշաճօրէն։

Ապու Մուսային հետ իմ եղբայրական յարաբերութիւններս շարունակուեցան մինչեւ իմ Գանատա հաստատուիլս։ Ան միշտ պատրաստակամութիւն յայտնած էր ինծի օգտակար դառնալու։ Ինծի օգտակար դարձաւ երբ Հալէպի գարեջուրի, պիսքիւթ-շոքոլայի եւ մածունի գործարաններու իմ պաշտօնէս հրաժարականները բազմաթիւ անգամներ մերժուեցան պատկան նախարարութեան կողմէ եւ ես ստիպուեցայ իմ սիրելի ընկեր-բարեկամիս Ապու Մուսային դիմել, որ մինչ այդ հասած էր բարձրագոյն սպայի աստիճանին եւ ստանձնած սուրիական բանակի յատուկ զօրագունդերու (Ուհտաթ Խասսա) հրամանատարութիւնը եւ իր միջամտութեամբ ընդունուեցաւ հրաժարականս։

*Կարօտով եւ երախտագիտութեամբ միշտ կը յիշեմ բարեկամս՝
Ապու Մուսան եւ երբեք չեմ մոռնար ինծի հանդէպ ցոյց տուած սէ-
րը եւ կատարած բարիքները:*

ՀԱՅ ԳԻՐՔՐԸ ԿԵԱՆՔՐԸ ՀԱՅՈՒՆ

Թիմուր Պըն Թարակէյ Պարլաս, տարբեր անուններով Թիմուր Լենկ, Լենկ Թիմուր, Ամիր Թիմուր, Թամէր Լան, Թամպուրլէն, 14-րդ դարաշրջանի աշխարհակալը ծնած է 1336-ին, Թրանսաքսիանա, Քէշի մօտ, Իլզպէքիստանի Սամարղանտ քաղաքէն 50 մղոն դէպի հարաւ:

Լենկ Թիմուր կը սերէր մոնկոլ աշխարհակալ Ճէնկիզ Խանէն: Անոր հայրը՝ Թարակէյ, եղած է Պարլաս ցեղախումբի պետը: Ան կրօնքով իսլամ էր: Որպէս արկածախնդիր-բռնակալ, ան հիմնադիրը եղած է Թիմուրիտ կայսրութեան (1370-1405) 1

Լենք Թիմուր, իր հսկայ բանակով եւ սուրով հիմնեց իր կայսրութիւնը գրաւելով Սուրիան, Իրաքը, Քուէյթը, Իրանը, Արեւելեան Թուրքիան եւ իր երկաթեայ տիրապետութեան տակ առնելով Ղազախստանը, Աֆղանիստանը, Թուրքմէնիստանը, Իլզպէքիստանը, Քրկիզիստանը, Փաքիստանը եւ Հնդկաստանը, հասնելով մինչեւ Չինաստանի Քաշքար քաղաքը եւ Ռուսաստանի մայրաքաղաք Մոսկովայի դռները:

Ան որպէս հերոս ճանչցուած է Միջին Ասիոյ ժողովուրդներէն եւ մինչեւ այսօր, Արեւմտեան Ասիոյ ժողովուրդները իրենց գաւակներուն անունները կը կոչեն Թէյմուր Աշխարհակալ:

Լենք Թիմուր, իր աշխարհակալական պատերազմներու ընթացքին, իրեն հաւատարիմ մոնկոլ հազարաւոր ձիաւորներով գրաւած է վերոյիշեալ երկիրները, եւ, որպէս անգուլթ եւ ջարդարար անձ, սարսափ տարածած էր գրաւեալ երկիրներու ժողովուրդներուն մէջ:

Սուրիոյ մէջ մինչեւ այսօր կը պատմուի, որ Լենկ Թիմուրի բանակները կը գրաւեն Սուրիոյ մայրաքաղաք Դամասկոսը, Լենք Թիմուր հրաման կու տայ իր բանակներուն ազատօրէն կողոպտել քաղաքի հարստութիւնները եւ բռնաբարել կիները: Այդ իմաստով, Դամասկոսի բնակչութեան մէջ գտնուող անգուլթ եւ վայրենի անձերուն համար կ'ըսեն Թիմուր Լենկի ընկեցիկները (պանատիկ Թիմուր Լենկ):

Այս վայրագ եւ անգուլթ աշխարհակալը, Իրանը գրաւելէ ետք, իր ահաւոր բանակով կը մտնէ Արեւելեան Հայաստանի սահմաններէն ներս, իր ճամբուն ընթացքին ջարդելով, սպաննելով իր ուժերուն դիմադրողները եւ կողոպտելով բնակչութիւնը եւ կը հասնի Հայաստանի Իջեւանի շրջանին մէջ գտնուող Գօշավանքը: Լենկ

Թիմուրը կը գրաւէ վանքը եւ վանքի շքեղութիւնը տեսնելով նախանձով լեցողած կը հրամայէ անմիջապէս քանդել վանքը: Ծառաները գործի անցնելով, շուտով կը համոզուին, վանքը շատ ամուր շինուած է եւ անկարելի է քանդել, ուստի վանքին մէջ մեծ քանակութեամբ փայտ կը լեցնեն եւ կ'այրեն: Հրդեհէն վանքը չի վնասուիր, այլ՝ միայն պատերը կը սեւնան:

Գօշավանքի (Նոր Գետիկ) շրջափակին մէջ կը գտնուէին Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Ս. Աստուածածին եկեղեցիները, որոնք կառուցուած են 12-13-ր դարերուն՝ սքանչելի ճարտարապետութեամբ եւ վեհութեամբ:

Կը յիշատակուի, որ վանքին մէջ գոյութիւն ունեցած են վարժարան, համալսարան-ճեմարան, ուր պահուած եւ ստեղծուած են բազմաթիւ ձեռագրեր, ուր կրթուած եւ գործած են հայ մշակոյթի նշանաւոր գործիչներ Վանական վարդապետը, Կիրակոս Գանձակեցին եւ ուրիշներ: Վանքը ունեցած է բազմաթիւ կալուածներ, գիւղեր եւ վարելահողեր: Վանքային այս համալիրը հիմնադրուած է Միխիթար Գօշի ջանքերով՝ 1237-1241 թուականներուն:

Լենկ Թիմուր գրաւելով Գօշավանքը, վանքի կրօնաւորներէն եւ գիւղացիներէն կը պահանջէ պահուած ոսկիները, վանքի հարստութիւնը: Կատարուող տանջանքները եւ չարչարանքները որեւէ արգիւնք չեն տար, ոչ ոք չէր խոստովաներ եւ ըսէր վանքի հարստութիւններուն տեղը:

Լենկ Թիմուրի խորհրդականներէն մէկը, որ երեւի լաւ գիտէր հայ մարդոց ուժն ու թուլութիւնը, խորհուրդ կու տայ զօրավարին. «Միրելի՛ զօրավար, եթէ կ'ուզես յաջողութեան հասնիլ, այրէ վանքին գիրքերը եւ պիտի տեսնես, ինչպէս անոնց լեզուները պիտի բացուին»:

Հաւաքեցին, իրարու վրայ դիզեցին վանքի ձեռագիր մատեանները եւ այն է, շուտով կրակի պիտի տային, ժողովուրդը կը փակէ կրակի ճանապարհը. «Մի այրէք, կ'ըսենք»:

Եւ ըսին ոսկիներու եւ հարստութեան պահուած տեղը:

Ապշած է ազահ զօրավարը:

Բերին, գիրքերու մօտ դիզեցին ոսկի, թանկարժէք քարեր եւ առարկաներ:

Լենկ Թիմուր ձեռքը առաւ ձեռագիր գիրք մը, թերթեց, նկարները գեղեցիկ էին, սակայն ափսոս, մագաղաթի վրայէն ոսկին անհընար էր հանել:

- Կարդա՛, ի՞նչ է գրուած.- Լենկ Թիմուրը գիրքը մեկնեց քովի գիւղացիին:

Մարդը վերցուց մատեանը, գգոյշ, ինչպէս քնացող երեխայի մը, թերթեց, թերթեց...

- Կարդալ չեմ գիտեր, զօրավար,- ըսաւ գիւղացին մեղաւորու- թեամբ:

Լենկ Թիմուր գիրքը խլեց անոր ձեռքէն, տուաւ մէկ ուրիշին, յետոյ երրորդին:

- Մենք կարդալ չենք գիտեր, զօրավար, վանականներուն ըսէ:

- Մեր պատմութիւնն է, զօրավար,- տեղէն ոտքի կանգնելով ըսաւ վանահայրը,- մեր պատմութիւնն է եւ մեր աղօթքը:

Լենք Թիմուր նայեցաւ հաւաքուածներուն, նայեցաւ դիզուած գիրքերուն, յետոյ՝ ոսկիներուն, թանկարժէք քարերու կոյտերուն եւ, կնճռոտեցաւ ճակատը:

Հասկցա՞ւ արդեօք Լենք Թիմուրը, թէ ո՞րն էր իրական հարըստութիւնը:

Փրկուած այդ գիրքերէն շատերը ներկայիս կը գտնուին Հայաստանի Մատենադարանին մէջ, իսկ ո՞ւր է Լենկ Թիմուրի յափշտակած ոսկիները եւ թանկագին քարերը, հայ ժողովուրդէն յափշտակուած հարստութիւնները...:

Մեր նախահայրերը հայ գիրքերը նախընտրեցին ոսկիէն եւ թանկագին քարերէն: Սակայն, 1915-ի Մեծ Եղեռնի շրջանին, թուրքերու կողմէ կազմակերպուած հայ ժողովուրդին հանդէպ կատարուած ցեղասպանութեան հետեւանքով, հազարամեայ մեր վանքերն ու եկեղեցիները կողոպտուեցան եւ մեր մշակութային եւ գրական հարստութիւնները յափշտակուեցան թուրքերու եւ քիւրտերու կողմէ:

Ամենայն Հայոց բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեան, հայ գիրքի հանդէպ հայ մարդուն վերաբերումը կը պատկերացնէ սա գողտըրիկ բառերով.

Թէպետե բախտն մեզ շատ հարուածեց,
Երկար դարերով, ահեղ հարուածով,
Թէպէտ էսպէս ցրուեց, տարածեց,
Ձրգեց հողէ հող, փրռեց ծովէ ծով:

Վկայ է սակայն բովանդակ երկիր,
Որ մենք կարեւոր ապրում ենք կրկին,
Եւ ուր հասնում է հայ գիրքն ու գիր,
Կենդանի է դեռ հայութեան ոգին:

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Երանաշնորհ Կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Բ. (յետագային Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս), Անթիլիասի մայրաքաղաքի շրջափակին մէջ կազմակերպուած 1985-ին, ութերորդ հայ գիրքի ցուցահանդէսին առթիւ կը գրէ:

«Յեղասպանութենէն ետք, հայութեան վերապրումի շքեզ երեւոյթը շատ բան կը պարտի հայ գիրքին: Անապատի աւազին վրայ հայ մօր կմախքացած ու դողդողացող մատներով գրուած Ա.Բ.Գ.ի տեսիլքին խորհուրդէն լուսարձակուած իմաստը Հայ Գիրին՝ կ'ուզեմ որ դառնայ մեր համայնական մօր՝ մեր մայր եկեղեցիին եւ մայրենի լեզուին կաթը մեր կեանքի առողջ սնուցումին եւ աճումին համար՝ ի խնդիր մեր յաղթանակին: Երբ յորդառատ ժայթքով կը շատրուանուի մեր կեանքի աւազանին մէջ, կ'ուզեմ որ Հայ Գիրքը ստանայ նոր փայլ եւ տա՛յ նոր փայլ յատկապէս մեր սփիւռքեան տփգունող եւ լուսահատնող կեանքին: Եթէ աւազներուն մէջ իր կեանքին վերջին շունչը աւանդող հայ մայրը իր յոյսին սլաքը ուղղեց Հայ Գիրին, կը հաւատամ, որ Ս. Մեսրոպը ծնող ազգին բնազդական իմաստութիւնն է, որ շարժում տուաւ իր անշարժացող մատներուն: Եւ այդ իմաստութիւնը պա՛րզ էր բերե՛ղ՝ ցերեկուան յոյսին պէս եւ երկնքի կապոյտին նման ջինջ ու վճիտ: Առանց Հայ Գիրքին կը մեռնի հայը այսօր, ինչպէս կրնար մեռնիլ Ե. դարուն, եթէ Մեսրոպ իր «մաքուր արգանդ»ին մէջ երկնած չըլլար Գիրը որպէս ազգային ստեղծարար մեր ուժին բանալի եւ տազնապակոծ ու տառապահար մեր դարաւոր կեանքին վկայ՝ ի սպաս մեր հայկեան ինքնութեան եւ անկապտելի անկախութեան»:

Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի կողմէ հայերէն գիրերու ստեղծումէն եւ հայերէն գիրերով գրուած գիրքերու հայ թարգմանիչներու եւ հայ հեղինակներու կողմէ հրատարակուելէ ետք, մինչեւ մեր օրերը, հայ ժողովուրդը գոյատեւեց, ոսկիէ եւ թանկագին քարերէ աւելի գիտնալով արժէքը հայ գիրքին եւ հայ գրականութեան, իսկ ձէնկիդ խանի, Լենկ թիմուրի նման աշխարհակալներ պատմութեան բեմէն անժառանգ կորսուեցան:

Պատմութեան բեմէն ջնջուեցան նաեւ բազմաթիւ հօր ազգեր, որոնք գիրքի, գրականութեան եւ մշակոյթի արժէքը չգիտցան:

Երկրի մը ուժը եւ կարողականութիւնը չի գնահատուիր իր բնակչութեան եւ բանակներու թիւով: Առանց գիրի եւ գրականու-

Թեան նման ազգեր չեն կրնար գոյատեւել, ինչպէս որ չգոյատեւեցին բազմաթիւ աշխարհակալ ազգեր:

Սիրենք, գուրգուրանք եւ արժեւորենք հայ գիրքը ոսկիէ եւ թանկագին հարստութիւններէ աւելի, որովհետեւ նիւթական հարստութիւնները կ'ոչնչանան, կը հալին, կը կորսուին, սակայն հայ գիրքը յաւիտենական արժէք կը ներկայացնէ եւ կեանք կու տայ հայուն:

ՀԱՅԱՑԱԾ ՄԵԾ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒՀԻ ՄԻՍ ՔԱՐԷՆ ԵՓՓԷ

Դանիացի մեծ բարերարուհի Քարէն Եփփէի կեանքը եղած է համակ նուիրում հանդէպ հայ ժողովուրդին: Ամբողջ 32 տարի ան բաժնած է հայու ցաւերը, խորապէս զգալով անոր վիշտն ու տառապանքը: Ան եղած է հազարաւոր որբերու մայր, այրիներու պաշտպան, տկարներու օգնական՝ բարոյական եւ նիւթական իրեն մատչելի բոլոր միջոցներով:

Միս Քարէն Եփփէ ծնած է 1876-ին Դանիայի Լիւմպերկ քաղաքը, պետական ուսուցիչի բարեկեցիկ ընտանիքի մէջ: Ընտանիքը դաւանանքով կը պատկանէին Աւետարանական եկեղեցիին: Փոքրիկն Քարէն իր նախնական ուսումը ծննդավայրին մէջ ստանալէ ետք, կը հետեւի Քոփենհագնի համալսարանի դասընթացքներուն:

19-րդ դարու վերջերը միսիոնական կազմակերպութիւններ գործունէութեան անցած էին Օսմանեան կայսրութեան տարածքին, որոնք Ուրֆայի մէջ միասնաբար հիմնած էին հիւանդանոց, որբանոց եւ աշխատանոց: Երիտասարդ Քարէն կը թղթակցէր անոնց հետ, ցանկութիւն յայտնելով բաժին բերել մարդասիրական իրենց առաքելութեան: Ծնողքը, տեսնելով որ հաստատակամ է իրենց դուստրը իր որոշումին մէջ, ազատ կացուցին զինք, իրենց շրջապատի հարուստ բարեկամներէն ալ կոկիկ գումար մը ապահովելով, ուղարկեցին զինք Ուրֆա:

Քարէն Եփփէ Ուրֆա կը հասնի 1903-ին, երբ 27 տարեկան էր, աշխատակցելու միւս միսիոնարներու հետ: Որպէս խելացի եւ հեռատես գործիչ, առաջին հերթին կը լծուի լեզուն սերտելու ու սորվելու այն ժողովուրդին, որուն ցանկութիւնը ունէր նուիրելու իր կեանքը:

Ուրֆայի մէջ քոյր Քարէնին կը սպասէին 300 որբեր: Ի տես ողբալի այդ վիճակին, քոյր Քարէն գործի կ'անցնի, թղթակցութիւններ կատարելով Եւրոպայի զանազան կեդրոններուն հետ, օժանդակութիւն խնդրելու: Այդ ալ բաւարար չնկատելով, արհեստանոցներ կը բանայ իր պաշտպանեալներուն՝ դերձակատուն, կաշեգործութիւն, ատաղձագործութիւն եւ այլ արհեստներ, որպէսզի իրենց աշխատանքով որբեր եւ այրիներ կարենան ապրուստ ձարել եւ բարելաւել իրենց գոյավիճակը:

Քոյր Քարէն Ուրֆայի մէջ աշխոյժ քաջալերողը եղաւ, որ իր որբերը ընտանիք կազմեն իրար հետ ամուսնանալով, որպէսզի հայ մնան: Թէեւ ան մայր չեղաւ իր կեանքին մէջ, սակայն ունեցաւ մէկէ ակելի որդեգիրներ: Անոնցմէ մէկն էր Միսաք Մելքոնեանը: Ազնիւ այդ երիտասարդը սպազային դարձաւ իր մտերիմ գործակիցը: Հերոս տղայ, քոյր Քարէնին թելադրանքով կը պտըտէր գիւղէ-գիւղ, փնտռելով առեւանգուած երեխաներ՝ աղջիկ եւ տղայ, իւրաքանչիւրին համար վճարելով մէկ հնչիւն ոսկի փրկագին: Անոնցմէ շատեր հասակ առնելով կ'ամուսնանային իրենց նմաններուն հետ: Անոնց շարքին էր մայրիկի որդեգիրը՝ Միսաք Մելքոնեան, որ ամուսնացաւ որբուհի Լուսիային հետ, կազմելով երջանիկ բոյն մը:

1915-ին գէյթունցիներու առաջին կարաւանը կը հասնի Ուրֆա: Քոյր Քարէն սպաստան կու տայ եւ կը կերակրէ զանոնք ի գին մեծ գոհողութիւններու: Կարաւանները կը յաջորդեն զիրար էրզրումէն, Սեբաստիայէն, Տիգրանակերտէն, Սէվէրէկէն եւ հայկական այլ շրջաններէն:

1920-ին Քարէն Եփփէ կը հաստատուի Հալէպ, միանալով իր որդեգիր զաւակներուն եւ անմիջապէս անհատական ճիգերով կը լրծուի տարագիր իր սիրելի հայ ժողովուրդին օգտակար ըլլալու:

Քոյր Քարէնին առաքելութիւնը անմիջական օգնութիւն եւ գործ հայթայթեց մեր **1800** գաղթականներուն, որոնք այլապէս կրնային կորուստի մատնուիլ թշուառութեան մէջ: Ան մեծ գործ կատարեց որպէս որբահաւաք, իր որդեգիր օգնականներու միջոցաւ:

Նոյն այդ շրջանին, քոյր Քարէն դիմած էր Հալէպ գտնուող անձի մը, գործակցութեան առաջարկով: Լեհական ծագումով այդ անձը կը կոչուէր Լէսփոլտ Կասչիկ, արհեստով ինքնաշարժի վարիչ: Քոյր Քարէն ինքնաշարժ մը կը գնէ եւ Կասչիկը կը դառնար իր վարորդը:

Քոյր Քարէն Լէսփոլտը կ'ամուսնացնէ իր աշխատանոցէն այրի տիկին Հոռոմին հետ, որ հմուտ մասնագէտ էր հայկական ժանեակի: Աշխատանոցը ժամանակի ընթացքին կ'ընդլայնի, բարեյոյս շարժում մը ստեղծելով, որմէ կ'օգտուին հարիւրաւոր ընտանիքները:

Գաղթական հայուն հասութաբեր աշխատանք հայթայթելը տնտեսական առողջ քայլ մըն էր: Քոյր Քարէն ջանք չխնայեց շուկայ գտնելու ժանեակի արդիւնաբերութիւնը սպառելու արտասահման՝ Գերմանիա եւ Հիւսիսային երկիրներ: Լէսփոլտ, որ կը տիրա-

պետէր գերմաներէն լեզուին, օգտակար կ'ըլլայ Քարէնին թղթակցութիւններուն, այդ կերպով նեցուկ կանգնելով Քարէնի յանձնառութիւններուն:

Մինչ այդ կ'աճէր արտասահմանէն ստացուող պատուէրներու քանակը: Կասչիկ եւ քոյր Քարէն որբերէն ուրիշ մէկ որդեգիր Յարութիւն Չագըրեանի հետ գործակցաբար, վաճառատուն հաստատեցին Հալէպի Հոգետունի բակի արեւմտեան կողմը, մուտքի վրայ երրորդ յարկ, որ շարունակեց գործել մինչեւ Հայաստան ներգաղթի օրերը:

1924-ին, Նոր Գիւղի (Մէյտան) մէջ (Հալէպ), տասը հազար կանգուն հողաշերտ մը գնեց քոյր Քարէն եւ շինել տուաւ **9** խոշոր տաղաւարներ, **80** սենեակներով, ուր փոխադրուեցան **200** ընտանիքներ, մեծամասնութեամբ այրի կիներ որբ գաւակներով: Մօտ հազար երեխայ դպրոց կը յաճախէին: Լէոփոլտ Կասչիկի որպէս գործակից նշանակուեցաւ ուրֆագիներ Միհրան Հերարդեան եւ Գէորգ Մոնոֆարեան, որբանոցի հոգը եւ պատասխանատուութիւնը ստանձնելու համար:

1927-ին, քոյր Քարէն գաղափար ունեցաւ իր հողին վրայ դպրոց հիմնելու եւ իր մտադրութիւնը հաղորդեց օրուան Առաջնորդ Արտաւազդ Սրբազանին: Ուստի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս Սահակ Խապայեանի համամտութեամբ հիմնուեցաւ մանկապարտէզ:

Քոյր Քարէն, որբերու եւ որբուհիներու համար Եւրոպայէն բարերարներ (հոգատարներ) կ'ապահովէր, իւրաքանչիւր որբին կենսագրութիւնը, նկարը եւ իր կողմէ շնորհակալական գիր մը կը դրկուէր բարերարին, զոր թարգմանաբար կը կցուէր բարերարին ուղարկուած տեղեկագրին:

Քարէն Եփփէ **1927-ին** հիմնեց գիւղ մը չափահաս որբերու համար, Ռագագայի շրջան, Թել-Ապիատի կողմերը, որ կը կոչուէր Խըրպէթ Ռըզ:

Հալէպի մէջ քոյր Քարէն երբեք չփորձուեցաւ իր պաշտպանեալներուն ստիպել դաւանական այլափոխում: Ընդհակառակը՝ անամէն ինչ ըրաւ, որ հայ երեխան չհեռանայ Առաքելական Մայր եկեղեցւոյ ականդրութիւններէն եւ առաւել եւս հիմնաւորուի որպէս Ազգային Մայր եկեղեցիի հաւատացեալ: Իսկ ինք, իր մասին կտակ ըրաւ, որ իր մահուան պարագային զինք թաղեն Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ գերեզմանոցը:

Քոյր Քարէն Եփփէ աւանդեց իր հոգին **7 Յուլիս 1934-ին**: Ունեցաւ Ազգային թաղում, ներկայութեան հազարաւոր նախկին որբերու եւ երախտապարտ հայ ժողովուրդի զաւակներուն:

Միս Քարէն Եփփէ Տանիմարքայի մէջ մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէր ու կը մնար տեսակ մը ազգային պարծանք, Ուրֆայի եւ Հալէպի մէջ հայ որբերուն տարած խնամքին համար: Քոյր Քարէնի մահէն տարիներ ետք, երբ իր շինել տուած որբանոցին մէջի որբերը հասակ կ'առնեն եւ կը փոխադրուին իրենց սեփական տուները, որբանոցը կը դառնայ անմարդաբնակ:

Ստեղծուած այս կացութեան հետեւանքով, Դանիայէն, Քարէն Եփփէի հոգատար ընկերութիւնը կ'որոշէ ծախել որբանոցի հողամասը եւ երկու օրիորդներ կը ղրկէ Հալէպ, ծախելու գործողութիւնը կատարելու համար: Սակայն, օրուան Առաջնորդ Զարեհ Սրբազանի եւ ազգային ղեկավարներու ջանքերով կարելի կ'ըլլայ Տանիմարքայի մէջ գտնուող ընկերութեան ղեկավարները համոզել, որ Միս Քարէն Եփփէի անունը եւ յիշատակը անմահացնելու համար հայկական ճեմարան մը հիմնել ծախու դրուած հողամասին վրայ:

Քարէն Եփփէ ճեմարանը **15 Հոկտեմբեր 1947-ին** բացուեցաւ մէկ դասարանով եւ **22** երկսեռ աշակերտութիւնով:

Ճեմարանի պաշտօնական բացումը կատարուեցաւ Կիրակի, **26 Հոկտեմբեր 1947-ին**: Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ կը պատարագէ եւ քարոզէ Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան, որ անդրադառնալով Օր. Քարէն Եփփէի կեանքի կ'ըսէ. - «Եկաւ հեռաւոր Դանիայէն մեր պատմութեան մութ օրերուն, երբ կը հալածէին մեզ բախտն ու ջարդարար թուրքը: Երբ մեր բեկորները, աստանդական ու անտէր, ափ կ'առնէին ասպնջական այս երկրի դուռները, իրենց Ֆիզիքական գոյութիւնը, իրենց սրսփուն գոյութիւնը պասպարելու համար: Ամբողջ երեսուն տարի, Օրիորդ Քարէն Եփփէ խառնուեցաւ մեր կեանքին, միսէն միս ու ոսկորէն ոսկոր հա՛յ դարձաւ, շաղախուեցաւ մեր հանրային գործունէութեան եւ օրէ օր, աւելի խոր ու իրաւ ընտանութիւն մը զգաց իր եւ մեր միջեւ: Կրնամ ըսել, թէ զոհաբերեց ան իր կեանքը հայ ժողովուրդին համար, զոր կը նկատէր գերիվեր բոլոր ազգերէն «քաղաքակրթութեան» դիմակի տակ մահ եւ սպանութիւն սփռող բոլոր ժողովուրդներէն»:

Ճեմարանի բացման արարողութիւններէն ետք, Սրբազան Հայրը, ազգային իշխանութեանց ներկայացուցիչներ, աշակերտութիւն եւ ուսուցչական կազմ կ'այցելեն Ազգային Գերեզմանատուն ու ծաղկեպսակներ կը զետեղեն Օրիորդ Քարէն Եփփէի շիրիմին վրայ:

Այս առթիւ, Զարեհ Սրբազան, Օրիորդ Քարէն Եփփէի պարագաներուն կը յղէ հեռագիր՝ «Քարէն Եփփէ Գոլէճի բացումը տեղի ունեցաւ այսօր, յետ հոգեհանգստեան մասնաւոր պատարագի՝ ի հանգիստ Օրիորդ Քարէն Եփփէի: Հայ ժողովուրդը բերաւ իր մասնակցութիւնը կրօնական թէ՛ աշխարհիկ հանդիսութիւններով: Դասաւանդութիւնները սկսան 15 Հոկտեմբերին: Կը յայտնեմ հայ ժողովուրդի շնորհաշատ զգացումները: Զարեհ Սրբազան»:

*

**

Վերջերս, երբ հմանեայ նկարներ կը դիտէի, դտայ մոռցուած նկար մը, ուր կ'արտացոլար իմ հեռաւոր անցեալս:

Մինչեւ պատանեկան տարիքս յատկանշական որեւէ նկար չեմ ունեցած: Ինծի հասած են մեծ եղբօրս հետ նկարուած բոլորովին մերկ, հագիւ մէկ տարեկանիս քաշուած ջուրի նկար մը, 12-13 տարեկանիս դասընկերոջ մը հետ նկարուած ջրանկար մը եւ այս նկարը, հագիւ 11 տարեկանիս:

Օրին, երբ առաջին անգամ տեսայ այս նկարը, երկար մտածելէ ետք յիշեցի նկարին պատմութիւնը:

Հայրս, Սասունցի, Ղազար (Խարզօ) եւ մայրս՝ Պեհեանիցի Մարիամ, ամուսնացած են Հայոց Մեծ Եղեռնի սարսափելի օրերուն, Կիլիկիոյ Քիլիս քաղաքին մէջ եւ 22 տարի իրարու հետ ապրելով (մայրս մեռած է 2 Նոյեմբեր 1938-ին) ունեցած են եօթը զաւակներ, 5 մանչ եւ երկու աղջիկ: Երկու մանչերը՝ Զաքար եւ Գրիգոր կը մահանան իրենց մանուկ տարիքին: Ապրող զաւակները՝ Սիրանուշ, Յարութիւն, Գրիգոր, Յովհաննէս եւ Արշալոյս, իրենց դպրոցական տարիքը հասնելով կը յաճախեն Հալէպի Հայկազեան եւ Սահակեան վարժարանները:

Գիւղացի հայրս (Սասնոյ Տալոորիկի Սպաղանք գիւղէն) իր կարելիութեան սահմաններուն մէջ կը փորձէ գանազան գործեր՝ ջաղացպան, փռապան, մուշապաք եւ թան ծախող, ամերիկեան գործածուած ժաքէթներու վաճառական, որպէսզի կարենայ կերակրել իր ընտանիքին անդամները եւ հասնիլ անոնց դպրոցական եւ ուսանողական ծախսերուն:

Սակայն, որոշ ժամանակ մը, հիւանդութեանց եւ դժբախտ պարագաներու բերումով չէ կրցած ժամանակին վճարել դպրոցական

տարեթոշակները, մանաւանդ իմ, փոքր եղբօրս եւ փոքր քրոջս թոշակները:

Հայրս, որպէսզի իր զաւակները հայկական դպրոց երթալէ չզրկուին, կը դիմէ Միս Քարէն Եփփէ հիմնարկութեան, խնդրելով որ իր երեք զաւակներուն դպրոցական ծախսերուն հոգատարութիւն կատարեն:

Հիմնարկութեան պատասխանատուներ Պրն. Միհրան Հերարդեան եւ Գէորգ Մոնտֆեան կ'ընդունին հօրս առաջարկը եւ մենք կը դառնանք Միս Քարէն Եփփէ հիմնարկութեան սաներ:

Ներկայիս շատ լաւ կը յիշեմ, տարին անգամ մը մեզ կը տանէին որբանոցի իրենց գրասենեակը եւ նամակ կը գրէինք Եւրոպայի մեր հոգատարներուն, մեր նկարներն ալ ղրկելով անոնց:

Ուրեմն, հնամեայ նկարներէն զատուած այդ նկարը, իմ հոգատարիս ղրկուելու համար քաշուած նկար մըն էր, որ լաւ չեմ յիշեր ինչպէս ձեռքս անցած է: Հաւանաբար, հիմնարկութեան փակումէն ետք արխիւներու մէջէն Պրն. Մոնտֆարեանի զաւակներէն մէկը գտած ըլլայ եւ տուած ինծի:

Քարէն Եփփէ հիմնարկութեան սան եղած շրջանիս, հոգատարս ոչ միայն կը հոգար իմ ուսումնական ծախսերս, այլ նաեւ երբեմն հագուստեղէն կը ղրկէր, եւ նկարին մէջ իմ հագած բուրդէ քազակս, հոգատարիս ղրկած նուէրն էր:

Կը յիշեմ, տարին անգամ մը կ'ենթարկուէինք բժշկական քննութիւններու որբանոցի գրասենեակին մէջ: Բժիշկ Յարութիւն Տէր Ղազարեան մեզ կը քննէր եւ անպայման որդի դեղ կու տար, նկատի ունենալով մեր ուտելիքներուն անմաքուր ըլլալուն պատճառով որդ կը վիտտար մեր աղիքներուն մէջ:

Կը յիշեմ նաեւ Քարէն Եփփէի զանազան բարեսիրութիւններու կարգին, աղքատ ժողովուրդին բաժնուելիք զանազան կերակուրները յատուկ խոհանոցի մը մէջ, որմէ կ'օգտուէին Նոր Գիւղի աղքատները:

Միս Քարէն Եփփէ, իր կեանքին 30 տարիները յատկացուց հայ ժողովուրդի ծառայութեան՝ Ուրֆայի եւ Հալէպի մէջ, որպէս իրական մայր խնամելով հազարաւոր որբեր, այրիներ եւ աղքատ ազգայիններ: Եւ իր մահէն ետք, Դանիացի իր բարեկամները եւ ծնողները, որբանոցի հողամասը նուիրեցին հայ ժողովուրդին, ուր այսօր կը բարձրանայ Քարէն Եփփէ Ազգային Ճեմարանը, 1947-էն ի վեր Սուրբիոյ հայ նոր սերունդին տալով հայեցի դաստիարակութիւն եւ հայկական ոգի:

Հնամեայ նկարս դիտելով, դպրոցական անցեալս եւ կեանքս կը տողանցեն միտքիս պաստառին վրայէն, թելադրելով կրկին անգամ երախտագիտական զգացումներով յիշեմ եւ մօտենամ ազնուազարմ Միս Քարէն Եփեփէին, հայացած Դանիացի այս առաքինատիպ հայուհիին եւ անոր ազգին:

Յիշատակն արդարոց օրհնեալ եղիցի:

ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑԻ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Սերոբ Գաբրիէլեան, կրնը՝ Զապել եւ մանչը՝ Զաւէն կ'ապրէին Լիբանանի Թրիփոլի քաղաքի ծովեզերեայ Մինա շրջանին մէջ:

Սերոբ ձկնորսութեամբ կը զբաղէր, յատկապէս գիշերները իր փոքրիկ նաւակով ծովուն խորերը երթալով եւ յատուկ լուսաւորումով, մինչեւ առաւօտ, կարեւոր քանակութեամբ ձուկ կ'որսար եւ առաւօտուն, ձուկի շուկան տանելով կը ծախէր, այս ձեւով ապահովելու իր ընտանիքին ապրուստը, շուկային մէջ մրցակցելով արաբ ձկնորսներուն, որոնք միշտ յանդգնութիւն կ'ունենային իրենց որսացած ձուկերը բարձրաձայն գովելով եւ յաճախորդներուն ուշադրութիւնը գրաւելով Սերոբէն առաջ իրենց ձուկերը կը ծախէին:

Սակայն Սերոբ ունէր իր հայ յաճախորդները, որոնք յատուկ կու գային Թրիփոլի քաղաքամէջէն եւ յատկապէս Մինայի շրջանէն: Ան շատ կը ցաւէր, որ արաբերէն սահուն չէր կրնար խօսիլ, այլ լապէս, իրեն համար գիւրին կ'ըլլար մրցելու արաբ ձկնորսներուն հետ:

Սերոբ Թրիփոլի հաստատուելէն առաջ կը բնակէր Սուրիոյ Սանճաք (Հաթայ) նահանգի Իսկէնտէրուն քաղաքին մէջ եւ հոն ալ ձկնորսութեամբ կը զբաղէր, օգտակար հանդիսանալով իր ծնողքին, մինչեւ 1938 թուականը, երբ Ֆրանսացիները Սանճաքը յանձնեցին թուրքերուն, պատճառ դառնալով այս անգամ Սանճաքի հայութեան գաղթին՝ դէպի Սուրիա եւ Լիբանան: Այսպէս, պարպուեցան Իսկէնտէրունի, Գըրըզ Խանի, ինչպէս նաեւ Մուսա Լերան հայկական գիւղերու բնակչութիւնները:

Սերոբ որպէս արհեստավարժ ձկնորս Թրիփոլի Մինա շրջանը հաստատուեցաւ եւ փոքրիկ նաւակ մը գնելով ձեռնարկեց գործի եւ իր աշխատասիրութեան շնորհիւ, կրցաւ յաջողութիւն գտնել նոր միջավայրին մէջ:

Տարիներ ետք, իր տնտեսական եւ նիւթական կացութիւնը բարւոքելով կ'ամուսնանայ իր հայրենակիցներէն Զապէլ Եսայեանի հետ եւ տարի մը վերջ կը բախտաւորուի մանչ գաւազով, որ

մկրտուելով Թրիփոլի Ս. Հոգեգալստեան Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ մէջ եւ կը կոչուի Զաւէն՝ Սերոբի հօր անունով:

Գաբրիէլեան ընտանիքը երջանիկ եւ ուրախ իրենց մանչ զաւակով, կը շարունակեն ապրիլ Մինայի հայուիթեան շրջանակին մէջ, ստեղծելով իրենց բարեկամական շրջանակը՝ յարգուելով բոլորէն:

Փոքրիկ Զաւէն երբ հինգ տարեկան կ'ըլլայ, կ'արձանագրուի Մինայի Ազգային Խրիմեան Վարժարան: Իր հօր եւ մօր դուրգուրանքով եւ հոգածութեամբ կը մեծնայ եւ մանկապարտէզէն նախակրթարան յաջողութեամբ կ'անցնի, միեւնոյն ատեն Կիրակի օրերը ծնողքին հետ եկեղեցի կ'երթայ, ապա, որպէս կրօնասէր եւ եկեղեցասէր աշակերտ կը յաճախէ տեղւոյն Կիրակնօրեայ դպրոցը, ուր կը լսէ Աւետարանի կենարար պատգամները, Յիսուսի քարոզները, հրաշքները, չարչարանքները, խաչելութիւնը եւ յարուիլնը՝ դառնալով հաւատացեալ քրիստոնեայ: Զաւէն հոն յատուկ ուշադրութեամբ կը հետեւի Կիրակնօրեայ դպրոցի տեսուչին հետաքրքրական մէկ պատմութեան, Մեծն Ներսէս Պարթեւ Կաթողիկոսին մասին, թէ ան եղած է առաքելական հայրապետ մը, խոնարհաբար գիջանած է գիւղերու տանիքներու վրայ նստելով, վիրաւոր գիւղացիներուն վէրքերը դարմանել, աղքատներուն օգնած է, Արշակաւան քաղաքի կործանումով ողջ մնացած որբերը հաւաքելով, որբանոց բացած է, ինչպէս նաեւ ծերանոցներ, հիւանդանոցներ եւ անկէլանոցներ բանալով բարեգործ հայրապետ մը եղած է:

Զաւէն այնքան կը խանդավառուի եւ կ'ոգեւորուի Սուրբ Գիրքի դասաւանդութիւններէն եւ տեսուչին դաստիարակիչ պատմութիւններէն, կ'որոշէ հետեւիլ Մեծն Ներսէս Հայրապետին օրինակին, ըլլալու բարեգործ անձ մը եւ օգնել իր նմաններուն, որոնք օգնութեան կարօտ են:

Գաբրիէլեան ընտանիքին երջանիկ կեանքը վերջ կը գտնէ տիկին Զապէլին անակնկալ հիւանդութեամբ: Բժշկական բոլոր միջոցները եւ դարմանումները չեն կրնար փրկել Զապէլին կեանքը: Ան կը մահանայ, անտանելի ցաւ պատճառելով Պրն. Սերոբին եւ որբ մնալու տառապանքին դատապարտելով Զաւէնը:

Այս դժբախտութիւնը խոր անդրադարձ կ'ունենայ Պրն. Սերոբին վրայ: Արդէն բաւական ծերացած ըլլալով եւ ձկնորսութիւնը շարունակելու ուժ եւ կարողութիւնը չունենալով, կը ծախէ Մինայի իր տունը եւ որսորդական նաւակը եւ փոքրիկ տուն մը շինել կու տայ Թրիփոլի եւ Շէքքայի միջեւ գտնուող բարձունքի մը վրայ, ուր հայր եւ որդի կ'ապրին վայելելով բնութիւնը, մաքուր օ-

դը եւ միշտ ականջալուր ծովի ալիքներուն մակընթացութեան եւ տեղատուութեան հոգեպարար ձայներուն:

Մերուկ հայրը իր տղուն, Զաւէնին կը զգուշացնէ, որ եթէ լողալու համար ծով պիտի իջնէ, ուշադիր ըլլայ, որովհետեւ, իրենց տան հանդիպակաց ջուրերուն մէջ ցից ժայռեր եւ խուլթեր կան, որոնք պատճառ կրնան դառնալ մարդոց եւ նաւերու դժուարութեան:

Զկնորս հօր պատմած եւ թելադրած զգուշութիւնները, արկածներու առաջը առնելու համար, Մեծն Ներսէս Հայրապետի սկարներուն հանդէպ ցուցաբերած գլխոտ վերաբերումը, մեծ ազդեցութիւն գործած ըլլալով Զաւէնին մտքին մէջ, ան իր հօր կողմէն իրեն տրուած դրամները խնայելով լապտեր մը կը գնէ, որուն ապակին կարմիր կը ներկէ եւ զայն կը տեղաւորէ իրենց տունին ծովահայեաց պատուհանին մէջ, որպէս նշան վտանգի՝ ուղեկորոյս նաւերուն, մանաւանդ, երբ ծովը փոթորկոտ ըլլայ:

Օրեր կ'անցնին եւ ձմեռնային ամպոտ եւ փոթորկոտ օր մը, ճամբորդներով եւ ապրանքներով լեցուն նաւ մը, մութ գիշերին ճամբան կորսնցուցած ըլլալով, դէպի ձկնորսին տունը կը յառաջանար, բայց հեռուէն նշմարելով պատուհանի լոյսը, ծովուն բացերը խարխիս կը նետէ, այսպիսով ստոյգ կործանումէ փրկելով նաւը:

Յաջորդ առաւօտ ծովը կը հանդարտի: Նաւապետը կը տեսնէ, որ իրենց նաւը կործանումէ փրկողը իսկական նաւահանգիստի մը լոյսը չէ, այլ՝ տնակէ մը արձակուող լոյս: Նաւապետը ցամաք կ'ելլէ՝ ստուգելու համար իրականութիւնը: Երբ կը հասկնայ, թէ պարզապէս ձկնորսի մը տղուն բարեգործութիւնն ու ծառայութիւնն է, կը տեղեկագրէ պատահածը իր նաւային ընկերութեան, որուն կեդրոնը կը գտնուի Փարիզ (Ֆրանսա):

Նաւապետը կու գայ ձկնորս Սերոբին տունը եւ շնորհակալութիւն կը յայտնէ տան պատուհանին դրած լոյսին համար, որուն շնորհիւ փրկուեցան նաւուն մէջ գտնուող ճամբորդներն ու ապրանքները: Սերոբին կը յայտնէ նաւային ընկերութեան որոշումը՝ Գաբրիէլեան ընտանիքը առնելու իրենց պաշտպանութեան տակ եւ կ'առաջարկեն լոյսի գաղափարը յղացող Զաւէնը ղրկելու Փարիզ, ուսանելու համար նաւային գիտութեան դպրոց մը:

Պրն. Սերոբ խանդավառութեամբ կ'ընդունի իրենց եղած առաջարկը, քաջ գիտնալով, որ իր գաւազը Փարիզի մէջ ուսանելով, ապագային նշանաւոր անձ մը կրնայ ըլլալ, օգտակար դառնալով իր ազգին եւ հայրենիքին:

Ֆրանսացի նաևապետը, տեղեկանալով Ջալէնին հայ ըլլալուն, թարգմանիչ մը բերած ըլլալով, Ջալէնին կը հարցնէ թէ ո՞վ իրեն թելադրած է իրենց տան պատուհանին փարոսի նմանող փոքր, սահայն տեսանելի լոյս մը դնել:

Ջալէն կը պատասխանէ. «Ես երբ փոքր էի կը յաճախէի հայկական դպրոց եւ Կիրակնօրեայ դպրոց: Կիրակնօրեայ դպրոցին մէջ մեզի կը սորվեցնէին կրօնական գիտելիքներ եւ մասնաւորաբար Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աղօթքները, շարականները, սաղմոսները, եկեղեցական պատմութիւն, ուր արձանագրուած են մեր եկեղեցւոյ սրբազան եւ մեծ կաթողիկոսներու եւ եկեղեցականներու կեանքն ու գործունէութիւնը, որովհետեւ հայ ժողովուրդը առաջին ազգն է, որ 301 թուականին պետականօրէն ընդունած է քրիստոնէութիւնը Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Կաթողիկոսին կողմէ:

«Կիրակնօրեայ դպրոցին մէջ մեզի պատմուած էր Մեծն Ներսէս Հայրապետի բարեգործութիւններուն մասին: Օրինակուելով բարեգործ Կաթողիկոսի կեանքէն, եւ, հետեւելով Քրիստոսի պատգամին՝ սիրէ ընկերդ քու անձիդ պէս, նոյնիսկ՝ քու թշնամիներդ, որոշեցի հօրս կողմէ ինծի արուած դրամներով լապտեր մը գնել եւ դնել մեր տան պատուհանին, որպէսզի իրենց ուղղութիւնը կորսընցուցած նաւերը այդ լոյսը տեսնելով զգուշանան դէպի ցամաք յառաջանալէ, ուր կը գտնուի ժայռեր եւ խուլթեր»:

Ջալէն Գաբրիէլեան իր ծերունի հօր հետ կը մեկնի Փարիզ եւ կ'արձանագրուի Ֆրանսայի Նաւային Գիտութեան Համալսարան: Տարիներու ընթացքին Ջալէն կը տիրապետէ Փրանսերէն լեզուին եւ նաւայի գիտութեան: Որպէս սպայ, քանի մը տարի Փրանսական նաւատորմին ծառայելէ ետք, հրաւէր կը ստանայ առեւտրական նաւի մը նաւապետութեան եւ հայ դպրոցին ու Կիրակնօրեայ դպրոցին մէջ ստացած հայաշունչ եւ քրիստոնէական դաստիարակութեամբ զինուած կը ծառայէ մարդկութեան եւ հայ ժողովուրդին:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ ԿԻՒԿԻՈՅ		کاتولیکوسیتیا الارمنیه
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ		مدارس الاحمدیة في الكنيسة الارمنية
ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑՆԵՐ		متنزه المدرسية أنطلياس - لبنان
ՀԻՄՆԵԱԼ 1929		

ԻՆՉՊԷՄ ՀԻՄՆՈՒԵՑԱԻ ՌԱԳԳԱՅԻ ԿԻՐԱԿՆՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑԸ

1950 ամառը, Բերոյի Թեմի Առաջնորդ Բարեչնորհ Տ. Զարեհ Ս. Արք. Փայասլեան (Ապագայի Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոս), ղառաս Յակոբին միջոցաւ զիս Առաջնորդարան կանչեց, ըստ ղառաս Յակոբին, կարեւոր խօսակցութեան մը համար:

Առաջնորդ Սրբազանը ինծի ինչ կարեւոր ըսելիք կրնայ ունենալ մտածելով եւ մտահոգուելով, անհամբեր սպասեցի ժամադրութեան եւ ժամանակէն առաջ արդէն Առաջնորդարան էի եւ կը սպասէի, որ ղառաս Յակոբի թոյլատրութեամբ վեր բարձրանայի, Առաջնորդ Սրբազանի գրասենեակը, որ կը գտնուէր երկրորդ յարկի աջին՝ առաջին սենեակը:

Աստուած օգնական Սրբազան ըսի եւ աջը համբուրելէ ետք, ոտքի, սպասեցի իր ըսելիքին:

Հրաւիրեց, որ նստիմ, ապա, որպէսութիւնս հարցնելէ ետք, ըսաւ.

- Գրիգոր, ես տարիներէ ի վեր կը հետեւիմ քու կեանքիդ, եւ որոշ գաղափար ունիմ քու եկեղեցական, ուսուցչական եւ գրական կարողութիւններուդ մասին: Գիտեմ, որ մանկութենէդ ի վեր կը ծառայես Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցիին որպէս դպիր, աշակերտած ես Կիրակնօրեայ վարժարան եւ ներկայիս որպէս ուսուցիչ կը պաշտօնավարես Նոր Գիւղի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ դպրոցին մէջ: Քու բանաստեղծութիւնները, յօդուածները եւ թղթակցութիւնները կարդացած եմ «Արեւելք» օրաթերթին մէջ, գնահատելով քու գրելու կարողութիւնը եւ բանաստեղծական շնորհը: Այս բոլորը գիտնալով, քեզի արժանը կը նկատեմ 1950-1951 տարեշրջանի համար ստանձնելու Ռազգա գիւղաքաղաքի Ազգային Նուպարեան վարժարանի տնօրէնութիւնը:

Հոգեպէս ուրախացայ այս առաջարկին եւ վստահութեան համար, եւ որովհետեւ երազս եղած է ուսուցիչ դառնալ եւ ծառայել հայ մանուկներու հայեցի դաստիարակութեան, Սրբազան Հօրմէն խնդրեցի երեք օրուան պայմանաժամ, վերջնական պատասխան մը տալու համար, նկատի ունենալով գրաշարական եւ տպարանային աշխատանքս՝ «Նայիրի» տպարանին մէջ:

Ամէն պարագայի երեք օրերը շուտ անցան եւ ես դրական պատասխան տուի Առաջնորդ Ջարեհ Սրբազանին:

Վարժարանի պաշտօնական վերաբացումէն շաբաթ մը առաջ, արդէն Ռազգա կը գտնուէի եւ թաղականութեան ատենապետ Պրն. Յակոբ Սարգիսեանի ընկերակցութեամբ առաջնորդուեցայ ինծի համար վարձուած մէկ սենեակնոց բնակարանը, մահճակալով եւ կարգ մը տնային պիտոյքներով (ամաններ, դգալ, պատարաքաղ, եւլայն), սեղանով եւ աթոռով:

Ռազգա հասնելուս երկրորդ օրը, թաղականութեան ատենապետին հետ շրջապտոյտ մը կատարեցի գիւղաքաղաքին մէջ, այցելութիւն տալով թաղականութեան անդամներուն գործատեղիները (վաճառատունները) եւ ծանօթանալով անոնց հետ:

Երրորդ օրը սկսան աշակերտական արձանագրութիւնները, որոնց թիւը մինչեւ շաբթուան վերջ հասաւ **90**-ի:

Վարժարանի պաշտօնական վերաբացումին ներկայ եղան թաղականութեան անդամները եւ հոծ թիւով ծնողներ: Բացման հանդիսութիւնը տեղի ունեցաւ վարժարանի բակին մէջ, ուր խօսք առաւ թաղականութեան ատենապետ՝ Պրն. Յակոբ Սարգիսեան եւ աշակերտութեան ներկայացուց նոր տնօրէնը, ապա, հրաւիրեց զիս աշակերտութեան խօսելու:

Ռազգայի Նուպարեան Վարժարանը կը բաղկանար մանկապարտէզի բողբոջ, կոկոն եւ ծաղիկ դասարաններէ եւ նախակրթարանի՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ եւ հինգերորդ դասարաններէ: Ուսուցչական կազմը կը բաղկանար տնօրէն-ուսուցիչէ, ուսուցիչ Պրն. Յակոբ Տողրամաճեանէ, մանկապարտիզպանուհի Օր. Տողրամաճեանէ եւ արաբերէն լեզուի արաբ ուսուցիչէ մը:

Վարժարանի պաշտօնական բացումէն առաջ արդէն իսկ կազմած էի բոլոր դասարաններու յատուկ դասացուցակները եւ բաժնած ուսուցչական կազմին եւ դասաւանդութիւնները սկսան պաշտօնական բացումէն ետք աշակերտներու իրենց դասարանները մուտքով:

Դպրոցական տարեշրջանը սկսանք ներդաշնակ աշխատանքով, նուիրումով գործադրելով վարժարանի կրթական ծրագիրը: Սակայն, հակառակ մեր կրօնագիտական դաստիարակութեան, մեր աշակերտներուն կը պակսէր ազգային-եկեղեցական ուսում, որպէսզի մեր աշակերտները սորվին Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցույ աղօթքները, սաղմոսները եւ շարականները:

Մանկական տարիքիս աշակերտած ըլլալով Հալէպի Կիրակնօրեայ Դպրոցները եւ ապագային որպէս ուսուցիչ ծառայելով Կի-

րակնօրեայ դպրոցներու աշակերտութեան, որոշեցի աշխատանք տանիլ Ռազգայի մէջ Կիրակնօրեայ դպրոց հիմնել:

Այդ նպատակով դիմեցի Բերիոյ Թեմի Բարձրաշնորհ Տէր Զարեհ Ս. Արք. Փայասլեանին, որպէսզի իր արտօնութեամբ Կիրակնօրեայ դպրոց բացուի Ռազգայի մէջ:

Առաջնորդ Սրբազանը գնահատանքով եւ խանդավառութեամբ ընդառաջեց իմ դիմումիս եւ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Կիրակնօրեայ Դպրոցներու վարիչ-տնօրէն Պրն. Լեւոն Զէնեանին եւ Բերիոյ Թեմին Կրօնական Դաստիարակութեան Խորհուրդին համամտութիւնը առնելէ ետք, ինծի իմացուց, որ իրեն տեղեկացնեմ Կիրակնօրեայ Դպրոցի պաշտօնական բացման թուականը:

Ռազգայի նորաբաց Կիրակնօրեայ վարժարանի պաշտօնական բացումը տեղի ունեցաւ 1950 Դեկտեմբերի սկիզբը, ներկայութեամբ Սուրբիոյ շրջանի Կիրակնօրեայ դպրոցներուն վարիչ-քարտուղար Պրն. Գէորգ Ներսոյեանի, Տէր Զօրի եւ Ռազգայի Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ զաւակներուն հոգեւոր հովիւը՝ Արժ. Տ. Եղիշէ Քհ. Տողրամաճեանի, թաղականութեան անդամներուն եւ հոծ թիւով ազգայիններու եւ շուրջ 90 աշակերտներու:

Բացման հանդիսութեան խօսք առաւ Պրն. Գէորգ Ներսոյեան եւ խօսեցաւ Կիրակնօրեայ դպրոցներու առաքելութեան եւ օգտակարութեան մասին: Խօսք առաւ նաեւ Տէր Հայրը եւ ողջունելէ ետք Կիրակնօրեայ դպրոցի հիմնարկութիւնը, օրհնեց առնուած Աստուածահաճոյ քայլը եւ յաջողութիւն մաղթեց:

Իմ կարգիս խօսք առնելով, շնորհակալութիւն յայտնեցի Բերիոյ Թեմի Առաջնորդ Սրբազան Հօր, Կիրակնօրեայ դպրոցներուն վարիչ-տնօրէն Պրն. Լեւոն Ն. Զէնեանին, Բերիոյ Թեմի Կրօնական Դաստիարակութեան Խորհուրդին, հոգեւոր հովիւին, թաղականութեան անդամներուն եւ աշակերտութեան ծնողներուն, որոնց ջանքերով կարելի եղաւ հիմնել Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ սերունդին, որպէսզի իրենց մասնակցութիւնը բերեն Ռազգայի Կիրակնօրեայ դպրոցին, որպէս ուսուցիչ եւ օգնական կրօնական եւ ազգային դաստիարակութիւն փոխանցեն աշակերտութեան:

Այնուհետեւ, ընդառաջելով իմ հրաւերին, շաբթէ-շաբաթ տասն աւելի ուսուցիչ-ուսուցչուհիներ եկան միանալու մեր քրիստոնէավայել աշխատանքին:

Ռազգայի Կիրակնօրեայ դպրոցի բացումէն ետք, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ

**Դպրոցներու վարիչ-տնօրէնէն ստացայ նամակներ, որոնցմէ երկու-
քը իր կարեւորութեան համար կ'արձանագրեմ հոս.**

Թիւ 3871

12 Յունուար 1951, Անթիլիաս Լիբանան

Մեծայարգ
Պրն. Գրիգոր Յոթոյեան
Տեսուչ Յայց. Եկեղեցոյ Կիրակնօրեայ Դպրոցի
Ռազգա, Սուրիա

Սիրելի պաշտօնակից,

Ուրախութեամբ տեղեկացած էինք մեր պաշտօնակից Պրն. Գէորգ Ներսոյեանէն, թէ հակառակ Ձեր բազմազբաղ վիճակին բարեհաճեր էինք ստանձնել գաղութիդ մէջ նոր հիմնուած Կիրակնօրեայ դպրոցի տեսչական պաշտօնը:

Անշուշտ ի մօտոյ պաշտօնապէս պիտի հաստատենք Ձեր տեսչական պաշտօնը, Յալէպի Կրօնական Դաստիարակութեան Խորհուրդի առ այդ տրուած որոշումը յետ Պրն. Ներսոյեանի յանձնարարութեան: Սակայն, մինչ այդ, կը փութանք շնորհատրել Ձեզ Նոր Տարուայ սեմին վրայ, որ լաւագոյն կադանդէքը տուած եղաք Յայց. Եկեղեցոյ Կիրակնօրեայ դպրոցներուն, յանձն առնելով Ռազգայի մասնաճիղի տեսչական պաշտօնը: Կը մաղթենք, որ Տէրը պարգեւէ Ձեզ ուժ, կարողութիւն եւ երկնային իմաստութիւն՝ վարելու նաեւ այս եկեղեցանուէր գործը, որուն յետ այսու կամաւորներէն մին պիտի նկատենք Ձեզ այդ հեռաւոր գաղութին մէջ:

Շնորհակալութեամբ ստացանք Ձեր ղրկած թղթակցութիւնը, որ լոյս կը տեսնէ Յունուարի մէջ: «Մեր Կեանքը» թերթիկէն օրինակներ ղրկեցինք Ձեր հասցէին: Եթէ նկարաքարտեր չեն հայթայթուած Յալէպէն, գրեցէք մեզ աշակերտութեան թիւը եւ ուղղակի փոստով ղրկենք Ձեր հասցէին:

Յուսանք օրին մէկը կ'ունենաք բախտը ողջունելու Ձեզ եւ դպրոցի սիրասուն սաները, սակայն մինչ այդ հաճեցէք ընդունիլ մեր սիրալիր բարեւներն ու լաւագոյն մաղթանքները:

Մնամ յարգանք՝
Լեւոն Ն. Զէնեան
Վարիչ-Տնօրէն

Թիւ 4187

5 Ապրիլ 1951, Անթիլիաս-Լիբանան

Մեծայարգ
Պրն. Գրիգոր Յոթոյեան
Տեսուչ Յայց. Եկեղեցոյ Կիրակնօրեայ Դպրոցի
Ռազգա, Սուրիա

Սիրելի պաշտօնակից,

Ուրախութեամբ տեղեկացանք Բերիոյ եւ վիճակաց պատուարժան Կրօնական Դաստիարակութեան Խորհուրդէն թէ՛ ըստ Կիրակնօրեայ Դպրոցներու հիմնական կանոնագրի յօդուած ԼԱ.ի տրամադրութեան, միաձայնութեամբ նշանակուած էք Ռազգայի Կիրակնօրեայ Դպրոցին Տեսուչ՝ 1951 տարուան համար:

Ուստի, հաճոյքն ունինք պաշտօնապէս հաղորդելու Ձեզ սոյն որոշումը, որուն յապաղման համար կը խնդրենք Ձեր ներողամտութիւնը:

Պատուարժան Խորհուրդը եւ մենք սրտանց կը գնահատենք անցեալի մէջ Կիրակնօրեայ Դպրոցին Ձեր մատուցած անձնուէր ծառայութիւնները եւ այժմ կը մաղթենք, որ Տէրը պարգեւէ Ձեզ ուժ եւ կարողութիւն, խղճմտօրէն շարունակելու համար այս դժուարին եւ պատասխանատու պաշտօնը:

Մեր տեսուչներէն կ'ակնկալուի ա) հսկել հիմնական եւ ներքին կանոնագիրներու տրամադրութեանց գործադրութիւն. բ) խնամքով պահել յայտագրի տետրակ մը՝ իւրաքանչիւր տարուան համար. գ) գործածել միայն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութենէն վաւերացուած դասագիրքեր, պատկերներ եւ այլ հրատարակութիւններ. դ) հաւատարիմ մնալ Յայց Առաքելական եկեղեցւոյ դաւանանքին, վարդապետութեան եւ ասանդութեանց: Տեսուչներէն կ'ակնկալուի ոչ միայն ամէն Կիրակի ներկայ ըլլալ Ս. Պատարագի, այլ նաեւ հոգ տանիլ, որ ուսուցիչները եւ աշակերտները եւս երթան եկեղեցի, մանաւանդ Կիրակի եւ տօնական օրերուն:

Շնորհատրելով Ձեզ նոր շրջանի մը սկիզբը, կը հայցենք Աստուծմէ արդիւնեշատ տարի մը Ձեր դպրոցին համար:

Սպասելով Ձեր դրական պատասխանին, որուն համար հաճեցէք ընդունիլ մեր կանխայայտ շնորհատրութիւնները:

Մնամ եղբայրական սիրով եւ յարգանքով՝
Լեւոն Ն. Ձէնեան
Վարիչ-Տեսուչ

Այնուհետեւ, նորաբաց Կիրակնօրեայ դպրոցը բացառիկ յաջողութեամբ ընթացաւ շնորհիւ ուսուցիչներու նուիրումին եւ ծնողներու քաջալերութեան, միշտ գնահատուելով Վարիչ-Տեսուչներէն:

Գոհունակութեամբ հոս կ'ուզեմ արձանագրել, որ 1950-ին իմ նախաձեռնութեամբ հիմնուած Ռազգայի Կիրակնօրեայ դպրոցը մինչեւ թուականս կը շարունակէ իր իւրայատուկ առաքելութիւնը Ռազգայի գաղութի զաւակներուն ջամբելով կրօնաբարոյական դաստիարակութիւն եւ ազգային ոգի:

Ռազգայի Նուպարեան նախակրթարանի տնօրէնութիւնը ստանձնելու առիթով, թաղականութեան անդամներուն խոստացած էի իմ կարելիս ընել, որպէսզի մեր վարժարանի հինգերորդ կարգը

աւարտած աշակերտը, քննութիւն տալով ընդունուի Հալէպի Սահակեան եւ Հայկազեան վարժարանի վեցերորդ դասարանը:

1950-1951 տարեշրջանը բոլորեցինք յաջողութեամբ եւ 1951-1952 տարեշրջանին Հայկազեան վարժարան ընդունուեցան Նուպարեան վարժարանի հինգերորդ դասարանէն շրջանաւարտ երկու աշակերտներ, մեծ գոհունակութիւն պատճառելով Ռազզայի հայուիցեան:

Աշտարակի Մարինէ Եկեղեցին (13րդ դար)

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԱՂՆԻՔ

Իմ մանկութեանս շրջանին, Հալէպի Նոր Գիւղ արուարձանին մէջ ապրող հայ ընտանիքները, իրենց տուններուն մէջ բաղնիք չունենալով, լոգնալու յարմարութիւն չունէին: Շատ դժուար էր բազմամանդամ ընտանիքի մը բաւարար ջուր տաքցնել խոհանոցին մէջ, նոյնիսկ ձմեռուան ցուրտին, որոշ յարմարութիւն ստեղծելով, ընդհանրապէս տաշտի մը մէջ, նստած կամ կեցած լոգնալ, շարքով, նախ փոքրերը, յետոյ՝ մեծերը:

Գլխաւոր լուծումը այս տառապալից կացութեան, հանրային բաղնիքներ երթալն էր: Բարեբախտաբար, գործաւոր մարդիկ, ժամանակի ընթացքին շինած էին հանրային երկու բաղնիքներ, մէկը՝ առաջինը, Հալէպի «Վերժին Կիւլպէնկեան» մայրանոցի մօտական թաղի մը մէջ, երկրորդը, որ «Քէյվանեան» բաղնիք կը կոչուէր, զէյթունցիներու թաղամասին մօտ:

Հալէպի բոլոր հանրային բաղնիքները, ցերեկը կիներուն յատկացուած կ'ըլլային, իսկ գիշերը՝ այրերուն, ի բաց առեալ, իմ կարծիքով, ներսի շուկայի շրջանին մէջ գտնուող «Ղառլաս» կոչուող բաղնիքը, որ միշտ մաքուր եւ ներկայանալի էր, օրը 24 ժամ այրերուն յատկացուած ըլլալով:

Հալէպի հայութիւնը, մեծամասնութեամբ կազմուած էր ցեղասպանութենէն հրաշքով եւ ճարպիկութեամբ ազատուած բեկորներէ: Անոնցմէ շատեր տուներ վարձած էին արաբական թաղերու մէջ գտնուող եւ ընդարձակ բակով սենեակներէ, որոնք վարձուած էին հայ քանի մը ընտանիքներու կողմէ, իսկ ժողովուրդին մեծ մասը, տախտակաչէն եւ թիթեղածածկ տուներ կառուցած էին Հալէպի Համիտիէ եւ Սիւլէմանիէ շրջաններուն մէջ:

Հօրս եւ մօրս վկայութեամբ, ես ծնած եմ 5 Օգոստոս, 1927, Համիտիէ շրջանին մէջ, հօրս շինած խրճիթին մէջ:

Ապագային, երբ քիչ-չատ խելահաս դարձայ, ականատես եղայ վերոյիշեալ երկու շրջաններու մէջ ապրող հայութեան տառապանքներուն, մանաւանդ ձմեռուան կծու ցուտին: Կը յիշեմ, Համիտիէ շրջանին մէջ գոյութիւն ունեցող, մարաշցի հայերուն կողմէ շինուած Ս. Գէորգ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցին եւ Մեսրոպեան Ազգային Վարժարանը:

Իմ ծննդավայրիս տեղը հայրս ցոյց տուաւ, որովհետեւ, հայրս եղած էր առաջիններէն, քանդելով Համիտիէի տունը, քանի մը սենեակներով եւ բակով տուն մը շինած էր Նոր Գիւղի մէջ, ընդհանրապէս գործածելով հողէ պատրաստուած աղիւսներ, մօրս եւ սասունցի կարգ մը հայրենակիցներու օգնութեամբ:

Պետութեան ստիպումով եւ Ազգային Առաջնորդարանի միջնորդութեամբ գնուած հողերուն վրայ շինուեցան Համիտիէ եւ Սիւլէյ-մանիէ շրջաններու մէջ գտնուող թիթեղեայ խրճիթներու բնակչութեան կողմէ:

Տարուէ տարի բազմացող բնակչութեան կարիքներուն ընթացք տալով շինուեցան եկեղեցիներ՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Ս. Գէորգ, ինչպէս նաեւ դպրոցներ՝ Սահակեան, Մեսրոպեան, Զաւարեան, Արմէնեան եւ աւելի ուշ՝ Քարէն Եփփէ Ճեմարան: Իսկ քաղաքի շրջանին մէջ արդէն գոյութիւն ունէին Ս. Քառասնից Մանկանց եւ Ս. Աստուածածին եկեղեցիները, ինչպէս նաեւ Հայկազեան, Կրթասիրաց եւ Ուսումնասիրաց վարժարանները:

Նոր Գիւղի շրջանի հայութիւնը, իրենց աշխատասիրութեան շնորհիւ ժամանակի ընթացքին կազմեց հայրենակցական, ազգային, կուսակցական, մշակութային եւ բարեսիրական միութիւններ, միշտ յիշելով Եղեռնի տարիներուն գոհուած իրենց հարազատները եւ իրենց կորսնցուցած բնակավայրերը:

Բաղնիք երթալու սովորութիւնը տեղի կ'ունենար ամիսը 1-2 անգամ, երբեմն՝ ամէն շաբաթ, նայած ենթականերուն նիւթական վիճակին:

Մայրեր, մինչեւ որոշ տարիքի մը, իրենց մանչ զաւակները իրենց հետ բաղնիք կը տանէին, թէեւ շատ մը պահպանողական կիներ կը դժգոհէին անոնց ներկայութենէն:

Ես եւ ինձմէ երեք տարի փոքր եղբայրս, յաճախ մօրս կ'ընկերանայինք: 1934-ին եօթը տարեկան էի եւ մինչեւ այսօր կը յիշեմ բաղնիքի կիներուն մերկութիւնները եւ շարժումները, մանաւանդ տիգրանակերտցի կիներուն խրախճանքները, «չիյ քէօֆթայ» շողելով, ուտելով, զանազան աղանդերներու ընկերակցութեամբ օղի ալ կը խմէին եւ երգելով ուրախ միջնորդատ ստեղծելով, նոյնիսկ պարելով, բաղնիքը կը վերածէին հարսանեկան միջնորդատի:

Այդպիսի օր մը, երբ շատ մօտէն այդ կիներուն խրախճանքը կը դիտէի, համարձակ կիւն մը մօտեցաւ ինձի եւ ականջս քաշելով հարցուց, թէ ինչո՞ւ իրենց կը դիտեմ: Իմ աղեխարշ լացս լսելով մայրս հասաւ եւ սկսաւ վիճաբանիլ իմ ականջս քաշող կնոջ հետ:

Կինը զայրացկոտ կ'ըսէր.- «Ինչո՞ւ այս հասուն տղան հետդ բաղ-
նիք բերած ես, որ եկած ուշի-ուշով մեզ կը դիտէ»: Մայրս որպէս
արդարացում իմ անմեղութեան ըսաւ.- «Սակայն, ի՞նչ կ'ըլլայ
մատ մը չոճուխի նայելէն, անոր հետաքրքրութիւնը ձեր խրախ-
ճանքն է»:

Կինը աւելի զայրացած ըսաւ.- «Պիրէ քոյրիկ, տղադ չոճուխ կը
կարծես, եթէ ամուսնացնես, ո՛չ չըսեր»:

Ստեղծուած իրարանցումին հետեւանքով, ուրիշ կիներ միջա-
մուխ եղան տեղի ունեցող վիճաբանութիւններուն եւ աշխատեցան
միջնորդար հանդարտեցնել:

Այդ թուականէն ետք, մայրս դադրեցուց զիս իր հետ բաղնիք
տանելէ, այդ պարտականութիւնը հօրս յանձնելով, որպէս այր
մարդ սկսայ հօրս հետ գիշերները բաղնիք երթալ կամ մայրս զիս
տունը կը լողցնէր, մանաւանդ ամառուան եղանակին, որպէսզի
պաղ չառնեմ եւ չհիւանդանամ:

* * *

Հայրս, Սասնոյ Տալուրիկի շրջանի Սպաղանք գիւղին մէջ ծնած
ու մեծցած, ծանօթ Ֆետայիներ Գալէի եւ խմբապետ Ակէի հօրեղ-
բօր զաւակը, Սպաղանաց Մակարի ազգականը եւ սանը, որոնց շուն-
չին տակ մեծնալով, ինքն ալ իր կարգին մասնակցած կարգ մը
կռիւներու, իսկ լողալը իրեն սորվեցուցած է Ֆետայի Անդրանիկ,
յետագային Զօրավար Անդրանիկ:

Գիւղացի հայրս Եղեռնի տարիներուն, բազմաթիւ անգամներ
ձերբակալուած է թուրք զինուորներու կողմէ, սակայն միշտ կրցած
է փախչիլ եւ հալածական ապրիլ մինչեւ զինադադար:

Ամուսնացած, հինգ զաւակներու հայր, բազմաթիւ արհեստներ
կիրարկելով, կրցած է իր զաւակներուն ապրուստը եւ դպրոցական
ծախսերը հոգալ: Սակայն, ինչպէս կ'ըսէ առածը, «Եթէ արհեստէն
չես հասկնար, անպայման կը սնանկանաս»: Եւ փորձելով մուշա-
պաք շինել, թան ծախել, մսավաճառութիւն ընել, եւայլն, որոնց հե-
տեւանքը կ'ըլլար սնանկութիւն:

Վերջի-վերջոյ կը մտածէ առեւտուրով զբաղիլ, մանաւանդ Ամե-
րիկայէն ներածուած պալիաներու գործածուած եւ նորոգուած ժա-
քէթներ, վերարկուներ, տափատներ, եւայլն առնել եւ ծախել: Սա-
կայն, բաւական մեծ դրամագլուխի պէտք կը զգայ: Կարգ մը բա-
րեկամներու կը դիմէ, սակայն, անօգուտ:

Հայրս, յուսահատած, կը ծախէ իր եւ մօրս ջանքերով շինուած, Նոր Գիւղի առաջին թաղամասին սկիզբը գտնուող իր սեփական տունը, եւ ծախած տունէն երեք թաղ անդին տուն մը վարձելէ, որ պէսզի թէ՛ Սահակեան Վարժարանին, ուր կ'աշակերտէինք, թէ՛ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ մօտ ըլլայինք:

Հայրս, Հալէպի Խան Հաճի Մուսային մէջ իրեն յարմար խանութ մը չգտնելով, կ'որոշէ Հալէպէն 45 քիլոմետր դէպի հիւսիս, թրքական սահմանին մօտ գտնուող Ազէզ գիւղաքաղաքը փոխադրուիլ, ուր կը բնակէին մեր կնքահայրին ընտանիքը, բազմաթիւ սասունցի ընտանիքներ եւ այդ օրերուն շուրջ տասը հազար հայեր, ինչպէս նաեւ մեծ թիւով արաբներ եւ քիւրտեր, որոնք ունէին իրենց շրջանները: Տուները ընդհանրապէս շինուած էին հողային աղիւններով, անշուշտ գոյութիւն ունէին քարաշէն տուններ, յատկապէս պետական հաստատութիւնները եւ կառավարական շէնքերը:

Այդ օրերուն, Ազէզի մէջ գոյութիւն ունէին հայկական վարժարան եւ Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցի, որուն հոգեւոր հովիւն էր Արժանապատիւ Սահակ Աւագ Քահանայ Պալեան:

Հայրս, Ազէզի ամէնէն բանուկ շուկային մէջ կրցած էր խանութ մը վարձել եւ Հալէպէն պալիաներ բերելով կը ծախէր տեղւոյն յաճախորդներուն եւ մանաւանդ թուրք եւ քիւրտ մաքսանենգերուն, որոնք թուրքիայէն կու գային եւ իրենց նախընտրած ապրանքները գնելով, անօրէնք սահմանը անցելով, թուրքիոյ մէջ կը ծախէին այդ ապրանքները:

Հայրս մեր կնքահայրենց մօտ տուն մը վարձած էր: Ամբողջ շաբաթը հոն կը մնար եւ շաբաթավերջին Հալէպ կ'իջնէր, թէ՛ ընտանիքը տեսնելու, թէ՛ կարգ մը ապսպրուած ապրանքներ Ազէզ տանելու:

1935-ի ամառը, այսինքն դպրոցական մեր արձակուրդին, հայրս կ'որոշէ որպէս օդափոխութիւն Ազէզ բերել իր ընտանիքը:

Ազէզի մէջ ալ տուները բաղնիք չունէին: Ընտանիքի անդամները կարգով, խոհանոցին, տունին կամ լուացարանին մէջ կը լողնային, փայտով, ածուխով կամ կազօճախով տաքցուած ջուրով: Սակայն, վերոյիշեալ դժուարութիւններէն խուսափելու համար, երբեմն բաղնիք կ'երթային, այդ մարդիկ՝ գիշերը, կ'իները՝ ցերեկը:

Ինչպէս Հալէպի մէջ մօրս ձեռքէն բռնած, երբեմն, փոխնորդներ պարունակող պողջան շալկած բաղնիք կ'երթայի, նոյնպէս՝ Ազէզի մէջ ալ, մօրս հետ բաղնիք կ'երթայի, որպէսզի տաքցուած պորտաքարերու վրայ նստելով եւ քրտնելով մարմնի ծակտիկները բաց-

ուին, եւ քէսայով շփուելէ ետք, հիմնական մաքրութեան ենթարկուելու համար: Այնուհետեւ, սենեակներու մէջ հաստատուած գուռերու (ճուրղուն) շուրջ նստելով եւ տաք ու գաղջ ջուրով կը լողնայինք, մեր գլուխները՝ կաւով եւ դար օճառով, իսկ մարմինը՝ այլազան օճառներով:

Ամառուան շրջանին Ազգի բաղնիքը մեր այցելութիւնները ընդհանրապէս հաճելի կ'ընթանային եւ ամէն անգամ մեր թուշերը կարմրած տուն կու գայինք ուրախացնելով հայրս:

Բաղնիքի այդ օրերէն մէկուն, բաղնիքը լեցուած էր բացառիկ բազմութեամբ: Ամէն մարդ կ'աշխատէր իր հարազատներուն հետ գուռի մը շուրջ հաւաքուելու եւ իրարօգնութեամբ լողնալ: Սակայն, պարապ գուռ չգտնելով անախորժութիւններու կը դիմէին: Զօրաւորը կ'ուզէր իր կամքը պարտադրել տկարին:

Մայրս եւ կնքամայրս զիս լողցուցած էին եւ սկսած էին իրենք ալ լողնալ: Ես լողարանէն դուրս ելայ, որպէսզի դիտեմ մարդկային այլազան դէմքերն ու մերկութիւնները:

Յանկարծ, արաբ եւ քիւրտ երկու կիներ, գրեթէ մերկ, կը վիճէին պոռչտուքով եւ աղաղակներով, ապա տեղի ունեցաւ ըմբշամարտ եւ մագ փետտուք: Ներկաները կռուողները բաժնելու համարձակութիւն չէին ունենար: Կռիւը սկսած էր ջուրի գուռը գործածելու առաջնութիւն ապահովելու համար:

Կռիւի թէժ պահուն, կռուող կիներէն մէկը, կատաղութենէն ինքնզինք կորսնցուցած, ջուրէ պարպուած հաստ մետաղեայ դոյլը (սաթըլը) նետեց հակառակորդի ուղղութեան, սակայն, հակառակորդը ճարպիկութեամբ մէկ կողմ քաշուեցաւ եւ դոյլը (սաթըլը) եկաւ եւ հարուածեց աջ ոտքս, բաւական խոր վէրք մը բանալով ծունկէս շուրջ 10-12 սանթիմեթր վար, պատճառ դառնալով անտանելի ցաւի եւ արիւնահոսութեան, սարսափի մատնելով մայրս, կնքամայրս եւ ներկայ հայ կիները:

Բաղնիքի մէջ տեղի ունեցող իրարանցումը լսելով, բաղնեպան կիները օգնութեան հասան եւ արաբական տնայի բժշկական միջոցներով փորձեցին կեցնել հոսող արիւնը միշտ մխիթարելով զիս եւ մայրս:

Գիտէինք, որ ոստիկանութեան դիմելը ապարդիւն պիտի ըլլայ, մայրս լալով զիս շալկած տուն բերաւ: Յաջորդ օր բժիշկի դիմելով ցաւը մեղմացնող եւ բուժող դեղեր գնեցինք եւ սկսանք գործածել: Ամբողջ ամառը անտանելի ցաւերով անցուցի:

Բարեբախտաբար, ներկայիս հայ ընտանիքները իրենց բնակարաններուն մէջ ունին արդիական բաղնիքներ եւ պարտաւորուած չեն հանրային բաղնիքներ երթալու: Մինչեւ այսօր, եօթանասունէ աւելի տարիներ ետք, երբ կը դիտեմ ոտքիս վրայ տակաւին յամեցող սպին, կը յիշեմ Ազէզի բանիքին կիներու կռիւը եւ այդ օրերուն իմ տառապանքներս:

Ներկայիս, հակառակ մեր տան մէջ գտնուող արդիական բաղնիքին, մանկութիւնս յիշելով, կարօտով կը յիշեմ եւ կը փնտռեմ Հալիպ, իմ ծննդավայրս, բաղնիքները եւ անոնց ախորժելի բուրմունքը եւ կատարուող սպասարկութիւնները:

Աղթամարի Քանդակներէն

ՅԱՒԱԼԻ ԱՐՁԱԿՈՒՐԴ ՄԸ

Բերիոյ Թեմի (Սուրիա) Ազգային Առաջնորդարանի Ուսումնական Խորհուրդի հրակերպով եւ Առաջնոր Զարեհ Սրբազանի վաւերացումով, 1950-1951 տարեշրջանին համար տնօրէնութեան պաշտօն ստանձնեցի Սուրիոյ Հիւսի Արեւելք, Եփրատ գետի գրեթէ ափին, Ռազգա գիւղաքաղաքի Ազգային Նուպարեան Վարժարանի:

Հալէպի Հայ Յեղփոխական Դաշնակցութեան պաշտօնաթերթ «Արեւելք» օրաթերթի գրաշարութենէն հրատարակուելով, որուն կը ծառայէի 1947-էն ի վեր, մարդատար ինքնաշարժով Ռազգա հասայ 1950-ի Հոկտեմբերի սկիզբը, ուր դիմաւորուեցայ թաղականութեան ատենապետ՝ Պրն. Յակոբ Սարգիսեանի, ատենադպիր՝ Խաչատուր Գրիգորեանի, հաշուապահ՝ Յովհաննէս Տէրտէրեանի, գանձապահ՝ Ստեփան Մկրտիչեանի եւ խորհրդականներ՝ Խորէն Պասամճեանի եւ Կարոճ Ուզունեանի կողմէ, որոնք շաբաթներ առաջ հայկական թաղի մը մէջ բնակող հայ ընտանիքի մը քանի մը սենեակնոց տունէն սենեակ մը վարձած էին ինծի համար, ապահոված ըլլալով մահճակալ, սեղան, աթոռներ եւ կարեւոր սպասներ, որպէսզի կարենամ հանգստանալ եւ սնունդիս հոգ տանիլ:

Ինծի տրամադրուած բնակարանէն մինչեւ դպրոց, որ կը գտնուէր Եփրատ գետի եզերքը, Ռազգայի կեդրոնական պողոտայէն շուրջ տասը վայրկեան քալելով հեռաւորութեան մը վրայ: Թաղականութեան ատենապետ՝ Պրն. Յակոբ Սարգիսեան, Ռազգա ժամանումիս յաջորդ օրը եկաւ բնակարանս, ուր առաւօտ կանուխ արթըննալով, կազմ ու պատրաստ իրեն կը սպասէի եւ միասին գացինք դպրոց, ուր մեզ կը սպասէին թաղականութեան միւս անդամները: Դպրոցին բաժիններն ու դասարանները ուսումնասիրելէ ետք վերադարձայ տուն, յատուկ ուշադրութեամբ դիտելու Ռազգայի գլխաւոր պողոտայի խանութները:

Տուն գալով, բացառիկ ուրախութիւն մը կը զգայի: Վերջապէս իրականացած էր ուսուցիչ ըլլալու ցանկութիւնս, թէեւ հայ մամուլն ու գրաշարութիւնը սրտիս շատ մօտ արհեստ եւ աշխատանք եղած էր, մանաւանդ երբ բանաստեղծ եւ «Նայիրի» գրական ամսագրի եւ տպարանի սեփականատէր Անդրանիկ Մառուկեանը զիս «Արեւելք»ի գրաշարութենէն զատելով, իր տպարանի գործաւորը դարձուց, ուր մինչեւ 1949 «Նայիրի»ին Պէյրութ փոխադրուելը

ապրեցայ ազգային եւ գրական մթնոլորտի մէջ, զարգանալով հայ գրական անդամստանին մէջ, առիթ ունենալով բանաստեղծութիւններով եւ յօդուածներով աշխատակցելու «Արեւելք» օրաթերթին:

Իմ սիրելի եւ գաղափարակիր ընկերս՝ բանաստեղծ Մանուկ Նաճարեան, որ կը պաշտօնավարէր Այն Արուս գիւղի Ազգային Խորհրդեան եկսեռ վարժարանին մէջ, իր նամակներով կը պատմէր որպէս ուսուցիչ, իր կեանքին եւ հայ աշակերտին հայերէն լեզուն, կրօնը եւ ազգային ոգին սիրցնելու եւ փոխանցելու հպարտութեան եւ հաճոյքին համար, միշտ թելադրելով, որ ես ալ ուսուցչական պաշտօնին նուիրուիմ, անբաւարար գտնելով Կիրակնօրեայ դպրոցներու մէջ որպէս ուսուցիչ իմ պաշտօնավարութիւնս:

Ես սենեակիս մէջ առանձնացած, Ռազգա հասնելու յաջորդ օրը, կ'երեւակայէի Մանուկին ուրախութիւնը, եթէ իրեն իմացնէի ուսուցիչ ըլլալս: Ես, սենեակիս սեղանը առաջին անգամ գործածելով, զգացական նամակով մը ուրախացուցի սիրելի ընկերս, որուն հետ, կարգ մը գրասէր ընկերներով, նոյնիսկ փողոցներուն մէջ ման գալով կը խորհրդածէինք եւ վերլուծէինք հայ գրողներու գործերը, մոռնալով որ մեր ծնողները անհամբեր կը սպասէին, որ տուն վերադառնանք, նկատի ունենալով, որ կէս գիշերը շատո՛նց անցած է:

Երբ սկսայ աշակերտներու արձանագրութեան, նկատեցի, որ ծնողները դանդաղ կը շարժին իրենց զաւակները արձանագրել տալու: Այդ իմաստով ծնողներուն պատշաճ նամակներ ղրկելով, երկու օրուան ընթացքին արձանագրուող աշակերտութեան թիւը հասաւ **90-ի**:

Դպրոցի մանկապարտէզի բաժինը կը բաղկանար բողբոջ, կոկոն եւ ծաղիկ դասարաններէ, իսկ նախակրթարանի բաժինը, առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ եւ հինգերորդ դասարաններէ: Հայերէնով դասաւանդուող հայերէն լեզուի, կրօնի, հայոց պատմութեան եւ աշխարհագրութեան դասերէն զատ եւ դասաւանդուէր Արաբերէն եւ Փրանսերէն լեզուները: Արաբերէն լեզուի դասաւանդման համար պետութիւնը տրամադրած էր ուսուցիչ մը, շատ ընկերային, համեստ եւ հայասէր երիտասարդ մը, որուն հետ դպրոցական տարեշրջանը բոլորեցինք եղբայրական գործակցութեամբ:

Տարեշրջանի ուսումնական ծրագիրը յաջողութեամբ կը գործադրէինք: Պաշտօնական եւ բարեկամական յարաբերութիւններ ստեղծած էի աշակերտներու ծնողներու եւ ընդհանրապէս Ռազգայի հայութեան բոլոր հատուածներուն հետ, որ կը բաղկանար՝ Հ.Յ.

Դաշնակցութեան համակիր շրջանակը, որ կը բաղկանար Հայ Օգնութեան Միութեան եւ Հ.Մ.Ը.Մ.-ի անդամներով՝ եւ Հ.Բ.Ը.Մ.-ի շրջանակը, Հ.Ե.Ը.-ի անդամներով: Բոլոր հատուածներուն համակրութիւնը եւ գործակցութիւնը ապահոված էի, որոնք միշտ պատրաստ էին օգնելու հայ դպրոցի կարիքներուն:

Ռազգայի ժողովուրդին ինծի հանդէպ համակրութիւնը աւելցաւ մանաւանդ Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցւոյ Կիրակնօրեայ դպրոցի իմ հաստատումով, Կիրակնօրեայ դպրոցներու Վարիչ-Տնօրէն Պրն. Լեւոն Զէնեանի վաւերացումը ստանալէ ետք, եւ ի մեծ ուրախութիւն թաղականութեան անդամներուն, կրցայ կամաւոր ուսուցիչ, ուսուցչուհիներ ապահովել տեղացի ժողովուրդի զարգացած դասակարգէն, որոնք վարիչ տնօրէնութեան ստացուած կրօնական դասագիրքերու օգնութեամբ եւ իմ կողմէս եղած թելադրութիւններով, կրցան սիրաշահիլ աշակերտները, որոնք անհամբերութեամբ կը սպասէին Կիրակի օրուան, որպէսզի հետեւին Կիրակնօրեայ դպրոցի դասընթացքներուն:

Ռազգայի ժողովուրդին եւ Նուպարեան Վարժարանի ուսուցչական կազմին եւ աշակերտութեան համար մեծ ուրախութիւն եւ խանդավառութիւն ստեղծեց Բերիոյ Թեմի Առաջնորդ՝ Գերաշնորհ Տէր Զարեհ Սրբազան Եպիսկոպոսի Ռազգայի հայութեան տուած պաշտօնական այցելութիւնը, ընկերակցութեամբ Ազգային Առաջնորդարանի Ուսումնական Խորհուրդի անդամ՝ ծանօթ դեղագործ Պրն. Սարգիս Սելեանի, որոնք ժողովրդային փառաշուք ընդունելութեան արժանացան ժողովուրդին եւ Նուպարեան Վարժարանի աշակերտութեան կողմէ:

Զարեհ Սրբազան եւ Պրն. Սարգիս Սելեան, ընկերակցութեամբ թաղականութեան անդամներուն այցելեցին Նուպարեան Վարժարան, ներկայ գտնուեցան դասարաններու դասամիջոցներուն: Սրբազան Հայրը կարգ մը հարցումներ տուաւ աշակերտութեան կապուած իրենց սորված նիւթերուն եւ գոհ մնալով տուաւ իր հայրական պատգամը աշակերտութեան:

Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան, թաղականութեան ատենապետ՝ Պրն. Յակոբ Սարգիսեանի տան մէջ ի պատիւ իրեն տրուած ճաշկերոյթին, իր գոհունակութիւնը յայտնեց վարժարանի աշակերտութեան ուսումնական մակարդակին համար, գնահատելով վարժարանի

Թէեւ ամիսը անգամ մը շաբաթավերջի արձակուրդին կ'երթայի տուն՝ Հալէպ, ընտանիքիս հետ ըլլալու եւ իմ սիրած ճաշերս, ո՞

րոնք կարօտցած էի, մօրս պատրաստութեամբ ճաշակելու, սակայն, պէտք է խոստովանիմ, որ Ռազգայի ժողովուրդը, թաղականութեան անդամները, աշակերտներու ծնողները, ինչպէս նաեւ արաբ հայրերու ու հայ մայրերու զաւակները, որոնք շուկայի վրայ առեւտրական խանութներ ունէին խալի (քեռի) ըսելով կը յարգէին զիս եւ ճաշի կը հրաւիրէին: Երբեք չեմ կրնար մոռնալ Սարգիսեան, Մկրտիչեան, Տէրտէրեան, Ուզունեան, Պասամճեան, Պէքմէզեան, Դանիէլեան եւ այլ յարգելի ընտանիքներու հոգածութիւնն ու գուրգուրանքը հայ ուսուցիչի մը հանդէպ, որ հայ աշակերտին հայեցի դաստիարակութիւն տալու համար աննշան ռոճիկով եկած է, յօժարելով առանձին ապրելու, հեռու իր ծնողներէն, ազգականներէն, բարեկամներէն եւ ընկերներէն:

Շաբաթավերջի արձակուրդներուն իմ նախասիրած վայրը եղած էր Եփրատ գետի վրայ անգլիացիներու կողմէ շինուած կամուրջը, երկրորդ աշխարհամարտին, որպէսզի կարենան դիմադրել թրքական յարձակումի դէպի Սուրիա, եթէ երբեք Թուրքիա դաշնակցի Գերմանիոյ, պատերազմի մասնակցելով Սովետ Միութեան, Անգլիոյ, Ֆրանսայի եւ Միացեալ Նահանգներու դէմ:

Արդիական ճարտարարուեստով շինուած կամուրջին վրայէն տիրութեամբ եւ արցունքոտ աչքերով կը դիտէի Եփրատի ջուրերուն սահանքը Հայաստանի լեռներէն բխած եւ թրջելով բռնազրաւուած հայկական հողերը կը հասնի Սուրիա եւ Իրաք: Կ'երեւակայէի 1915-ին, Թուրքիոյ կողմէ կազմակերպուած Հայոց Ցեղասպանութիւնը եւ հայոց բնական քաղաքներուն եւ գիւղերուն քանդումը եւ աւելի քան մէկուկէս միլիոն հայերու սպանութիւնը թուրք, քիւրտ եւ չէրքէզ եւ այլ հրոսակներու կողմէ քշուեցան, անցնելով Եփրատի հին կամուրջին տակէն, ինչպէս նաեւ երեւակայելով հարիւր հազարաւոր հայերու անցքը Մեսքէնէի, Մակարտէի, Ռազգայի անապատներէն, որոնք իրենց անշիրիմ գերեզմանները գտան Տէր Զօրի անապատներուն մէջ:

Ռազգայի Նուպարեան Վարժարանի 1950-51 տարեշրջանի ուսումնական տարեշրջանը ուրախ-տխուր շարունակուեցաւ, մէջս ստեղծելով բարեկամական եւ ընկերական զգացումներ բազմաթիւ երիտասարդ եւ տարեց անձերու հետ, որոնց յիշատակը միշտ անթառամ մնացած է յիշողութեանս մէջ, յատկապէս թաղականութեան անդամ՝ Պրն. Ստեփան Մկրտիչեանի զաւկին՝ Նշանի հետ, որ երբեք զիս առանձին չէր ձգեր, շաբաթավերջերը հաճելի դարձնելու միջոցներ կը գտնէր:

1951 Ապրիլին, Ս. Յարութեան տօնը կը մօտենար եւ դպրոցը ութ օրուան արձակուրդ պիտի ունենար: Թաղականութիւնը որպէս գնահատանք դպրոցի ուսուցչական կազմին, որոշեց Ս. Յարութեան օրը, Ս. Պատարագէն յետոյ, դաշտագնացութիւն մը կազմակերպել դէպի Հարուն Ռաշիտի աւերակուած պալատէն դէպի հիւսիս գտնուող հիանալի դաշտի մը մէջ, որ բնութիւնը կեանք տուած էր ցանուած տեսակաւոր կանաչեղէններու:

Որոշուած օրը հոն էինք ուսուցչական կազմով եւ թաղականներով, օրուան պատշաճ ուտելիքներու ճոխ տեսակներ, պտուղներ, մանաւանդ լաւաշ հաց, Ռազգայի ոչխարի պանիր ամբարուած գիւղացիի մը կողմէ հշու մը վրայ բերուած էին դաշտագետին եւ թաղականութեան բոլոր անդամները գործի վրայ էին տեսակաւոր աղանդներ եւ ճաշեր պատրաստելու եւ ուրախ օր մը անցնելու:

Կէսօրուայ մօտ, սեղանը (գետին փռուած ծածկոցներ) պատրաստ էր, թաղականութեան անդամ՝ այնթէպցի Պրն. Կարուճ Ուզունեան իր խոշոր ափով շաղած էր «չիյ-քէօֆթան» եւ պատրաստած 70 աստիճանի օղի: Սեղանի օրհնութենէն եւ սրտի խօսքերէ ետք ճաշկերոյթը սկսաւ եւ շարունակուեցաւ խանդավառութեամբ եւ հայերէն երգերով:

Ճաշի վերջաւորութեան, օղիի ազդեցութեան տակ, թաղականութեան անդամները սկսան հերոսանալ: Կատակաբանութիւններ եւ բացազանչութիւններ հաճելի կը դարձնէին մթնոլորտը: Ես չեմ յիշեր ինչպէ՞ս տեղի ունեցան մանկական խաղեր, այս պարագային՝ գլխարկ փախցնել:

Երկու խումբերու բախժնուածներ կը մրցէին եւ յաղթուողը ճաշով մը պարտական էր յաղթողին: Ես եւ թաղականութեան հսկան՝ Պրն. Կարուճը գլխարկին շուրջ էինք: Ես գլխարկը առի եւ վագեցի: Հագիւ 20 մեթր վազած էի, յանկարծ աջ ոտքս փոսի մը մէջ կոխած ըլլալով, ոտքս կոճէն (ankle) դարձաւ եւ ահուելի ցաւ մը սկսաւ պատճառել, քիթէս բերնէս բերելով արձակուրդս:

Թաղականութեան անդամները իրար անցան: Բարեբախտաբար էջը հոն էր եւ զիս էջին վրայ հեծցնելով հասցուցին տուն եւ լուր դրկեցին սափրիչ Դանիէլեանին, որ այդ օրերուն բոլոր սափրիչներուն պէս ծանօթ էր բժշկական գիտելիքներու, այժի մագով եւ ոչխարի դմակով կապեց եւ բարի ապաքինում ըսելով մեկնեցաւ:

Դէպքէն ետք, առնուազն երեք օր տունէն դուրս չկրցայ ելլել, գաւազանով կը քալէի, սաստիկ ցաւերու ազդեցութեան տակ:

Երբ ցաւերս մեղմացան, շարունակեցի ուսուցչական պարտակա-
նութիւններս միշտ յիշելով եւ ցաւելով ոտքիս կոճին դառնալու
դէպքը:

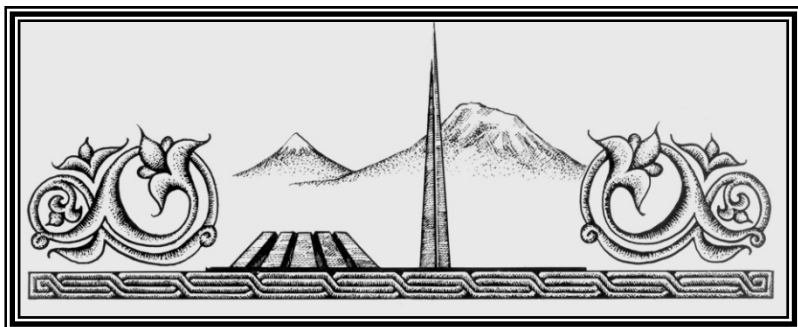
Դպրոցական տարեշրջանը վերջացաւ յաջողութեամբ եւ պատ-
շաճ ամալերջի հանդէսով, գոհ ձգելով թաղականութիւնը եւ աշա-
կերտութեան ծնողները:

Յաջորդ տարեշրջանին, թաղականութեան անդամները մինչեւ
տունս եկան խնդրելով կրկին ստանձնել Նուպարեան վարժարանի
սնօրէնութիւնը: Ես չկրցայ ընդառաջել իրենց խնդրանքներուն,
միշտ նկատի ունենալով, որ 150 սուրիական ոսկի ամսականով ես
ինչպէ՞ս պիտի ամուսնանամ եւ տուն-տեղ պիտի ըլլամ:

Այնուհետեւ, կրկին գրաշարութեան վերադարձայ: Սակայն, ա-
մէն անգամ, որ փոսի մը վրայ կոխէի, ոտքիս կոճը կը դառնար եւ
ահուելի կը ցաւէր կրկին: Դիմեցինք Հալէպի ոսկրաբոյժ Ապու Ա-
լիին, Ղազարի տղոց եւ ուրիշներուն, որոնք իրենց գիտութիւնը ի
գործ դրին, սակայն, միշտ, երբ անգիտակցաբար փոսի մը վրայ կո-
խէի, նոյն ճակատագիրը ինծի կը սպասէր, մինչեւ որ փորձառու
բարեկամ մը ինծի յանձնարարեց «կոճին երկու երեսներուն լաս-
խա փակցուր եւ ձգէ, որ ինքնիրեն ելլէ»:

Ուրեմն, փակցուած լասխան գորացուց թուլցած մկանները եւ
մինչեւ այսօր, շուրջ 57 տարիներէ ի վեր հեռու եմ այդ փորձան-
քէն եւ ցաւէն:

Հարցուր փորձառուին, որ քեզի օգտակար կրնայ դառնալ բժիշ-
կէն աւելի:

«ՄԱՐԴՈՒՄ ԿԵԱՆՔԸ ԿԱԽՈՒԱԾ ՉԷ ԻՐ ԻՆՉՔԵՐՈՒ ԿՈՒՏԱԿՈՒՄԷՆ»

(Ղկ.ԺԲ. 15-16)

Կրտսեր եղբորս՝ Յովհաննէսին, Լիբանանէն Լոս Անճելըս փոխադրութենէն ի վեր, քանի մը անգամ իրեն այցելելու առիթներ ստեղծուեցան, տեսնելու եւ վայելելու զինք, իր ընտանիքին անդամները եւ թոռները: **1985-ին մինչեւ իր անժամանակ եւ ցաւալի մահը՝ 71 տարեկանին, խոր վիշտ պատճառելով իր ընտանիքին անդամներուն եւ իր եղբորը, քոյրերուն եւ անոնց ընտանիքներուն ու հարազատներուն, որոնք ցրուած են Սուրիոյ, Լիբանանի, Ֆրանսայի, Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, Գանատայի եւ Հայաստանի զանազան քաղաքներուն մէջ:**

Այդ այցելութիւններէն վերջինը պատահեցաւ **13 Յուլիս 1996-էն սկսեալ, ընդառաջելով իր հրակէրին, որպէսզի իր եւ երկու քոյրերուս եւ իրենց զաւակներուն հետ հանդիպելով, մեր կարօտներուն յագեցում տանք:**

Air Canada-ի օդանաւը, չորսուկէս ժամ Գանատայի եւ Միացեալ Նահանգներու օդային տարածքները, ընդհանրապէս ամպերու վրայէն սաւառնելով, վայրէջք կատարեց Լոս Անճելըսի Միջազգային օդակայանը, ուր զիս դիմաւորելու եկած էր եղբորս կրտսեր մանչը՝ Վահէն, որուն «մերսէտէս սփոր» ինքնաշարժով ճամբայ ելանք, ես ընտանեկան հետաքրքրական խօսակցութեամբ տարուած, օդակայանէն մինչեւ **2624 Arma St. Pico-Rivera** տարածութիւնը, որ կէս ժամէն աւելի տեւած էր, բայց ես զարմանալիօրէն չզգացի այդ հեռաւորութիւնը:

Եղբորս տունը հասանք Տիրոջ օրհնութեամբ եւ ընդունուեցայ եղբորս եւ իր ընտանիքի անդամներուն հետ՝ կարօտալի համբոյրներով: Բարի եկարի հայկական սուրճը անմիջապէս պատրաստուեցաւ եւ մատուցուեցաւ եղբորս շնորհալի կնոջ՝ Մատլէնին կողմէ: Սուրճը խմելով երկուստեք սկսանք հարցումներ ուղղել Թորոնթոյի եւ Լոս Անճելըսի մեր հարազատներուն մասին, մինչ այդ ընթրիքը պատրաստուեցաւ: Ճոխ եւ համեղ ուտելիքները եւ պտուղները վայելեցինք անշուշտ, ախորժաբեր խմիչքներով եւ երաժշտութեամբ:

Յաջորդ առաւօտ, նախաճաշին ներկայ եղան նաեւ եղբօրս ամուսնացած երէց մանչը եւ երկու աղջիկները իրենց ամուսիններով եւ զաւակներով: Խանդավառ եւ զգացական միջնորտ, յատկապէս անոնց մանկական չարութիւններուն ի տես:

Յաջորդ երկու օրերու ընթացքին, այցելեցինք քոյրերուս եւ անոնց ամուսնացած զաւակներուն տուները, որոնք թախանձագին խնդրեցին, որ իրենց տուներն ալ անպայման այցելեմ, միասնաբար ճաշելու եւ երկար տարիներու բաժանումին ցաւը թեթեւցնելու համար:

Առիթէն օգտուելով, պարտականութիւն զգացի այցելելու «Ասպարէզ»ի եւ «Նոր Կեանք»ի խմբագրատունները: «Ասպարէզ»ի խմբագիր՝ ընկեր Վահէ Բրուտեան, ընդունեց զիս եւ եղբայրս, ապա այցելեցինք «Նոր Կեանք» շաբաթաթերթի խմբագրատուն, ուր մեզ ընդունեց թերթի հրատարակիչ-խմբագիր՝ Պրն. Գրիգոր Շէնեան, եւ նկատելով, որ «Նոր Կեանք» շաբաթաթերթին կ'աշխատակցէի յօդուածներով եւ թղթակցութիւններով, Պրն. Շէնեան երկար պահեց մեզ իր մօտ առաջարկելով, որ իրեն ճաշի հիւրը ըլլանք: Ծնորհակալութիւն յայտնելով մեկնեցանք, հասնելու համար մանկութեան, պատանեկութեան եւ երիտասարդութեան ընկերոջս՝ բանաստեղծ Նշան Շահէնին (Թէքէլեան) տունը՝ ճաշի:

Բանաստեղծ, թատերագիր եւ հրապարակագիր Նշան Շահէն, նոր ամուսնացած, յառաջդիմական գաղափարով սնած Հայաստան մեկնեցաւ: Հոն ուսանեցաւ, աւարտեց Երեւանի Համալսարանէն Բանասիրական բաժինը, ապա նուիրուեցաւ ուսուցչական ասպարէզ: Սակայն, Հայաստանի մէջ հրատարակած բանաստեղծութիւններով եւ գրութիւններով յայտնեց իր յուսախաբութիւնը եւ իր մէջ շիջեցաւ յառաջդիմական գաղափարաբանութիւնը եւ մեծ դժուարութիւններով դուրս ելաւ խորհրդային սահմաններէն եւ հաստատուեցաւ Լոս Անճելոս:

Իր ընտանիքը, կը բաղկանար երկու գեղեցիկ աղջիկներէ եւ անոնց նուիրուած մօրմէն՝ Զարուհի, որ գրաչար եղած էր Հալէպ, տպարան «Նայիրի»ին մէջ, ինծի գործակից ըլլալով:

Ես եւ եղբայրս, Նշանենց տունը ախորժակով վայելեցինք հայկական տղման (լիցք) պուպարով (պղպեղ), սմբուկով եւ լոլիկով: Սուրճով հիւրասիրութենէն ետք, եղբայրս անհանգիստ զգաց: Բարեբախտաբար, Նշանին կրտսեր աղջիկը, որ բժշկուհի էր, տունէն դեղահատ մե բերաւ եւ խոշոր ամանի մը մէջ տաք ջուր բերաւ,

խնդրելով, որ եղբայրս ոտքերը մէջը պահէ շրջան մը, վստահեցնելով, որ շուտով արեան ճնշումը կ'իջնէ:

Նշան Շահէնի եւ իր ընտանիքին հետ զգացական, ուրախ եւ զուարթ երեք ժամեր անցուցինք յիշելով Հալէպի «Աճուր Թարլա» թաղամասի բակով մեր տուններուն դրացիական եւ ընկերական յարաբերութիւնները, մինչեւ իր Հայաստան մեկնելը եւ հոն իր եւ իր ընտանիքին ապրած տառապագին կեանքը եւ մահունէ հրաշքով փրկուած թիւնը, զինք իբր թէ արկածով մեռցնելու կատարուած ոճրային արարքէն, զինք ենթարկելու համար Պարոյր Սեւակի ճակատագրին:

Տուն վերադարձանք յոգնած եւ քրտնած: Համով հոտով հայկական սուրճ մը խմեցինք, հանգստացանք եւ հեռատեսիլը բանալով հետեւեցանք օրուան քաղաքական լուրերուն:

Գրող, հեղինակ, հրապարակագիր, Հայ Դատի զինուորագրեալ՝ Հրանդ Սիմոնեանի հետ ծանօթացած եւ մտերմացած էի Թորոնթոյի մէջ, ուր, որպէս Գալիֆորնիայ Հայ Կրթական Հիմնարկուծեան անդամ եւ ներկայացուցիչ եկած էր հիմնարկուծեան կողմէ նիւթապէս եւ բարոյապէս նեցուկ կանգնելու Հայ Օգնութեան Միութեան Ամէնօրեայ Վարժարանին, վարժարանի բացման հանդիսութիւններուն՝ 1979-ին:

Օգտուելով Լոս Անճելըս գտնուելէս, հեռաձայնային կապով յայտնեցի իմ Լոս Անճելըս գտնուելիս եւ ուզեցի զինք անպայման տեսնել: Պրն. Հրանդ Սիմոնեան շատ ուրախացաւ ձայնս լսելով եւ խոստացաւ Չորեքշաբթի կէսօրէին ինծի հանդիպիլ եւ իրեն ճաշի հիւրը ըլլամ:

Երեքշաբթի օր եղբօրս տիկինը փառաւոր ճաշ մը պատրաստած էր ու ընտանեօք, հակառակ գործի օր ըլլալուն՝ ճաշակեցինք: Օդը շատ տաք ըլլալով, լողալազանի զովութիւնը եւ գրաւչութիւնը ստիպեց, որ լողալով զովանանք:

Անշուշտ հաճելի էր եղբօրս տունին շրջափակին մէջ գտնուող աւազանին մէջ լողալու որոշումը, սակայն, անհանգստութիւն մը զգալով ստիպուեցայ աւազանէն ելլել եւ ներսը, մահճակալին վրայ երկննալ: Կէս քուն, կէս արթուն մինչեւ երեկոյ եւ գիշեր դիմադրեցի կուրծքի եւ ստամոքսային անհանգստութեանս: Եղբայրս առաջարկեց, որ շտապ օգնութեան (ambulance) բժշկական կեդրոնը տանի զիս, սակայն, մերժեցի: Գիշերուան անքնութեան պատճառով, առաւօտեան քունի անցնելով, արթնցայ կէսօրուայ մօտ: Մինչ այդ բարեկամս՝ Հրանդ Սիմոնեան եկած է զիս ճաշի տանելու:

Եղբորս տուած անհանգիստ ըլլալուս լուրը ցաւով լսելէ ետք մեկնած է:

Տնային միջոցներով թէեւ ցաւերս թեթեւցած էին, սակայն ես եղբորմէն խնդրեցի, որ իմ բանաստեղծ ընկերոջս բժիշկ աղջկան՝ Ծովինար Թէքքէլեանի բժշկական կեդրոնը երթանք, որպէսզի հարգատի աչքով քննէ զիս:

Կէսօրէ ետք ժամը երկուքը անցած հասանք Կլէնտէյլ գտնուող իր բժշկական կեդրոնը եւ քարտուղարին ծանօթացնելով զիս, նստեցանք սպասման սրահին մէջ, սպասելով, որ բժիշկը ընդունի զիս: Աջ կողմս նստած էր շուրջ յիսուն տարեկան, արդիական արդուզարդով տիկին մը, լսելով եղբորս հետ հայերէն մեր խօսակցութիւնը, համարձակութիւն ունեցաւ ինծի հարցնելու առողջական վիճակիս մասին, տալով իր անունը մականունը՝ Տիգրանուհի Սարգիսեան, բնիկ Պարսկաստանցի, Թեհրանէն:

Ես ալ իմ անունս մականունս յայտնեցի, յայտնելով որ Գանատայէն, Թորոնթօ քաղաքէն կու գամ, եղբորս, քոյրերուս եւ անոնց զաւակներուն այցելութեան: Երէկ ծանր ճաշ մը ուտելէ ետք ստամոքսային անհանգստութիւն զգացի եւ եղբորս հետ եկած եմ ընկերոջս աղջկան՝ բժշկուհի Ծովինարին, որպէսզի զիս քննէ եւ պէտք եղած դարմանում կամ դեղ առաջարկէ:

Տիկին Տիգրանուհի Սարգիսեան իմ պատմութիւնս լսելէ ետք, ըսաւ, թէ իմ ունեցածս ոչինչ է եւ շուտով կ'անցնի, իսկ ես... ըսաւ:

- Եղբայրս, ըսաւ, ես եւ ամուսինս Թեհրանէն եկանք նիւթական լայն միջոցներով: Ես դժբախտաբար զաւակ չունեցայ: Ամուսինս երբեք չէր դժգոհեր եւ միշտ կ'աշխատէր զիս երջանիկ պահել: Շինարարական եւ տուներու առուծախով կը զբաղէր եւ իր գործերը մեծ յաջողութիւն եւ անուն ձգած էին շուկային մէջ: Սակայն, մեր ուրախութիւնը երկար չտեւեց: Ամուսինս արկածով մահացաւ: Իր կտակարարը ըլլալովս, դրամատան մէջ ունեցած գումարները եւ կեանքի ապահովագրութենէն (Insurance) առնուած դրամներուն գումարը չորս միլիոն տոլարի կը հասնի: Հիմա, եկած եմ բժիշկին, իր բժշկական դարմանումներուն ենթարկուելէ ետք, անցեալ ամիս քննութենէն ետք, ինծի ըսաւ, որ առաւելագոյնը վեց ամիս կեանք ունիմ: Սիրելի եղբայր, դրամատունը իմ ունեցած չորս միլիոն տոլարը շատ սիրով քեզի տալու պատրաստ եմ, եթէ Աստուած քու առողջութիւնդ ինծի տայ: Ի՞նչ պիտի ընեմ այդ գումարները, եթէ երբեք վեց ամիսէն պիտի մեռնիմ:

Տիկին Տիգրանուհի արցունքը չկրցաւ զսպել այս յայտարարութեանէն ետք, ներողութիւն խնդրելով, որ անձնական առողջութեան մասին խօսելով ինծի տխրութիւն պատճառեց:

Անշուշտ ես ալ յուզուեցայ այս տիկնոջ անցեալ եւ ներկայ կեանքին մասին տեղեկութիւններ ունենալով եւ ուզեցի իրեն կարգ մը մխիթարական խօսքեր ըսել:

- Յարգելի տիկին, ըսի, շատ կը ցաւիմ, որ մահաբեր հիւանդութեամբ մը վարակուած էք եւ բժիշկները ձեզի վեց ամիս միայն ապրելու կեանք սահմանած են: Սակայն, տիկին, բժիշկներուն բժիշկը գոյութիւն ունի եւ կը փափաքիմ, որ անոր ալ դիմես: Այդ բժիշկը՝ Աստուծոյ Որդին՝ Յիսուս Քրիստոսն է, իրեն Աստուածութեան հաւատացողներուն կեանք եւ բժշկութիւն կու տայ: Դիմէ՛ Անոր ամէնօրեայ հաւատքով եւ աղօթքով եւ մանաւանդ ամէն օր կարգա՛ Աստուածաշունչ Մատեանը, Նոր Կտակարանը, ուր պիտի հանդիպիս Քրիստոսի հրաշագործութիւններուն, բուժելով իրեն հաւատացողներուն եւ իրեն դիմողներուն հիւանդութիւնները: Ես քեզի կը թելադրեմ, որ կարգաս Պօղոս Առաքեալի Առաջին Թուղթը ուղղուած Տիմոթէոսին՝ Յորդոր Հարուստներուն, Գլուխ 2. 17-19, ուր կ'ըսուի.-

«Այս աշխարհի մեծատուններուն պատուիրէ՛, որ չհպարտանան եւ յոյս չդնեն սնոտի հարստութեան վրայ, այլ՝ Աստուծոյ վրայ, որ առաւօտէն ամէն ինչ կու տայ մեզի՝ վայելելու համար, պատուիրէ՛ որ բարիք գործեն, բարի գործերով հարստանան, ըլլան առատաձեռն, հաճոյական, իրենց ունեցածէն ուրիշին ալ բաժին հանեն՝ իրենց համար բարի հիմ դնելով հանդերձեալին մէջ, որպէսզի ձեռք բերեն ճշմարիտ կեանքը»:

- Հիմա, յարգելի տիկին, եթէ դուն կը հաւատաս Յիսուսի հրաշագործութիւններուն, հաւատքով աղօթելով խնդրէ՛, որ քեզի բժշկութիւն պարգեւէ, միեւնոյն ատեն քու ունեցած միլիոնաւոր տոլարներէն բաժին հանէ ազգային հաստատութիւններուն, եկեղեցական կառոյցներուն, որբերուն եւ աղքատներուն, որպէսզի բարի հիմ դնես հանդերձեալին մէջ, որովհետեւ, մեռնելու պարագային այդ գումարները հետոջ չես կրնար տանիլ: Քու բարեգործութիւններդ քեզի պիտի անմահացնեն եւ երկնային արքայութեան արժանացնեն:

Խօսքս վերջացուցի կրկին ըսելով. խնդրէ՛ մեր բոլորին Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսէն, որ քու հիւանդութիւնդ բժշկէ: Աղօթէ՛ ամբողջ հաւատքով եւ ամէն օր:

Այս ծանօթացումէն ետք մեր հասցէներու փոխանակում կատարեցինք, խոստանալով արդիական միջոցներով կապուիլ իրարու հետ:

Բժիշկին հանդիպելու կարգս եկած ըլլալով ներկայացայ բժշկուհի Ծովինարին, որուն հետ ծանօթանալու առիթներ ունեցած էի իրենց տան մէջ: Ան հարազատի հոգատարութեամբ քննեց զիս, ապա ըսաւ.

- Ասկից վերջ ծանր (ճոխ) ճաշ ուտելով լողաւազան մի՛ իջներ:

Իմ հարազատներուս այցելութեան թուականէն շուրջ ութ ամիս ետք, իմ հասցէին նամակ մը ստացայ: Պահարանին վրայ ուղարկողին անունն ու հասցէն կար: Զարմացայ, այս տիկինը երկու ամիս առաջ մեռած պէտք է ըլլար: Անձկանօք բացի նամակը, ուր Տիկին Տիգրանուհին կ'անդրադառնար մեր հանդիպումին եւ իմ տուած թելադրութիւններուն, ապա կ'ըսէր.

«Սիրելի բարեկամ, Պօղոս Առաքեալին խօսքը սրտիս շատ խօսեցաւ: Հարստութեանս մեծամասնութիւնը բաժնեցի եւ նուիրեցի ազգային հաստատութիւններուն, եկեղեցիներուն, դպրոցներուն, որբերուն եւ աղքատներուն: Ամէն օր հաւատքով աղօթեցի, որ մեր Փրկիչը իր հրաշագործ զօրութեամբ կեանքս երկարէ բուժելով հիւանդութիւնս:

Վեց ամիս անցած էր: Զէի մեռած: Բժիշկին գացի: Բժիշկը զիս քննելէ ետք քաղցկեղի (cancer) հետք չգտաւ մարմնիս մէջ: Զարմանքով հարցուց, թէ ինչպէ՞ս բուժուեցար, ըսի՝ հաւատքով աղօթեցի մեր Փրկչին եւ բոլոր Սուրբերուն»:

Աստուածային հրաշքը կատարուած էր եւ Սատանան պարտըւած...:

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՆԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ

Պարոն Սարգիս, ախորժակով կը ճաշէր Պէրուլթի Համրա թաղին մէջ գտնուող «Քրէյզի Հորս» կոչուող քաղինօ-ճաշարանին մէջ, լսեց աղմուկ մը քովի սեղանին շուրջը: Թուխ եւ համակրելի պարոն մըն էր, որ հագիւ ճաշը վերջացուցած, կը ջանար համոզել կարստնը, թէ ինք պարկեշտ մարդ մըն է եւ իրեն պատահածը կրնար պատահիլ ոեւէ անձին:

«Մտիկ ըրէ խնդրեմ եւ Աստուծոյ սիրոյն մի պողար», կ'ըսէր ցած ձայնով: Ըսի քեզի թէ խաբեբայ մը չեմ: Պարզապէս կորսընցուցի դրամապանակս:

Կարստնը սակայն, բնաւ տրամադիր չէր ազդուելու յաճախորդին աղաչական ու համեստ կեցուածքէն:

- Գիտենք այդ խաղերը, պարոն, ասանկ բաներ շատ տեսած ենք եւ պողաց...

- Պարոն Եոսէ՛ֆ...

Պարոն Եոսէֆ պէխաւոր, հսկայ մարմնով անձ մը, նստած էր հաշուեսեղանին առջեւ եւ կարծէք չլսեց իր անունը:

Այս անգամ կարստնը աւելի բարձր ձայնով պողաց. Պարոն Եոսէ՛ֆ, այստեղ թիւ չորս սեղանի յաճախորդը չի վճարեր:

Այս խօսքին վրայ, Պրն. Եոսէֆ ոտքի ելաւ, հեռացաւ հաշուեսեղանէն, ոլորեց պէխերը եւ մօտեցաւ թշնամական կեցուածքով մը:

- Ի՞նչ կայ, հարցուց եւ աչքովը չափեց յաճախորդը:

- Չի վճարեր:

- Կը ներէք, ըսաւ խռովքի մատնուած յաճախորդը, փոքր դժբախտութիւն մը պատահած է ինծի: Դրամապանակս մոռցած եմ տունը կամ ճամբան կորսնցուցած եմ: Անունս Իլիաս Ճամուս է եւ ծանօթ եմ շատերուն:

- Իմ ի՞նչ հոգս է, պատասխանեց ճաշարանապետը: Սամի՛ր, ոստիկան մը կանչէ:

Ճաշարանապետին ընթացքը կատղեցուց Պրն. Սարգիսը: Ինչպէ՞ս կարելի է նուաստացնել այսպէս պարոն մը, դրամապանակը տունը մոռցած կամ կորսնցուցած ըլլալու դժբախտութեան համար: Եւ ոտքի ելաւ եւ որոշեց վճարել անծանօթ մարդուն հաշիւը:

- Կը խնդրեմ, պարոն ճաշարանապետ, ըսաւ ան, այսքան աղմուկ մի հանէք ոչինչ բանի համար: Եթէ պարոնը թոյլ կու տայ, ես կը վճարեմ իր հաշիւը եւ ապա կը վերադարձնէ ինծի:

Յաճախորդին աչքերը երախտագիտութեամբ լեցուն, դարձան դէպի իր անծանօթ փրկիչը:

- Օ՛, պարոն, ըսաւ ան, շատ ազնիւ էք: Անարդար ու յիմարական նուաստումէ մը կը փրկէք զիս:

- Խնդրեմ, պարոն, մեծ բան մը չէ. պատասխանեց Պրն. Սարգիս եւ ապա դարձաւ կարսոնին:

- Պարոնին հաշիւը կը բերե՞ս հաճիս:

Ամօթահար ճաշարանապետը պարտք սեպեց բացատրել:

- Կը ներէք վերաբերմունքիս համար, ըսաւ. բայց այսպիսի բաներ յաճախ կը պատահին, ատոր համար ալ կորսնցուցած ենք մեր վստահութիւնը:

- Բայց չէ՞ք տեսներ, պատասխանեց Պրն. Սարգիս ջղայնացած, արտաքին կերպարանքէն չէ՞ք կրնար հասկնալ, որ պատուաւոր անձ մըն է ան:

- Ճիշդ ու ճիշդ այսպիսի պարոններ փորձանք կը դառնան մեր գլխուն, ըսաւ ճաշարանապետը: Չեմ գիտեր, թէ ո՞վ է պարոնը, խաբէբաները ընդհանրապէս լաւ հագուած կ'ըլլան:

Երբ ճաշարանապետը գնաց եւ երբ հեռացաւ կարսոնը, անծանօթ յաճախորդը չէր գիտեր թէ ինչպէ՞ս երախտագիտութիւն յայտնել իր փրկիչին:

- Ի՞նչ ըսեմ ձեզի, ըսաւ, ասանկ բան բնաւ չէր եկած գլխուս: Քիչ մնաց, որ խայտառակ ըլլայի: Շատ երախտապարտ եմ ձեզի:

- Խնդրեմ, պարոն, չարժեք այլեւս խօսիլս:

- Ի՞նչ կ'ըսէք, պարոն, գիտե՞ք թէ ի՞նչ ըսել կեցած տեղդ խայտառակուիք:

- Շատ ազնիւ մէկը կ'երեւիք, ըսաւ Պրն. Սարգիս: Եթէ ես ձեր տեղը ըլլայի, այդ իչուն քիթը՝բերանը կը ջարդէի: Յետոյ կը կանչէի ոստիկան մը, հետս տուն կը տանէի եւ կը վճարէի դրամը: Հապա՞. նման դժբախտութեան մը համար թոյլ կու տայի՞ որ խայտառակուիմ:

Պարոն Սարգիս քանի կը խօսէր, այնքան կը փրփրէր:

- Պատուոյս վրայ կ'ըսեմ քեզի, կը ջարդէի անոր քիթն ու բերանը, ինչպէս շատ ճիշդ կ'ըսէք, պիտի ձգէի՞ որ զիս խայտառակէր այդ սրիկան: Մարդը խոստացաւ, որ կէսօրէ ետք պիտի անցնի եւ վճարէ իր պարտքը:

Մարդը մեկնեցաւ եւ Պրն. Սարգիս շարունակեց իր ճաշը: Գարեջուր մըն ալ խմեց, եւ այն ըոպէին, երբ ձեռքը տարաւ դրամապանակը գտնուող գրպանին, անմիջապէս նկատեց, որ տեղը պարապ է: «Աման», բացազանչեց սարսափով: Ո՛վ երկնաւոր Աստուած, այս ի՛նչ գուգադիպութիւն է, ի՛նչ դժբախտութիւն: Անձկութեամբ սկսաւ խուզարկել աջը, ձախը, առջեւը, ետեւը, բայց դրամապանակը չկար ու չկար: Պաղ քրտինք մը պատեց ճակատը եւ քայքայուեցաւ բարոյական կորովը:

«Հիմա ի՞նչ պիտի ընեմ» մտածեց անմիջապէս: Տունը հեռաձայնէ, դժբախտաբար կինը ճամբորդութեան մէջ է եւ ճաշարանը ճաշելու պատճառն ալ այդ է: Բարեկամներէն մէկո՞ւն հեռաձայնէ: Այո, այս մէկը պիտի ըլլար լաւագոյն լուծումը: Ոտքի ելաւ եւ կարսոնը կանչեց:

- Ո՞ւր է ձեր հեռաձայնը, հարցուց:
- Դժբախտաբար աւրուած է, պարոն, ըսաւ կարսոնը:
- Այստեղ մօտերը ուրիշ հեռաձայն մը չկա՞յ:
- Ինչպէ՞ս թէ չէ: Դուրսը, քիչ անդին կը գտնէք... Կ'ուզէի՞ք ձեր

հաշիւը:

Պրն. Սարգիս սարսուռաց:

- Ո՛չ, գարեջուր մը եւս բեր ինծի:
- Անմիջապէս պարոն...

Կարսոնը հեռացաւ եւ Պրն. Սարգիս օգտուեցաւ մինչեւ գարեջուր խմելիք ժամանակամիջոցին մտածելու համար, թէ ի՞նչ լուծում կրնայ գտնել այս հարցին: Գարեջուրը եկաւ, խմեց, բայց որեւէ լուծում չկրցաւ գտնել: Կարսոնը միշտ շուրջը կը դառնար:

- Պատրատե՞մ ձեր հաշիւը, պարոն...
- Ո՛չ, գարեջուր մը եւս բեր:
- Անմիջապէս, պարոն...

Կարսոնը հեռացաւ, իսկ Պրն. Սարգիս մնացած էր անելի մէջ: Ա՛յ, կրողը տանին, ո՞ւր կորսնցուցած էր դրամապանակը եւ ինչպէ՞ս կը պատահէր, որ այդ միւսին կորսնցուցած պահուն, կը կորսնցնէր ինքն ալ: Հապա ի՞նչ պիտի ըսեր պետաւոր Պրն. Եոսէֆին: Արժանապատուութիւնը գէշ կերպով պիտի թաթխուէր ցեխերու մէջ, եւ ոչ միայն պիտի չի կարենար կռուիլ ու ջարդուփրշուր ընել ճաշարանապետին քիթն ու բերանը, ինչպէս գայրագին կը սպառնար քիչ առաջ, այլ՝ քաջութիւնն իսկ պիտի պակսէր իրեն յարմար խօսքեր գտնելու եւ ինքզինք արդարացնելու համար:

- Ամա՛ն, այս ի՛նչ փորձանք եկաւ գլխուս, կը մտածէր: Այս ի՛նչ սարսափելի բան է եղեր դրամ չունենալը: Փոշի կը դառնաս առանց դրամի: Ինչպէ՞ս կրնաս արժանապատուութիւնդ պաշտպանել, երբ դրամ չունիս: Վա՛յ, վա՛յ, այդ ի՛նչ ուժ ունի դրամը:

Կարսոնը նորէն եկաւ:

- Կ'ուզէ՞ք ձեր հաշիւը...

- Ո՛չ, գարեջուր մը եւս բեր...

- Այո, պարոն...

Այս անգամ սակայն, կարսոնը շեղ ու կասկածոտ նայուածք մը նետեց վրան եւ Պրն. Սարգիս սարսուռաց: Հիմա այլեւս երբ իմած գարեջուրներէն գլուխն ալ սկսած էր դառնալ, բան մը չէր կրնար մտածել եւ ինկած էր յուսահատական վիճակի մը մէջ:

- Կ'ուզէ՞ր՞ք ձեր հաշիւը պարոն...

- Ո՛չ, բեր գարեջուր մը եւս...

Կարսոնը սակայն, այս անգամ «անմիջապէս» չըսաւ:

- Գործս ուրիշին կը փոխանցեմ, պարոն, ըսաւ: Վճարեցէք ձեր հաշիւը եւ ապա շարունակեցէք... Միաժամանակ նայեցաւ անոր վերէն մինչեւ վար: Ու այսպէս, նայուածքը հասաւ մինչեւ սեղա՝ նին ոտքերը:

- Վար ինկած է ձեր դրամապանակը, պարոն, ըսաւ ու ծռեցաւ, գայն սեղանին տակէն վերցնելու համար:

Եթէ դրախտն ալ պարգեւէին Պրն. Սարգիսին, այդքան պիտի չուրախանար: Վերցուց դրամապանակը, որ յայտնօրէն գրպանէն սահած-ինկած էր, վճարեց, առատ նուէր մը տուաւ կարսոնին եւ մըմնջեց ինքնիրեն. «չկայ արժանապատուութիւն առանց դրամի... կրողը տանի անիծեալ...»:

Եւ յաղթական, այլ՝ օրօրուելով դուրս եկաւ այդ ճակատագրական ճաշարանէն:

Պրն. Սարգիս, իր գլխուն եկած այս դժբախտութիւնը յաճախ կը պատմէր իր բարեկամներուն, միշտ աւելցնելով, որ մարդիկ բարիք ընելէ պէտք չէ դադրին, որովհետեւ բարեգործութիւնը Աստուածային պատգամ մըն է:

ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՍԷՐ ԴԷՊԻ ՄԱՅՐԸ

Վասպուրականի թագաւոր Գագիկ Արծրունին (թագաւորած է 908-943): Անի իր եղբօր Գուրգէնին հետ նահանգի տարածքը բաժնուած էին: Ինքը տիրացած է Վասպուրականի հիւսիս ու արեւմըտեան գաւառներուն: Յետագային Վասպուրականին միացուցած է Մոկքը եւ հայկական ուրիշ տարածքներ: Հայաստանը մասնատելու, թուլացնելով նպատակով, Ատրպատականի Կուսակալ Եուսուֆը, 908 թուականին Գագիկ Արծրունին հռչակած է Հայոց Թագաւոր, որով հիմնուած է Վասպուրականի Արծրունիներու հայոց թագաւորութիւնը: Ան հռչակաւոր դարձած է շինարարական գործունէութիւնով: Նորոգած է Ոստանը, Վանը եւ կառուցապատած է Աղթամարը:

Գագիկ Արծրունիի օրով Վանի ծովակին մէջ գտնուող Աղթամար կղզիին վրայ կառուցած է Աղթամար բերդաքաղաքը, որուն պսակը եղած է 915-921 թուականներուն հրաշակերտած Սուրբ Խաչ Եկեղեցին: Տաճարի կառուցողը եղած է Մանուէլ ճարտարապետը: Հանճարաչէն տաճարի պատերուն քանդակուած են դրուագներ Հին ու Նոր Կտակարանէն, Արծրունիներուն տոհմանդամներ, քրիստոնէական հաւատ քարոզող առաքեալներ, Աստուածաշնչական այնպիսի տեսարաններ, որ կարելի է կոչել քարեղէն հայաստանաշունչ: Պատերու վրայ թռչուններու 42 քանդակներ, որսորդական յաղթանշաններ, խաղողական խնձոյք եղնիկներու եւ այծեամներու փախուստ, յովազներու հետապնդում: Տաճարի պատին եկեղեցիին մանրակերտը ձեռքին Գագիկ Արքան է: Քանդակուած են նաեւ արքայի մայրը՝ Սոֆի իշխանուհին եւ կինը՝ Մլքէ թագուհին:

Թագաւորներ կան, որոնք միայն իրենց անունը կը ձգեն: Թագաւորներ ալ կան, որոնք սերունդներուն կ'աւանդեն ազգին յարատեւելու աւիշ ներարկող վսեմափայլ հրաշալիքներ: Այդպիսի հրաշալիք է Գագիկ Արծրունիի թագաւորութեան օրով կառուցուած Աղթամարի Սուրբ Խաչ եկեղեցին:

Կը պատմուի, որ Վասպուրական Գագիկ թագաւորի թագաւորութեան շրջանին, Վան քաղաքի Այգեստան շրջանին մէջ կ'ապրէին աղքատ ընտանիք մը՝ մայր մը երեք մանչ զաւակներով, որոնց հայրը արկածով մեռած է, խոր թշուառութեան մատնելով իր կինը ու զաւակները:

Այս բոլորը կարծես չէին բաւեր, վրայ հասաւ այրիացած մօր հիւանդութիւնը: Տղաքը բժիշկ կանչեցին: Բժիշկը քննեց եւ գրեց պատշաճ դեղագիր մը, յանձնարարելով, որ շուտով գրուած դեղերը դեղարանէն բերեն, այլապէ, ուշանալու պարագային, իրենց մօր կեանքը վտանգի տակ է:

Տղաքը վազելով գացին քաղաքին մէջ գտնուող դեղարանը եւ դեղագործին պատմելով իրենց մօր առողջական վիճակը, խնդրեցին որ բժիշկին գրած դեղերը շուտով պատրաստէ, որպէսզի իրենց մայրը առողջանայ:

Բժիշկը դեղագիրը առնելով տղոց ըսաւ, թէ շուտով դեղը պատրաստ կ'ըլլայ, եթէ 5000 դրամ կանխիկ վճարում կատարեն: Տղաքը խնդրեցին ապառիկ վճարումով դեղը ունենալ, որպէսզի իրենց մայրը շուտով առողջանայ, սակայն դեղագործը համաձայն չեղաւ:

Տղաքը դեղագիրը առին եւ գացին, ուրիշ դեղարաններ, բայց ոչ ոք համաձայն եղաւ ապառիկ դեղ տալ, ինչ որ ալ ըլլան տրուած պատճառաբանութիւնները: Եղբայրները յուսահատեցան, քանի որ անկարելի էր օգնել իրենց հիւանդ մօրը: Դժուարին կացութեան մը մէջ էին: Ինչպէ՞ս եւ որմէ՞ պիտի գտնէին 5000 դրամ, որպէսզի փրկեն իրենց մօր կեանքը, որպէսզի իրենց հայրը կորսնցնելէ ետք, այս անգամ մօր կողմէ ալ որբ մնալը չդատապարտուէին:

Այդ օրերուն Վանի մէջ յաճախադէպ դարձած էին աւազակային դէպքերը, երկիւղալի մ'ընտրութեամբ ստեղծելով քաղաքի բնակչութեան մօտ, որոնք իրենց կեանքին եւ ունեցածին ապահովութեան համար կը դիմէին պատշաճ նախարարութեան եւ թագաւորին:

Թագաւորը գայրացած տասը հազար դրամ խոստացաւ անոր, որ պիտի ձերբակալէր այդ աւազակներէն մէկը:

Խոսրով, այդ էր երէց զաւկին անունը, ըսաւ իր երկու եղբայրներուն՝ Տիրանին եւ Արամին:

«Եղբայրներ, որպէսզի կարենանք տասը հազար վարձատրութիւնը ստանալ եւ մեր մօր դեղերը գնել, կապեցէք զիս եւ յանձնեցէք դատարան, իբրեւ ահաւոր աւազակներու գլխաւորը»:

Փոքր եղբայրը չհամաձայնեցաւ: Ամէն մէկը ուզեց, որ ինք փոխարինէ մեծ եղբայրը եւ զինք յանձնէ դատարան:

«Չէ որ մայրիկին համար է, զիս կապեցէք եւ դատարան յանձնեցէք ըսին միջնեկն ու կրտսերը: Վերջապէս համաձայնեցան վիճակ քաշել: Բախտը ինկաւ կրտսերին՝ Արամին»:

Երկու եղբայրներ կապեցին Արամին եւ յանձնեցին դատարան: Դատարանը երկար հարցաքննելէ ետք, հրամայեց շղթայել ու նե-

տել զայն ամենածանր յանցաւորներու յատուկ բանտը, իսկ երկու եղբայրներուն տուլա խոստացուած նուէրը:

Երկու եղայրները արագօրէն մեկնեցան, վճարեցին դեղարանին, գնեցին հաւ եւ հաւկիթ, զանազան կանաչեղէններ եւ պտուղներ, վաճեցին իրենց մօր մօտ, այն խոր համոզումով, որ պիտի կարենան իրենց հիւանդացած մայրը փրկել:

- Այս բոլորը բաւական սուղ են, տղաքս, ուրկէ՞ առիք զանոնք: Որմէ՞ բերիք ինծի համար գրուած դեղագրին եւ այս ուտեստեղէններու դրամները, հարցուց մայրը:

Տղաքը չկրցան գտնել որեւէ արդարացուցիչ ատասխան:

- Գողցած չըլլա՞ք, հարցուց մայրը:

- Ո՛չ, մենք պատուաւոր ենք, ըսին տղաքը:

- Չեմ հաւատար ձեզի, ըսէք ուրկէ՞ բերիք դրամը՝ դեղը եւ ուտելիքները գնելու համար: Յետոյ, ո՞ւր է ձեր եղբայրը՝ Արամը:

Երկու եղբայրները անկարող եղան ծածկելու իրողութիւնը եւ պատմեցին իրենց մօր: Բայց անիկա գոհ չմնաց: Մերժեց ընդունիլ դեղերն ու սնունդը եւ ըսաւ.

- «Կը նախընտրեմ անօթութէնէ եւ ծարաւէ մեռնիլ, քան դարմանուիլ իմ անմեղ զաւկիս արիւնով»:

Տղաքը ի գուր բացատրեցին թէ իրենցմէ ամէն մէկը պատրաստ է գոհուելու իրենց կրտսեր եղբօր տեղը: Մայրը շարունակեց պահանջել իր զաւկին ազատութիւնը: Խոսրով եւ Տիրան շատ ցաւեցան, որ չեն կրնար ազատել իրենց եղբայրը, կամ գոնէ տեսնել զայն:

Այդ օրերուն Վանի մէջ դրամով կարելի էր բանալ բոլոր դռները: Երկու եղբայրները բանտին ծեր բանտապահը կաշառեցին եւ մտան ներս՝ տեսնելու համար իրենց եղբայրը: Գրկեցին զայն եւ աչքերնին լեցուած արտասունքով ըսին, թէ մայրիկը մերժեց դեղերը ընդունիլ, հետեւաբար, իր գոհաբերութիւնը ոչ միայն անօգուտ է, այլեւ կը ծանրացնէ անոր վիճակը:

Այս խօսքին վրայ արտասուեց Արամը:

Ծեր բանտապահը, որ ունկնդրած էր ամբողջ խօսակցութեան, անկարող եղաւ զսպել իր արցունքները, գնաց դատաւորին եւ պատմեց եղելութիւնը:

Այս հերոսական սէրը դէպի մայրը ցնցեն դատաւորը, ան հրամայեց իր մօտ բերել բանտարկեալը: Նախ ոչինչ ըսաւ Արամին, բայց երբ դատաւորը անոր հաղորդեց, թէ տեղեակ է բանտին մէջ իրեն եղբայրներուն միջեւ եղած խօսակցութեան, Արամ խոստովա-

նեցաւ ամէն ինչ, թէ ինչո՞ւ եւ ի՞նչ նպատակով երեք եղբայրներ ո՞րոշած էին դատաւորին յանձնել իրենց կրտսեր եղբայրը՝ Արամը, որպէսզի աւագակապետին համար խոստացուած գումարով իրենց մօր դեղ գնեն եւ առողջացնեն:

Գատաւորը կառավարիչին պարզեց խնդիրը եւ բանտարկուած Արամ ազատ արձակուեցաւ:

Դէպքին տեղեկացաւ նաեւ Գագիկ Արքան, որ շատ յուզուեցաւ եւ հրամայեց երեք եղբայրները վարձատրել Վասպուրականի թագաւորութեան ամենամեծ շքանշանով եւ ամէն մէկուն տուաւ պետական բարձր պաշտօններ: Իսկ տղոց հիւանդ մայրը բուժուեցաւ պետական դրամով, միեւնոյն ատեն անոր թոշակ կապեց մինչեւ մահ:

Եւ այսպէս, որդիներուն ծնողասիրութիւնը գնահատուեցաւ եւ վարձատրուեցաւ հայոց թագաւորին կողմէ, գնահատուելով նաեւ անոնց զոհաբերութեան ոգին՝ իրենց մօրը հանդէպ:

Այրիավանք - Գեղարդ (12րդ դար)

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՌԻՍՈՒՑՈՒՄ ՕԴԱՆԱԻՆ ՄԷՁ

Ազգասիրութեան, հայրենասիրութեան եկեղեցասիրութեան եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան գաղափարաբանութեան զգացումները Մասնոյ պաշտելի լեռներէն՝ Ծովասարէն, Գրգուռէն, Մարութասարէն եւ Հայ Ֆետայիներու գործունէութեան մասին հօրս ազատատենչ արիւնին եւ իր ականատեսի վկայութիւններուն միջոցաւ փոխանցուած ըլլալով իմ արիւնիս ու մտածումներուս, ծնած օրէս՝ ժառանգած օրէս ժառանգելով այդ բոլորը, մանաւանդ ապագային, հօրս կողմէ պատմուած Մասնոյ ապստամբութիւններուն եւ Ֆետայիներու կռիւններուն մասին, հօրս ազգականներէն առիւծասիրտ Ֆետայիներ՝ Սպաղանաց Գալէի, Մակարի, խմբապետ Յակոբի եւ այլ Ֆետայիներու սիրագործութիւնները, ինչպէս նաեւ Մասնոյ քաջ եւ հայրենասէր ժողովուրդի մղած պատուի, ազատութեան եւ ինքնապաշտպանութեան կռիւնները թրքական բանակներու արշաւանքներուն եւ քրտական կրօնամոլ եւ թուրք կառավարութեան հովանաւորութիւնը վայելող հայատեաց աշիրաթներուն դէմ, իմ մէջս ստեղծած են Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան միջոցաւ ծառայել Հայ ժողովուրդին:

Այնուհետեւ, Հալէպի Ազգային Սահակեան Վարժարան յաճախած օրերէս մինչեւ շրջանաւարտ ըլլալու 1941 թուականը, այդ ոգին մէջս աւելի շօշափելի կերպարանք առաւ ազգային ազատատենչ ոգիով տոգորուած, Հայոց Մեծ Եղեռնէն հրաշքով փրկուած հայորդիներուն գաւակներուն հայեցի դաստիարակութեան նուիրուած ուսուցիչներ եւ տնօրէններ՝ Շաւարշ Մակարեանի, Կարապետ Իւլիւպէյեանի, Եղուարդ Տասնապետեանի, Նափուլէոն (Սիսակ) Հազրոյեանի, Օննիկ Սարգիսեանի, Սարգիս Չուլճեանի, Պարգեւ Մսրեանի, Սարգիս եւ Ազատ Եափուճեաններու շունչին տակ, ազգային ոգիով դաստիարակուելով, որոշեցի հետեւիլ հօրս հայրենասիրական եւ ազգասիրական գաղափարներուն, ծառայելով Հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցիին եւ ազգային զանազան միութիւններուն:

Ֆրանսական բանակին շուրջ երեք տարի ծառայելէ ետք, 1946-ին հրաժարեցայ, հօրս թախանձանքներուն հետեւանքով, Հայաստան ներգաղթելու համար, Հայաստան ներգաղթելու պատիւին չարժանացանք գաղափարական պատճառներով:

Բանակէն վերադարձիս, որպէս գրաշար, նախ աշխատեցայ Հայ Ուսուցչական Միութեան «Սեւան» տպարանին մէջ, որուն ղեկավարն էր մեր հայրենակիցը՝ Սիմոն Սիմոնեան, ապա, նախ «Արեւելք» օրաթերթի տպարանը, ապա, Անդրանիկ Մառուկեանի «Նայիրի» տպարանը, մինչեւ 1949:

1950-1951 տարեշրջանի, Սուրիոյ Ռազգա քաղաքի Նուպարեան Վարժարանի տնօրէնութիւնը վարելէ ետք, վերադարձայ «Արեւելք» օրաթերթի գրաշարութեան, **1951-1961** վարելով գրաշարութեան եւ այլ պաշտօններ, միեւնոյն ատեն աշխատակցելով թերթին բանաստեճութիւններով, յօդուածներով եւ թղթակցութիւններով:

Մեր ղեկավարներուն կողմէ տրուած դասախօսութիւններով, թերթերով եւ գիրքերով պատմուած յօդուածներով եւ գրութիւններով տեղեկացայ հայ ժողովուրդին դէմ թուրք պետութիւններու կատարած ցեղասպանութեան, Սարտարապատի, Ղարաքիլիսայի եւ Բաշապարանի ճակատամարտներով, **28 Մայիս 1918-ի** Հայաստանի Հանրապետութեան ստեղծումին, Ռուսական համայնավարութեան ուժերուն կողմէ Հայաստանի անկախութեան տապալումին եւ **2 Դեկտեմբեր 1920** թուականին, Հայաստանի կառավարութեան հայ համայնավարներու փոխանցումին, **18 Փետրուար 1921-ին**, համայնավար վարչաձեւին դէմ կատարուած հայ ժողովրդային ապստամբութեան եւ ի վերջոյ համայնավար ուժերու կողմէ կրկին Հայաստանի գրաւումին եւ Հայաստանի պետական եւ գինուորական անձնակազմներու համայնավարներու կողմէ աքսորի, հայ եկեղեցականներու եւ հայ եկեղեցիներու դէմ եղած հալածանքներուն ու հայ ժողովուրդի տառապանքներուն՝ համայնավարութեան կողմէ:

Հայ ժողովուրդի ազգային զգացումներուն՝ ազատ եւ անկախ ապրելու, միացեալ Հայաստանի հողին վրայ ապրելու եւ գոյատեւելու արդար իրաւունքը ոտնակոխ թուրք պետութեան եւ համայնավար իշխանութիւններու դէմ մէջս պայքարելու զգացում մը ստեղծած ըլլալով, Հալէպի «Արեւելք» օրաթերթին մէջ համայնավար, անկրօն եւ ազգային զգացումներ խափանող ու պատժող վարչաձեւին դէմ յաճախ քննադատական յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ կը գրէի:

Ոճրագործ եւ բռնակալ Ստալինի մահուընէ ետք, հետզհետէ բարեկարգութիւններ կատարուեցան Խորհրդային Միութեան մէջ եւ թոյլ տրուեցաւ անձնական ներգաղթի եւ զբօսաշրջկութեան:

1970-ական թուականէն սկսեալ, հայկական գաղութներէ բազմաթիւ հայրենակիցներ սկսան ճամբորդել դէպի Հայաստան: Գա-

ցողներէն շատեր, իրենց ազգականները տեսնելու առաջադրու-
թեամբ գացին-եկան Հայաստան իրենց անձնական ծախսով: Ու-
րիշներ, իրենց ազգականները եւ հայրենիքը վայելելու նպատակը
իրագործեցին Հայաստանի մէջ արժէք ունեցող եւ փնտռող ա-
ռարկաներ տանելով եւ ծախելով ու այդ ձեւով իրենց երթեւեկի
ծախսերը ապահովելէ ետք, որոշ գումար մըն ալ իրենց շահ կը
մնար: Իսկ կարգ մը «հայրենասէրներ», նման ապրանքներ տանե-
լով եւ ծախելով, իրենց երթեւեկի ծախսերը կը հոգային եւ Հայաս-
տանէն արգիլուած ապրանքներ, մետաղներ եւ գոհարեղէններ բե-
րելով, մեծ գումարներու տէր կ'ըլլային: Անոնցմէ մաքսանենգու-
թենէն անցնիլ փորձող անձեր երբեմն կը ձերբակալուէին եւ կը
բանտարկուէին Հայաստանի մէջ, կորսնցնելով իրենցմէ բռնա-
գըրաւուած արգիլուած եւ արժէքաւոր ապրանքները:

Շատեր մեր ազգականներէն, բարեկամներէն եւ ծանօթներէն ա-
ռեւտրական այս շահաւոր, բայց վտանգաւոր ճամբայէն երթեւեկե-
լով, Հայաստան կեցութեան եւ երթեւեկի ծախսերը ապահովելէ
զատ, շօշափելի գումարներու տիրացան:

Մանկութենէս Հայաստանը եւ հոն, Սասունէն հրաշքով Հայաս-
տան հասած իմ հարազատներս, հօրս հօրեղբայրներու զաւակները
տեսնելու փափաքը միշտ ունեցած եմ, սակայն, ինչպէս կ'ըսեն՝ պա-
տուաւոր, առանց վաճառականութեան: Երթեւեկի ծախսերը հոգա-
լու նիւթական միջոցներու չգոյութեան պատճառաւ հայրենիքը
տեսնելու կարօտով կ'այրէի:

Միեւնոյն ատեն կը վախնայի, որ համայնավարութեան եւ Հա-
յաստանի իշխանութիւններուն դէմ գրած քննադատութիւններուս
ծանօթ Հայաստանի չէկայի գործակալները, ապրանքները քննելու
ատեն, զիս ձերբակալելու պատճառներ կրնան գտնել, Հայաստան
ուխտագնացութիւնս ցաւագնացութեան վերածելով:

Վերջապէս, 70 տարի Հայաստանի վրայ իշխող Խորհրդային
Միութիւնը տապալեցաւ եւ Հայաստան վերանկախացաւ 21 Սեպ-
տեմբեր 1991-ին: Այդ թուականէն սկսեալ, հազարաւոր հայ ընտա-
նիքներ, համայնավար լուծին տառապանքները վայելելէ ետք, ա-
ռիթը գտան հեռանալու հայրենիքէն, փոր մը հացի համար, հաստա-
տուելով Ռուսիա, Ամերիկա, Գանատա եւ Եւրոպական երկիրներ:

Իսկ ուրիշներ, հայրենապաշտ եւ ազգային ոգիով մեծցած եւ
ապրած հայեր, «Դէպի Երկիր» Դաշնակցութեան կոչին ունկնդիր,
ներգաղթեցին եւ հաստատուեցան Հայաստան, իրենց գիտութիւնը,

արուեստը, արհեստը եւ նիւթական միջոցները նուիրելով հայրենիքի բարգաւաճումին:

Հայրենիքի ազատութիւնը եւ իմ նիւթական միջոցներս թոյլատրեցին, որպէսզի որոշեմ արմատներուս հետքերով երթալ Հաստատան եւ ճանչնալ մանկութենէս ի վեր երազած հայրենիքս, ուր հաստատուած ազգականներուս հետ թէեւ կը նամակցէի, սակայն, զիրար ճանչնալու եւ մեր հարազատի զգացումներով իրար վայելելու առիթներ չէի ունեցած:

Որոշ պատրաստութենէ ետք, **5 Սեպտեմբեր 1997**, երեկոյեան ժամը **6:40**-ին, **KLM 747 Boeing 300** օդանաւով ճամբայ ելանք եւ տեղական ժամով, առաւօտեան ժամը **7:45**-ին հասանք Ամսթերտամ: Նկատի ունենալով, որ Թորոնթոյի եւ Ամսթերտամի ժամերու տարբերութիւնը **6** ժամ է: Ամսթերտամի օդակայանին մէջ կը տիրէր ճամբորդական եռուզեր: Արեւը ծագած էր:

Ինը ժամ Ամսթերտամի օդակայանին մէջ թափառելէ ետք, երեկոյեան ժամը **5:30**-ին, երեւցաւ հայկական օդանաւը Հայաստանի պետական դրօշի՝ կարմիր, կապոյտ, նարնջագոյն գոյներով եւ **ARMENIAN AIRLINES** մակագրութիւնով:

Աչքերուս չէի հաւատար: Փառք կու տայի Աստուծոյ, որ մանկութենէս ի վեր հոգեկան հայրենիքի սիրով ապրելէ ետք, Ազատ եւ Անկախ Հայրենիք մը ունենալով բախտը ունեցանք, որ առիթ տուաւ ինձի ուխտաւորութեամբ հայրենիք մեկնելու, միեւնոյն ատեն հօրս հարազատները եւ անոնց ընտանիքները տեսնելու, որոնք Սասնոյ Տալուրիի գաւառի Սպաղանք գիւղէն, **1915**-ի Եղեռնէն հրաշքով եւ ինքնապաշտպանական կռիւներ մղելով թրքական զօրքերուն եւ քրտական ակազակներու դէմ, ռուսական եւ հայ կամաւորական բանակներու հետքերով հասած էին Արեւելեան Հայաստան եւ իրենց ապրելու տարածքը ստեղծած էին Ռուբէն Փաշայի հրամանով եւ Սասունցի խմբապետ՝ Մուշեղի հրամանատարութեամբ եւ ղեկավարութեամբ Արագածի փէշերուն, մաքրագործելով թաթարազերի հայատեաց բնակչութիւնը, որոնք տարիներ առաջ իրենց ոչխարներով եկած էին եւ տեղաւորուած հայկական այդ հողամասերուն վրայ:

Հայկական **TU 154 B2** (Թոփոլեւ) օդանաւը մուտք գործեցի խաչակնքելով եւ Աստուծոյ փառք տալով, որ իմ առաջին ճամբորդութիւնս Ամսթերտամէն Երեւան բախտը կ'ունենամ ճամբորդելու հայկական օդանաւով:

Օդանաւը կ'իսով լեցուած էր մեծամասնութեամբ հայ ճամբորդներով, մաս մը ինծի պէս, որպէս ուխտաւոր Հայաստան մեկնող, ուրիշներ՝ Հայաստանցիներ, որոնք արտասահման գաղթած ըլլալով, իրենց ծնողներուն եւ ազգականներուն տեսութեան համար եկած են Միացեալ Նահանգներու հայաբնակ գնահարկ քաղաքներէն: Կային նաեւ օտարազգի ճամբորդներ, որոնք գործով կամ զբօսաշրջիկութեամբ Հայաստան կ'երթային:

Հայկական այս օդանաւին մէջ բախտը ունեցայ աթոռակից ըլլալու գեղեցիկ օրիորդի մը, որուն հետ ծանօթանալու առիթ ստեղծուեցաւ ճամբորդութեան ընթացքին, երբ օդանաւի հայ հիւրընկալները մեզի հրամցուցին հայկական ճոխ ճաշեր եւ խմիչքներ:

Օրիորդը ըստ երեւոյթին գինի խմելու սովորութիւն չունենալով, փոքր շիշով գինին ինծի հրամցուց եւ այդ պատճառով, քաղաքավարական խօսակցութիւններէ ետք, անգլերէն եւ Ֆրանսերէն լեզուներով փորձեցի հասկնալ իր ինքնութիւնը եւ Հայաստան այցելութեան շարժառիթը:

Օրիորդը ըսաւ, որ ինք ծնունդով Հոլանտացի է եւ մաս կը կազմէ «Բօխչկներ Առանց Սահմանի» բժշկային միջազգային կազմակերպութեան: Մասնագիտութեամբ դայեակ է եւ ղրկուած է աշխատելու Հայաստանի Տաւուշի շրջանի Բերքաբեր, Այգեհովիտ, Դիտաւան, Մովսէս, Ակնաղբիւր գիւղերը, կեդրոն ունենալով Բերդ գիւղաքաղաքը, նպատակ ունենալով օգտակար դառնալու հայ մայրերուն ապահով եւ առողջապահական միջոցներով զաւակներ ունենալու համար, որպէս մարդկային օգնութիւն հայ մայրերուն իրենց կազմակերպութեան կողմէ, ապա, տուաւ իր այցեքարտը, որուն վրայէն կարդացի մականունը եւ Հոլանտայի եւ Պելճիքայի հասցէները:

Օրիորդը կը կոչուէր Jisemarysol Ferket:

Ճամբու ընթացքին մեր բոլոր խօսակցութիւնները սկսան զիրար ճանչնալու, ապա, ան անդրադարձաւ «Բօխչկներ Առանց Սահմանի» կազմակերպութեան առաքելութիւններուն շուրջ աշխարհի կարիքաւոր բազմաթիւ երկիրներու մէջ: Ան աշխատած է Ափրիկէի Կինէ եւ այլ երկիրներու մէջ եւ այս անգամ կը ղրկուի Հայաստան:

Հայաստանի եւ մանաւանդ Տաւուշի շրջանի գիւղական շրջաններուն մէջ անգլերէն եւ Ֆրանսերէն թարգմանիչներ գտնելու դժուարութեան մասին խօսելով, առաջարկեց հայ ժողովուրդի

պատմութեան եւ հայերէն լեզուի շուրջ տեղեկութիւններ եւ ծանօթութիւններ փոխանցել իրեն:

Խանդավառուած ինծի եղած առաջարկէն, նախ ամփոփ գիծերուն խօսեցայ հայ ժողովուրդի ծագումէն մինչեւ ներկայ օրերը, ընդգծելով, որ հայ ժողովուրդը առաջին ժողովուրդն է, որ **301** թուականին պետականօրէն ընդունած է քրիստոնէութիւնը եւ **404** թուականին Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին կողմէ հայերէն գիրերը, որ կը բաղկանայ **38** տառերէ, որոնցմէ կարելի է արտայայտել հայերէն լեզուի բոլոր հնչիւնները:

Հայերէն դասը սկսանք հայերէն գիրերու ծանօթացումով, գրելով պարզ եւ գլխագիր տառեր, ապա ամէն օր գործածուող գոյականներ, ածականներ, բայեր, եւայլն:

Սկսայ արտասանել եւ թարգմանել հայր, մայր, քոյր, եղբայր, մօրաքոյր, հօրաքոյր, հօրեղբայր, հաց, ջուր, ճաշ, նախաճաշ, հրամայէ, բարի լոյս, բարի կէսօր, բարի իրիկուն, բարի գիշեր, գիշեր բարի, եկուր, գնա, սիրելիս, անունդ ի՞նչ է, եւայլն, եւայլն: Այս բոլորը մինչեւ հասնինք Երեւանի Զուարթնոց օդակայանը: Ամսթերտամէն մինչեւ Երեւան, չորս ժամուան տեւողութեամբ հայերէն ուսուցումը Հայաստանեան օդանաւին մէջ, ուր հասանք **6 Սեպտեմբեր 1997**, գիշերուան ժամը **12:00**-ին:

Մինչ այդ, Հոլանտացի հայերէն աշակերտուհիս, որուն հայերէնի եւ հայոց պատմութեան դաստիարակը դարձած էի Ամսթերտամէն Երեւան **3600** քիլոմետր ճամբորդութեան ընթացքին, իրարու ծանօթանալով, բարեկամանալով, խոստացանք մեր բարեկամութիւնը պահել նամակագրութեամբ:

Հայաստան մուտքի վիզաս, Օթթաուայի Հայաստանի դեսպանատունէն առած ըլլալով, շատ դիւրութեամբ, նոյնիսկ առանց պայուսակներուս խուզարկութեան դուրս ելայ մաքսատունէն: Մինչ այդ, դուրսը, դիմաւորողներու մէջ տեսայ երիտասարդ մը, որ բարձրացուցած էր Հոլանտայի օրիորդին անունը կրող պաստառը:

Հաճելի ճամբորդութիւն մը ունեցայ հոլանտացի օրիորդին հետ, եւ, նոյնիսկ չգագի հինցած օդանաւին ակոսներուն անհանգըստութիւնը եւ օդանաւին անհաճոյ թրթռացումները:

28 օր մնացի Հայաստան, ուր վայելեցի ազգականներուս հիւրընկալութիւնը՝ Երեւանի եւ Սասունցիներէ բնակուող Նոր Արտագերսի, Վերին Բարձրաբերդի, Ներքին Սասնաշէնի, Կաթնաղբիւրի, Աշնակի, Թալինի եւ այլ գիւղերու մէջ: Այցելեցի Հայաստանի բոլոր տեսարժան վայրերը, էջմիածին, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս

Գարեգին Ա.-ին, Մատենադարան, պատկերասրահ, Միժեռնակաբերդ, Սեւան եւ Արցախի Գանձասար Վանք, Ստեփանակերտ, Շուշի եւ ազատագրուած կարգ մը տարածքներ:

Հայաստանէն Թորոնթօ վերադարձիս, երկար ատեն ապրեցայ Հայաստանէն ստացած տպաւորութիւններու եւ զգայնութիւններու յաճախանքով: Չէի մոռցած հոլանտացի աշակերտուհիս՝ Օրիորդ **Ferket-ը, սակայն չէի յուսար, որ օրին մէկը իրմէ նամակ մը կրնամ ստանալ, հակառակ իր խոստումին:**

Բայց պատահեցաւ անյուսալին: 1997-ի վերջաւորութեան, նամակ մը ստացայ Հայաստանէն: Պահարանին երեւոյթէն կարծեցի, որ իմ ազգականներէս ղրկուած է պահարանը, աչքերուս չէի հաւատար, կարդալով գրողին անունը:

Ահաւասիկ նամակին բովանդակութիւնը:

«Յայերէնի առաջին ուսուցիչս՝
Սիրելի Պարոն Գրիգոր Յոթոյեան,

Յայերէն լեզուով կը գրեմ քեզի իմ քեզի խոստացած առաջին նամակս, շնորհատրելով քեզ եւ ընտանիքդ մօտակայ զոյգ տօներուն՝ Նոր Տարին եւ Սուրբ Ծննդեան առթիւ, քեզի մաղթելով առողջութիւն եւ արեւատութիւն:

Օղանաւին մէջ ծանօթացտանք իրարու եւ քու միջոցաւ ծանօթացայ հայ ժողովուրդի անցեալի եւ ներկայի պատմութեան, ինչպէս նաեւ հայերէն լեզուի տառերուն եւ խօսակցական կարգ մը անհրաժեշտ բառերու, որոնք տետրակիս մէջ արձանագրած էի օղանաւին մէջ քու դասաւանդութեանդ ընթացքին:

Յայաստան, Տաւուշի մարզին մէջ իմ մասնագիտական աշխատանքներու առընթեր, հայերէն լեզուի դասագիրքեր ձարեցի եւ ինքնագարգացումով հայերէ գրել կարողալ սորվեցաւ եւ ժողովուրդին հետ սկսայ հայերէն խօսիլ:

Յայերէն լեզուն եւ հայ ժողովուրդը սիրելիս պատճառ եղաւ, որ կապուիմ Բերդ գիւղաքաղաքի երկրորդական վարժարանի տնօրէնին, որ նաեւ իմ հայերէն լեզուի երկրորդ ուսուցիչս եղաւ: Այդ դասաւանդութիւնները պատճառ դարձան, որ զիրար սիրենք եւ ամուսնանանք:

Ներկայիս ունիմ իմ հայկական տունս եւ հրաժարելով «Բժիշկներ Առանց Սահմանի» կազմակերպութենէն, կը շարունակեմ իմ մասնագիտութիւնը ի գործ դնել Տաւուշի շրջանի հայ մայրերուն:

Կեանքի այս փոփոխութիւնը կը պարտիմ իմ բախտիս եւ յատկապէս քեզի, որ բարի եղար հայկական օղանաւին մէջ ինձի հայերէն լեզուն սորվեցնել փորձեցիր, որուն հետեւանքով ես Տաւուշի մէջ անլի սիրեցի հայ լեզուն եւ հայ ժողովուրդը եւ ամուսնանալով հայ ուսուցիչի մը հետ, հոգով եւ սրտով հայացայ:

Կը յուսամ, որ յաջորդ Հայաստան գալուդ կ'այցելես մեզի, Բերդ գիւղաքաղաքի մեր տունը»:

Սիրով՝

Ճիսիմարիտլ Ֆիրքէթ Մանուկեան

Ծանօթ.- Վերոյիշեալ նամակի ուղղագրութիւնը եւ լեզուն իմ կողմէս փոխուած է մեսրոպեան ուղղագրութեան եւ արեւմտահայերէնի:

Գ. Հ.

Նամակին պատասխանը աճապարանքով գրեցի, շնորհաւորելով իր ամուսնութիւնը, ինչպէս նաեւ Նոր Տարին եւ Ս. Ծնունդը, մաղթելով երջանկութիւն եւ բարի օրեր:

ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՒՈՐԸ

Կիլիկեան Հայաստանի Հեթում Առաջին Թագաւորը թագաւորած է 1226-1270 թուականներուն: 1226 թուականին ամուսնացած է Լեւոն Մեծագործի դուստր՝ Զապէլի հետ եւ հռչակուած Հայոց թագաւոր:

Հեթում Առաջինին գահակալումով հիմնադրուած է Հեթումեան գահատոհմը: Մինչեւ Հեթումի եւ Զապէլի չափահաս դառնալը, տէրութիւնը ղեկավարած է Հեթումի հայրը՝ Կոստանդին Պայլը:

Հեթում Առաջինի ժամանակ, Կիլիկեան Հայաստանը տնտեսական ու մշակութային մեծ վերելք ապրած է: 1254 թուականին, Հեթում Առաջին մեկնած է Մոնկոլիայի մայրաքաղաք՝ Կարակորում եւ բարեկամական դաշինք կնքած Մոնկոլեան Կայսրութեան հետ: Այդ դաշինքի շնորհիւ, Կիլիկեան Հայաստանը ոչ միայն զերծ մնացած է Մոնկոլեան ասպատակութիւններէն, այլեւ՝ Մոնկոլներու զինակցութեան ամրապնդած է միջազգային դիրքը:

Հեթում Առաջին Թագաւորը իմաստութեամբ վարած է Կիլիկեան Հայաստանի թագաւորութիւնը: Անգամ մը իմաստասէրներէն մէկը Հեթումին այսպիսի հարց տուած է.-

- Արքա՛, կ'ըսեն որ դուն եւ Զապել Թագուհին երջանիկ ամուսիններ էք, իրա՞նք է այս խօսակցութիւնը:

- Այո, պատասխանած է Հեթում թագաւոր:

- Ո՞րն է ձեր երջանկութեան գաղտնիքը, հարց տուած է իմաստասէրը:

- Փոխադարձ սէրը, երբ կը սիրես անձնուիրաբար, այդ պարագային Աստուած զօրավիգ կը դառնայ քեզի, պատասխանած է Հեթում թագաւորը:

Կիլիկեան Հայաստանի Թագաւոր Հեթում Առաջին, սովորութիւն ունէր կերպարանափոխուելով պտտիլ իր երկրին զանազան քաղաքները, իմանալու համար, ինչպէս նաեւ տեսնելու, որ իր սահմաններուն մէջ ժողովուրդը ինչպէ՞ս կ'ապրի:

Եւ օր մը, Հեթում Առաջին ցանկացաւ իմանալ թէ ճի՞շդ է այն տեղեկութիւնը, որ իր երկրի քաղաքներէն՝ Ատանայի մէջ կայ արդար դատաւոր մը, որ միանգամէն կ'իմանայ ճշմարտութիւնը եւ իրմէ ոչ մէկ խաբեբայ չի կրնար խուսափիլ:

Թագաւորը ծպտուեցաւ վաճառականի հագուստով եւ հեծնելով ձին գնաց Ատանա քաղաքը, ուր կ'ապրէր դատաւորը, հանդարտօրէն մտաւ քաղաքի մեծ դարպասէն եւ հարցաքննելով գտաւ դատարանի շէնքը:

Շէնքին մօտ, ծպտեալ թագաւորին մօտեցաւ հաշմանդամ մարդ մը եւ ողորմութիւն խնդրեց: Թագաւորը կատարեց աղքատին խնդրանքը եւ ուզեց հեռանալ, բայց հաշմանդամը կառչեցաւ անոր հագուստին:

- Միթէ՞ ողորմութիւն չտուի, հարցուց ծպտեալ թագաւորը, տակաւին ի՞նչ կ'ուզես:

- Ողորմութիւն տուի՞ր, ըսաւ հաշմանդամը, բայց կրկին լաւութիւն ըրէ, քու ձիով զիս հասցուր հրապարակը:

Հեթում Թագաւոր հաշմանդամին նստեցուց ձիու գաւակին եւ տարաւ հրապարակ: Աղքատը ձիէն չէր ուզեր իջնել: Թագաւորը ըսաւ.-

- Ինչո՞ւ ձիէն չես իջներ, քեզի ուզած տեղդ հասցուցի, իջի՛ր, տակաւին ի՞նչ կ'ուզես:

- Չեմ իջներ, այս ձին իմս է, եթէ չես ուզեր ինծի տալ քու կամքով, երթանք դատաւորին մօտ,- ըսաւ աղքատը:

Այս վիճաբանութիւնները լսելով, անոնց շուրջ շատ մարդ հաւաքուեցաւ եւ ամէնքն ալ լսեցին, թէ ինչպէս կը վիճին: Ներկաները, բոլորը միաբերան բացազանչեցին.- «Գացէք դատաւորին քով, ան արդար վճիռ կը կայացնէ»:

Անոնք գացին դատաւորին քով: Այդ ժամուն դատարանի սրահին մէջ շատ մարդ կար եւ դատաւորը հերթով կը կանչէր անոնց: Մինչեւ հերթը ծպտեալ թագաւորին հասնիլը, դատաւորը լսեց անոնց գանգատները, պահ մը լռեց եւ ապա ըսաւ.- «Կնոջը թողէք այստեղ, իսկ դուք կու գաք վաղը առաւօտուն»:

Երբ անոնք գացին, ներս մտան մսավաճառ մը եւ իւղավաճառ մը: Մսավաճառը ամբողջ մարմնով արիւնի մէջ կորսուած էր, իսկ իւղավաճառը՝ իւղի: Մսավաճառի ձեռքին դրամ կար, իսկ իւղավաճառը ամուր բռնած էր անոր ձեռքը: Մսավաճառը ըսաւ.- «Ես այս մարդէն իւղ գնեցի, քսակէս դրամ հանեցի, որ վճարեմ, սակայն ան բռնեց իմ ձեռքը եւ կ'ուզէր դրամս իլել: Այդ պատճառով եկած ենք քու մօտդ, ես ձեռքս պահած եմ դրամս, իսկ ինք բռնած է իմ ձեռքս: Դրամը իմս է, այս մարդը գող է»:

Իսկ իւղավաճառը ըսաւ.-

- Մսավաճառը կը ստէ: Ան եկաւ իւղ առնելու, երբ լրիւ փարջ մը լեցուցի, ան խնդրեց մանրել իր ոսկեդրամը: Ես դրամս հանեցի եւ դրի վաճառասեղանին, ան արագ դրամները յափշտակեց եւ փորձեց փախչիլ: Բռնեցի իր ձեռքը եւ բերի հոս:

Դատաւորը լսեց պահ մը եւ ըսաւ.- Դրամները հոս ձգեցէք, իսկ դուք եկէք վաղը:

Երբ հերթը ծպտեալ Հեթում Թագաւորին եւ հաշմանդամին եկաւ, Թագաւորը պատմեց, թէ բանն ինչպէս է եղած: Դատաւորը լսեց Թագաւորին, յետոյ խօսքը տուաւ հաշմանդամին: Հաշմանդամն ըսաւ.-

- Ասոր պատմածը սուտ է: Ես ձիւ հեծած կ'անցնէի քաղաքէն, իսկ ան նստած էր գետին եւ խնդրեց, որ իրեն հետս տանիմ: Անոր նստեցուցի ձիուս եւ հասցուցի հոն, ուր ինք կ'ուզէր, բայց երբ իր ուզած տեղը հասանք, չուզեց իջնել եւ ըսաւ, որ ձին իրենն է:

Դատաւորը մտածեց ու մտածեց եւ ըսաւ.-

- Ձին թողէք մօտս եւ վաղը եկէք:

Յաջորդ օրը նոյնպէս շատ մարդ հաւաքուած էր լսելու, թէ ի՞նչ վճիռ պիտի տայ դատաւորը:

Առաջինը, մօտեցան գիտնականն ու շինականը:

- Տար քու կնոջդ,- գիտնականին դիմեց դատաւորը, իսկ շինականին յիսուն հարուած տուաւ:

- Գիտնականը կնոջը առաւ եւ տուն գնաց, իսկ շինականին տեղն ու տեղը պատժեցին:

Յետոյ դատաւորը կանչեց մսավաճառին: «Փողը քուկդ է, ըսաւ, ապա, մատնացոյց ընելով իւղավաճառին, աւելցուց.- «Իսկ ասոր ալ մտրակի յիսուն հարուած»:

Երբ կանչեցին ծպտեալ Հեթում Թագաւորին եւ հաշմանդամին.- «Դուն քու ձին ուրիշ քսան ձիերու մէջ կը ճանչնաս», հարցուց դատաւորը Հեթումին:

- Կը ճանչնամ.- պատասխանեց Հեթում Արքան:

- Իսկ դո՛ւն.- դատաւորը դիմեց հաշմանդամին:

- Ես ալ կը ճանչնամ.- ըսաւ համշանդամը:

- Եկուր հետս.- Հեթում Արքային դիմեց դատաւորը:

Անոնք գացին ձիանոց: Քսան ուրիշ ձիերու մէջ ծպտեալ Թագաւորը ցոյց տուաւ իր ձին:

Յետոյ դատաւորը կանչեց հաշմանդամին եւ անկէ ալ պահանջեց ցոյց տալ իր ձին: Ան եւս ճանչցաւ եւ մատնացոյց ըրաւ նոյն

ձիուն: Այդ ժամանակ դատաւորը կրկին նստաւ իր տեղը եւ ըսաւ ծպտեալ թագաւորին.-

- «Ձին քուկդ է, տա՛ր», իսկ հաշմանդամին հրամայեց տալ յիսուն հարուած:

Դատէն ետք դատաւորը տուն գնաց, իսկ Հեթում թագաւորը գնաց անոր ետեւէն:

- Դուն բաւարարուած չե՞ս, ի՞նչ է, իմ որոշումէն, հարցուց դատաւորը:

- Ձէ բաւարարուած եմ, ըսաւ Հեթում Արքան, բայց կ'ուզեմ իմանալ, թէ ինչպէ՞ս հասկացար, որ կինը գիտնականին էր եւ ոչ թէ շինականին, որ դրամը մսավաճառին էր եւ ոչ թէ իւղավաճառին, որ ձին իմս էր եւ ոչ թէ աղքատին:

- Կնոջը ես իմացայ, ահա թէ ինչպէս: Առաւօտեան կինը քովս կանչեցի եւ անոր ըսի, որ թանաքամանիս մէջ թանաք լեցուր: Ան առաւ թանաքամանը, արագօրէն եւ ճարպիկօրէն լուաց եւ թանաք լեցուց: Պարզ էր, որ ան վարժուած էր այդ գործին: Եթէ շինականին կինը ըլլար, չէր կրնար այդքան վարժ եւ արագ կատարել: Ուրեմն յայտնի եղաւ, որ ճիշդը գիտնականն էր: Իսկ դրամը դրի ջուրով լեցուն բաժակի մէջ եւ այսօր առաւօտեան դիտեցի, որ ջուրի երեսը իւղ նստա՞ծ էր, թէ ոչ: Եթէ դրամը իւղավաճառին ըլլար, ապա հոն իւղոտ ձեռքերու հետքեր կը գտնուէին: Ջուրի երեսին իւղ չկար եւ ուրեմն, պարզ էր, որ մսավաճառը ճիշդ էր:

Ամենադժուարը ձեր գործն էր: Հաշմանդամը ճիշդ այնպէս, ինչպէս դուն մատնացոյց ըրաւ միեւնոյն ձին: Բայց ես ձեր երկուքին ձիանոց տարի ոչ թէ անոր համար, որ տեսնեմ դուք կը ճանչնա՞ք ձիուն թէ չէ, այլ՝ որպէսզի իմանամ, թէ ձեր երկուքէն որո՞ւ պիտի ճանչնար ձին: Երբ դուն մօտեցար, ձին թեքեց գլուխը, ձրգուեցաւ դէպի քեզ, իսկ երբ հաշմանդամը մօտեցաւ, ան ականջները ցցեց եւ առջեւի ոտքերը վեր բարձրացուց զայրացած: Ահա, այս ձեռով իմացայ, որ ձիուն իսկական տէրը դուն ես:

Այդ ժամանակ Հեթում Արքան ըսաւ.-

- Ես վաճառական չեմ, այլ՝ Հեթում Ա. թագաւորն եմ: Հոս եկած եմ, որ ստուգեմ ճի՞շդ է այդ տեղեկութիւնները, որ քու մասին կը խօսուէր: Այժմ կը տեսնեմ, դուն իմաստուն դատաւոր ես: Ուզէ ուզածդ, տամ:

Դատաւորը ըսաւ.-

- Ինձի պարգեւ պէտք չէ: Ես արդէն երջանիկ եմ, որ իմ թագաւորին գովասանքին արժանացայ եւ կը ծառայեմ երկրիս եւ ժողովուրդիս:

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ, ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ, ԳՐՈՂ, ՊԱՏՄԱԲԱՆ, ԴԱՍՏԻԱՐԱԿ, ԿԱՐՕ ՍԱՍՈՒՆԻ

Ուրբաթ, 4 Յունուար, 1946, Լիբանանեան հաճելի ձմեռնային օր: Մեր զինուորական պարտականութիւնները վերջացնելէ ետք, գիշերային մեր արձակուրդի արտօնագիրները գրպանած, ես եւ մտերիմ ընկերս Անդրանիկ Աբանեան, որուն հետ միեւնոյն օրը՝ 24 Յունիս 1943-ին, Հալէպի մէջ արձանագրուեցանք ծառայելու Փրանսական բանակին եւ փոխադրուելով Պէյրութ, Մար Իլիաս ծովեզերեայ թաղամասին մէջ գտնուող «Քազերն Տէկրէ Տը Լու» զօրանոցը, ապա Սուրիոյ եւ Լիբանանի զանազան շրջանները տեղափոխուելով, շուրջ երեք տարի ծառայեցինք Փրանսական բանակի թնդանօթաձգային զօրագունդին եւ միշտ միասնաբար հետեւելով զինուորական մասնագիտական ու աստիճանաւորական դասընթացներու, ենթասպայի աստիճանով, 1 Մարտ 1946-ին հրաժարելով արձակուեցանք բանակէն, տեղի տալով մեր ծնողներուն խնդրանքին, որպէսզի Հայաստան ներգաղթենք, արձանագրուելու համար ներգաղթողներու ցանկերը պատրաստողներուն մօտ:

Ուրեմն, ընկերոջս Անդրանիկին հետ քաղաք իջանք: Նախ հանդիպեցանք Անդրանիկին ծնողքին տունը, որ կը գտնուէր Նոր Սիսի շրջանին մէջ: Հոն Անդրանիկի ծնողքէն իմացանք, որ Նոր Սիսի «Ազիրեան» Ակումբի սրահին մէջ ժամը 7:30-ին տեղի պիտի ունենայ դասախօսական ձեռնարկ մը: Պիտի դասախօսէ Կարօ Սասունի, նիւթ ունենալով Հայ Դատի աշխատանքները:

Ընթրիքէն ետք, երեկոյեան ժամը 7:30-էն առաջ, ճամբայ ելանք դէպի Ազիրեան սրահ: Երբ հասանք սրահ: Սրահը արդէն իսկ լեցունած կարելի էր համարել: Սրահի վերջին աթոռներուն վրայ տեղաւորուեցանք, սպասելով հանդիսավարի երեւումին: Եւ, որովհետեւ, Ազատ Փրանսական Բանակի մեր զգեստներով ու նշաններով եկած էինք, կազմակերպիչ յանձնախումբի անդամներուն եւ ներկաներէն շատերուն ուշադրութիւնը մեր վրայ կեդրոնացած էին, հաւանաբար մեզ Փրանսացի կարծելով, կը զարմանային մեզ տեսնելով հայկական սրահի մը մէջ, ուր դասախօսական ձեռնարկ մը տեղի կ'ունենար:

Մթնոլորտը պարզուեցավ, երբ կազմակերպիչ յանձնախումբէն Փրանսերէն գիտցող երիտասարդ մը մեզի մօտեցաւ եւ Փրանսերէնով հարցուց մեր այդ սրահին մէջ գտնուելու պատճառը, որուն հարցումին ես հայերէնով պատասխանեցի: Ապա նոյն անձը բեմ գալով ներկաներուն ուրախութեամբ յայտարարեց, որ Փրանսացի կարծուող զինուորները հայեր էին, եկած էին ունկնդրելու ընկեր կարօ Սասունիի դասախօսութիւնը: Յայտարարութիւնը ընդունուեցաւ ներկաներու ծափահարութիւններով:

Օրուան հանդիսավարը նախ ներկայացուց դասախօս կարօ Սասունին, տալով անոր կենսագրութեան համառօտ գիծերը, ապա հրաւիրեց զայն, խօսելու Հայ Դատի մասին:

Դասախօսը նախ խօսեցաւ 1878-ի թուրք-ռուսական պատերազմէն առաջ եւ վերջ Հայաստանի մէջ թրքական իշխանութիւններու վարած հակահայ քաղաքականութեան հետեւանքով ստեղծուած կացութեան, եւ, այդ կացութիւնը բարելաւելու համար կատարուած աշխատանքներուն եւ ապստամբական շարժումներուն, որոնց հետեւանքով եւրոպական պետութիւնները սկսան միջամտել թուրքիոյ ներքին գործերուն, որպէսզի Սուլթանը վերջ տայ հայերուն հանդէպ կիրարկուող քաղաքականութեան եւ ջարդերուն, ապա, պարտադրեցին, որ երկու եւրոպացի ներկայացուցիչներ հսկէին գոյացած համաձայնութեան գործադրութեան:

Սակայն, այդ համաձայնութիւնը չգործադրուեցաւ Առաջին Համաշխարհայի Պատերազմին պատճառով, որ առիթ ընծայեց իթթի-հատական թուրքիոյ ղեկավարութեան, վերջ տալու հայութեան գոյութիւնը թուրքիոյ սահմաններուն մէջ:

Ապա, Պրն. Սասունի անդրադարձաւ Ապրիլեան Եղեռնի մասին, հետեւեալ բացատրութիւններով. «Հայոց պատմութիւնը շատ յաճախ արձանագրած է մեծ աղէտներ, որոնք ջլատած են հայութեան ամբողջութիւնը եւ քամած անոր կորովը: Սակայն, 1915 Ապրիլ 11-24-ը կը գերազանցէ հին ժամանակներու բոլոր դժբախտութիւնները թէ՛ իր ծաւալով, թէ՛ աննկարագրելի սարսափներով եւ թէ՛ մանաւանդ իր արագ ու յանկարծական գործադրութեամբ: Ազգի մը ամբողջական բնաջնջման աներեւակայելի ու դաժան ծրագիրն էր որ գործադրութեան կը դրուէր, իսկ հալածանքն ու կողոպուտը ծրագրի բնական հետեւանքը կը դառնային:

Հայ ազգի ողնայարին իջաւ տապարը. մահացու եւ աշխարհաւեր: Ամէն տարի հայութիւնը կ'անդրադառնայ այդ համազգային սուգին: Ու տակաւին շատ երկար տարիներ պիտի ապրի այդ մոր»

մոքը, մինչեւ որ հայ ժողովուրդի վերածնունդը գայ, օր մը, շատ հեռաւոր օր մը, սպիտացնելու մէկ ու կէս միլիոնէ աւելի մեր հարազատներու կորուստը:

Արիւնլուայ ու ճղակտոր հայութիւնը այսուհանդերձ կը շնչէ, գերագոյն ճիգեր կը թափէ ոտքի կանգնելու, եւ կը յամառի գոյութեան կռուին մէջ՝ ազգային հաւաքական կեանք մը ապրելու համար: Կեանքի եւ վերածնունդի տենչանքէն բռնուած հայ ժողովուրդը, հիասթափուած, անհաւատ՝ դէպի իր շրջապատը, խիստ զգուշութեամբ քայլերն առաջ կը նետէ, որովհետեւ իր աչքը միշտ ստիպուած է սեւեռել իր անցած պատմութեան վրայ: Այս բնագրական նախազգուշութիւնը, անհրաժեշտ է, որ գիտակցական դառնայ:

Ու սուգին հետ, վերապրող հայ ժողովուրդը քննական անդրադարձ մը պիտի ընէ, լիովին ըմբռնելու այն անուշի փոթորիկը, որ մէջ զգետնեցաւ եւ անմոռանալի դասեր պիտի հանէ այդ դժոխային կեանքէն, որ մեր ժողովուրդի պատմութեան կարմիր ու սեւ էջերը կը կազմէ, Ապրիլեան Եղեռն անունով:

Հայոց Մեծ Եղեռնը չկրցաւ ոչնչացնել հայ ժողովուրդը: Վերապրող հայութեան ընտիր գաւակները, հայկական վրէժխնդրութիւնը շառաչիւն պատասխանը եղաւ Ապրիլեան Եղեռնին:

1921 Մարտ 15-էն մինչեւ 1922 Յուլիս 25, հերոս հայ անաբեկիչներ Պերլինի մայթերուն վրայ թալէաթով ցոյց կու տային հայ վրէժխնդրութեան ուժգնութիւնը եւ թիֆլիսի մայթերուն վրայ ձեմալով կը փակէին գայն:

Մէկ առ մէկ ինկան ճիւղները հայու բազուկէն: Թալէաթ՝ Պերլին, Զիւանչեր՝ Պոլիս, Սայիտ Հալիմ՝ Հոռոմ, Պէհաէտին Շաքիր եւ ձեմալ Ազմի՝ Պերլին, ձեմալ՝ Թիֆլիս, եւայլն: Այդ հերոսներն էին Սողոմոն Թեհլիրեան, Արամ Երկանեան, Միսաք Թորլաքեան, Արշաւիր Շիրակեան եւ ուրիշ հայորդիներ:

Մենք պիտի մնանք հայ եւ պիտի շարունակենք գոյատեւել, պայքարելով, որ վերադառնանք մեր պատմական հայրենիքը:

*

**

Յովհաննէս եղբայրս, որ Հալէպի կրողիւսի գործարաններու (Հալէպ եւ Լաթաքիա) ելեկտրական բաժնի պատասխանատուն էր, գործարանի ընդհանուր տնօրէնին հետ վիճաբանութիւն մը ունենալով, իր հրաժարականը ներկայացուց իր պաշտօնէն եւ նոյն պաշ-

տօնով գործի հրաւիրուեցաւ Լիբանան, Թրիփոլիէն շուրջ 30 քիլոմետր հեռաւորութեան գտնուող Շէքքա գիւղին կից կրաղիւսի, «Միմենթերի Նասիոնալ» գործարանին մէջ:

Իր այդ պաշտօնը ստանալէն տարի մը վերջ, զիս աշխատանքի հրաւիրեց, նկատի ունենալով, որ ես ալ իմ կարգիս, Ֆրանսայէն վկայուած էի որպէս ելեկտրագէտի:

Եւ, քանի որ Թրիփոլի կը բնակէին քենիս՝ Մելինէն, ամուսինը՝ Սարգիս Կոնճեան եւ զաւակները, սիրով ընդունեցի եղբօրս հրաւերը եւ 28 Յունուար 1958-ին մեկնեցայ Թրիփոլի եւ ստանձնեցի պաշտօնս: Ապա, երկու ամիս յետոյ, տիկինս՝ Շաքէն եւ անդրանիկ զաւակս՝ Անդրանիկը հասան Թրիփոլի, ուր արդէն իսկ տուն վարձած էի:

Գործէս գոհ էի: Մանչս՝ Անդրանիկը սկսաւ յաճախել Թրիփոլիի ազգային Նուպարեան Վարժարանը: Տիկինս մաս կազմեց Լիբանանի Օգնութեան Խաչին, իսկ ես անցայ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան տեղական կոմիտէութեան, իմ հետս բերած ըլլալով փոխանցման գիրս Հալէպէն:

Թրիփոլիի մէջ մեր կեանքը հեզասահ կը շարունակուէր: Արդէն իսկ ծանօթացած էի գաղութի անդամներուն, ինչպէս նաեւ կոմիտէութեան ընկերներուն, որոնք տեղի ունեցող կոմիտէութեան ընտրութեան, զիս ընտրեցին կոմիտէի անդամ եւ ատենադպիր:

Թրիփոլիի կոմիտէութիւնը, 1959-ին, Հայաստանի հանրապետութեան անկախացման 41-րդ տարեդարձին, որպէս բանախօս հրաւիրեց ընկեր Կարօ Սասունին:

Ձեռնարկը կազմակերպող յանձնախումբին մաս կազմած ըլլալով, ընկերներուս առաջարկեցի, որ հանդիսութեան ընթացքին արտասանեմ «Մայիսի Օր Մը Չքնաղ» իմ հեղինակութիւնը եղող քերթութեամբ: Բոլորն ալ համաձայն եղան:

Սակայն, նկատի ունենալով, որ ես արտասանելու տաղանդ չունիմ, բաւական դժուարութեամբ կարողացայ սորվիլ իմ գրածս, որպէսզի կարողանամ անսխալ արտասանել:

Մայիս 28-ի անկախութեան հանդիսութիւնը տեղի ունեցաւ Դաշնակցութեան ակումբի սրահին մէջ:

Օրուան հանդիսավարը հրաւիրեց զիս արտասանելու «Մայիսի Օր Մը Չքնաղ» քերթուածս, միեւնոյն ատեն յայտարարելով, որ քերթուածին հեղինակը ես եմ եւ արմատներով սասունցի:

Արտասանեցի, փառք Աստուծոյ, անսխալ եւ սահուն, արժանանալով բոլորն ծափահարութիւններու:

Հանդիսավար ընկերը, ընկեր Կարօ Սասունիի կենսագրութիւնը տալէ ետք հրաւիրեց բանախօսելու:

Ընկեր Կարօ Սասունի, Հայաստանի անկախութեան մասին ակա- նատեսի եւ մասնակիցի տպաւորութեամբ հոյակապ ճառ մը խօսե- ցաւ եւ ի միջի այլոց ըսաւ.-

«Այն պայմանները, որ ապրեցաւ հայ ժողովուրդը 1918-ի Յու- նուարէն սկսեալ, հրաշքի համագօր նկատուեցաւ դուրսէն դիտողի համար: Նոյնիսկ մեր ազգականները, որոնք արիւնալի գուպարնե- րու մէջ չէին, կամ արտասահման կը գտնուէին, հրաշք նկատեցին եղածը:

Մինչդեռ, երկարատեւ եւ տառապագին երկունքի մը, ազատու- թիւն կամ մահ խելայեղ վազքերուն փոթորկալի գուպարներու արդիւնք էր Մայիս 28-ի մեծագործութիւնը: Երկունքներուն ամէ- նէն արիւնալի փուլերէն անցնելէ ետք է, որ պիտի ծնէր մանուկ Հայաստանը:

Թերեւս ոմանց համար անիմաստ, ոմանց համար նոյնիսկ ծիծա- դելի, բայց միջազգային ամբողջ պատմութիւնը եթէ աչքէ անցը- նէք, պիտի չգտնէք ազգ մը, որ իր ազատագրական արիւնոտ պատ- մութեան ընթացքին երկաթէ մարդ եւ քարէ հոգի դառնար:

Հայը երկաթի եւ քարի պէս ամուր եղաւ:

Այս գերագոյն խորհուրդին ծնունդն է ներկայ Հայաստանը, տա- ուպած հայու Հայաստանը:

Ո՛վ որ կ'ուզէ ստուգել այս ճշմարտութիւնը, թող առանձին խօ- սի Հայաստանի քարերուն եւ բարձրաբերձ ժայռերուն հետ:

Այս օրուան հայ ժողովուրդի գոյութիւնը, նեղ հայրենիքի մը ի- րողութիւնը հայրենիքէն դուրս սիրուած հայութեան հաւաքական կամ մասնակի ճիգերը հայութեան տեւականութեան համար՝ խարսխուած են հայ ազատագրական շարժման վրայ՝ Մեր գոյու- թեան, մեր ազգային շէնքի հիմերը ամրացուած են ազատամար- տիկներու արեան շաղախներով»:

Ձեռնարկի վերջաւորութեան Ընկեր Կարօ Սասունի ինծի կան- չեց եւ ըսաւ.- «Սասունցի տղայ, քերթուածը ինչ աղուոր գրած էիր եւ շատ աղուոր ու ապրումով արտասանեցիր: Կը շնորհաւո- րեմ, շատ ապրիս...»:

Այնուհետեւ տարիներ ետք, Հալէպ այցելեց եւ խումբ մը ըն- կերներով հետը նկարուեցանք: Յիշատակելի նկար մըն է:

Կարօ Սասունիի իմ հայրենակիցս ըլլալը, պատճառ դարձաւ, որ հետաքրքրուիմ իր կեանքով, տարիներու ընթացքին հետեւելով իր

կենսագրութեան, ան ինծի համար դարձաւ օրինակելի անձ մը որ պէս մտաւորական, պատմաբան, գրականագէտ, յեղափոխական, հեղինակ, ուսուցիչ, դաստիարակ եւ կուսակցական ղեկավար:

Ան ծնած էր պատմական Հայաստանի սիրտը հանդիսացող Սասուն գաւառի Ահրոնք գիւղը, հայրենի տան աւանդապահ յարկին ներքեւ:

Կարօ Սասունի իր ընտանիքին մասին գրած է հետեւեալը.- «Մանկոյի տան անուններուն մէջ յաճախ կրկնուած է Մանկօ, Մամգօ, Մամիկոն անունները, որպէս տեւականացում մը ամէնէն մեծ հօր, տան հիմնադիրին անունն: Գիւղի քահանաները ընդհանրապէս մեր տունը կը կոչէին Մամիկոնեան տուն, իրենց ուսումնասիրութիւնը շեշտելու համար, իսկ գիւղացիները կը կոչէին Մամկոյի տուն:

«Ես ծնած եմ 1888-ին: Ըստ մէկ ուրիշ արձանագրութեան ես ծնած եմ 1889-ի Յուլիս 15-ին: 7-13 տարեկանս ուսանեցի մեր գիւղին մէջ, միայն մէկ տարի, երբ 9-10 տարեկան էի գացի Մուշ եւ յաճախեցի Ս. Մարինէի նախակարթարանը:

1901-ին, ոտքս ջախջախուելուն պատճառով գացի Մուշ ու հոն մնացի, մտայ Մշոյ Միւթարեան Վարժարանը եւ 1906-ին աւարտեցի:

1906-ի ամրան վերադարձայ մեր գիւղը վկայականը գրպանս:

Այդ ամրան մեր տունը այցելութեան եկած էր Տիգրանակերտի շրջանի Ֆարդին քաղաքի դպրոցի տնօրէնը՝ Մանուկ Լուսինեան (Դանիէլեան): Իր ժամանակի մտաւորական յեղափոխական մը: Ծանօթացանք: Ան պնդեց, որ իր հետ պայմանաւորուիմ եւ մեկնի Տիգրանակերտ, ուսուցչական պաշտօնով: Ես հազիւ վերջացուց էի 17 տարին եւ 18-ի մէջ էի: Ընդունեցի անոր առաջարկը: Ապա, իրաւաբանութեան ուսանող է Կարօ Սասունին եւ գործօն՝ Հ.Յ. Դաշնակցութեան ուսանողական շարքերուն մէջ: Ապա կը սկսի 1914-1918-ի մարտնչումներու շրջանը: Հանրապետութեան ժամանակ՝ խորհրդարանի անդամ է Կարօ Սասունին եւ Շիրակի նահանգապետ, յետոյ Փետրուարեան գործունէութեան այլ երեսները.- կուսակցական գործիչ է ու ղեկավար, գրագէտ է ու ուսուցիչ, յուշագրող է ու հրատարակագիր, խմբագիր ու պատմագիր:

Արտասահմանի մէջ սկսաւ Կարօ Սասունիի կեանքին մէկ այլ հանգրուանը: Ան ուսմամբ եւ հանրանուէր կեանքի փորձառութեամբ զինուած, անհատական յատկութիւններով եւ գաղափարական տելիքով օժտուած երիտասարդ մըն էր:

Անսալով ժողովուրդին ծառայելու իր կոչումին եւ գիտակից իր ազգային եւ կուսակցական պատասխանատուութիւններուն, ճամբորդեց Միջին Արեւելքի եւ Եւրոպայի զանազան երկիրներ, Ամերիկա, այլ խօսքով, այն տեղերը, ուր գաղութային կազմակերպչական աշխատանք կար ստանձնելիք, ուր կուսակցական պատասխանատու պաշտօններ կային յանձն առնելիք, ու ազգային պարտականութիւններ կային կատարելիք: Ան իմաստոթեամբ, նախաձեռնութեամբ եւ խղճմտօրէն վարեց իրեն վստահուած գործերը:

1917-ին Կարօ Սասունի ընտրուեցաւ Հ.Յ.Դ. Հայաստանի Բիւրոյի անդամ, իսկ 1923-ին, Վիեննայի խորհրդագոյնով ին՝ Հ.Յ.Դ. Պատասխանատու Մարմնի անդամ, ապա, վեց շրջան, մինչեւ 1967 թուականը, ընտրուեցաւ Հ.Յ. Դաշնակցութեան Բիւրոյի անդամ:

1933-էն ետք, երբ Լիբանան հաստատուեցաւ, Կարօ Սասունի թափ տուաւ նաեւ իր մտաւորական, հրապարակագրական, գրական ու կրթական գործունէութեան: Ասոնց կարգին՝ ան կուսակցութեան կողմէ մասնակցեցաւ Տերսիմի քրտական ապստամբութեան:

Ան տարիներով մաս կազմեց Համազգայինի Կեդրոնական Վարչութեան: Համազգային «Նշան Փալանճեան» ճեմարանին մէջ պաշտօնավարեց իբրեւ հայ գրականութեան եւ հայ Ազատագրական Շարժման պատմութեան դասախօս:

Կարօ Սասունի իր վերլուծական, քննական, քաղաքական, պատմական, գրական բովանդակալից յօդուածներով աշխատակցեցաւ դաշնակցական մամուլին, ինչպէս «Դրօշակ»ին, «Վէմ»ին, «Հայրենիք»ին, «Յուսաբեր»ին, «Ազդակ»ին, եւ այլն, եւ իմբագրական պատասխանատուութիւններ ստանձնեց, ինչպէս՝ «Ազդակ Շաբաթօրեակ» շաբաթաթերթին եւ «Բագին» ամսագրին:

Ան ուսումնասիրեց եւ ստեղծագործեց կարեւոր թիւով պատգամագրական, պատմաքննական, պատմաքաղաքական, յուշագրական եւ գրական երկեր, որոնք իբրեւ արգասիքը իր իմացականութեան, հմտութեան եւ բնատուր տաղանդին, հարուստ ժառանգութիւն են ներկայ եւ գալիք սերունդներուն համար:

Կարօ Սասունի իր հրապարակագրական առաջին քայլերը առաւ 1912-ին, Կ. Պոլսոյ Հ.Յ.Դ. Ուսանողական Միութեան «Երկունք» պարբերութեան մէջ, Ռիվարեց ծածկանունով. իր գրական, յուշագրական գլխաւոր գործերն են՝ «Լեռներու Խորհուրդը» (1934, Վիգէն Գլակ գրչանունով), «Սասունցի Դաւիթ»ը (ամբողջական գիւցագնավէպ), «Տարօնի Պատերազմը» (Աշխարհաբար), «Դիւցագնավէպ Յ. Մամիկոնեանի»՝ 7-րդ դար, «Արեւմտահայ Արդի գրական»

նույն թեման պատմութիւնը...», «Գրական Գոհարներ» (Միջնադարեան Գրականութեան), «Կեանքի Յորձանուտին Մէջ» (1962), «Սարերու Ասլանը» (1966), «Յուշեր եւ Վկայութիւններ» (1972):

Պատմաքաղաքական գործերէն պէտք է յիշել՝ «Տաճկահայաստանը Ռուսական Տիրապետութեան Տակ 1914-1918» (1927), «Թրքահայաստանը Առաջին Աշխարհամարտի Ընթացքին» (1966), «Մայիսեան Խռովութիւններ եւ Թաթարական Ապստամբ Շրջանները» (1968), «Հայ Թրքական Պատերազմ 1920-ին» (1969), «Ապրիլեան Եղեռնը Քննական Ակնոցով» (1931), «Հրայրի Դերը Հայ Ազատագրական Շարժման Մէջ» (1964), «Տարօնի Աշխարհը» (1966), «Փետրուարեան Ապստամբութիւնը» (1970), այս պարագային նշելի է, որ Կարօ Սասունի քաջածանօթ է քիւրտերու ազգային շարժումներուն եւ համոզուած էր հայ-քրտական գործակցութեան կարեւորութեան:

Պատմագրական կոթողային գործ մըն է Կարօ Սասունիի «Պատմութիւն Տարօնի Աշխարհի» մեծածաւալ հատորը (1957): Ան ունի նաեւ թարգմանական գործեր:

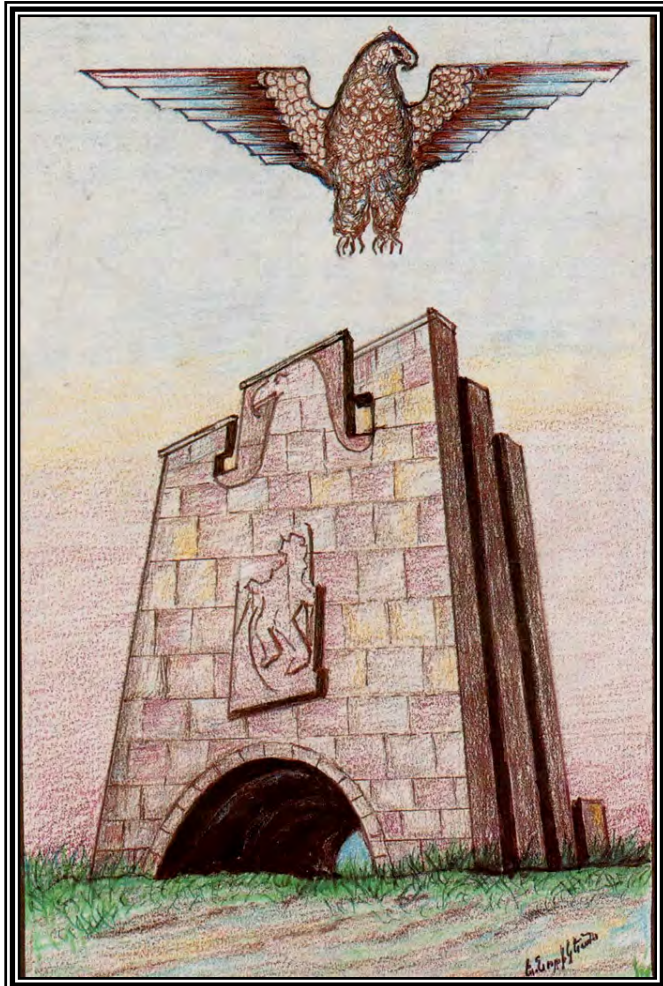
Կարօ Սասունիի գրաւոր ստեղծագործութեանց ու բանաւոր ելույթներուն ընդմէջէն եւ տեւաբար յառաջընթացող իր քայլերուն կշռոյթէն լսելի է տրոփիւնն իր սրտին, որ բաբախեց միայն ազնուական հայ ժողովուրդին եւ իր յաւերժական հայրենիքին համար:

Փոթորկալից իր կեանքին վերջին հանգրուանին, 1974-ի ամբարն, Կարօ Սասունի կաթուածի հետեւանքով մասնակի անդամալուծութիւն ունեցաւ: Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմին ապրեցաւ այդ վիճակով, իր կեանքի ընկերուհին՝ Տիկին Լէօլա Սասունին, յաւատարմութեամբ հրապարակեց եւ ազգային հեռու՝ իր երեք զաւակներէն, որոնք կը գտնուէին երկրէն դուրս: Ան իր ազգակիցներուն հետ բաժնեց այդ պատերազմին դառնութիւնը, բնատուր լաւատեսութեամբ լուսաւորեց շրջապատն ու կեանքի ճանապարհը եւ մտքին, սրտին ու հոգիին լուսարձակով ապահովեց իր երթը դէպի յաւերժութիւն, 11 Օգոստոս, 1977-ին, Պէյրութ, Լիբանան:

Ահա մարդ մը, հայ մը, Մուռ սասունցի մը, որուն կեանքով ու գործով ներշնչուած պիտի գան տքնիլ հայ կեանքին մէջ, նոր սրբորու Մուր պիտի գան գործել Հայ Դատի ճամբով եւ յառաջանալ պատասխանատուութեան գիտակցութեամբ, որպէսզի բախտաւոր օր մը, Մեծասքանչն իրենց շրթներուն՝ հայու անվթար հոգիով մտնեն Պատմական Հայաստանի պապենական ՏԱՆ սեմէն ներս, բարձրանան հայրենի սարերը, հասնին Արարատին, Նեմրութին,

Ծովասարին, Միացեալ, Ազատ ու Անկախ Հայաստանի նարօտը անփակտելիօրէն կապելու համար անոնց գազաթներէն մինչեւ քառագազաթ Արագածը Հայաստանի հանրապետութեան ու մինչեւ Արցախի երկնամերձ բարձունքները:

Յաւերժական յարգանք իր քաղցր ու անմոռանալի յիշատակին:

«ԱՆՑԵԱԼԻ ՅՈՒՇԵՐՈՎ ԿԱՊՐԻՆՔ»

1948-ին, որպէս գրաչար կ'աշխատէի հայ շնորհալի բանաստեղծ, «Նայիրի» ամսագրի հրատարակիչ-խմբագիր եւ «Արեւելք» օրաթերթի խմբագիրներէն Անդրանիկ Մառուկեանի «Նայիրի» տպարանին մէջ:

«Նայիրի» տպարանը կը գտնուէր Հայէպի «Հոգետուն» կալուածին մէջ, որ կը պատկանէր Երուսաղէմի Հայաստանեայց Առաքելական եկեղեցւոյ Պատրիարքութեան, որուն մէջ գտնուող տուներուն եւ խանութներուն վարձքի տալու եւ վարձք գանձելու պաշտօնը յանձնուած էր տեղացի հայ (արմէն դատիմ) փաստաբանի մը:

«Նայիրի» տպարանը այդ օրերուն կը գործածուէր «Նայիրի» ամսագրի եւ «Արեւելք» օրաթերթի հրատարակութեան, ուր ամէնօրեայ հաւաքավայրը եղած էր հայ մտաւորականութեան եւ Դաշնակցութեան ղեկավարութեան մինչեւ Անդրանիկ Մառուկեանին Լիբանան տեղափոխուելը 1949-ին:

«Նայիրի» տպարանը Անդրանիկ Մառուկեանին համար գնած էին Հայէպի հանրածանօթ գործատէր եւ նշանաւոր Հ.Մ.Ը.Մ.-ական եղբ. Նշան Թիւսիւզեան եւ այլ բարեկամներ:

Նկատի ունենալով, որ եղբ. Նշան Թիւսիւզեան, անմահական Կոմիտաս Վարդապետի աշակերտներէն Բարսեղ Կանաչեանի աղջկան հետ ամուսնացած է, ան ալ երբեմն կու գար «Նայիրի» տպարան եւ կը մասնակցէր այնտեղի հայաշունչ եռուզեռին:

Հոգետան մէջ գոյութիւն ունէր նաեւ հանրային փուռ մը, որուն տէրերն էին Սասունցի հայրենակիցներս՝ Խալօ (քեռի) Յակէն եւ Սեդրակը եւ Պրն. Կանաչեանը անոնց ալ կ'այցելէր եւ փուռին մօտ ցած աթոռի մը վրայ նստելով, կ'արեւոտէր եւ Քեռի Յակէին հետ կը զրուցէին ժողովուրդի եւ իրենց անցեալի կեանքէն:

«Նայիրի» տպարանի ամէնօրեայ աշխատանքիս մէկ դադարէն օգտուելով մօտեցայ Պրն. Բարսեղ Կանաչեանին, որ արդէն զիս կը ճանչնար, եւ ամէն գալուն կը հարցնէր իմ որպիսութիւնս, յաճախ ըսելով.՝ «Մեր տղայ, ինչպէ՞ս ես այսօր, գրաչարութիւնը հաճելի՞ է քեզի: Գիտցիր, որ գրաչարութիւն ընելով հայ մշակոյթին կը ծառայես»: Ես հարցուցի իրեն.՝ Պրն. Կանաչեան, ես Գրիգորն եմ (աչքերը շատ տկարացած էին), ինչպէ՞ս ես այսօր:

Պրն. Կանաչեան գլուխը վեր բարձրացուց, ա՛խ քաշելով եւ ինծի նայելով ըսաւ.- «Տղաս, ինչպէ՞ս ըլլամ, անցեալի յուշերով կ'ապրիմ»:

Զարմացայ այս պատասխանին վրայ, մտածելով որ մարդ ինչպէ՞ս անցեալի յուշերով կրնայ ապրիլ եւ գոհանալ կեանքէն:

Այդ օրերուն, որպէս 21 տարեկան կրակոտ երիտասարդ, մարզը-լաճ Փրանսական բանակին մէջ, աշխատասէր եւ ապագաս կանաչ տեսնող անձ, անհասկնալի թուեցաւ ինծի Պրն. Կանաչեանի պատասխանը, որուն իմաստը երիտասարդական տարիներուս չկրցայ ըմբռնել, մինչեւ որ ես ալ մտայ անցեալի յուշերով ապրողներուն միութեան մէջ, ըմբռնելով անցեալի յուշերով ապրելու կարեւորութիւնը եւ այդ յուշերէն բխող հոգեկան անունդն ու կազդոյրը, դիմադրելու համար մարմնական տկարութիւնները եւ կեանքի դժուարութիւնները:

Ես ալ, ներկայիս, «Ինչպէ՞ս ես հարցնողներուն իմ կարգին կը պատասխանեմ.- «Անցեալի յուշերով կ'ապրիմ»:

*

**

Անցեալի յուշերով ապրողներու մասին գրած է նաեւ հայրենի տաղանդաւոր արձակագիր Վարդգէս Պետրոսեան, 1980-ին հրատարակած «Հայկական էսքիզներ» գիրքին 36-րդ բաժնին մէջ, ուր գրուած է.-

Երեւանեան զբօսայգում, կողք-կողքի դրուած քարերի պէս, նստած էին տարեց մի քանի մարդր: Վաղ գարուն էր, արեւը փափուկ տաքացնում էր նրանց հին ոսկորները եւ նրանք, իրար ընդմիջելով, խօսում էին, պատմում էին, վերյիշում... Յուշերի մէջ բուխերիկ կար, մոխրի տակ՝ կրակ, յուշերը նրանց տանում էին ետ՝ դէպի այն տաք երկիրը, որ «Չահելութիւն» անունն ունի՝ այնտեղ երազները սահման չէր ճանաչում, այնտեղ մարդը սիրում է ինքն իրեն ու հաւատում է աշխարհին: Նրանք վաղուց գիտէին, որ իրենց երազները չեն կատարուել ու չեն կատարուելու, բայց հաճելի էր այդպէս, հաւաքուել բախտակիցներով եւ նստել յուշերի գնացքը, որ անուշ սուլուցով նրանց տանում էր ետ, դէպի «Չահելութիւն» կոչուող տաք երկիրը:

*

**

Պրն. Տիգրան Թոգմաքճեանը, որուն կինը սասունցի աղջիկ ըլլալուն համար ինքնաբերաբար կ'ըլլար մեր փեսան, Հալէպի մէջ նշանաւոր արհեստաւոր էր, որուն կը ճանչնայի Հալէպէն եւ իրենց բնակարանը յաճախ այցելելով բարեկամական այցելութիւններ տալու առիթներ կ'ըլլային:

Պրն. Տիգրան Թոգմաքճեան, իր զաւակներուն եւ աղջիկներուն Գանատա (Թորոնթօ) մեկնելէն եւ իր սիրեցեալ կինը կորսնցնելէ ետք, ստիպուած ինքն ալ եկաւ Թորոնթօ, միանալու համար իր զաւակներուն:

Տարիներ անցան, յաճախ կը տեսնէի Ամօ Տիգրանը Հայ Կեդրոնի մէջ եւ կ'ունենայինք հաճելի խօսակցութիւններ անցեալէն եւ ներկայէն:

Կիրակի օր մըն էր, Ամօ Տիգրան կրկին եկած էր Հայ Կեդրոն տեսնելու համար իր բարեկամները: Հեռուէն բարեւեցի: Կանչեց ինձի: Գացի: Ըսաւ.- «Եկուր միասին սուրճ մը խմենք»:

Խմեցինք: Հարցուցի.- «Ինչպէ՞ս ես, Ամօ Տիգրան»:

Ամօ Տիգրան ցաւագին զգացումով պատասխանեց.- «Ինչպէ՞ս ըլլամ տղաս, պառկած ատենս ալ կը յոգնիմ»:

Իրեն բան մը չըսի, սակայն, չկրցայ ըմբռնել, որ մարդ ինչպէ՞ս պառկած տեղը կրնայ յոգնիլ:

Երիտասարդ էի եւ չկրցայ հաւատալ իր պատասխանին, սակայն, ներկայիս, ես եւ կինս, մեր կարգին, հասուն տարիքի սահմանէն ներս մտնելով, մենք ալ պառկած ատեն կը յոգնինք, երանի տալով անցեալի կեանքին եւ յուշերուն:

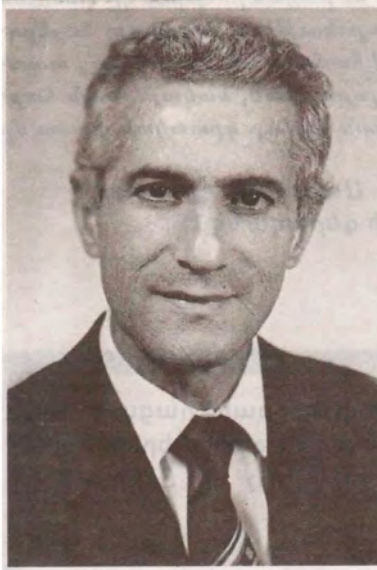
Աստուած հոգիդ լուսաւորէ, Ամօ Տիգրան:

**ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
«ՃԱՃԱՆՉՆԵՐ»ՈՒ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ**

«ՃԱՃԱՆՉՆԵՐ»

(ԿԵՂԻՆԱԿ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆ)

2010-ին, Թորոնթոյի «Փոսթնեթ» հրատարակչութեան կողմէ լոյս տեսաւ Գանատահայ բանաստեղծ, արձակագիր եւ հրապարակագիր Գրիգոր Հոթոյեանի «Ճաճանչներ» խորագրով եւլ վերջին հատորը, ուր ամփոփուած են հեղինակին՝ հատորի վերածուած կամ անտիպ մնացած քերթողաշունչ ստեղծագործութիւնները: Սոյն ծաւալուն գործը հրատարակուած է մեկենասութեամբ Հոթոյեանի դուստրին եւ թոռներուն կողմէն:

Պէտք է ըսել, թէ «Ճաճանչներ» քերթողագիրքը կը հաստատէ այն իրողութիւնը, որ Գրիգոր Հոթոյեան, հակառակ իր բազում հոգերուն եւ

զբաղումներուն, եղած է հաւատարիմ ինկարկուն հայ քերթողական արուեստին՝ ըմբռնչանելով մտերմութիւնը հայ գրականութեան եւ մշակոյթի երախտաւորներուն:

Հիմնականին մէջ, «Ճաճանչներ» խորագրեալ հատորը կը բաղկանայ 427 էջերէ եւ կ'ընդգրկէ հետեւեալ բաժինները. «Յառաջաբան երգերու հերկեր», «Երգեր» եւ «Բանաստեղծութիւններ» եւ «Գրախօսականներ եւ վկայութիւններ «Ճանապարհ»ի հրատարակութեան առթիւ»:

Գրիգոր Հոթոյեանի քերթուածներուն գլխաւոր թեման սէրն է, որուն շուրջ կը թաւալին իր ազգային, հայրենասիրական եւ քնարաշունչ ապրումները: Ան կը հաւատայ, թէ առանց սիրոյ՝ բնութիւնը կը պարզէ յատկանշական ոչ մէկ իմաստ, եւ թէ սիրոյ բարերար ներգործութեամբ, կը քաղցրանայ կեանքը՝ յուսադրիչ զեղումներով, ինչպէս կը վկայեն հետեւեալ տողերը:

«Սիրատենչիկ նայուածքներով,
Կամրջեցիր սիրտդ-սրտիս,
Իմաստ տուիր ունայն կեանքիս,
Ընծանքներուս մարմին տալով»:

Հատորին երկրորդ բաժինը կը կրէ «Բանաստեղծութիւններ» խորագիրը, որուն բաղկացուցիչ տարրերը կը հանդիսանան հայրենիքը, հայ ժողովուրդի պատմական անցեալը, Սասունը, մանկութեան օրերը, մայրական սէրը եւ հայ մշակույթը:

Գրիգոր Հոթոյեանի չափածոյ գործերէն ոմանք ունին կենսագրական բնոյթ, ինչպէս՝ «Արմատներս Հօրենական» խորագրեալ բանաստեղծութիւնը, ուր հեղինակը կ'ըսէ, թէ ինք սասունցի է, թէեւ ծնած ու մեծցած արաբական Հալէպ քաղաքը, բայց իր ընտանիքին արմատները կը ստանան իրենց ոգեղէն աւիչը հայ քաջորդիներու արծուներոյն Տարօն բնաշխարհէն: Այս առնչութեամբ, հեղինակը կու տայ հետեւեալ վկայութիւնը.

«Իմ լեռնցի հայրս կու գար դիցազնական այդ երկրէն
Մակար, Գալէ ծնունդ տուած քաջ Սպաղանք աւանէն,
Ուր մեծցած էր ազգայնաշունչ մթնոլորտով հայկական,
Ուսանելով Սուրբ Կարապետ վանքի լոյսով սրբազան»:

Արդարեւ, Սասնոյ լեռնաշխարհին, դալարագեղ հովիտներուն եւ ծաղկած իծաղ վայրերուն վայելչութիւնը կը գովաբանէ նաեւ Հոթոյեան՝ «Սասունական», «Գէորդ Չաւուչ», «Գալէ Սպաղանցի» եւ «Տարօն Աշխարհ» խորագրեալ քերթուածներով:

Այս առումով, գաղափարապաշտ բանաստեղծն է ան, որ կ'ընթանայ Սասուցի Դաւիթներու, Մհերներու, Մամիկոնեաններու, Գէորդ Չաւուչներու, Սերոբ Աղբիւրներու, Դրոններու եւ արութեան վսեմ գործեր կատարած հայ մեծանուն հերոսներու գաղափարական ուղիէն:

Բանաստեղծ Հոթոյեան ազգասիրական խոր տենչերով կապուած է իր ցեղի արիւնոտ տառապանքին, որուն սրտայոյզ վկայութիւնն է «Զրոյց Եփրատին Հետ» խորագրեալ քերթուածը, ուր ան կ'ոգեկոչէ յիշատակը այն բիւրաւոր հայ կոյսերուն եւ մայրերուն, որոնք 1915 թուականի եղեռնաշուք տարիներուն յանձնուեցան Եփրատ գետի մահազալար յորձանքներուն՝ իրենց պատիւն ու արժանապատուութիւնը անաղարտ պահելու նախաձեռնութեամբ...:

Այս իրողութեամբ, բանաստեղծը կ'ըսէ, թէ 1915-ի արհաւիրքէն ճողողաբաժ տարագիր հայերը, աշխարհի տարբեր գաղթօճախներու մէջ կերտեցին յուշարձանը Եղեռնի,

«Որպէս կոթող ու դամբարան արիւնի,
Նահատակուած երկու միլիոն հայերու,
Երկու միլիոն տառապահար սրտերու,
Որոնց անթաղ մասունքները անտերունջ,
Լո՛ւռ կ'արտասուեն գիշեր-ցերեկ դառնաշունչ»:

Հայրենասէր բանաստեղծն է Գրիգոր Հոթոյեան, որ կը հաւատայ մեր հայրենի երկրի լուսապայծառ ապագային: Ակնարկելով պատմական Հայաստանի բռնագրաւեալ հողերուն՝ կ'ըսէ, թէ պիտի գայ այն օրը, երբ հայկական դրօշը պիտի ծածանի Արարատի գագաթին եւ Տարօնն ու Վանը պիտի վերամիանան Մայր Հայրենիքին:

Կրօնասէր բանաստեղծ է նաեւ Գրիգոր Հոթոյեան, որ կ'ըսէ, թէ Սուրբ Էջմիածինը, Լուսաւորիչի կանթեղը, հայոց հնադարեան տաճարները, սրբատաշ խաչքարերը, Մեսրոպ Մաշտոցն ու հայոց լեզուն, հոգեւոր երաժշտութիւնն ու շարականները եւ հայ հոգին կը հանդիսանան սրբախորհուրդ իմացումները հայ ժողովուրդին:

Հատորին երրորդ եւ վերջին բաժինը յատկացուած է հայրենի եւ սփիւռքահայ կարգ մը գրողներու այն գրախօսականներուն, որոնք կը վերաբերին Հոթոյեանի «Ճանապարհ» խորագրեալ գործին:

Արդարեւ, կ'ուզենք հաստատել, թէ «Ճաճանչներ» խորագրեալ հատորը վկայութիւնն է այն աշխատանքին, զոր կատարած է Գրիգոր Հոթոյեան երկար տարիներ յարատեւ եւ անսակարկ նուիրումով...:

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ
Բանաստեղծ, Արձակագիր, Հրապարակագիր
Պէյրութ-Լիբանան

ԱՂՕԹՔՈՎ ՈՂՈՂՈՒԱԾ ԵՐԳԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՀՈԹՈՅԵԱՆԻ «ՃԱՃԱՆՉՆԵՐ» ԳՐՔԻ ԱՌԻԹՈՎ

Ողջը՝ հայրենիք, ողջը՝ կարօտ, ա-
նեալը՝ ներկայ, ներկան՝ անցեալի կո-
րուստներով միշտ կենդանի, յոյսը ե-
րագի նման ձգուած ծննդավայր Տալ-
ւորիկի Սպաղանք գիւղից Հալէպ ու
Թորոնթօ, ապա Երեւան ու կրկին
Սպաղանք: Այդպէս է միտքը նոյնպէս
բումբերանգի հակում ունի, որովհետեւ
բանաստեղծներու հոգիի բանալին սի-
րոյ շաղախից է: Նրանք, ովքեր այդ
նիւթի բաղադրութիւնը չեն կեղծում,
այդ բանալին միշտ սիրով եւ առատու-
թեամբ է բացում հոգեւոր այն
փխրուն դասի գունագեղ աշխարհի

դռները: Հոթոյեանի բոլոր ստեղծագործութիւնները թէ Հայոց
Մեծերին՝ Մեսրոպ Մաշտոցին, Խրիմեան Հայրիկին, Դաշնակցու-
թեան առաջնորդներին ու հերոսներին, Սայաթ Նովային ու միւս-
ներին, թէ հայ ժողովուրդի պատմութեան էջերից քամուած մեր
հաւաքական պայքարի առանձին դրուագներին նուիրուած ներբող-
ներն ունեն մէկ անուն՝ «Կարօտ առ հայութեան»: Հոթոյեան բա-
նաստեղծի համար չկայ հայ ժողովուրդի հատուածականութեան
ջրբաժանը: Ուր էլ որ ապրելիս լինի հայը, նա իր ազգի մէկ մաս-
նիկն է, գուցէ հենց այն մէկը, որին միշտ սպասում է հայրենիքը:
«Ճաճանչներ» նոր գրքում Հոթոյեանն ամփոփել է «Սիրտը Ափի
Մէջ», «Նուիրում» եւ «Ճանապարհ» ժողովածուները, ինչպէս նաեւ
նոր, անտիպ գործերը: Ծարունակելով հայ գրականութեան արեւմ-
տահայ եւ արեւելահայ բանաստեղծութեան դասական աւանդոյթ-
ները, Հոթոյեանը, պիտի ասել, որ առաջին հերթին հաւատարիմ է
մնացել իր արեան կանչին, իր տեսակին ներյատուկ ոգեկոչմամբ,
որին սպասողն ու միակ անփոխարինելին հայրենիքն է: Նրա բա-
նաստեղծութիւնների զարմանալի լաւատեսութիւնը իր պոէզիայի
երակներով տարածում է բանաստեղծութեան աշխարհարմնում,
ուր տրոփում է դարի անպարզեւ ցաւը, մտահոգելով Հոթոյեանա-
կան ստեղծագործութիւնների զգայուն սիրտը: Սիրոյ, փիլիսոփա-

յական նրա բանաստեղծութիւնների քնքուշ ու խոհական տողերից շատ առանձնակի ուշադրութեան են արժանի Հոթոյեանի հայրենասիրական ներշնչանքով գրուած գործերը: Այս թեմայի նկատմամբ յատուկ ուշադրութիւն ունի իր Տարօնական ակունքներն ու անցնելիք ճանապարհը, քանզի ամէն բան աշխարհի վրայ ծերանում ու հեռանում է ժամանակակիցների ու ժամանակի հետ, միշտ երիտասարդ թողնելով հայրենիքը, որը ծնւում է իւրաքանչիւր հայ մանկան հետ, միշտ մնալով առինքնող ու բացառիկ: Յեղի նահատակների համար խնկարկող բանաստեղծը նախնիների ոգուց մի կաթին առած ապագայ սերունդի ձեռքին թողնում է որպէս վառոււոր ջահ՝ պատգամելով, որ այն փոխանցուի սերունդէ սերունդ:

Թէւ փոքրիկ ածու մրն ենք՝ թիով չնչին, աննշան,
Բայց որակով ազնիւ՝ Արարատի նման վէտ,
Անխոնջ բռնած ջահը անշէջ մշակոյթի, գիտութեան,
Քառասուն դար կը քալենք յար ճամբաներէ հրակէզ:

Դժուար է նրբագագ պտոյտի համար նախնիների աճիւնները թողնել իր պապերի յիշողութեան հայրենիքում. իսկ յոյսը նոր յառնող Հայաստանում եւ ապրել բոլորովին այլ՝ իր արեան հետ կապ չունեցող հողի վրայ:

Կ'ապրիմ օտար այս ակերը գաղթական,
Անհայրենիք կեանքը մութ է, գերթ գիշեր...

Վերապրողի իրական զգացողութիւններով է 82-ամեայ հեղինակը անդրադարձել հայոց Մեծ Եղեռնի թեմային: Շուտով դարը կը բոլորի: Եղեռնագործները խորամանկօրէն խուսանաւելով պատասխանատուութիւնից, կարծում էին՝ ժամանակը մոռացութեան է մատնելու յիշողութիւնը, սակայն միլիոն ու կէս զոհերին մոռանալու համար միլիոն ու կէս դար է պէտք...: Բանաստեղծի հոգուց ելնող ցաւի գետը հոսում եւ աղմկում է բանաստեղծութեան տողատակերում եւ կ'աղմկի այնքան, քան դեռ աշխարհի մարդկութիւնը չի ստիպել Թուրքիային ճանաչելու իր նախնիների ոճրագործութիւնը:

Հայաստանի Ազգային Գրադարանում, Մարտի 12-ին, Հայաստանի Գրողների Միութիւնը, Ազգային Գրադարանը եւ «Ուխտատուն» թանգարան-հիմնարկութիւնը սիրով ընթերցողների ուշադրութեանը ներկայացրեց Գրիգոր Հոթոյեանի «Ճաճանչներ» գիրք-

քը: Բոլոր ելոյթ ունեցողները՝ Ազգային Գրադարանի տնօրէն Դաւիթ Սարգսեանի, Ուխտատուն թանգարան-հիմնարկութեան տնօրէն, բանաստեղծ, ռազմական պատմաբան Մասուն Գրիգորեանի, բանաստեղծներ Գեներալ Մայր Սամուէլ Սաֆարեանի, բանաստեղծուհի Խանդութի, Հոթոյեանի մտերիմ ընկեր բժիշկ Սարգիս Տօնոյեանի, բանաստեղծ Դոկտ. փրոֆեսոր Թաթուլ Մանասէրեանի եւ ուրիշները ելոյթներով, գնահատանքի ջերմ խօսքեր էին արտասանուել նուիրեալ հայրենասէրի, ընկերոջ, իսկական մարդու, հայ ազնուական այն տեսակի մասին, որի համար իր իսկ խօսքերով ասած՝ «Հայ բանաստեղծութիւնը ոչ միայն ազնուութեան, այլեւ՝ ապրելու, գոյատեւելու վկայականն է, քանի որ բանաստեղծութիւնը այլ բան չէ, քան տուեալ ժողովուրդի ոգին»:

ՌՈՒԶԱՆ ԱՍԱՏՐԵԱՆ
Բանաստեղծուհի, Հրապարակագիր
Երեւան, 12 Մարտ 2010

WESTERN DIOCESE OF

THE ARMENIAN CHURCH OF NORTH AMERICA

Հայաստանեայց Եկեղեցի Հիւսիսային Ամերիկայի Երեւոյեան Թեմ

HIS EMINENCE ARCHBISHOP HOVNAN DERDERIAN, PRIMATE

09.21.2010

Mr. Krikor Hotoyan
511-34 Leith Hill Rd
North York ON M2J 1Z4
Canada

Մեծահարգ Տիար Գրիգոր Հոթոյեան,

Ընդունեք մեր սրտի խորին գնահատանքն ու շնորհավորանքը, Ձեր նոր հրատարակված «Ճաճանչներ» գրքի կապակցությամբ:

Ձեր նախորդ ստեղծագործությունների պես, այս գիրքը աչք է զարնում իր խորաթափանցությամբ եւ յուրահատուկ բանաստեղծական ոճով: Այն օգնում է ընթերցողին մտորել կյանքի այնպիսի արժեքների շուրջ, որոնք են սերը, հայրենիքը, ընտանիքը, տակավին սրբություններ, որոնք լեցնում են մեր միտքն ու հոգին բարոյականով: Ձեր մտքի պայծառությունը եւ նույն միտքը վարպետորեն շարադրելն է, որ ընթերցողին օգնում է ավելի մտախից եւ ավելի խորը ընկալել «Հայութիւնը ազնուածին» եւ ճանաչել «Հայաստանը սիրատուն»:

Բանաստեղծական միտքը այսօր ցավոք սրտի քչերն են ընկալում, սակայն Ձեր իմացական սիրանքների եւ նվաճումների շնորհիվ մենք կարողանում ենք հաղորդակցվել զգացումային իրականությանը եւ վայելել բանաստեղծության մեջ թաքնված ճշմարիտին եւ գեղեցիկին:

Սրտանց շնորհակալ ենք Ձեր այս աշխատանքի համար եւ մաղթում ենք Ձեզ արգասաբեր գործունեություն, քաջառողջություն եւ արթուն միտք: Աղոթում ենք, որ Աստված լցնի Ձեր օրերը իր առատ օրհնություններով եւ աստվածային սիրո գիտությամբ:

Սիրոյ ողջունիւ եւ օրհնութեամբ,
Աղօթարար՝

Յովնան Արքեպիսկոպոս
Առաջնորդ

Թանկագին եւ Սիրելի Գրիգոր Հոթոյեան,

Շնորհակալութեամբ ստացած եմ նօթագրեալ բանաստեղծութիւններուդ ու ներբողականներու հոյակապ հատորդ:

Հայեցի պահպանման միտող այս գործդ մեծապէս գնահատելի է ու ծափահարելի: Քու կեանքի վաստակը կը հիացնէ զիս: Իբրեւ ազնիւ մտաւորական, ուսուցիչ, տնօրէն եւ մեր մամուլի վեթերան աշխատակից դուն այն ըտրեալներէն ես, որ մեր մշակոյթի ու գրի եւ գրականութեան սէրը եւ պաշտամունքը ներմուծեցիր մեր նորահաս սերունդներուն:

Յանձինս քեզի մեր մշակոյթը ունի մշտարթուն դրօշակակիր մը, որ անսպառ եռանդով, տաղանդով ու մանաւանդ ազգային գիտակցութեամբ կը սատարէ մեր ժողովուրդի ազգային կենսունակութեան: Քու մէջ միաձուլուած է իրաւ մտաւորականը եւ հայրենասէր հայը, որու պաշտամունքի խորանը հայ գիրն ու գրականութիւնն է: Արդարեւ այս բացառիկ երեւոյթ մըն է մեր իրականութեան մէջ:

Վերջապէս, քեզ կը նկատեմ հետզհետէ նօսրացող մամուլի աշխատակիցներու փաղանգի ամէնէն փայլուն ներկայացուցիչներէն մին:

Գրիչդ միշտ դալար:

Շատ Սիրով՝

ՎԱՐԴԳԷՍ ՍԻՆԱՆԵԱՆ

Գրող, Հրատարակագիր

Լոս Անձեյլըս

Մօնթրօզ, Ապրիլ 12, 2010

Յարգարժան Գրիգոր Հոթոյեան,

Մի քանի օր առաջ մեծ շնորհակալութեամբ ստացայ ձեր ինծի վերապահած եւ մակագրած տպաւորիչ՝ «Ճաճանչներ» հատորը:

Բոլորովին անկեղծօրէն յայտնեմ անմիջապէս, որ բովանդակութեան վրայ աչք նետած պահէս՝ մեծ անակնկալի մատնուեցայ եւ ինքս ինձմէ ամչցայ: Պատճառն այն է, որ ցարդ ձեզ միայն կը ճանչնայի որպէս արձակագիր եւ «Հորիզոն» շաբաթաթերթի մէջ ձեր գրութիւններով Թորոնթոյի եւ Մոնթրէալի մեր համայնքները իրարու զօդող ներհուն յօդուածագիր: Ինչը ինքնին արդէն բաւարար էր ձեր նկատմամբ մեծ յարգանք եւ գնահատանք տածելու համար:

Բնաւ չէի գիտեր, թէ բանաստեղծ ալ էք եւ ձեր յանգաւոր հեղինակութիւններէն շատեր եղանակաւորուած ալ են: Ասոնցմէ առաջինները կարգալէ ետք, գիտեմ թէ մեծ հաճոյքով պիտի տեղեկանամ մնացեալներուն ալ բովանդակութեան, յետոյ պիտի ջանամ զանոնք երգել...

Կրկին շնորհակալութիւն ձեր ինծի պարգեւած այս հաճոյքին համար: Վարձքերնիդ կատար: Քաջառողջութեան եւ նորանոր թռիչքներու սրտագին մաղթանքներով եւ ջերմ զգացումներով՝

ՓՐՈՑ. ՇԱՔԷ ՏԷՐ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ-ՄԻՆԱՍԵԱՆ
Մտաւորական, Դասախօս, Հրապարակագիր
Մոնթրէալ, 28 Մարտ 2010

Սիրելի Պրն. Գրիգոր Հոթոյեան,

Ս. Յակոբի դիւանապետ Կարօ Նոխուտեանի ձեռամբ շնորհակալութեամբ ստացայ «Ճաճանչներ» վերնագրով նոր հրատարակութիւննիդ:

Արագ ակնարկ մը նետելով լաթակազմ հատորին, երագեկ եղայ բովանդակութեան, որ կը պարունակէ Ձեր սիրելութեան տարիներու ընթացքին ստեղծագործած բանաստեղծութիւնները՝ զանազան առիթներով յօրինուած: Վայելուչ է կողքը ու ճաշակաւոր տպագրութիւնը:

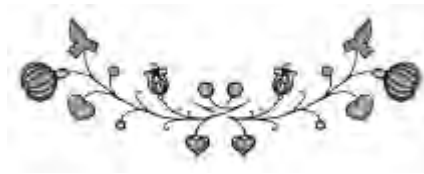
Նկատեցի, որ Ձեր կարգ մը բանիմաց քերթութիւնները երգի վերածուած են դպրեվանքի մեր նախկին ուսուցիչ՝ երաժշտագէտ ու շարականագէտ «Հայր» Գրիգոր Փիտէճեանի կողմէ՝ բարձր գնահատելով Ձեր տաղաչափութեան տաղանդը:

Կրկին անգամ յայտնելով շնորհակալութիւնս, Ձեր գրչեղբայրութեան կը մաղթեմ արեւշատ ու բարօր տարիներ. նաեւ, շնորհաւորելով մեր Փրկչին Յիսուս Քրիստոսի Յարութեան Տօնը:

Մնամ Յարգանօք՝

ԲԱԲԳԷՆ ԹՕՓՃԵԱՆ

*Մտաւորական, Պատմագիր,
Խմբագիր, Հրապարակագիր
Մոնթրէալ, 1 Ապրիլ 2010*

**Մեծայարգ Տիար Գրիգոր Հոթոյեան
Թորոնթօ**

Շատ Սիրելի Պարոն Գրիգոր,

Խոր հաճոյքով ստացանք Տիկին Սիրվարդ Միքայէլեանի ձեռամբ ձեր «Ճաճանչներ» գեղեցիկ խորագրով, նոր հրատարակուած հատորը, որ ազնուութիւնը ունեցած էք մեզի ղրկելու, ձեր բուղի մակագրութիւնով միասին: Արփինէն կը միանայ ինծի յայտնելու մեր խոր շնորհակալութիւնը եւ անկեղծ գնահատանքը ձեր բեղուն գրական վաստակին համար:

Դուք համեստութեամբ կ'ըսէք՝ «Քիչ արտադրեցի, որովհետեւ շատ արտադրելու ժամանակ չունէի...» սակայն, շատ շատեր բարի նախանձը պիտի ունենան ի տես ձեր ցարդ հրատարակած հինգ ծաւալուն հատորներուն: Ձեր կեանքի բազմազբաղութեան զուգահեռ ձեր գրական վաստակի ծաւալը եւ որակը իսկապէս գնահատելի եւ գովելի երեւոյթ մըն է, որով կընաք (համեստօրէն) հպարտ ըլլալ:

Արփինէին ու ինծի համար երեկոները, առօրեայ զբաղումներէ վերջ, հաճոյք մըն է թղթատել «Ճաճանչներ»ու էջերը եւ ապրիլ ձեր ազնիւ զգացումներուն, յոյզերուն, ուրախութիւններուն եւ երազներուն հետ:

Սրտանց կը մաղթենք, որ Աստուած ձեզի առողջ ու երկար կեանք տայ եւ ձեր գրիչը մնայ միշտ արգասաբեր:

Բարեկամական լաւագոյն զգացումներով,

**ՅԱԿՈԲ ԵՒ ԱՐՓԻՆԷ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ
Թորոնթօ, 22 Մարտ 2010**

Հիանալի եւ հոգևով միշտ երիտասարդ Գրիգոր,

Երէկ, «Քարահունչ»-ի ջրաներկ մը գծած ատենս, Ալիսը մեզի ղրկուած նամակներուն հետ բերաւ նորատիպ գիրքդ - «Ճաճանչներ» ինքնատիպ խորագրով: Այս ո՞րքան երգեր յղանալով՝ երաժիշտ բարեկամներուդ առիթը ստեղծեր ես իրենց յօրինողի տաղանդը ի յայտ բերելու: Բարեկամ՝ Սարգիս Համպոյեանը գիտէի, թէ երաժշտութեան հակում ունէր, բայց երգեր յօրինելը բոլորովին նորութիւն մը եղաւ ինձի՝ շնորհաւորութիւններս փոխանցէ: Իսկ Անահիտ Կոտսուզեանը իր երգելու տաղանդով ճանչցած էինք ու անոր ալ յօրինած երգերը հիացուցին մեզ: Վեց երգերու ծնունդ տուէր է «Յիշատակդ Սիրելիս» քերթուածը եւ բնաւ չեմ գարմանար, քանի երիտասարդի մը իսկական ոգիով գրեր ես: Ազնիւ ու երիտասարդ ոգիիդ փափախումը բացայայտ է ամբողջ այս նոր գիրքիդ էջերուն վրայ:

Որպէս համեստ արձագանգ սքանչելի նուէրիդ, կը ներփակեմ վերջին հրատարակութիւնս՝ անմահ Դանիէլ Վարուժանի չորս գիրքերը՝ ամփոփուած մէկ գիրքի մէջ: Անգլերէնի թարգմանած եմ, յուսալով որ Վանքուվըրի հայ երիտասարդութիւնը աւելի պիտի հետաքրքրուի անոր խիտ ու շատ իմաստալի յանգերը՝ աւելի ծանօթ մէկ լեզուով կարդալով: Ուրախ եմ գրելու, թէ ամէնէն մեծ թիւը՝ Գրական Շրջանակի ամսական հանդիպման ծախուեցաւ:

Անսպառ տաղանդիդ նորանոր ցուքեր տեսնելու ակնկալութեամբ՝

ԿԱՐՊԻՍ ԱՐՄԷՆ

Գրող, Գիտնական, Թարգմանիչ,
Ճարտարագէտ, Հրապարակագիր
Վանքուվըր, 28 Մարտ 2010

Սիրելի Պրն. Գրիգոր Հոթոյեան,
Սիրելի գրչեղբայր ու բարեկամ,

Անհուն ուրախութեամբ ստացայ «Ճաճանչներ» հատորդ, զոր լոյս ընծայած ես երեք տարիներ ետք միայն քու «Ճանապարհ» հատորիդ:

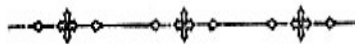
Այս հատորները կը վկայեն ա՛յն երիտասարդ եւ կորովի ոգին, որ Աստուած պարգեւած է ձեզ եւ շնորհիւ որու, կը շարունակէք ձեր գրական եւ հոգիի ճանապարհորդութիւնը դէպի հոգեկան-իմացական ոլորտները: Ձեր երգերը թող յաւերժ երգուին մեր հայ մանուկներու եւ պատանիներու շրթներէն: Ձեր բանաստեղծութիւնները դառնան պատգամ եւ խորհուրդ մեր նոր սերունդներուն համար եւ ձեր ջահը փոխանցուի դարէ դար մեր գալիք ժամանակներուն: Միթէ՞⁶ այս չէ իւրաքանչիւր գրողի սրտի փափաքը: Հազար ապրիք, երկար շունչ, յարատեւութիւն կը մաղթեմ ձեզի, ցանկալով որ իւրաքանչիւր անձ որ Մեսրոպի գրիչով կը ծառայէ մեր չորսհազարամեայ ազգին երթին, կարենայ անմար պահել ջահը նախ իր հոգիի կանթեղին եւ ապա մեր մշտնջենաւոր Լուսաւորչի կանթեղին: Թող ձեր գրիչը ճաճանչաւորուի միշտ՝ ազնիւ խօսքին, ճշմարտութեան ու ազգային հպարտութեան բան ու գիրով:

Շնորհակալութիւն մակագրուած հատորներուն համար: Կրկին հանդիպելու փափաքով,

ԽԱՉԻԿ ՏԷՏԷԱՆ

Բանաստեղծ, մտաւորական

Պէյրուս, Լիբանան

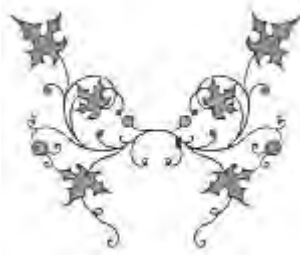

**Շատ Սիրելի եւ Ազնուագոյն Բանաստեղծ՝
Գրիգոր Հոթոյեան,**

Այսօր, տիկինս եւ ես կը մեկնէինք Kenya եւ Rouanda 12 օր արձակուրդի, ինծի հետ կը տանիմ «Ճաճանչներ» գիրքը, զոր ստացայ վերջերս. ինծի ընկեր պիտի ըլլայ եւ քու մտային յօրինումներուդ մասնակից պիտի ըլլամ կարգալով երգ-բանաստեղծութիւնները եւ շնորհահաղէսի բոլոր գնահատագիրները: Հայ երգի բնագաւառին մէջ ասա՝ քու երգերդ ալ պիտի գան աւելցնելու մեր մշակոյթի շուկային մէջ: Վարձքդ կատար, սիրելիս:

Անկեղծօրէն՝

**ԽԱԶԻԿ ԹԱՇՃԵԱՆ
Մտաւորական, Ասմունքող
Լոս Անձեյլըս**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1.	ԱՂՕԹՔԻՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ.....	19
2.	ՀԱՅ ՀԱՅՐԵՐՈՒՆ.....	24
3.	ՅԱՐԳԵՆՔ ՄԵՐ ՏԱՐԵՑ ՀԱՅՐԵՐԸ.....	27
4.	ՄԿՐՏԻՉ ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ.....	30
5.	ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՍԷՐ.....	36
6.	ԳՈՂ ԻՍԱՀԱԿԻՆ ՎԱԽՃԱՆԸ.....	40
7.	ԲԱՐԻՔ ԳՈՐԾԵԼ ԱՄԷՆ ՕՐ.....	45
8.	ԵՐԱԽՏԱԳԷՏ ՀԱՅԸ.....	49
9.	ՄԻՒՈՆԱԲՈՅՐ ԵՒ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ԿԵԱՆՔ ՄԸ.....	53
10.	ՊԱՏՈՒԱԽՆԴԻՐ ԵՒ ՔԱՋ ՍԱՍՈՒՆՑԻՆ.....	59
11.	ՓՐԿԱՐԱՐ ԽԱՉԸ.....	63
12.	ՔՐՏՆԱՇԱՀ ՆՈՒԷՐԸ.....	69
13.	ԿԱՐՆԵՑԻ ՀԱՅ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՄԸ ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ.....	74
14.	ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ԳՈՒՐԳԷՆԸ.....	80
15.	ԱՆՀԱՒԱՏ ԱՒԱԶԱԿԸ ՔԱՄԱՂԻԷԼ ՀԱՒԱՏԱՑ ՅԻՍՈՒՄԻ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԵԱՆ.....	86
16.	ԱՐԱԲԱԿԱՆ ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԻՒՆ.....	93
17.	ԵՐԱՆԻ ՉՏԵՍԱԾ ՀԱՒԱՏԱՑՈՂՆԵՐՈՒՆ.....	99
18.	ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՉԱՐ ԵՂՈՂԸ ԵՐԲ ՄԵԾՆԱՅ ԽԵԼՕՔ ԵՒ ԱԶՆԻԻ ԿԸ ԴԱՌՆԱՅ.....	104
19.	ԵՕԹՆԱՆ ՅԱԿՈՔ.....	109
20.	ԶՕՐԵՂ ԱԻԵԼԻ ՔԱՆ ԿՐԱԿԸ.....	114
21.	ԲԱՐԻՔ ՅԱՆՈՂԸ ԲԱՐԻՔ ԿԸ ՀՆՁԷ.....	119
22.	ՈԳԵԼԻՑ ԽՄԻՇՉՔՆԵՐՈՒՆ ՎՆԱՍՆԵՐԸ.....	122
23.	ԱՆՋՆՁԵԼԻ ՅՈՒՇԵՐ ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ ԶԱՐԵՀ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷՆ.....	127
24.	ԽՈՐՏԱԿՈՒԱԾ ՍԷՐ.....	132

25.	ՇՈՒՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.....	146
26.	ԻՆՉՊԷՍ ԳՏԱՆՔ ԱՐԱԲԱՑԱԾ ՄՕՐԱՔՈՅՐՍ.....	152
27.	ՀԱՅՈՒ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐ.....	158
28.	ՆԻԹԱՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՀԵՏԵԻԱՆՔՆԵՐԸ.....	164
29.	ՄԵՆՔ ԱԼ ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ ՉՈՒՆԵՑԱՆՔ.....	170
30.	ՀԱԽԱՏՔԻ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆԸ.....	176
31.	ԲԱՐԵԳՈՐԾ ՀԱՅՐՍ.....	181
32.	ԱՍԷՆ ՉԱՐԻՔԻ ՏԱԿ ԲԱՐԻՔ ՄԸ ԿԱՅ.....	191
33.	ԱՊՈՒՍԱՅԻՏ ԷԼ-ՊԱՐՐԻ.....	196
34.	ԴՈՒՔ ՀՐԱՇԱԼԻ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԷՔ.....	205
35.	ՀԱՅ ԳԻՐՔԸ ԿԵԱՆՔԸ ՀԱՅՈՒՆ.....	211
36.	ՀԱՅԱՑԱԾ ՄԵԾ ԲԱՐԵՐԱՐՈՒՅԻ ՄԻՍ ՔԱՐԷՆ ԵՓՓԷ.....	216
37.	ԿԻՐԱԿԼՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ.....	223
38.	ԻՆՉՊԷՍ ՀԻՄՆՈՒԵՑԱԻ ՌԱԳԱՅԻ ԿԻՐԱԿԼՕՐԵԱՅ ԴՊՐՈՑԸ.....	227
39.	ԱՐԵԻԵԼԵԱՆ ԲԱՂՆԻՔ.....	233
40.	ՑԱԽԱԼԻ ԱՐՁԱԿՈՒՐԴ ՄԸ.....	239
41.	ՄԱՐԴՈՒՍ ԿԵԱՆՔԸ ԿԱԽՈՒԱԾ ՉԷ ԻՐ ԻՆՉՔԵՐՈՒ ԿՈՒՏԱԿՈՒՄԷՆ	245
42.	ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՀԵՏԵԻԱՆՔՆԵՐԸ.....	251
43.	ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՍԷՐ ԴԷՊԻ ՄԱՅՐԸ.....	255
44.	ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ ՕԴԱՆԱԻՆ ՍԷՋ.....	259
45.	ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱԻՈՐԸ.....	267
46.	ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ, ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ, ԳՐՈՂ, ՊԱՏՄԱԲԱՆ, ԴԱՍՏԻԱՐԱԿ ԿԱՐՕ ՍԱՍՈՒՆԻ,.....	272
47.	ԱՆՑԵԱԼԻ ՅՈՒՇԵՐՈՎ Կ'ԱՊՐԻՆՔ.....	281
48.	ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.....	285